УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Ана Пантелић

САВРЕМЕНИ СОЦИЈАЛНО-ПОЛИТИЧКИ ПРИСТУПИ УБЛАЖАВАЊУ СИРОМАШТВА У ЗЕМЉАМА У РАЗВОЈУ

докторска дисертација

Београд, 2016

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Ana Pantelic

CONTEMPORARY SOCIO-POLITICAL APPROACHES TO POVERTY ALLEVIATION IN DEVELOPING COUNTRIES

Doctoral Dissertation

Belgrade, Serbia 2016

Ментор

Проф. др Ана Чекеревац, редовни професор, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Комисија

Проф. др Мира Лакићевић, редовни професор, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Проф. др Михаил Арандаренко, редовни професор, Универзитет у Београду, Економски факултет

Датум одбране тезе: _____

Ову дисертацију посвећујем својим родитељима, проф. др Светлани Адамовић и др Предрагу Пантелићу, који су ми отворили врата света и подржали у свим самосталним подухватима. Хвала вам што сте веровали у мене и били довољно храбри да ме пустите саму у свет. Захвална сам вам на неизмерној љубави коју сте ми показивали и коју сам осећала и у најудаљенијим местима Земљине кугле, а посебно сада, када не могу више да вас видим али знам да сте увек уз мене.

Захвалност

Писање докторске дисертације се понекад осећа као дуг и усамљени подухват, али је оно све осим соло експедиције. Овај рад би био немогућ без велике подршке коју сам добијала за време истраживања и писања. Као прво, неизмерно сам захвална својој менторки, проф. др Ани Чекеревац, која се прихватила да буде мој водич кроз овај процес и која ме је бодрила и подржавала за све време израде дисертације, пружајући техничку и моралну подршку. Захваљујем се и члановима комисије проф. др Мири Лакићевић и проф. др Михаилу Арандаренку на њиховим предлозима и подршци. Посебну захвалност дугујем мр Наташи Анђелковић, дугогодишњој пријатељици која је помогла у лекторисању овог рада.

Захвална сам и ментору са магистарских студија, проф. Кевину Галагеру са Бостонског универзитета, који ме је први упознао са концептима микрофинансија и условних новчаних трансфера. Желим да истакнем важну улогу бројних професора и наставника који су ме из године у годину оспособљавали да критички разматрам свет око себе, пружили ми солидну академску основу и помогли да изградим сопствени став и мишљење.

Посебну захвалност дугујем свом директору господину Иву Мурију који је у мени препознао потенцијал и предложио да ускочим у авантуру руковођења иновативним пројектом у Колумбији, пројектом који је у међувремену постигао међународну репутацију и уврштен у програм социјалне политике колумбијске владе, нешто о чему нисам могла ни да сањам. Захваљујем се свим колегама из Fundación Capital-a *у Боготи, посебно онима који су радили са мном на* LISTA *пројекту, не само због техничке подршке коју су ми пружили већ и што су ме великодушно примили у своје „племе." Уз вас сам се осећала као код куће. Хвала свим учесницима наших програма што су ми дозволили да их упознам, што су искрено одговарали на сва моја питања и отворили ми врата свог света који се ретко виђа а још ређе разуме. Били су ми најбољи учитељи.*

Мојој сестри, Нини Пантелић, која ме је увек бранила чак и кад сам грешила, која ме је подржавала у свим смелим и ризичним подухватима и увек волела несебично и беспрекорно, желим да се захвалим што ме је увек држала за руку и што је била мој најбољи извор подршке. Проф. др Љубиши Адамовићу и мр Веселинки Адамовић сам посебно захвална што су ми помогли да постигнем све што сам пожелела, што су своје унуке толико волели и што су нам омогућили да видимо свет. Љубиши посебно хвала на техничкој и емотивној подршци за време израде тезе, и што ме увек подржава и учи да пратим своје снове. Захваљујем се и осталим члановима породице као и пријатељима из целог света, који су ми се налазили и били уз мене током тешких али и лепих момената живота, и помагали када ми је највише било потребно. Захвална сам свима вама.

Савремени социјално-политички приступи ублажавању сиромаштва у земљама у развоју

Резиме

Савремено друштво је обележено периодом вртоглаве иновације, подржане глобализацијом и технолошким развојем, који омогућавају демократизацију и активно учешће становништва у свакодневним социјално-економским и политичким процесима. Међутим, предности ових иновација нису доспеле до свих слојева становништва, будући да је скоро једна петина светског становништва остала заробљена у „зачараном кругу" сиромаштва из кога још увек није пронађен пут изласка. Овај рад се бави анализом појаве и ефеката сиромаштва у земљама у развоју, као и фактора који доприносе тој појави и савременим методама које се употребљавају да се оно ублажи. Научни допринос овог рада је у компаративној анализи савремених приступа планова и програма ублажавању сиромаштва у земљама у развоју. Други важан допринос односи се на закључке о могућности да се утврде дугорочна и одржива решења за третман феномена сиромаштва кроз активно учешће сиромашних у тим процесима.

Рад почиње дефиницијом сиромаштва и анализом традиционалних историјских приступа овој појави, у циљу одређивања фактора који доприносе формирању и задржавању сиромаштва у земљама у развоју. Проучавањем класичних приступа може се разумети и повод за дефинисање алтернативних савремених приступа ублажавању сиромаштва. У раду се дефинишу и значајне разлике у карактеру и интензитету сиромаштва између развијених и земаља у развоју, са циљем објашњавања потребе за посебним приступима који су прилагођени реалним условима тих земаља. Аутор одбацује дефиницију сиромаштва као ендемске болести, уз аргумент да се сиромашни слојеви становништва могу третирати као потенцијални фактори процеса ублажавања па и елиминисања сиромаштва, сопственим ангажовањем за побољшање свог социјално-економског положаја.

Након појмовног одређивања и разматрања нових теорија о сиромаштву, аутор закључује да је дошло до реконцептуализације појма сиромаштва кроз дубљу спознају о животима и потребама самих сиромашних категорија становништва. Овакав приступ „од основе ка врху" омогућио је да се сиромашни укључе у процесе дефинисања стратегија за ублажавање сиромаштва и помогао је

да се креирају нова решења која одговарају том сегменту становништва. Преласком са пасивног ка активном учешћу, приступи ублажавању сиромаштва у земљама у развоју бивају дефинисани концептом заједничке одговорности.

У анализи ефеката савремених приступа, аутор се концентрише на улогу финансија у сиромаштву, односно на истраживање о тржишном приступу *финансијске инклузије* и државном приступу *условних новчаних трансфера*. Почевши од аргумента да је приступ финансијским услугама од великог значаја за сиромашно становништво, аутор истражује ефикасност финансијске инклузије у процесу ублажавања сиромаштва и детаљније анализира ефекат микрофинансија на овај сегмент становништва. Преласком на анализу социјалне политике и приступа од растућег значаја у свету, у раду се износи комплексна анализа условних новчаних трансфера и њиховог ефекта на постизање краткорочних и дугорочних резултата ублажавања сиромаштва, посебно у земљама у развоју.

Применом инстердисциплинарног приступа истраживању сиромаштва, аутор повезује финансијску инклузију и условне новчане трансфере кроз студију случаја у Колумбији и закључује да су блиско повезани, а да се њиховом интеграцијом могу постићи још значајнији резултати. Кроз закључке емпиријског истраживања у Јужној Америци и анализу примене иновативних приступа, аутор указује на значај иновација и неопходност интердисциплинарног приступа и инклузије у процесу ублажавања сиромаштва у свету. Технолошке иновације чине савремено друштво ефикаснијим, продуктивнијим и богатијим, али могу имати значајну улогу у процесу ублажавања сиромаштва. Уколико се процесом привредног развоја не води рачуна о најсиромашнијим особама, тренд социјалне неједнакости ће се наставити, а човечанство ће бити лишено могућности коришћења потенцијалних благодети великог сегмента савременог друштва.

Кључне речи: сиромаштво; земље у развоју; финансијска инклузија; микрофинансије; условни новчани трансфери; заједничка одговорност; социјално предузетништво; иновација; одрживост.

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Социјална политика

УДК број: 304:364.662:331.56(1-773)(043.3)
330.101.542(1-773)

Contemporary Socio-Political Approaches to Poverty Alleviation in Developing Countries

Summary

Contemporary society is marked by a period of dizzying innovation, spurred on by the phenomena of globalization and technological development, which have supported democratization and the active participation of citizens in everyday socioeconomic and political processes. However, these innovations have not reached everyone, given that one fifth of the world's population remains trapped, with no defined pathway out of the cycle of poverty.

This dissertation offers an analysis of the evolution and effects of poverty in developing countries, as well as the factors contributing to this issue and the contemporary approaches that have been used to alleviate poverty. The dissertation's scientific contribution is its critical comparative analysis of contemporary approaches to poverty alleviation plans and programs in developing countries. Additionally, it offers conclusions that help define short-term and long-term sustainable solutions to poverty alleviation through the active engagement of the poor.

The research begins with an analysis of the traditional historical approaches to poverty and its associated definitions, with the goal of determining which factors contribute to the formation and persistence of poverty in developing countries. Studying the classical approaches, one is able to understand the need for defining alternative contemporary approaches to poverty alleviation. The dissertation provides clarification as to the specific differences in the character and intensity of poverty in developed and developing countries, with the goal of demonstrating the need for targeted approaches, adapted to the conditions of each country. The author rejects the notion that poverty is an endemic problem, through the argument that the poor can be considered a potential partner in alleviating and even eliminating poverty via their engagement in the gradual improvement of their socioeconomic situation.

After defining the relevant terms and analyzing newer theories related to poverty, such as the theory of human development, the author identifies a reconceptualization of poverty, grounded in a much deeper understanding of the lives and needs of the poor. This “bottom-up approach” has catalyzed the active participation of the poor in co-defining strategies for poverty alleviation, and has helped create approaches that fit the needs of this segment of the population. By transitioning from

passive to active participation, contemporary socio-political approaches to poverty alleviation in developing countries are defined through the concept of coresponsibility.

Analyzing the effects of these contemporary approaches, the author focuses on the role that finance plays in poverty, by analyzing the market-based *financial inclusion* approach and the government-led *conditional cash transfer* approach. Beginning with the argument that access to financial services is of crucial importance to the poor, the author analyzes the impact of financial inclusion on poverty alleviation processes, with a special focus on the role of microfinance. Transitioning to an assessment of social policy, the dissertation continues with a complex analysis of conditional cash transfers, an approach that is gaining global popularity, and their ability to support short-term and long-term poverty alleviation goals, particularly in the context of developing countries.

Applying an interdisciplinary approach to poverty research, the author connects these two perspectives in a case study of the country of Colombia, concluding that financial inclusion and conditional cash transfer programs are intricately connected, and that their integration can lead to even greater impact. Through empirical research in South America and analyses of the application of innovative approaches, the author concludes by highlighting the importance of innovation, interdisciplinarity and inclusion in the process of worldwide poverty alleviation. Technological innovation has made contemporary society more efficient, connected and productive. However, if it does not support the needs of the poorest segment of the population, the trend of inequality will continue and mankind will have lost the opportunity to take advantage of the significant contributions of this segment of the population.

Key words: poverty; developing countries; financial inclusion; microfinance; conditional cash transfers; coresponsibility; social entrepreneurship; innovation; sustainability.

Scientific field: Political Science

Specific scientific field: Social Policy

UDC number: 304:364.662:331.56(1-773)(043.3)
330.101.542(1-773)

Садржај

Резиме iv

Summary vi

Списак табела xi

Списак слика xii

Списак скраћеница xiv

Списак стране терминологије xvi

Увод 1

Прво поглавље: Полазна методолошко-теоријска разматрања 8

1.1 Формулација проблема и предмета истраживања 8

1.2 Циљеви истраживања 10

1.3. Хипотезе и методолошки оквир 12

1.4. Очекивани резултати и научни допринос 15

Друго поглавље: Појам, концепти и мерење сиромаштва у земљама у развоју 17

2.1 Основна терминологија развоја и сиромаштва 17

2.2 Дефинисање, мерење и утврђивање одређујућих фактора сиромаштва 22

2.2.1 Класично дефинисање сиромаштва кроз једнодимензионални приступ 22

2.2.2 Мултидимензионални приступ сиромаштву 30

2.3 Повезаност економског развоја и сиромаштва 42

Треће поглавље: Савремени приступи ублажавању сиромаштва 50

3.1 Нова теоријска разматрања 50

3.1.1 Теорија основних потреба 54

3.1.2 Теорија људских способности 58

3.1.3 Социјална инклузија 64

3.2 Теорија људског развоја и Миленијумски циљеви развоја 70

3.2.1 Порекло теорије и постављање Миленијумских циљева развоја 71

3.2.2 Дефиниција и критички поглед на напредак у постизању циљева 77

3.2.3 Идентификација најважнијих фактора преко којих се стиче спознаја о сиромаштву 82

3.3 Ефекат савремених појава на сиромаштво и неопходност одрживог приступа сиромаштву 84

3.3.1 Глобализација 85

3.3.2 Технолошка револуција 92

3.3.3 Климатске промене 95

Четврто поглавље: Реконцептуализација приступа сиромаштву 98

4.1 Из перспективе сиромашних: приступ „од основе ка врху” 100

4.1.1 Приступ од основе ка врху 102

4.1.2 Истраживања исплативости и појава алтернативних модела 105

4.2 Са пасивног ка активном учешћу 110

4.3 Оснаживање сиромашних и постављање тржишне перспективе за ублажавање сиромаштва 115

4.3.1 Тржишна перспектива и социјално предузетништво 118

Пето поглавље: Финансијска инклузија као стратегија за ублажавање сиромаштва 128

5.1 Дефиниција и теоријско одређење 131

5.1.1 Пружање финансијских услуга сиромашнима почевши од штедње 133

5.1.2 Креирање нових могућности кроз микрофинансије и микрокредите .. 134

5.1.3 Заштита од економске несигурности и осигурање сиромашних 139

5.1.4 Коришћење финансијских услуга: трансфер новца 141

5.2 Финансијска инклузија у свету 144

5.3 Успешност финансијске инклузије у ублажавању сиромаштва 151

5.4 Критичка анализа финансијске инклузије 154

5.4.1 Тржиште микрофинансијских услуга 154

5.4.2 Приступ финансијском сектору и подстицај тражње 163

5.4.3 Микрофинансије: промовисати штедњу или кредит? 166

5.5 Будуће акције за стратегију финансијске инклузије – улога државе и привредног сектора у подстицању ове иницијативе 171

Шесто поглавље: Активно учешће прималаца социјалне помоћи у програмима условних новчаних трансфера 176

6.1 Дефиниција и теоријско одређење 178

6.1.1 Услови за добијање новчаних трансфера 182

6.1.2 Давање новца сиромашнима 188

6.1.3 Трансфер средстава учесницима у програму 194

6.2 Примена условних новчаних трансфера у свету 201

6.3 Успешност условних новчаних трансфера у процесу ублажавања сиромаштва 204

6.4 Критичка анализа условних новчаних трансфера 206

6.4.1 Да ли је неопходно постављати услове? 207

6.4.2 Образовање и здравство као основно опредељење 211

6.4.3 Одрживост условних новчаних трансфера *213*

6.5 Будућност условних новчаних трансфера – како улога привредног сектора може помоћи подстицању ове иницијативе државног сектора..... 214

Седмо поглавље: Студија случаја савремених приступа ублажавању сиромаштва на примеру Колумбије..... 219

7.1 Програм условних новчаних трансфера *Más Familias en Acción* у Колумбији 221

7.1.1 Структура и основни подаци о програму Más Familias en Acción у Колумбији *223*

7.1.2 Реструктурација МФА програма и диференцирани приступ *227*

7.1.3 Износи Más Familias en Acción трансфера у Колумбији *232*

7.2 Финансијска инклузија и програм условних новчаних трансфера у Колумбији..... 236

7.2.1 Промоција финансијске инклузије преко трансфер канала и стратешке опредељености колумбијске државе..... *237*

7.2.2 Директно подстицање финансијске инклузије и комплементарних инвестиција код примаоца Más Familias en Acción новчаних трансфера.... *243*

7.3 Научене лекције о иновацији у области ублажавања сиромаштва преко програма условних новчаних трансфера и финансијске инклузије 256

Закључна разматрања 258

Литература..... 267

Прилози 311

Прилог 1: Национални Миленијумски циљеви развоја (МЦР) у Републици Србији 311

Прилог 2: Списак програма условних новчаних трансфера у свету 315

Прилог 3: Списак програма безусловних новчаних трансфера у свету..... 317

Прилог 4: Списак свих програма Условних новчаних трансфера у Латинској Америци и Карибима 321

Прилог 5: Димензије и циљеви колумбијског Red UNIDOS програма..... 323

Биографија аутора..... 326

Списак табела

Табела 1: Како међународне организације класификују земље у развоју 20
Табела 2: Примарни одређујући фактори сиромаштва..... 31
Табела 3: Упоредна анализа концепције основних потреба и способности..... 62
Табела 4: Показатељи социјалне укључености у Србији (Лакен индикатори) 65
Табела 5: Неки показатељи економске димензије материјалне депривације у Републици Србији, *SILC*, РЗС 2012 69
Табела 6: Међународни специфични задаци Миленијумских циљева развоја 78
Табела 7: Регионална потражња за микрокредитима у 2013. години 136
Табела 8: Категорије и употреба финансијских услуга за клијенте са ниским дохоцима..... 155
Табела 9: Финансијска привлачност условних новчаних трансфере за финансијске институције 173
Табела 10: Систематизација услова из 40 програма УНТ-а у свету..... 183
Табела 11: Успешност програма УНТ-а у избору учесника..... 193
Табела 12: Цена примања новчаних трансфера у четири земље 196
Табела 13: Елементи пословних аргумената за финансијске институције и електронско уплаћивање државних трансфера 200
Табела 14: Резултати истраживања условних новчаних трансфера..... 205
Табела 15: Класификација диференцираних група МФА програма 228
Табела 16: Једнократна финансијска помоћ приступању МФА програму 233
Табела 17: Месечна вредност новчаног трансфера МФА за образовање у 2014. години 234
Табела 18: Месечна вредност новчаног трансфера МФА за здравље у 2014. години 234
Табела 19: Цена подршке управљања банкоматом у Колумбији 243

Списак слика

Слика 1: Упоредна анализа образовања становништва 43
Слика 2: Упоредна анализа неонаталне и смртности одојчади 45
Слика 3: Класификација грађана по годишту 46
Слика 4: Упоредна анализа приступа медицинском особљу и услугама 47
Слика 5: Упоредна анализа приступу санитетским условима и води 48
Слика 6: Масловљева хијерархија 55
Слика 7: Стилизован приказ приступу способности у друштвеном и личном контексту 60
Слика 8: Пример државне процене 67
Слика 9: Индекс људског развоја 1990 – 2013. године 74
Слика 10: Трендови фактора људског развоја од 1960. године 75
Слика 11: Доходак по становнику (*GDP per capita, current USD*) 76
Слика 12: Миленијумски циљеви развоја 78
Слика 13: Компарација БДП-а Јужне Кореје и Судана (у милијардама $) 88
Слика 14: Кретања трговине Југ-Југ 2005. године 89
Слика 15: Цена и примена превентиве: случај мреже за превенцију маларије 107
Слика 16: Потражња за производима заштите здравља на основу цене 108
Слика 17: Повезаност нивоа породичног дохотка у детињству и развоја неуралне површине 113
Слика 18: Екосистем социјалног предузетништва 120
Слика 19: Спектар предузетништва и социјалног предузетништва 121
Слика 20: Развој *Compartamos Banco*-а и њиховог портфолија кредита 138
Слика 21: Начин слања домаћих трансфера у 2014. години 142
Слика 22: Начин примања домаћих трансфера у 2014. години 142
Слика 23: Компарација прилива новца у земље у развоју 144
Слика 24: Финансијска инклузија у свету 145
Слика 25: Приступ банковним рачунима у свету 146
Слика 26: Активност у коришћењу банковних рачуна 147
Слика 27: Формални и неформални извори кредита 149
Слика 28: Разлози за приступање кредиту (одговори испитаника) 151
Слика 29: Корелације финансијске инклузије 152
Слика 30: Број активних производа мобилног новца по региону 161
Слика 31: Покриће мреже социјалне заштите у свету 180
Слика 32: Фактори који утичу на развој људског капитала и могућности 187
Слика 33: Транзиција ка електронском плаћању трансфера 199
Слика 34: Програми условних новчаних трансфера у свету 2013. године 203
Слика 35: Програми безусловних новчаних трансфера у свету 2013. године 209
Слика 36: Хронолошки раст МФА програма у Колумбији 231
Слика 37: Побољшана покривеност програма *Más Familias en Acción* 232
Слика 38: Пропорционално учешће у МФА трансферима по групама 235
Слика 39: Структура плаћања УНТ-а у Колумбији 2008. године 238

Слика 40: Повећање волумена месечних трансакција банкарских агената у Колумбији у периоду од 2007 – 2012 245
Слика 41: Учесници *LISTA* програма..... 254
Слика 42: Фотографије *LISTA* апликације у Колумбији и Бразилу 255

Списак скраћеница

БА	*Banco Agrario de Colombia* (државна банка у Колумбији која учествује у електронском трансферу МФА програма)
БДО	*Banca de las Oportunidades* (колумбијска државна стратегија за промовисање финансијске инклузије)
БДП	Бруто домаћи производ
БНД	Бруто национални доходак
ДПС	*Departamento para la Prosperidad Social* (колумбијско Министарство задужено за програм условних новчаних трансфера, основано 2011. године од претходног *Acción Social*-а)
ЛГБТ	*Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender* (скраћеница која означава лезбејке, хомосексуалне, бисексуалне и трансродне особе)
МАА	*Mujeres Ahorradoras en Acción* (колумбијски државни програм подршке штедње код сиромашних жена коју предводи ДПС)
ММФ	Међународни монетарни фонд (*International Monetary Fund*)
МЦР	Миленијумски циљеви развоја (*Millenium Development Goals* (MDG))
МФА	*Más Familias en Acción* (колумбијски програм условних новчаних трансфера)
ОЕЦД	Организација за економску сарадњу и развој (*Organisation for Economic Co-operation and Development*)
ППЦА	*Promoción de la Cultura del Ahorro en Familias en Pobreza* (колумбијски програм промоције културе штедње код сиромашних породица)
РЗС	Републички завод за статистику Србије
САД	Сједињене Америчке Државе
СБ	Светска банка (*World Bank*)
СИДА	Синдром стеченог губитка имунитета након заразе ХИВ-ом (*syndrome d'immunodéficience acquiseili* односно AIDS)
СМС	Систем кратких порука преко мобилног телефона (*Short Messaging Service* (SMS))
УН	Уједињене нације (*United Nations* (UN))
УНДП	Програм за развој Уједињених нација (*United Nations Development Programme* (UNDP))
УССД	*Unstructured Supplementary Service Data* (USSD) (интегрисан мени у телефону који омогућава коришћење мобилног новца и других програма консултовања важних информација)
УНТ	Условни новчани трансфери (*Conditional Cash Transfers* (CCT))

ХДИ	*Human Development Index* (HDI) (Индекс људског, односно хуманог развоја)
ХИВ	Хумани имунодефицијентни вирус (*Human Immunodeficiency Virus* (HIV))
ЦГАП	*Consultative Group to Assist the Poor* (CGAP) (Консултативна група за помоћ сиромашнима, у оквиру Светске банке)

Списак стране терминологије

Absolute poverty line	Линија апсолутног (или свеопштег) сиромаштва
Americas Quarterly	Часопис Амерички кварталник
Asset effects	Социјални, економски и психолошки ефекти
Assets	Активе
Average income per capita	Просечан доходак по становнику
Bandwith tax	„Опорезивање” протока идеја
Banking correspondents	Банкарски агенти
Basic needs approach	Финансијска средства потребна за задовољавање основних животних потреба
Basket of goods	Потрошачка корпа
Bottom-up approach	Приступ од основе ка врху
Branchless banking	Систем плаћања без финансијске инфраструктуре
Cadastro Único	Јединствен регистар за социјалне програме у Бразилу
Capability approach	Теорија о способностима
Causality	Принцип узрочности
Center for Digital Inclusion	Центар за дигиталну инклузију
Client-centered products	Производ са фокусом на крајњег корисника
Commercialization	Односи се на комерцијализацију непрофитних микрофинансијских институција
Community assessment	Статистичка метода одређивања учешћа у социјалним програмима путем учешћа заједнице
Comunidades indígenas	Домородачка племена
Conditional cash transfers (CCTs)	Условни новчани трансфери (УНТ)
Consumption smoothing	Стабилизација потрошње
Correspondent banking	Систем плаћања помоћу агената
Corresponsabilidad	Принцип заједничке одговорности
Corresponsales (no) bancarios	(Не) банкарски агенти који помажу обављање финансијских транзакција ван банкарских седишта
Cost of basic needs method	Цена намирница неопходних за задовољавање основних потреба
Cost-benefit analysis	Анализа трошкова и користи, односно финансијске исплативости

Counterfactual	Упоредна група успостављена у истраживању
Crowdfunding	Платформа за прикупљање новца од стране бројних учесника
Demand-driven	Вођено потражњом
Digital financial services	Дигиталне финансије
Doings and beings	Сенов приступ функционисања
Downscaling	Односи се на приближавање традиционалних банака сиромашним слојевима становништва
Durable assets	Добра трајне потрошње
Encuentros de cuidado	Окупљања примаоца условних новчаних трансфера у Колумбији ради обуке и јачања социјалног капитала
Enlace municipal	Званичан локални представник програма условних новчаних трансфера у Колумбији
Financial capability	Финансијска способност
Financial education	Финансијска едукација
Financial literacy	Финансијска писменост
Food energy intake method	Мера намирница неопходних за задовољавање основних калоријских потреба
Government to person (G2P) transfers	Државни трансфери упућени становништву
Gross National Happiness	Бруто национална срећа
Happy Planet Index	Индекс срећне планете (*New Economics Foundation*)
High tech	Висока технологија (попут паметног телефона)
High touch	Захтева више људског контакта (подршке)
Human Centered Design	Фокус на одлике људског понашања у процесу дизајна
Human Development Index	Индекс људског, односно хуманог развоја
Human Development Report	Извештај људског развоја Уједињених нација
Impact	Трајни резултати
In-kind (non-cash)	У натури
International Bank for Reconstruction and Development	Међународна банка за реконструкцију и развој при Светској банци
Know your customer	Информације које је банка под законском обавезом да прикупи о клијентима

Leakages	Погрешно укључивање богатијих особа у програме социјалне помоћи
Linkages	Стварање веза између социјалних програма
Low tech	Ниска технологија (попут основног телефона)
Low touch	Технологија која захтева мање људске подршке
Low-income countries	Земље са ниским дохотком
Lump sums	Крупнија сума новца
Madres líderes	Мајке лидерке прогама условних новчаних трансфера у Колумбији
Madres titulares	Учеснице прогама условних новчаних трансфера у Колумбији
Maquiladoras	Производна индустрија која подразумева састављање производа без могућности технолошког трансфера
Means test	Статистичка метода одређивања учешћа у социјалним програмима
Megacities	Мегаполис
Mission drift	Удаљавање од социјалне мисије (углавном се односи на непрофитне организације)
Monedero electrónico	Електронски новчаник
Multidimensional Poverty Index	Мултидимензионални индекс сиромаштва
Non-contributory support	Подршка која не захтева лично учешће или допринос
Numeracy	Основна знања аритметике
OECD Better Life Index	Индекс бољег живота ОЕЦД-а
One Laptop per Child	Међународни програм једног лаптопа по детету
Overweight	Ниво телесне тежине изнад препорученог
Participatory Poverty Assessments	Партиципативни истраживачки инструменти
Planned obsolesence	Стратегија планиране застарелости
Poverty gap ratio	Тежина сиромаштва / стопа јаза сиромаштва
Poverty headcount ratio	Распрострањеност сиромаштва или стопа сиромаштва
Poverty line	Линија сиромаштва
Poverty purchasing power parity	Паритет куповне моћи сиромашних
Proxy means test	Статистичка метода одређивања учешћа у социјалним програмима

Public works	Јавни радови
Randomized control trial	Испитивање случајног узорка
Relative poverty line	Релативна линија сиромаштва
Remittances	Новчане дознаке
Reverse engineering	Процес детерминације састојака и копирања производа
Rules of thumb	Релевантна правила, лака за памћење
Scarcity theory	Теорија оскудице
Secondary education	Секундарно образовање (средња школа)
Slums	Неформална насеља у којима углавном живе сиромашне особе у лошим стамбеним условима
Smartphones	Паметни телефони
Social contract	Друштвени уговор
Social inclusion	Укључивање у друштво
Social protection systems	Системи социјалне подршке и заштите
Social safety nets	Мреже социјалне заштите
South-South Cooperation	Кооперација Југ-Југ
Streamlining	Централизација социјалних програма
Stunting	Физичка неразвијеност као резултат неухрањености
Subjective poverty line	Субјективна мера сиромаштва
Subsistence agriculture	Егзистенцијална пољопривреда
Supply-driven	Вођено понудом
Supply-side barriers	Препреке на страни понуди
Teachable moments	Кључни моменти за учење о повезаним стварима
Unbankable	Особе које нису привлачне финансијском систему
Venture capital	Инвестициони капитал
Village savings and lending associations (ROSCAs)	Ротирајуће групе штедње и кредита
Welfare	Благостање
World Development Indicators	Индикатори глобалног развоја
World Development Report	Извештај о међународном развоју Светске банке
World Economic Outlook	Извештај светске економије Међународног монетарног фонда

Увод

„Уколико људи не могу садржајно да учествују у догађајима и процесима који обликују њихове животе, пут националног хуманог развоја неће бити ни пожељан ни одржив.” – Махбуб ул Хак, оснивач Извештаја о хуманом развоју Уједињених нација (UNDP, 2013: 6)

Сиромаштво као друштвена и економска појава вековима је присутно, како у теоријским разматрањима, лепој књижевности, тако и у социјалној и економској политици. Приступи ублажавању сиромаштва су до средине двадесетог века били већином националног карактера, све до формирања међународних институција попут Уједињених нација, када се проблему сиромаштва почело приступати координисано и на иновативне начине. Успостављањем Миленијумских циљева развоја 2000. године, глобални проблем сиромаштва постаје истакнут са циљем да се до 2015. године преполови број особа које живе у екстремном сиромаштву.[1] Ово је успешно постигнуто већ 2010. године када је број сиромашних смањен на 1,22 милијарде лица, што чини једну петину становништва земаља у развоју (United Nations, 2014a).

Анализирајући факторе који су допринели том успеху може се закључити да се савремени социјално-политички приступи ублажавању сиромаштва у земљама у развоју разликују од претходних због интердисциплинарног и инклузивног приступа, као и иновативног споја јавног и приватног сектора. Иако истраживање показује да комплексност сиромаштва не дозвољава идентификацију универзалног приступа који успешно ублажава сиромаштво у свету, могу се идентификовати фактори који утичу на настајање сиромаштва, као и приступи који успешно ублажавају ефекте и спречавају преношење сиромаштва на будуће генерације. Док су међународни напори учинили значајан помак, сиромаштво и екстремно сиромаштво су и даље присутни у свету, онемогућавајући великом делу светског становништва да учешћем у продуктивном друштвеном, културном и економском развоју дају свој допринос прогресу човечанства.

[1] Уједињене нације су екстремно сиромаштво дефинисали као просечан приход од 1,25 америчких долара дневно.

Студије сиромаштва су изузетно комплексне, будући да захтевају детаљно разумевање сложених елемената који утичу на ту појаву. Иако се сиромаштво често дефинише путем економских или финансијских показатеља, стање сиромаштва може бити одређено факторима попут политичке стабилности и економског развоја земље, укључујући факторе попут образовања, здравства, инфраструктуре и многих других елемената. Штавише, ваљаност утицаја одлучујућих елемената за утврђивање сиромаштва се разликује код сваког појединца и у свакој земљи. Дефиниција појма сиромаштва, мерење, па чак и одређивање фактора развоја сиромаштва отварају полемику међу стручњацима који се баве овом темом, док су и приступи анализи сиромаштва такође различити. Индикатори који се традиционално везују за сиромаштво, попут незапослености и нивоа образовања, свакако помажу разумевању превалентности сиромаштва. Међутим, ређе се убрајају савремени фактори попут утицаја климатских промена, што угрожава све већи број земаља, или развијеност система телекомуникација, што отвара нове могућности за већу продуктивност и економску самосталност сиромашном становништву.

Полемици сиромаштва доприносе и стереотипи о сиромаштву: човек је сиромашан зато што је лењ, зато што је недовољно образован, зато што је рођен у сиромашној земљи, итд. Међутим, ретко је наићи на сиромашну особу за коју се може рећи да је лења (без прихода, сиромашан је осуђен на нестанак). Недостатак образовања, иако важан одређујући фактор, није кључан. Има много примера лица које су без великог формалног образовања постигле изванредне материјалне и друштвене успехе, тако да формално образовање не мора увек бити главни узрок успеха. Теза да је сиромаштво готово монопол неразвијених земаља такође је спорна. Познато је да је сиромаштво присутно и у већини развијених земаља, јер у Сједињеним Америчким Државама 15% становништва живи у сиромаштву (United States Census Bureau, 2011), док је у Европи та категорија становништва нешто бројнија (око 16% становништва је сиромашно) (Eurostat, 2012). Поставља се и питање надлежности решавања проблема сиромаштва: да ли је одговорност на држави, друштву или економском развоју?

Препознавање фактора који утичу на повећање стопе сиромаштва је први корак у процесу ублажавања ове појаве. Међутим, није довољно да се сиромаштво

разматра само теоријски; деценијама се расправља о сиромаштву и разматра питање одређујућих фактора без великог помака у реалним односима. Савремени приступи захтевају много детаљније разумевање сиромаштва, анализу која подразумева ново разматрање живота сиромашних, што укључује стратегије које они сами примењују како би дневно опстајали, идентификацију могућих решења којима би могли да направе помак у својој финансијској ситуацији, као и дефинисање макро фактора који их спречавају да сами побољшају своје животе.

Мотивација аутора ове докторске дисертације је жеља и амбиција да у складу са својим могућностима допринесе побољшању услова за смањење и/или ублажавање сиромаштва великог дела светског становништва. Реч је, пре свега, о категоријама становништва које због земље порекла или породичних услова нису у стању да учествују у процесу друштвено-економских активности или су на маргинама друштвених активности.

Аутор је у овом домену објавио неколико истраживачких подухвата и стекао одређено практично истуство у реализацији савремених алтернативних приступа и програма, пре свега у земљама Латинске Америке, усмерених ка стварању услова у којима би категорије сиромашних биле у могућности да корисно развију свој потенцијал, како радни, тако и креативни и да сами допринесу побољшању сопственог положаја, као и свог окружења.

Мотивација аутора није настојање за потпуном елиминацијом сиромаштва, јер би то била утопија, односно нереалан циљ. За савладање или ублажавање сиромаштва важни су како друштвено-економски услови у датом окружењу, тако исто лична мотивација сиромашних особа, њихова енергија и акција у циљу промене свог социјално-економског статуса. Отуда је тежиште истраживања у процесу израде ове докторске дисертације на критичкој и компаративној анализи савремених програма за смањење сиромаштва, пре свега програма који омогућавају инклузију сиромашних у основне токове друштвено-економског живота и побољшање сопственог друштвено-економског положаја.

Предмет ове дисертације је критичка анализа савремених социјално-политичких приступа ублажавању сиромаштва у земљама у развоју, са циљем да се кроз истраживање покаже у којој су мери ти приступи успешни и одрживи. Са нагласком на радикалну промену у концептуализацији појма сиромашне особе као

пасивног примаоца социјалне помоћи ка сценарију у којем сиромашна особа постаје активан и одговоран учесник у одређивању своје судбине, одређује се улога државе, друштва и привреде у савременим приступима ублажавања сиромаштва. То се постиже анализом сиромаштва кроз финансијску перспективу, проучавањем генезе, примене и евалуације тржишног приступа (финансијска инклузија и микрофинансије) и кроз социјалну политику (програм условних новчаних трансфера). Општи циљ је да се кроз анализу тих приступа узме у обзир тенденција коришћења интердисциплинарних критеријума у проучавању сиромаштва, економског развоја и благостања.

Осим увода и закључака, рад се састоји од седам одвојених поглавља, са списком наведене литературе и пет прилога, који се спомињу у раду. Прво поглавље успоставља полазна методолошко-теоријска разматрања, као што су формулација проблема и предмета истраживања, успостављање циљева, хипотезе и методолошког оквира, као и истицање очекиваних резултата и научног доприноса. Ове теме су детаљно обрађене у том поглављу, али ће се у овом уводном делу укратко представити хипотезе овог рада. Општа хипотеза је да је сиромаштво постало проблем од све већег значаја у свету и да му је неопходно прићи на нов начин, кроз примену савремених метода ублажавања сиромаштва које настоје да пруже дугорочно и одрживо решење за овај феномен.

Прва посебна хипотеза је да ниво апсолутног сиромаштва у свету није смањен применом традиционалних метода, што је проузроковало појаву алтернативних приступа сиромаштву од 1990. године са теоријом хуманог развоја.[2] Друга посебна хипотеза јесте да иако је сиромаштво глобални феномен, постоје значајне разлике у карактеру и интензитету ове појаве између развијених земаља и земаља у развоју. Стога, сиромаштво у земљама у развоју захтева посебне приступе који су прилагођени условима развоја тих земаља. Трећа посебна хипотеза је да савремени приступ концепту сиромаштва одбацује дефиницију сиромаштва као ендемску болест. Напротив, сиромашни слојеви становништва се третирају као потенцијални фактори процеса ублажавања па и елиминисања сиромаштва, сопстевним ангажовањем у процесу побољшања свог социјално-економског положаја. Четврта хипотеза истиче да финансијска

[2] На енглеском језику се користи термин *human development,* а преводи се као „хумани развој” или „људски развој.” У раду се користе оба термина.

инклузија, као стратегија у борби против сиромаштва, побољшава животни стандард и друштвени статус сиромашних и пружа пример могућег одрживог решења за ублажавање сиромаштва. Пета и последња хипотеза тврди да социјална помоћ у којој су примаоци новчаних средстава активни учесници у том процесу, као што је пример са условним новчаним трансферима, успешно делује у правцу побољшања положаја најсиромашнијих слојева становништва.

У другом поглављу рада, продубљује се разумевање о сиромаштву, кроз обраду појмова, концепта и приступа мерењу сиромаштва у земљама у развоју. Кроз дефинисање основне терминологије развоја и сиромаштва, усаглашава се терминологија, а разматрањем класичних дефиниција сиромаштва, успоставља се историјско разумевање конвенционалних приступа сиромаштву. Поглавље се закључује уводом у мултидимензионални приступ сиромаштву, а успоставља се и повезаност између економског развоја и сиромаштва.

Треће поглавље пружа концептуалну основу савремених приступа ублажавању сиромаштва кроз анализу нових теоријских разматрања, као што су теорија основних потреба, теорија људских способности и социјална инклузија. Преласком на детаљнију анализу теорије људског развоја и успостављање Миленијумских циљева развоја, објашњава се порекло приступа људском развоју, дефиниције и критички поглед на напредак у постизању Миленијумских циљева, као и идентификација најважнијих фактора преко којих се стиче спознаја о сиромаштву. Поглавље се закључује анализом ефекта савремених појава глобализације, технолошке револуције и климатских промена на сиромаштво, као и неопходност одрживог приступа процесу ублажавања сиромаштва.

Четврто поглавље садржи анализу реконцептуализације приступа сиромаштву, укључујући приступ „од основе ка врху” који узима у обзир перспективу сиромашних. У овом делу дисертације се пружа приказ истраживања исплативости и анализира појава алтернативних модела, са циљем спознаје одрживости појединих иницијатива. Такође се излаже аргумент да су савремени приступи ублажавању сиромаштва прешли са очекивања пасивног ка захтевању активног учешћа примаоца социјалне помоћи. Закључује се аргументом о утицају оснаживања сиромашних и постављањем тржишне перспективе за ублажавање сиромаштва, што укључује и социјално предузетништво.

Пето поглавље посвећено је анализи финансијске инклузије као стратегије ублажавања сиромаштва. Почевши са дефиницијама и теоријским одређењем, у поглављу се рашчлањује финансијска инклузија на елементе попут промовисања штедње, микрофинансије и микрокредите, заштите од економске нестабилности и осигурање сиромашних, као и других финансијских услуга као што су трансфери новчаних средстава. Након приказа стања финансијске инклузије у свету, прелази се на анализу успешности финансијске инклузије у процесу ублажавања сиромаштва. Критичка анализа финансијске инклузије се осврће на тржиште микрофинансијских услуга, приступ финансијском сектору и подстицај тражње, као и избор између промовисања штедње или кредита у сектору микрофинансија. Поглавље се закључује предлозима за будуће акције у смислу улоге државе и привредног сектора у подстицању финансијске инклузије.

У шестом поглављу се издваја приступ активног учешћа прималаца социјалне помоћи у програмима условних новчаних трансфера. У оквиру дефиниције и теоријског одређења, издвајају се услови за добијање трансфера, анализа приступа давању новца сиромашнима, као и утицај сложеног процеса трансфера средстава учесницима у програму. Након обраде примера примене условних новчаних трансфера у свету, следи анализа успешности новчаних трансфера у процесу ублажавања сиромаштва. Критичка анализа обухвата питања условљавања трансфера, образовања и здравства као основних опредељења, као и питање одрживости ових мера. Поглавље се закључује анализом улоге привредног сектора у подстицању ове иницијативе државног сектора, као и будућност условних новчаних трансфера у земљама у развоју.

Седмо поглавље садржи студију случаја савремених приступа ублажавању сиромаштва са примером Колумбије. Користећи се закључцима теренског рада и анализом примарних и секундарних података, представља се анализа програма условних новчаних трансфера *Más Familias en Acción* у Колумбији. Поглавље обухвата приказ структуре и основних података о програму, а наставља се анализом реструктурације програма и диференцираног приступа, као и критичког разматрања о износима трансфера. Са становишта јавне политике и промовисања финансијске инклузије у земљи, обрађује се приступ промоције финансијске инклузије преко трансфер канала и стратешке опредељености колумбијске државе

за промовисање овог приступа. Такође се разматра директно подстицање финансијске инклузије и комплементарних инвестиција код примаоца тих новчаних трансфера. Студија случаја закључује се анализом резултата иновативних акција у области ублажавања сиромаштва преко програма условних новчаних трансфера и финансијске инклузије.

Са становишта укупних истраживања у оквиру рада на овој дисертацији, може се закључити да се социјална политика не успоставља у вакууму, нити да може бити изолована од других друштвено-економских услова; резултати иницијатива зависе од макроекономских и политичких околности, од инфраструктурних инвестиција и безбедносних околности. У савременим приступима и политици ублажавања сиромаштва долази до изражаја тренд интердисциплинарарности, дефинисање стратегија које подразумевају заједничку одговорност државе и грађана, односно прималаца социјалне помоћи. Оваквом реконцептуализацијом, дошло је до иновативног споја између јавних и тржишних решења проблема сиромаштва, што наговештава не само позитивне, већ и дугорочно одрживе резултате за ублажавање сиромаштва у земљама у развоју.

Прво поглавље: Полазна методолошко-теоријска разматрања

Феномен сиромаштва има растући значај крајем двадесетог и почетком двадесет првог века. За разлику од претходног раздобља и током историје, када се сиромаштво третирало као обавезни пратилац друштвених токова, крајем двадесетог века сиромаштво као друштвени феномен постаје економски све теже одрживо а социјално-политички све теже прихватљиво. Наиме, интензиван технолошки прогрес омогућио је стварање економске основе за побољшање квалитета живота свих друштвених слојева, па и сиромашних. С друге стране, социјално-политички системи и постојећи класни односи, а посебно њихова манифестација у расподели националног дохотка, били су, а и даље остају, снажна баријера на путу ка отклањању сиромаштва.

Другим речима, са становишта укупне домаће тражње у индивидуалним земљама, смањење сиромаштва допринело је повећању запослености и доходака, а тиме је имало економски рационалну основу. Само се по себи разуме да се, независно од ове опште тенденције развоја производних снага у савременој глобализованој светској привреди, све земље не налазе у истом положају, како по нивоу економске развијености, тако и по социјалној ситуацији и могућности за позитивне акције у правцу ублажавања сиромаштва.

Полазећи од ових премиса, током протеклих две-три деценије, јавиле су се и нове теоријске и социјално-политичке концепције у погледу начина и путева за ублажавање сиромаштва. Њихова заједничка карактеристика је да овај процес, који у суштини представља благу прерасподелу националног дохотка, буде обављен без крупнијих политичких промена и посебно не-револуционарним путем мењања друштвених односа.

1.1 Формулација проблема и предмета истраживања

Предмет ове докторске дисертације је критичка анализа савремених социјално-политичких приступа ублажавању сиромаштва у земљама у развоју, разматрањем одрживости тих иницијатива уз нагласак на радикалну промену у концептуализацији појма сиромашне особе као пасивног примаоца социјалне помоћи ка сценарију у којем сиромашна особа постаје активан учесник у одређивању своје судбине и у којој има одговорност да се избави из зачараног

круга сиромаштва. У том процесу, посебно важну улогу има држава са својом економском и посебно социјалном политиком.

У овом раду се настоји да се кроз истраживање покаже у којој су мери нови приступи у процесу смањења сиромаштва реални и одрживи. Такође се разматра у којој мери овај низ нових покушаја и приступа представља прекретницу у теоријском и практичном приступу напорима за отклањање сиромаштва. Рад треба да пружи увид у начин на који се новим приступима може изградити мост који спаја националну економску и социјалну политику појединачних држава са ангажовањем привредног и приватног сектора на једној страни, и невладиних и непрофитних организација на другој.

То ће се постићи кроз анализу сиромаштва кроз финансијску перспективу, истраживајући генезу, примену и евалуацију тржишног приступа смањивању сиромаштва кроз финансијску инклузију и микрофинансирање. Из области социјалне политике, представиће се програми условних новчаних трансфера који постоје у преко педесет земаља у развоју и који спајају традиционалне јавне инвестиције образовања и здравља са тржиштем финансијских услуга.

Процес ублажавања сиромаштва је изузетно тежак и сложен, али не и немогућ. Он захтева допринос великог броја учесника, почевши од самих сиромашних особа. У свету „борбе против сиромаштва", честа је појава нефункционалних решења која настају управо због недостатка разумевања реалног стања на терену. Због тога се може закључити да процес ангажовања сиромашних у решавању сопствених проблема пружа широку лепезу у приступу, дефинисању и анализи појаве сиромаштва. Било да се ради о укључивању сиромашних преко поспешивања предузетништва или заједничке одговорности условних новчаних трансфера, савремени приступи ублажавању сиромаштва се заснивају на активној улози и учешћу самих сиромашних.

Од једноставног мерила сиромаштва на основу дохотка или потрошње, долази се до напредних статистичких метода квантификације сиромаштва, које су заправо резултат измењеног приступа дефиницији сиромаштва и њеним узрочно-последичним факторима. Програм Уједињених нација за развој редовно објављује Индекс људског, односно хуманог развоја (*Human Development Index*), Светска банка објављује Индикаторе глобалног развоја (*World Development Indicators*),

кредибилне установе као што су Организација за економску сарадњу и развој мери Индекс бољег живота (*OECD Better Life Index*), *New Economics Foundation* рачуна Индекс срећне планете (*Happy Planet Index*), а постоје и многи други који се односе на животну средину и сличне теме.

Због чега се наводе ови примери? Промене у статистичким трендовима мерења развоја сиромаштва и благостања указују на глобални тренд великог преокрета у начину на који се размишља о економским, социјалним и еколошким темама – почевши од њихове дефиниције, преко анализе, па све до стратегија које се примењују како на државном нивоу тако и у приватном и непрофитном сектору. Савремени тренд у области ублажавања сиромаштва јесте прихватање ових промена у приступу. То укључује интердисциплирне стратегије, којим се узимају у обзир психолошки, социолошки и еколошки фактори, примену приступа од основе ка врху (*bottom-up approach*) и употреба тржишних решења за социјалну политику. Постављањем сиромаштва у шири друштвени контекст може да се постигне дубље разумевање проблематике и да процес ублажавања сиромаштва доведе не само до краткорочних већ и до дугорочно одрживих резултата.

Генерални секретар Уједињених нација, Бан Ки-мун (Ban Ki-moon), изјавио је да је свету неопходна нова развојна парадигма која узима у обзир не само економске, већ и социјалне и еколошке параметре, како би се постигао правичан и одрживији развој, а да у том процесу морају учествовати сви актери – како државни органи, тако и предузетнички и непрофитни сектор друштва (Ki-moon, 2012: 1). Овај рад се бави анализом управо такве развојне парадигме, која настоји да пружи дугорочно одрживо решење за социјалне проблеме двадесет првог века. Кроз анализу промене у приступу сиромаштву као и конкретну апликацију тих идеја кроз стратегије финансијске инклузије и социјалне политике заснованом на заједничкој одговорности, указаће се на значајан помак савремених приступа ублажавању сиромаштва у земљама у развоју.

1.2 Циљеви истраживања

Општи циљ истраживања у оквиру ове докторске дисертације је да се кроз анализу савремених социјално-политичких приступа ублажавању сиромаштва узме у обзир тенденција коришћења интердисциплинарних критеријума у

разумевању сиромаштва, економског развоја и благостања. Други циљ је да се утврде методе које имају највећи потенцијал за дугорочну примену, коришћењем критеријума као што су постигнути резултати, финансијска одрживост и стратешка опредељеност, а чиме би се омогућило постизање дугорочних циљева смањивања сиромаштва.

Све чешће се појављују иновативни приступи сиромаштву који полазе од тржишног приступа, односно од анализе обима и структуре тражње сиромашних слојева становништва. Уколико би се успело у томе да се разумеју потребе сиромашних и социјално угрожених особа у земљама у развоју, могле би да им се пруже услуге које не само да би одговарале њиховим стварним потребама, већ би их оснажиле да постану активни учесници у деловању на властиту судбину уместо да остану пасивни примаоци социјалне помоћи и програма за које „стручњаци" сматрају да би им могли бити од користи.

У овој докторској дисертацији ће се настојати да се примени приступ од основе ка врху. Наиме, почетна хипотеза поставља се на дно пирамиде, односно полази се од анализе сиромашних категорија становништва. Другим речима, неопходно је да се постигне пуно разумевање ситуације у којој живе сиромашне особе. Анализе начина на који се понашају (етнографске студије) и утрђивање њихових стварних потреба (истраживање тржишта) помоћи ће да се постави оквир за ефикаснији приступ ублажавању сиромаштва. Овај приступ се ретко употребљава у академском истраживању, али се у привредном сектору показао као веома успешан за постизање разумевања утицајних фактора.

Друштвени циљ овог истраживања јесте да се допринесе разумевању ситуације у којој живе сиромашне особе и читави слојеви становништва, као и фактора који одређују то стање и спречавају побољшање материјалног и друштвеног статуса сиромашних. Иновативни приступи који се примењују у овој области се углавном задржавају на анализи појединачних подухвата. Циљ овог рада је, међутим, да детерминише и обухвати општи тренд у напорима смањења сиромаштва, примењујући интердисциплинарни приступ на сва три друштвена сектора: државном, привредном и непрофитном. Ова сазнања могу бити од значаја за многе земље, укључујући и Србију, која се сусреће са проблемом сиромаштва а којој су неопходна дугорочно одржива и ефикасна решења.

1.3. Хипотезе и методолошки оквир

Имајући у виду предмет и циљ овог истраживања, битно је навести општу хипотезу од које се полази у истраживању. Наиме, полазна претпоставка овог рада је да је сиромаштво постало проблем од све већег значаја у свету и да му је неопходно прићи на нов начин, кроз примену савремених метода ублажавања сиромаштва које настоје да пруже дугорочно и одрживо решење за овај феномен.

Поред опште, потребно је навести и посебне хипотезе истраживања. Прва од њих је да ниво апсолутног сиромаштва у свету није смањен применом традиционалних метода, што је проузроковало појаву алтернативних приступа сиромаштву од 1990. године са теоријом хуманог развоја.

Друга посебна хипотеза јесте да иако је сиромаштво глобални феномен, постоје значајне разлике у карактеру и интензитету ове појаве између развијених земаља и земаља у развоју. Стога, сиромаштво у земљама у развоју захтева посебне приступе који су прилагођени условима развоја тих земаља.

Као трећа посебна хипотеза издваја се околност да савремени приступ концепту сиромаштва одбацује дефиницију сиромаштва као ендемску болест. Напротив, сиромашни слојеви становништва се третирају као потенцијални фактори процеса ублажавања па и елиминисања сиромаштва, сопстевним ангажовањем у процесу побољшања свог социјално-економског положаја.

Четврта хипотеза истиче да финансијска инклузија, као стратегија у борби против сиромаштва, побољшава животни стандард и друштвени статус сиромашних и пружа пример могућег одрживог решења за ублажавање сиромаштва. Коначно, пета и последња хипотеза тврди да социјална помоћ у којој су примаоци новчаних средстава активни учесници у том процесу, као што је пример са условним новчаним трансферима, успешно делује у правцу побољшања положаја најсиромашнијих слојева становништва.

Свако истраживање у домену друштвених наука је теоријско и емпиријско, а у највећем броју случајева, ова два метода су повезана. Истраживање друштвених појава је, по правилу, теоријско, будући да се добрим делом бави развојем, коришћењем или провером теоријских концепција, односно идеја које истраживачи из домена друштвених наука имају у виду. Али истраживање је такође и емпиријско, што значи да се заснива на разматрању конкретног

феномена уз настојање да се сагледају и, по могућности, докажу реалност и услови у којима се испољавају одређене појаве које су предмет истраживања.

И ово истраживање садржи елементе номотетичности (*nomothetic*), будући да се ослања на начела и законитости општег карактера. Без обзира што је сиромаштво друштвена категорија и што обухвата одређене слојеве становништва, сврха овог истраживања је да се утврде општи услови у којима се јавља, нараста или смањује степен сиромаштва. Као и у другим областима истраживања друштвених појава, тако и у овом случају важну улогу има принцип вероватноће, који се користи кад год није могуће да се одређена начела и закључци примењују на све случајеве и у свим ситуацијама.

Принцип узрочности (*causality*) и важност узрочно-последичних веза су такође незаобилазне методе анализе друштвених феномена, па и сиромаштва. Овај каузалистички приступ је од изузетне важности када је истраживање феномена сиромаштва мотивисано настојањем да се промени постојеће стање, односно да се сиромаштво ублажи.

Метод дескрипције је неизбежан, не само у друштвеним наукама, већ и као најбољи начин да се опише и констатује постојеће стање и услови у којима је лоциран предмет истраживања. Начело повезаности и узајамне зависности појава помаже да се утврде пропорције и специфична тежина одређених фактора који у већој или мањој мери утичу на предмет истраживања и помажу да се схвати природа односа између фиксних и променљивих варијабли.

С обзиром на комплексност предмета овог истраживања, примениће се мултидисциплинарни приступ, коришћењем различитих метода како у прикупљању тако и у обради података. Полазна фаза истраживања јесте хипотетичко-дедуктивна метода која ће помоћи да се идентификују и изолују најважнији фактори везани за предмет истраживања, након чега ће се дефинисати њихова међусобна повезаност. Од општих научних метода, углавном ће се користити компаративна метода и статистичка метода, које одговарају комплексној и разноликој природи предмета истраживања, а које су неопходне имајући у виду бројност докумената и разноврсност садржаја које треба обрадити и анализирати. Од основних посебних метода, рад ће се ослањати на анализу садржаја, индукцију и дедукцију, генерализацију и класификацију савремених

метода ублажавања сиромаштва, а синтетички метод ће се користити да би се сазнања о предмету и проблему истраживања формулисали у јединствено сазнање.

Основни извори података обезбедиће се анализом садржаја докумената из области сиромаштва, економског развоја и благостања који су везани за предмет истраживања. То ће подразумевати анализу теорија водећих стручњака из ове области, као што су Џефри Сакс (Jeffrey Sachs) и Амартја Сен (Amartya Sen), а узеће се у обзир и резултати новијих истраживања и студија стручњака као што су Абиџит Банерџи (Abhijit Banerjee) и Естер Дуфло (Esther Duflo). Овај рад ће се користити емпиријском анализом података Светске банке (*World Development Indicators*), Организације за економску сарадњу и развој (*OECD Statistics*) и Уједињених нација (*Human Development Report*), између осталих.

Посебне теме релевантне за предмет истраживања (као што су условни новчани трансфери, финансијска инклузија и микрофинансије) ће се додатно обрађивати кроз анализу публикација водећих стручњака и организација као што су: *Consultative Group to Assist the Poor, Institute for Development Studies, Center for Financial Inclusion, Microfinance Gateway* и *Microfinance Information Exchange*. Главнина ових истраживања обухвата период од 1990. године до 2015. године, имајући у виду временску генезу ових савремених појмова, као и временски оквир у коме је овај рад писан.

Резултати емпиријских истраживања ће бити од посебног значаја за овај рад, и то код анализе ефикасности примене савремених приступа ублажавању сиромаштва. Користећи информације и закључке из бројних емпиријских истраживања у земљама у развоју, истичу се и закључци о утицају одабраних приступа, попут финансијске инклузије, микрофинансија и програма условних новчаних трансфера, на области као што су ублажавање сиромаштва, побољшање квалитета живота, дугорочне инвестиције у људски капитал и дугорочна одрживост тих инвестиција у земљама у развоју.

Посебна пажња у овој докторској дисертацији биће посвећена примарним изворима података сакупљених на територији Латинске Америке и Кариба (пре свега у Колумбији) у периоду између јануара 2012. и априла 2014. године. Ови подаци прикупљени су теренским радом аутора путем интервјуа, анализе рада

фокусираних група, и етнографских студија прималаца социјалне помоћи и учесника државних социјалних пројеката и програма. Сарадња са државним институцијама, учешће у научним скуповима и на академским форумима, као и практично искуство аутора запосленог у организацији *Fundación Capital* као руководилац пројекта *Iniciativa LISTA*[3], представља такође драгоцени извор информација за анализу и објашњавање савремене праксе у напорима за ублажавање сиромаштва.

1.4. Очекивани резултати и научни допринос

Очекивани резултат овог истраживања је компаративна анализа савремених приступа ублажавању сиромаштва у свету и критичка анализа најрелевантнијих приступа, са посебним освртом на њихову примену у региону Латинске Америке и Кариба. Основна сврха истраживања јесте да се утврди који су фактори најуспешнији у процесу ублажавања сиромаштва и да се узму у разматрање „алтернативних" приступа из области привредног, финансијског и друштвеног сектора, као што су социјално предузетништво, условни новчани трансфери и микрофинансије.

Темељне анализе ефикасности горе наведених програма су, нажалост, ретка појава, јер таква врста истраживања захтевају већу новчану инвестицију и компликовану логистику (поготово када су у питању савременије методологије попут испитивања случајног узорка). Пројектни буџети се често и лимитирају на годину дана, што исто спречава детаљнију и дугорочнију анализу ефикасности. Међутим, постоји довољан број појединачних анализа да би се закључиле опште тенденције, а систем размене информација је постао доступнији кроз технолошки напредак. Такође је и отворенији, захваљујући стратегијама размене информација међународних развојних агенција, академских институција и осталих организација, које радо деле своја искуства и истраживања у електронском облику

[3] *Fundación Capital* је регионална непрофитна развојна организација чији је циљ да смањи сиромаштво кроз дизајн, тестирање и имплементацију иновативних пројеката који помажу сиромашнима да ојачају своје капацитете и избаве се из сиромаштва, уз посебан нагласак на стратегију финансијке инклузије. *Iniciativa LISTA* је један од тих иновативних програма, који кроз технологије информација и комуникација настоји да оспособи сиромашне људе путем едукативних и партиципативних процеса, потпомажући хиљадама сиромашних особа у руралним подручјима Латинске Америке и Кариба. Овај програм је више пута награђиван и светски признат, а тестиран је у три земље региона, укључујући и Колумбију, где је министарство за социјалну политику (*Departamento para la Prosperidad Social*) 2014. године уврстило *LISTA* програм у свој програм јавне политике усмерене на примаоце условних новчаних трансфера.

и на конференцијама. Тиме су и претходне анализе постале доступне истраживачима који имају за циљ да из њих произведу закључке и упредну анализу.

Савремена иновативна решења смањивања сиромаштва се примењују у неким земљама, али не у свим, из разлога што државни органи, из политичких разлога, често прате *status quo*, а промене би захтевале велике бирократске препреке. Док неки стручњаци сматрају да су докази о ефикасности иновативних приступа недовољни, лимитирани државни буџети често спречавају јавне институције да се упусте у ризична улагања у иновативне програме. Због тога је неопходно размотрити и приступе који произилазе из приватног и непрофитног сектора, уз подршку међународних институција и донатора, а који често подразумевају и сарадњу државних органа.

Данашња технологија омогућава приступ информацијама о бројним иновацијама у свету, како из оперативне перспективе, тако и кроз приказ резултата ригорозних евалуација. Кроз размену искуства и идеја, терет иновација јавних институција бива знатно олакшан. У будућности би свака земља могла да комбинује иновативне приступе по потреби, и на тај начин постигла ефективнији и ефикаснији рад са бољим резултатима смањења сиромаштва, а у циљу побољшања квалитета живота сиромашних особа и омогућавања њиховог излазка из тог стања.

Циклус сиромаштва често доводи до тога да оно постаје међугенерацијска појава, али уколико сиромашне особе ојачају своје капацитете и ако им се олакша да активно учествују на тржишту рада, постићи ће се ефикаснији приступ проблему сиромаштва, изналажењем могућности за излазак из зачараног круга сиромаштва, као и дугорочна одрживост социјалних политика оријентисане на ублажавање сиромаштва.

Друго поглавље: Појам, концепти и мерење сиромаштва у земљама у развоју

Пре уласка у дубљу анализу и успостављање аргумената везаних за циљеве овог истраживања, неопходно је јасно дефинисати основне појмове који ће се користити у овом раду, будући да постоје разноврсне дефиниције и несугласица око најпрецизније статистичке методе квантификације концепта. Ово поглавље почиње одређивањем основних појмова економског развоја и сиромаштва, након чега ће се представити детаљнија анализа једнодимензионалног и мултидимензионалног приступа сиромаштву. Разматра се апсолутно и релативно сиромаштво, као и мултифакторна анализа карактеристика и одређујућих индикатора сиромаштва. Представљају се и основне информације о статистичком приступу квантификацији области, са циљем приказивања слојевитих одређујућих фактора и савремених истраживачких приступа. Након тога се повезују појмови сиромаштва и економског развоја, чиме аутор указује на повезаност ових концепата.

2.1 Основна терминологија развоја и сиромаштва

Појам сиромаштва је сам по себи контроверзан јер још увек не постоји једна усклађена, стандардизована дефиниција прихваћена од стране свих истраживача и институција, што такође чини њену концептуализацију и евентуално мерење компликованим. Ово поглавље обухвата и најчешће дефиниције сиромаштва (како у лингвистичком тако и у квантитативном смислу), са посебним освртом на позитивне и негативне аспекте избора сваке од тих дефиниција. Овакав приказ одређујућих елемената у мерењу сиромаштва ће такође служити као увод у комплексност ове појаве.

Само дефинисање и мерење сиромаштва је веома захтеван процес за који је неопходно имати широко разумевање одређујућих фактора на ову појаву, развој, стање и последице сиромаштва. Овај рад се неће бавити детаљном анализом дефиниција и квантификацијом стопе сиромаштва, међутим неопходно је да се макар површно прикаже еволуција појма и да се прецизира њено мерење; у супротном је немогуће вршити детаљну компаративну анализу јер би дошло до изузећа одређујућих фактора који могу бити битни или мање битни за онога ко их анализира. У процесу разматрања тих детерминанта, статистичком обрадом

података и додатном анализом се може дефинисати да ли су ти фактори каузални или корелативни. Овакво прецизирање је неопходно за потпуније разумевање појма у циљу одређивања стратегија за њено ублажавање, смањење или искорење. Детаљнија анализа тих фактора такође постаје критична у одређивању и дефиницији социјалне политике јер помаже да се лимитирани ресурси државних буџета и међународних развојних институција употребе на најефикаснији начин.

Овај рад се бави анализом сиромаштва и савремених социјално-политичких метода ублажавања сиромаштва у земљама у развоју. Реч „развој" се може односити на многе области – развој цивилизације, знања, културе, бизниса и многих других. У овом случају, односи се на економски развој и на дихотомију која се прави између „развијених" и земаља „у развоју." Ова терминологија је настала из оперативних разлога, а усавршена је из аналитичких. Популаризована је шездесетих година двадесетог века услед међународних дискусија о трансферу финансијске помоћи „развијених земаља" оним „неразвијеним" (Pearson, ed., 1969), а временом се квантификовала и у годишњим извештајима међународних организација о глобалном економском развоју (Извештај о људском развоју Уједињених нација, Извештај о међународном развоју Светске банке, Извештај светске економије Међународног монетарног фонда, и слично).

Један од предложених индикатора за сврставање земаља по њиховом економском развоју било је чланство у Организацији за економску сарадњу и развој (*Organisation for Economic Co-operation and development* – ОЕЦД), будући да ОЕЦД конвенција прецизира да су њени чланови „еконмски развијеније нације које би требало да учествују у помагању земљама у процесу њиховог економског развоја" (Nielsen, 2011: 4). Међутим, данас би таква класификација изоставила чак 44 од 75 земаља класификованих као „развијени" (према методологији Светске банке за 2014. годину). При класификацији нивоа развоја једне земље, најчешће се користи један од аналитичких приступа међународних организација као што су Уједињене нације (*United Nations* – УН), Светска банка (*World Bank* – СБ) и Међународни монетарни фонд (*International Monetary Fund* – ММФ). Табела 1 садржи упоредну анализу клафисикација.

Систем класификације Програма за развој Уједињених нација (*United Nations Development Programme* – УНДП) базиран је на Индексу људског развоја

(*Human Development Index* – ХДИ) из 1990. године.[4] Категоризација земаља мењана је више пута, али за разлику од других индикатора, није концентрисана искључиво на финансијске податке, већ и на социјалне димензије које формирају интегрални део овог индекса. Категоризација Уједињених нација се дуго вршила на основу апсолутне класификације, успостављањем линије изнад које су се сврставале „развијене" и испод које су спадале земље „у развоју." Међутим у 2010. години, УНДП је прешао на методологију релативне класификације, где је топ квартил земаља сврстан у категорију „развијених" док је осталих три четвртине идентификовано као земље „у развоју" (Nielsen, 2011).

Светска банка је започела свој систем класификације седамдесетих година двадесетог века и то из практичних разлога, са жељом да на униформисан начин одреди које су земље квалификоване за добијање кредита од Међународне банке за реконструкцију и развој (*International Bank for Reconstruction and Development*) (Nielsen, 2011). У почетку се та класификација вршила интерном анализом, а не на основу одређених индикатора, па је временом одлучено да се то промени. У свом Извештају о међународном развоју (*World Development Report*), лансираном 1978. године, Светска банка уводи статистичку методу класификације која је заснована на мери бруто националног дохотка (БНД) по становнику.[5] За разлику од УНДП-а, Светска банка користи искључиво финансијски индикатор за одређивање нивоа економског развоја, међутим успоставља линије на основу повезаности БНД-а са социјалним факторима као што су сиромаштво и смртност новорођенчади.

Као што је Светска банка имала оперативне (приступ кредиту) и аналитичке (извештај о развоју) потребе, Међународни монетарни фонд је имао сличне разлоге за класификацију „напредних економија" (ММФ-ов термин за класификују „развијених" земаља), „тржишта у настајању" и „економија у развоју" (груписане, ове категорије чине земље „у развоју").[6] Главни критеријуми класификације ММФ-а су доходак по становнику, диверсификација извоза (због

[4] Ово је кумулативни индекс који обухвата индикаторе као што су очекивано трајање живота, образовање становништва и ниво животног стандарда мерен висином БДП-а. Детаљније је обрађен у трећем поглављу рада.

[5] За сврставање земаља по нивоу развоја, конверзија локалне валуте бруто националног дохотка у амерички долар ради се по Атлас методологији Светске банке (World Bank, 2013a).

[6] УНДП, Светска банка и ММФ су више пута мењали класификације развоја (критеријуме, линије, називе). Табела 1 представља актуелни систем категоризације за 2014. годину.

оних земаља које примарно извозе нафту и њене деривате), као и интеграција у светски финансијски систем (IMF, 2014).

Табела 1: Како међународне организације класификују земље у развоју

	УНДП	СБ	ММФ
Категорија „развијена земља”	Земље са јако високим Индексом људског развоја	Земље са високим дохотком	Напредне економије
„Развијена земља” на енглеском	*Very High Human Development Index*	*High Income Countries*	*Advanced Economies*
Субкатегорије „земаља у развоју”	(1) Висок ниво Индекса људског развоја (2) Средњи ниво Индекса људског развоја (3) Низак ниво Индекса људског развоја	(1) Земље са више средњим дохотком (2) Земље са ниже средњим дохотком (3) Земље са ниским дохотком	Тржишта у настајању и Економије у развоју
Субкатегорије „земаља у развоју” на енглеском	(1) *High Human Development Index* (2) *Medium Human Development Index* (3) *Low Human Development Index*	(1) *Upper Middle Income* (2) *Lower Middle Income* (3) *Low Income*	*Emerging Markets and Developing Economies*
Врста линије	Релативна	Апсолутна	Вероватно апсолутна
Одредница линије сиромаштва	Нижих 75% у дистрибуцији Индекса људског развоја	Пер капита бруто национални доходак од 12.745 америчких долара (у 2014. години)	Није прецизирано
Проценат „развијених” земаља у 2014. години	26%	35%	19%
Проценат „неразвијених” земаља у 2014. години	74%	65%	81%

Табелу приредио аутор на основу Nielsen, 2011: 21 и информација доступним на званичним веб страницама ових организација

Ове три класификације се најчешће користе при одређивању „развијених” и земаља „у развоју.” У литератури се појављује мноштво других дихотомних

термина за класификацију земаља као што су богате/сиромашне, развијене/неразвијене, северне/јужне, први свет/трећи свет, индустријализоване/у развоју, и слично.[7] Многи стручњаци избегавају употребу ових термина због често негативне асоцијације са „неразвијеном" или „сиромашном" класификацијом, као и због несугласице око правилне дефиниције и класификације, чак и код међународних организација.

Треба напоменути да се при класификацији употребљавају просечна статистика за целокупну популацију тих земаља, те социјални и други индикатори се не односе само на сиромашне слојеве становништва. Податак да земља има у просеку боље индикаторе писмености или инфраструктурних инвестиција не значи да је она „боља" од других, већ да она тренутно има неке позитивније резултате и олакшавајуће околности у поређењу са другом групом земаља. По истој логици, сматра се и да је процес ублажавања сиромаштва у земљама у развоју комплекснији (могло би се рећи и тежи), имајући у виду нижу полазну тачку нивоа развоја.

Будући да је класификација Светске банке најригорознија по питању сужавања броја држава који спадају у развијену категорију (65% држава, у поређењу са 74% по методологији УНДП-а и 81% по методологији ММФ-а) а база података Индикатора развоја Светске банке изузетно комплетна и обухвата статистику бројних међународних организација, аутор рада се опредељује за класификацију „развијених" и земаља „у развоју" по методологији Светске банке, уколико није другачије назначено у тексту.

С обзиром на валидност аргумената против класификације земаља по нивоу развијености, у овом раду се као неопходно указује коришћење ове врсте класификације, будући да се ниво економског развоја препознаје као додатна отежавајућа околност у политици смањивања сиромаштва. Такође произлази да је сужавање географског фокуса земаља укључених у ово истраживање неопходно, будући да он има захтеван обим анализе. С тим у вези, у категорију развијених земаља спада 75 земаља, док је 139 сврстано у категорију земаља у развоју

[7] У овом раду, као и у наведеним извештајима, термини *земља*, *држава* или *економија* се не односе на државни статус нити на политичку независност земље, већ се употребљавају у случајевима у којима су локални стручњаци одлучили да одвојено извештавају о социјалним и економским индикаторима и статистици.

(користећи се резултатима извештаја Светске банке из 2014. године). Дакле 35% укупног броја земаља у свету спада у развијене земље и оне обухватају 18% светског становништва, док главница становништва (82% светске популације) насељава земље у развоју.

2.2 Дефинисање, мерење и утврђивање одређујућих фактора сиромаштва

Сиромаштво се може дефинисати и мерити на много начина. Класична и можда најједноставнија дефиниција сиромаштва је заснована на анализи дохотка или потрошње, односно на финансијском профилу особе, домаћинства или земље. Оваквим приступом, сиромаштво се може дефинисати као стање у коме особа нема довољно средстава да задовољи своје основне животне потребе, или стање у коме особа нема довољно средстава за постизање минимума животног стандарда; или пак стање у коме особа нема довољно средстава да обезбеди опстанак себе и своје породице (Spicker, Alvarez Leguizamón and Gordon, 2006: 18, 116 and 233). Ове три дефиниције (а постоји још много сличних) указују на несаугласност око дефинисања функционалне употребе финансијских средстава, међутим све се базирају на чињеничном недостатку средстава, односно на личном дохотку или потрошњи особе или породичне јединице. Стога се могу сматрати класичним приступом сиромаштву јер сагледавају финансијско стање човека и његове породице, не узимајући у обзир постојање имовинских и других актива, географску локацију и мноштво других фактора који олакшавају или пак отежавају животну ситуацију сиромашне особе.

2.2.1 Класично дефинисање сиромаштва кроз једнодимензионални приступ

Овакав финансијско квантитативни приступ значи да се особа класификује као „сиромашна” уколико јој је доходак испод неке унапред дефинисане суме, односно линије сиромаштва (*poverty line*). Ова линија служи за класификацију апсолутног (или свеопштег) сиромаштва (*absolute poverty line*)[8] и она се употребљава на светском нивоу при статистичкој категоризацији овог социјалног индикатора. Најчешће се као линија сиромаштва употребљава просечан доходак по становнику (*average income per capita*) од два америчка долара на дан, док се

[8] *Апсолутна линија сиромаштва* је фиксна, и користи се за мерење апсолутног и релативног сиромаштва. Постоји и *релативна линија сиромаштва* (која се разликује од мере релативног сиромаштва), и она се одређује на основу целокупног дохотка становништва.

екстремно сиромаштво класификује као просечан доходак од једног америчког долара на дан (пондерисано према ценама из 2005. године) или једног долара и двадесет пет центи (пондерисано према ценама из 1996. године) на дан (Ravallion, Chen and Sangraula, 2008).[9]

Линија (праг) сиромаштва се утврђује у зависности од степена економске и друштвене развијености земље или ужих локалитета (Лакићевић, 2013). Оно представља вредност ресурса неопходних за задовољавање основних животних потреба или одржавање минимума њиховог благостања (*welfare*). Економисти се често служе концептом потрошачке корпе (*basket of goods*) како би успоставили једнаку меру и тиме усагласили поређење међу државама. Успостављање линије сиромаштва је засновано на сличном концепту, с тим што је избор „састојака" те корпе веома компликован, будући да он мора да буде подешен култури и обичајима дате земље и да узме у обзир технолошке, транспортне и сличне иновације. Није изненађујуће да је та корпа временом више пута мењана.

Енглез Чарлз Бут (Charles Booth) се сматра првом особом која је увела концепт коришћења линије сиромаштва, и то у деветнаестом веку када је класификовао грађане Лондона који су живели у сиромаштву и оне који су живели „у комфору", како их је он категорисао (Gillie, 1996: 715). Иако је Бут осмислио концепт, прва особа која је дала назив „линија сиромаштва" и научно успоставила ту линију (користећи се Бутовим концептом), био је Сибом Раунтри (Seebohm Rowntree), који је 1901. године дефинисао корпу основних добара у циљу статистичког мерења броја становништва које је живело испод и изнад те линије.[10] Захваљујући његовом раду, овај термин бива и по први пут унет у Чамберсову енциклопедију 1950. године (Gillie, 1996: 715).

Раунтријева мера линије сиромаштва је била прва, али није остала једина и није остала непромењена. У протеклој деценији, његова мера је знатно измењена због очигледних промена у савременом стилу живота и због критика усмерених

[9] Ову линију су поставили стручњаци за Извештај о светском развоју Светске банке 1990. године (Ravallion, Datt and Walle, 1991).

[10] Гили (Gillie, 1996) заправо закључује да је Лондонски школски одбор био први (пре Бута и пре Раунтрија) у осмишљавању концепта линије сиромаштва с циљем ослобађања сиромашних грађана од плаћања обавезне школарине уведене 1870. године по новом Закону о основном образовању (*Elementary Education Act*). Међутим, Бут и Раунтри су били први који су користили ову меру с циљем шире статистичке класификације грађана на основу њиховог тренутног доходовног стања.

према овој дефиницији. Наиме, стручњаци успевају да се усагласе око минимума прехрамбених производа који сачињавају ову корпу (иако се оне разликују по културолошким, географским и другим карактеристикама), али постоји несугласица око остатка добара и сервиса који спадају у минимум (Atkinson et al., 2002). Раунтри је, на пример, у своју корпу укључио храну, одећу, лични прибор, оргев и друге елементе који су тада били сматрани као неопходни за живот, и тиме је премерио да нешто више од четвртине становништва Јорка живи испод линије сиромаштва (Gillie, 1996). Данас би се могло сматрати да су поседовање личног превозног средства (бицикла, мотора или аутомобила) и приступ информационо-комуникационим технологијама (поседовање мобилног телефона или приступ интернету) такође неопходни састојци корпе добара савременог човека.

У Сједињеним Америчким Државама (САД), на пример, служе се линијом одређеном према стварној слици потрошње у тој земљи. Моли Оршаски (Mollie Orshansky) је дефинисала линију која сагледава потрошњу домаћинства на храну као пропорцију укупне потрошње. Њена логика је да „оно што је јуче било луксуз данас је нужна потреба" (Orshansky, 1965: 5). Другим речима, линија сиромаштва бива фиксирана множењем вредности основних прехрамбених производа са обратном пропорцијом потрошње на храну и укупну потрошњу. То значи да је, на пример, шездесетих година у САД-у линија сиромаштва била једнака основној прехрамбеној корпи пута три. На овај начин одражава се стандард живота целокупног становништва, не само сиромашног слоја или оних на ивици беде (Fischer, 1992).

Уз повишену свест о отежаним условима живота великог броја светског становништва, дошло је и до прецизирања појма и стања сиромаштва. Савет Европске уније је 1975. године прихватио као званичну, следећу дефиницију сиромаштва: „Појединци су сиромашни ако су њихов доходак и ресурси у тој мери неадекватни да им не омогућавају да остваре животни стандард који се сматра као прихватљив у друштвима у којима живе" (Council of the EU, 2004: 8). У овој дефиницији, под ресурсима се сматрају добра, новчани приходи и услуге из јавних и приватних извора, а сматра се да су сиромашне особе угрожене кроз незапосленост, низак доходак, неадекватне стамбене услове, недовољну

здравствену заштиту, и сличне факторе. Та лица бивају искључена из економских, социјалних и културних активности и често им је онемогућен приступ фундаменталним правима (Council of the EU, 2004: 8).

У Копенхагеншкој декларацији, која је потписана од стране 117 земаља 1995. године на Светском самиту социјалног развоја, опште сиромаштво је дефинисано на основу последица, као што су:

> „Недостатак прихода и продуктивних ресурса довољних да обезбеде средства за одржив живот; глад и неухрањеност; лоше здравствено стање; ограничен или недостатак приступа образовању и другим основним услугама; погоршање здравственог стања становништва и морталитета услед болести; бескућништво и неадекватни стамбени услови; небезбедно животно окружење; и социјална дискриминација и искљученост. Такође га карактерише недостатак учешћа у процесу одлучивања у цивилном, друштвеном и културном животу. Јавља се у свим земљама: као масовно сиромаштво у многим земљама у развоју, као џепови сиромаштва усред богатства у развијеним земљама, као губитак прихода услед економске рецесије, као изненадно сиромаштво након катастрофе или конфликта, као сиромаштво запослених са нижим приходима, и као крајња беда људи који су изван система породичне подршке, социјалних установа и сигурносних мрежа" (United Nations, 1995: Article 19).

У наставку текста идентификују се и посебно угрожене групе као што су жене, деца, старије особе, особе са инвалидитетом, староседелачко становништво, избеглице и интерно расељена лица. Осим основних тешкоћа које се идентификују сиромаштвом, Копенхагеншка декларација препознаје и да сиромаштво ствара препреке у комуникацији и приступу услугама, да представља здравствени ризик, и да су особе које живе у сиромаштву изузетно осетљиве на последице катастрофа и конфликта (United Nations, 1995: Article 19). Овакво прецизирање компликација везаних за сиромаштво представља битан помак у ширењу саме дефиниције изван искључиво финансијских параметара.

Екстремно сиромаштво се у истом документу дефинише као „стање карактерисано екстремним лишавањем основних људских потреба, укључујући храну, пијаћу воду, санитарне услове, здравствене улуге, стамбене услове, образовање и информације. Другим речима, екстремно сиромаштво не зависи само од дохотка, већ и од приступа социјалним услугама” (United Nations, 1995: Article 19). Уједињене нације су три године касније даље прецизирали сиромаштво следећом дефиницијом:

> „У основи, сиромаштво је лишавање избора и могућности и оно крши људско достојанство. Оно значи недостатак основног капацитета за ефикасно учешће у друштву. Оно значи немати довољно да се нахрани и обуче породица, немати приступ школи или здравственој клиници, немати земљиште које би омогућило самопрехрану или посао којим би се издржавао, немати приступ кредиту. Оно значи несигурност, немоћ и искљученост појединаца, домаћинства и заједнице. Оно значи подложност насиљу и често подразумева живот у маргиналним или нестабилним окружењима, без приступа чистој води или санитетским условима” (United Nations, 1998: 1).

У овом тексту почињу да се дефинишу и елементи депривације, односно лишавања основних услова за живот, као што су: храна, пијаћа вода, санитетски и смештајни услови, образовање, информације и приступ услугама.

Апсолутна линија сиромаштва се може рачунати на више начина (Deaton, 1997; Ravallion and Bidani, 1994; Ravallion, 1996). На пример, може се мерити цена намирница неопходних за задовољавање основних потреба (*cost of basic needs method*) или цена намирница неопходних за задовољавање основних калоријских потреба (*food energy intake method*). У земљама у развоју, најзначајнија компонента у рачунању линије сиромаштва је расход за намирнице неопходне за задовољавање препоручених калоријских потреба, као и расходи за друге минималне потребе (Ravallion, 1992).

Националну линију сиромаштва одређује свака држава појединачно. Она се сматра фиксном у смислу стандардних индикатора, а и непроменљива је у домену упоредног сиромаштва (Ravallion, 1992). Њено мерење се такође сматра

неопходном за потребе дугогодишњих анализа ефикасности социјалне политике усмерене ка смањивању сиромаштва или анализе ефекта одређеног пројекта или стратегије за ублажавање сиромаштва, као што су на пример микрокредити (Haughton and Khandker, 2009). Сиромаштво и екстремно сиромаштво се користе као индикатори социјалног стања једне државе, слично употреби бруто домаћег производа у процени економског статуса или стања једне државе.

Поред апсолутне линије сиромаштва, постоји и релативна линија сиромаштва која представља однос између сиромашних и остатка становништва. Релативно сиромаштво се одређује на основу минимума прихватљивог животног стандарда у друштву, а изражава се као проценат медијане[11] дохотка (или потрошње) друштва, а не на основу апсолутног новчаног износа. Оно често указује на постојање неједнакости у друштву због свог упоредног карактера, а користи се из разлога што одржава једнаку размеру између сиромашних и остатка становништва у ситуацији хомогеног побољшања животног стандарда (одржавајући размеру чак и при повишењу дохотка свих домаћинстава).

Апсолутне и релативне линије сиромаштва су објективне рачунице које се служе индикаторима дефинисаним изабраном методологијом рада, а до информација о дохотку и потрошњи једне породице долази се преко анкете домаћинства.[12] Углавном се користе анкете потрошње домаћинства јер је лични доходак тежи за мерење и мање поуздан. На пример, испитаници често наводе своју плату или скуп дневних надница (уколико немају стални посао) у оквиру годишњег дохотка, што изузима неформалне приходе (краткорочна зарада, кирија од издавања непокретности, и слично). Друга препрека у коришћењу мере дохотка је и редовност прихода. У развијеним земљама је формална зарада углавном стабилна (редовна месечна исплата, уз могући полугодишњи или годишњи бонус), што није случај у многим земљама у развоју, а поготово међу сиромашним слојевима становништва (Bane and Ellwood, 1983). Тиме се додатно

[11] Медијана је статистички термин за средишњи број групе бројева, што значи да половина бројева у низу имају већу, а половина мању вредност од медијане.

[12] Већина земаља света спроводи анкете домаћинства у којима су интегрисана питања везана за доходак и потрошњу, док међународне организације такође имају важну улогу у прикупљању ових статистика. Најистакнутији међу њима су Демографски и здравствени преглед (*Demographic and Health Surveys* – DHS), коју спроводи Америчка агенција за међународни развој (USAID), Анкета о животном стандарду (*Living Standards Measurement Study – LSMS*) Светске банке и Истраживање вишеструких показатеља (*Multiple Indicator Cluster Surveys* MICS) Међународног фонда за децу Уједињених нација (UNICEF).

отежава мерење годишњег дохотка једног домаћинства. Из ових разлога се често прелази на меру годишње потрошње породице или домаћинства уместо дохотка (Pettersson, 2005).

Наравно, ни та цифра није лака за мерење. Тачна рачуница укупне потрошње домаћинства за годину дана је чак можда и компликованија од мерења дохотка, али је свакако мање осетљива тема код испитаника, поготово код оних који су примаоци социјалне помоћи и којима је у интересу да пријаве ниже дохотке од реалне ситуације. Узимајући у обзир географске и друге факторе (у стилу паритета куповне моћи, али у оквиру једне исте државе), може се постићи финија рачуница линије сиромаштва. На пример, домаћинство са мало чланова које живи у руралном подручју се суочава са нижим стамбеним и прехрамбеним трошковима, док се многобројније домаћинство у градском амбијенту суочава са повишеним трошковима живота који нису увек једнако пропорционални повишеном дохотку који се често идентификује при упоређивању урбаних и руралних подручја (Haughton and Khandker, 2009). Из тог разлога се у анализама чешће употребљава потрошња од дохотка.

На основу ових рачуница, такође се одређују и стопа сиромаштва (њена распрострањеност) и тежина сиромаштва (дубина и оштрина сиромаштва), као најважнији индикатори, који нису ексклузивно везани само за апсолутно сиромаштво (Матковић, 2014). Распрострањеност сиромаштва или стопа сиромаштва (*poverty headcount ratio*) је индикатор удела сиромашних у укупном становништву земље. Тежина сиромаштва мери њену дубину, односно стопу јаза сиромаштва (*poverty gap ratio*) мерењем просечног дохотка сиромашне особе у поређењу са просечним дохотком друштва. Узима се у обзир и оштрина сиромаштва, односно удаљеност сиромашних од линије сиромаштва.

Све ове мере и статистички индикатори су објективне мере сиромаштва. Међутим постоје и алтернативне партиципативне методе за одређивање субјективног стања сиромаштва, у којима се особама поставља питање њиховог личног осећаја у поређењу са другима. Може се употребити и директно питање: „Који ниво дохотка лично сматраш минималним, и да ли би могао/ла да преживиш са мање?” (*subjective poverty line*). Субјективна мера сиромаштва се може користити у пројектима који захтевају учешће локалног становништва и ова

врста анкете обухвата локалне дефиниције. Такође може бити од велике користи у заједницама које се придржавају другачијих дефиниција сиромаштва од оних класичних неолибералних или западних дефиниција, као што је случај са домородачким племенима, религијским заједницама и сличним групама.

Избор дефиниције и методологије мерења се врши у зависности од потреба и доступности података. Без обзира на широки дијапазон дефиниције (апсолутно или релативно) и приступа анкетирању (објективно или субјективно), линија сиромаштва базирана на новчаним вредностима се још увек сматра светским стандардом за мерење сиромаштва. Будући да таква врста мерења омогућава међудржавно поређење, као и дугорочно праћење индикатора сиромаштва, може се успоставити компаративна географска анализа, као и утврдити у којој мери је успостављена социјална политика довела до побољшања индикатора сиромаштва.

Осим финансијског мерила сиромаштва, могу се користити и други појединачни индикатори, који су заправо последични фактори сиромаштва. Наиме, сиромаштво доводи до здравствене и образовне угрожености (недовољна или неквалитетна исхрана, немогућност приступа здравственим и образовним институцијама, недоступност инфраструктуре и других фактора). Ти индикатори су очекивани животни век, смртност новорођенчади, стопа писмености, приступ здравственој заштити, и слично. Неки од тих индикатора благостања указују, дакле, на побољшано стање сиромашних (уједно и на економски развој) и могу се употребити у дугогодишњој анализи на сличан начин на који би се и ниво апсолутног или релативног сиромаштва мерио.

Једнодимензионална анализа дохотка или нефинансијских индикатора може да пружи одређени увид у сиромаштво, али се сматра да овакав приступ не успева да представи праву комплексност сиромаштва и све аспекте ове појаве (Bourguignon and Chakravarty, 2003; Ravallion, 1996). Због тога се све чешће примењује мултидимензионални приступ који обухвата већи број одређујућих фактора и указује на њихову тежину у каузалним и корелативним односима. Очекује се да ће развој мултидимензионалних индикатора довести до преусмеравања ка широј дефиницији и мерилу сиромаштва, али неусаглашеност око методологије и избора фактора, као и сужавање и „персонализација” тих индикатора, још увек отежавају дугорочно и мултидржавно поређење.

2.2.2 Мултидимензионални приступ сиромаштву

Једнодимензионални приступ сиромаштву анализом дохотка или потрошње је до сада показан као донекле валидан за мерење сиромаштва, имајући у виду да он олакшава компаративно и дугорочно мерење ове појаве кроз фокус на јединствени, финансијски фактор. Међутим, сиромаштво је компликована, слојевита појава, у којој постоји велики број одређујућих фактора. Било каква дубља анализа порекла, последица и дуготрајног утицаја сиромаштва мора бити базирана на мултидимензионалној и мултифакторној анализи.

Концепт сиромаштва се временом ширио да обухвати не само финансијска средства, већ и друге елементе. Они могу бити материјалног карактера, сагледавајући не само доходак и потрошњу, већ и активе као што су имовина, обрадиво земљиште и стока. Такође може укључити детерминишуће факторе као што су здравље (здравствено стање, могућност приступања квалитетним здравственим установама), образовање (достигнут ниво образовања код одраслих, приступ и квалитет институција за младе) и географска локација (урбана или рурална средина, могућност приступања тржишту), као и оне мање опипљиве елементе као што су друштвене (социјални статус, породична подршка) и индивидуалне карактеристике (предузетност, сналажљивост).

Литература о сиромаштву идентификује многобројне одређујуће факторе, који се у неким случајевима идентификују као каузални (да доводе до стања сиромаштва или угрожености) или корелативни (да утичу, али не директно, односно да нису једини одређујући фактор). Одређујући фактори сиромаштва су углавном индивидуални: неки људи су се родили сиромашни, док други могу да наведу један или више фактора које су их довели до те ситуације. У свом Приручнику о сиромаштву и неједнакости, Хаутон и Кандкер врше расподелу ових одређујућих фактора сиромаштва на четири групације: регионалне карактеристике, карактеристике заједнице, карактеристике домаћинства и индивидуалне карактеристике, (резимиране у Табели 2) (Haughton and Khandker, 2009). Њихова класификација није једина, али она пружа добар оквир за детаљнију анализу мултидимензионалних фактора који утичу на сиромаштво (порекло, последице и дуготрајни утицај).

Табела 2: Примарни одређујући фактори сиромаштва

Одређујући фактори сиромаштва по категорији карактеристика	
Регионалне карактеристике	Изолација или удаљеност, што укључује мањак инфраструктуре и лошији приступ тржишту и услугама
	База ресурса, укључујући доступност и квалитет земљишта
	Клима (нпр. фреквенција тајфуна или суша) и временске прилике (нпр. фреквенција земљотреса)
	Регионално управљање и менаџмент
	Неједнакост
Карактеристике заједнице	Инфраструктура (нпр. приступ водоводу и асфалтним путевима)
	Дистрибуција земљишта
	Приступ јавним добрима и услугама (на пример близина школа, здравствених центара)
	Социјална структура и социјални капитал
Карактеристике домаћинства	Величина домаћинства
	Коефицијент зависности (број незапослених старијих и младих особа према броју запослених пунолетних особа)
	Род главе куће или пунолетних особа у домаћинству (нпр. просечан број жена у домаћинству)
	Својина (укључујући земљиште, алат и друге потребштине за рад; кућа; накит)
	Запослење и структура прихода (односно пропорција запослених пунолетних особа; врста економске делатности – запослени или самозапослени; приходи од породичних дознака)
	Здравствено стање и образовање чланова породице
Индивидуалне карактеристике	Годиште
	Образовање
	Запосленост
	Здравствено стање
	Етничка припадност

Преузето: Haughton and Khandker, 2009: 153

Регионалне карактеристике

Почевши од прве групације, под регионалним карактеристикама подразумевају се географски фактори, базе ресурса, климатски услови, управљање и неједнакост. Географски фактори, попут изолације и удаљености од тржишта и услуга, могу јако да утичу на животни стандард. Штавише, географски положај земље, као и положај унутар региона (Север – Југ) такође утичу на постојање сиромаштва.

Русија, на пример, је географски распрострањена земља, 116 пута већа од Бангладеша (који се „бори" за сваки додатни километар простора, будући да је то једна од најнасељених земаља на свету).[13] Бангладеш је у проблему због недовољне географске површине, док је Русија у обрнутој ситуацији. Њена велика површина захтева огромне инвестиције у инфраструктуру (путеви, здравствене, образовне и друге установе, улагање у информационо-комуникационе технологије, и слично), што доводи до закључка да ненасељеност и пренасељеност могу бити једнако компликовани фактори који отежавају животе сиромашнијих слојева становништва.

Уз право на коришћење земљишта, треба узети у обзир квалитет и доступност земљишта. Екстремне температуре утичу на плодност земље, што може довести не само до смањења пољопривредних приноса, већ и до угрожавања оних који се баве егзистенцијалном пољопривредом (*subsistence agriculture*), односно оних који обрађују земљу не само из економских разлога, већ и како би нахранили своју породицу. Иако се наводи пример из пољопривреде, ту спадају и сточарство, које је једнако зависно од земљишта и географског положаја. У неким деловима света, честе су годишње појаве попут великих суша и поплава, које могу утицати на повишену стопу сиромаштва, док оне мање предвидиве катастрофе (попут цунамија, земљотреса или урагана) могу оставити дугорочне трагове и у потпуности елиминисати било какав акумулирани капитал становништва.

[13] Бангладеш је, према Индикаторима развоја Светске банке, осма по реду најгушће насељена земља. Међутим, земље које се налазе изнад Бангладеша укључују аномалије као што су мега-град Сингапур и мала држава Монако. Они су због својих карактеристика класификовани као најгушће земље, али се не могу поредити са Бангладешом ни по географској величини, ни по укупном броју становника. Из овог разлога, као и због константне претње губитка земљишта због климатских промена (World Bank, 2012a), Бангладеш се често наводи као пример земље са знатно отежаним регионалним, односно географским условима.

Будући да су сиромашни људи изузетно осетљиви на овакве климатске појаве и катастрофе (Dercon, 2004; Carter et al., 2007), забрињавајућа је процена да ће 325 милиона екстремно сиромашних особа у 2030. години живети у 49 најизложенијих земаља, са највећим ризиком од природних катастрофа (Shepherd et al., 2013). То значи да ма колико овај фактор био значајан данас, он ће у будућности имати још важнију улогу у одређивању и задржавању становништва у сиромаштву.

Ове регионалне карактеристике, међутим, не утичу подједнако на све земље. У Србији се не бележе велике климатске разлике између севера и југа, нити међу урбаним и руралним подручјима, планинским и местима са морском надморском висином, барем не у толикој мери колико у другим подручјима. Становници Колумбије, на пример, могу живети у тропским џунглама, врелим пустињама и на ветровитим планинама, а живе у оквиру истих државних граница. То значи да Колумбија, која је рангирана међу земље са највећим биодиверзитетом у свету, захтева комплексну стратегију инклузивног развоја и социјалних програма, који је специфичан у односу на потребе циљаног подручја и популације. Тиме се, наравно, отежава посао креирања ефективне социјалне политике у тој држави, али се мултидимензионалним приступом постижу инклузија и дуготрајнији резултати.

Преко половине становника планете живи у урбаним местима, а процењује се да ће се тај тренд наставити и да ће 66% становништва у 2050. години живети у урбаним местима (UN-DESA, 2014). Живот у урбаним и руралним срединама је другачији по многим основама. У теорији, урбане средине пружају бољу инфраструктуру, услуге здравства и образовања, и могућности за запошљавање. У реалности, пренасељеност, лоше планирање урбаног развоја и високи трошкови живота чине живот у градовима много компликованијим од живота у руралним насељима. Пример Београда, главног града Србије, јесте блиска одредница урбане проблематике, али се она не може поредити са реалношћу живота у градовима и мегаполисима неких других земаља.

У 1990. години је постојало десет тзв. мегаполиса (*megacities*) који су имали 10 милиона и више становника. Данас постоји 28 мегаполиса на свету[14] у којима живи 453 милиона људи или 12% урбаног становништва света, а очекује се да ће у 2030. години постојати 41 мегаполиса (UN-DESA, 2014). Међу већим градовима света, Београд се по рангу броја становника налази на 412. месту, док је по густини становништва рангиран под бројем 546 са 4.800 становника по квадратном километру. Дака, главни град Бангладеша, успева да прихвати девет пута више људи, са рекордних 44.000 становника по квадратном километру (Demographia, 2014). Управо због оваквих статистика, постаје неопходно да се неки елементи (попут густине насељености) посматрају као засебни у случајевима као што су мегаполиси.

Други регионални елементи који се могу укључити у ову категоризацију су структурални, макро елементи, који се односе на политичке, правне, економске, безбедносне, и сличне теме. Ниво безбедности, заштићеност људских права и политичка стабилност су само примери фактора који могу да утичу на квалитет живота свих грађана, а поготово сиромашних и угрожених. Ванредне ситуације као што су ратови, економске кризе, еколошке катастрофе и сличне појаве, могу додатно да закомпликују живот и егзистенцију грађана. На локалном нивоу, регионално управљање и менаџмент директно утичу на живот становништва, поготово у случајевима вишег нивоа децентрализације у којима локалне власти имају већу улогу у одређивању или управљању социјалном политиком.

Карактеристике заједнице

Следећа категорија фактора прелази са макро на мезо ниво, и укључује локалну инфраструктуру, дистрибуцију земљишта, приступ јавним добрима и услугама, као и социјалну структуру и социјални капитал. Као што је већ напоменуто, развијена инфраструктура је битан одређујући фактор за сиромаштво. Хаутон и Кандкер (2009) међу битним факторима наводе повезаност путевима, доступност струје, близина већем тржишту, доступност школа и здравствених установа и удаљеност од административних установа. Сваки од ових елемената засебно заслужује детаљнију анализу.

[14] Шеснаест мега-градова се налазе у Азији, четири у Латинској Америци, три у Африци, три у Европи и два у Северној Америци.

Дуго се сматрало да су путеви неопходни део инфраструктуре јер они логично помажу да приближе људе, услуге и установе и олакшају приступ тржишту. Сматра се и да повезивање удаљених и изолованих места има значајан позитиван ефекат на економски раст и смањивање сиромаштва (World Bank, 1994; World Bank, 2009). Таква инвестиција је знатно побољшана квалитетом пута, односно њеним асфалтирањем. У земљама у развоју, у временима киша и поплава многи путеви постају непроходни. Без обзира на препоруку, само 63% свих путева на свету је асфалтирано (Индикатори развоја СБ за 2010. годину).

Као што је већ поменуто, постоји видна разлика између инвестиције и квалитета путева у земљама са високим и оним са ниским дохотком: у развијеним земљама, 64% путева је асфалтирано, док је у земљама у развоју 54% путева асфалтирано. У још прецизнијој класификацији најсиромашнијих, односно земаља са ниским дохотком (*low-income*), невероватно је да је чак 76% путева без асфалта (Индикатори развоја СБ за 2010. годину). Сматра се да инвестиција у асфалтирање доводи до позитивних ефеката, поготово на сиромаштво. У неким случајевима, та хипотеза се показује као тачна (Khandker et al., 2009; Gonzalez-Navarro and Quintana-Domeque, 2012), док се у другима показује да она нема статистички значајан ефекат на сиромаштво и да је таква инвестиција значајнија у земљама које се примарно баве пољопривредним активностима (Gachassin, Najman and Raballand, 2010).

Будући да је Светка банка, као и бројне друге међународне организације, инвестирала у изградњу путева, њени истраживачи су пожелели да дубље анализирају директну повезаност између оваквих инвестиција и тих позитивних ефеката (Gachassin, Najman and Raballand, 2010). Наиме, они су се сложили да путеви индиреткно имају јако позитивне ефекте, али нису били у могућности да изолују ту инвестицију као одвојен фактор у циљу успостављања директне каузалности. Узимајући то у обзир, извршили су истраживање у Камеруну, земља која је из методолошких и статистичких разлога била најповољнија за овакву врсту испитивања. Показало се да инвестиција у путеве није директно довела до повећања или побољшања потрошње, и да је она само имала индиректан утицај на доступност радне снаге. У свом закључку, аутори истраживања наводе да путеви углавном потпомажу пољопривредне активности, док су друге (не-

пољопривредне) економске активности заправо од много већег утицаја при смањивању сиромаштва у руралним подручјима Африке, а да је то могући разлог зашто се таква инвестиција испоставила да утиче мање него што се претпостављало (Gachassin, Najman and Raballand, 2010).

Имајући у виду горе наведене методолошке критике, могу се издвојити и два рада која заправо потврђују ову хипотезу. Прво истраживање је рађено у руралном Бангладешу и показало је статистички значајан ефекат два пројекта асфалтирања руралних путева на смањивање сиромаштва кроз повишену пољопривредну производњу, снижене трошкове на уложене материјале и превоз, као и повишени приход од пољопривредних производа на тржишту (Khandker et al., 2009). Инвестиција у асфалтирање локалних путева је у овом експерименту довела и до повишеног уписа деце оба пола у секундарне образовне институције.[15] Осим позитивних ефеката на сиромашне, имала је још веће позитивне ефекте на оне имућније породице које су такође имале корист од путева.

Друго истраживање показује позитивне ефекте и у урбаним срединама. У Мексику је спроведено испитивање случајног узорка[16] кроз које се показало да су особе са боравиштем у ново-асфалтираним улицама повисиле потрошњу на трајна добра и купиле више моторних возила у поређењу са контролном групом. Такође се утврђује да је асфалтирање повисило вредност њихове куће и тиме им помогло да приступе кредиту (Gonzalez-Navarro and Quintana-Domeque, 2012). Аутори експеримента сматрају да су ово показатељи економског благостања и закључују, кроз анализу трошкова и користи (*cost-benefit analysis*), да је економски повратак на овакву инвестицију у контексту урбаног развоја у земљама у развоју барем једнак трошковима асфалтирања. Осим инвестиција у путеве, треба узети у обзир

[15] Секундарне образовне институције (*secondary education*) подразумевају наставак образовања након завршене основне школе, што углавном подразумева средњу школу.

[16] Методологија испитивања случајног узорка (*randomized control trial*) се сматра златним стандардом у природним наукама, поготово у фармацеутској струци. Оно пореди ефекте третмана и плацеба која се дају у исто време, како би изоловали екстерне факторе који сада једнако утичу на обе групе испитаника. Оваква врста истраживања се однедавно користи и у друштвеним наукама, а у сфери међународног развоја и смањивања сиромаштва, најактивније истраживачке институције које употребљавају ову методологију мерења утицаја (*impact*) су *Innovations for Poverty Action* (који сарађује са Јејл универзитетом) и *Abdul Latif Jameel Poverty Action Lab* (J-PAL) (који сарађује са Масачусетским институтом за технологију) у Сједињеним Америчким Државама.

и инвестиције у систем јавног превоза, будући да сиромашне особе ретко имају приступ сопственом превозном средству, као и у осигуравање безбедности путева.

О осталим факторима, као што су доступност струје, могу се такође навести бројна истраживања која показују корелацију са сиромаштвом. Као прво, сиромашни плаћају јако пуно за енергију, било да се она користи за кување, грејање или расвету, из разлога што им је огрев мање ефикасан а приступ електричној мрежи углавном немогућ (Saghir, 2005). Такође може доћи и до здравствених проблема услед коришћења огрева у затвореној просторији, а деци је онемогућено учење у вечерњим сатима без осветљења у кући.

Међу карактеристике заједнице спада и дистрибуција земљишта, што је у неким случајевима значајан фактор, поготово по питању власништва. Преко милијарду сиромашних људи данас живи у руралним подручјима у којима су пољопривреда и сточарство главни извори прихода, а већина њих нема решено право власништва над земљом која им је главна актива (Prosterman et al., 2009). У земљама са локалним староседеоцима који су генерацијама наслеђивали имање, увођење законских регулатива које их обавезују да докажу власништво може угрозити њихово право над власништвом.

Како информисати, на пример, једног старијег сиромашног човека домородачког порекла у Боливији са кућом на Андима о таквој промени у закону? Са мало новца, он ретко путује до најближег села, а притом је неписмен па не би могао ни да прочита неки памфлет или да започне неку правну процедуру. Са друге стране света постоје случајеви жена које због свог пола немају право власништва над земљом и губе сва права над имањем у случају мужевљеве смрти, и онда се поставља питање како се опходити према том проблему? Или како се опходити са људима који живе у неформалним насељима и фавелама, који су већином грађени без дозвола и урбаног планирања? Како се они могу легализовати, заштитити, или какву алтернативу пружити? Одговори на ова питања нису једноставни, а дугорочна решења су још комплекснија, будући да ова тема истовремено дотиче више сектора.

Социјални капитал може бити од велике помоћи у процесу ублажавања сиромаштва будући да локална заједница или ужи социјални круг (породица, пријатељи) често служе као извор финансијске и друге помоћи у временима

кризе, чиме ублажавају терет сиромаштва (Kozel and Parker, 2000; Fafchamps and Minten, 1998). Социјални капитал подразумева и норме заједнице као што су поверење и реципроцитет, које олакшавају координацију и кооперацију становника (Haughton and Khandker, 2009). На нивоу заједнице, социјални капитал је значајан за пројекте и инвестиције које заједница спроводи, често при недостатку државне подршке. У неким случајевима пољопривредних пројеката и иницијатива (Njuki et al., 2008) па чак и у приступању кредиту (Basargekar, 2010), рад у заједници је интегрисан као обавезни елемент за постизање резултата, а резултати бивају позитивни захваљујући социјалном капиталу.

Социјална структура је шири концепт који обухвата политички систем, правни систем, слободу грађана и слично. На макро нивоу, институције могу да пруже погодну климу за развој локалних заједница и да неформалним групама формираним кроз социјални капитал пруже одређену дозу институционалне подршке, и тиме поспеше стабилност и легитимност тих група (World Bank, 2000/2001). Фактори социјалног капитала и социјалне структуре се узимају у обзир при анализи јер могу бити одређујући, али их је тешко квантификовати.

Карактеристике домаћинстава и индивидуа

Са макро нивоа анализе регионалних карактеристика, преко мезо нивоа анализе заједнице, долази се до нивоа домаћинстава и индивидуа чије карактеристике директно утичу на појаву сиромаштва (Chaudhry et al., 2009). Индивидуалне карактеристике као што су годиште, образовање, запосленост, здравствено стање и етничка припадност су свака на свој начин значајне у анализи узрока и последица сиромаштва на нивоу појединца. У заједници, односно на нивоу домаћинства, узима се у обзир њена структура, односно демографске карактеристике (величина и структура, коефицијент зависности, род главе куће), економске карактеристике (запослење, структура прихода и активе, односно својина), као и социјалне карактеристике које помажу при квалитативној анализа домаћинства (здравствено стање и образовање чланова породице).

Истраживања указују да је међу већим сиромашним домаћинствима у земљама у развоју сиромаштво израженије и да је потрошња по члану домаћинства умањена што је домаћинство веће (Lipton and Ravallion, 1994). То је и логично, будући да је просечан број чланова домаћинства сиромашних

породица између шест и дванаест (са медијаном између седам и осам), међу којима је број пунолетних између 2,5 и 5 по домаћинству (Banerjee and Duflo, 2007). Величина домаћинства може додатно оптеретити сиромашнију заједницу и као резултат довести до умањених инвестиција у образовање, здравство и прехрану свих чланова, а поготово оних угроженијих група као што су жене и деца (Birdsall, 1980). Ланџоу и Равалион су чак израчунали оптимум броја чланова домаћинства, чиме би се искористиле благодети живота у заједници а избегли притисци на лимитиране ресурсе (Lanjouw and Ravallion, 1995).

Иако је коефицијент зависности (број незапослених старијих и младих особа према броју запослених пунолетних особа) виши у сиромашним породицама, веће домаћинство може бити повољно због смањивања пропорционалних фиксних трошкова (Banerjee and Duflo, 2007). Штавише, велика домаћинства су донекле и стратегија коју употребљавају сиромашни како би смањили стамбене трошкове по члану домаћинства и сачували се од ризика болести, немогућности за рад или смрти главе куће. Већа домаћинства имају већи број запослених који могу да допринесу заједници. Ипак, како закључује економиста Џозеф Штиглиц (Joseph Stiglitz), сиромаштво у свету се продубљује а утицај екстерних економских околности је од све већег значаја за сиромашне породице (интервју у Адамовић, 2008: 305-323).

Често се у оваквим домаћинствима налазе не само чланови једне породице или једне генерације, већ је нормално да под једним кровом бораве старији родитељи (пензионери) и проширена породица (тетке, тече, братанци и слично). Једно истраживање спроведено у Бангладешу је чак показало позитивну корелацију између величине породице и сиромаштва код најугроженијих, односно код жена и деце (Mahmud and McIntosh, 1980).[17] Међутим исто истраживање је показало да су жене и деца први ускраћени услед повећања нивоа сиромаштва, што доводи до закључка да већа домаћинства могу помоћи заједници (кроз смањење ризика и фиксних трошкова) али уједно могу и одмоћи, поготово оним најугроженијим, будући да је подела лимитираних ресурса често неједнака и да су индивидуални ресурси умањени када се деле на већи број особа.

[17] У овом истраживању је сиромаштво мерено преко исхране, будући да величина домаћинства директно утиче на лимитиране ресурсе и то посебно на храну.

Структура домаћинства или породице у земљама у развоју може бити закомпликована чињеницом да она често обухвата и шире чланове једне породичне заједнице. Такође је тешко одредити главу породице јер то може бити особа задужена за доношење одлука, за управљање финансијама, за зарађивање новца, или особа коју остали чланови сматрају главним у домаћинству. Оно што је јасно је да су жене углавном у инфериорној позицији, а да су жене као главе породица троструко угрожене јер подносе већи терет сиромаштва, зато што су подложне родној дискриминацији и зато што им као глави породице недостаје подршка (Idriss et al., 1992). Велики број социјалних програма се због овако неповољне ситуације фокусира управо на домаћинства са женском главом породице, како у невладином тако и у јавном сектору (Buvinić and Gupta, 1997), док програми као што су условни новчани трансфери захтевају учешће женске главе породице (без обзира на то да ли је она или мушка особа заправо права глава породице).

Приходи сиромашних домаћинстава углавном потичу из три извора, а то су земљиште, рад и капитал (Lipton and Ravallion, 1994). У руралним подручјима, где се налази већина сиромашних у земљама у развоју, земљиште је главни извор прихода домаћинства, будући да им служи за пољопривреду и сточарство, који су извор прихода и исхране за укућане. У урбанијим местима, сиромашни су углавном неформални предузетници који због нестабилности прихода не успевају да се специјализују и живе из дана у дан, без могућности улагања у побољшање бизниса или специјализације. Из тог разлога је и тешко да сиромашни остваре неки капитал који би им помогао да преброде кризе или да повећају свој бизнис.

Будући да су приходи сиромашних нестабилни а да су подложни високом нивоу ризика, они употребљавају веома креативне стратегије диверсификације извора прихода и штедње, односно акумулације капитала (Collins et al., 2009). Чак и руралне породице, за које се сматрало да могу пољопривредним активностима да покрију своје основне потребе, бивају приморане да диверсификују свој портфолио дохотка и тиме успевају да побољшају своје благостање у поређењу са онима чија су примања искључиво из једног извора (Ellis, 1999). Постојање својине, као што су кућа, земљиште, алат, накит и слично, знатно помаже

сиромашнима будући да им служи за остваривање дохотка и као осигурање у временима кризе.

Квалитативна анализа домаћинстава и социјалних индикатора може додатно да допринесе разумевању животне ситуације чланова. Уколико један или више чланова домаћинства има хронични здравствени проблем, та ситуација врши притисак на све чланове и може их заробити у круг сиромаштва (Salway et al., 2007). Неочекивана болест или повреда такође може драматично да утиче на стабилност домаћинства и да убрзо увуче све чланове у дубље стање сиромаштва, поготово ако је та особа претходно доприносила заједничком дохотку. Хаутон и Кандкер наглашавају четири индикатора за анализу здравља у домаћинству:

- „Статус исхране, који се мери путем антропометричних индикатора као што су тежина за годиште, висина за годиште и тежина према висини,
- статус болести, на пример смртност и стопа болести новорођенчади и младих поготово повезаност са одређеним обољењима као што су маларија, респираторне инфекције, диареја и понекад полиомиелитис,
- доступност здравствених услуга као што су центри за примарну здравствену заштиту, породилишта, болнице и апотеке, здравствени радници, медицинске сестре, бабице, доктори и народни лекари, као и медицинске услуге као што су вакцинације, приступ лековима и здравственој информацији,
- и употреба ових услуга сиромашних и несиромашних породица.”

(Haughton and Khandker, 2009: 151)

Ови индикатори помажу аналитичком приступу, али свакако нису једини. Може се навести велики број примера имућних и сиромашних домаћинства у развијеним и земљама у развоју која без обзира на близину здравствених установа и приступ информацијама имају јако лоше здравствене индикаторе. То прелази у дубљу психолошку или социолошку анализу која није предмет овог рада, али треба напоменути да је фактор избора или устаљених навика свакако релевантан у процесу смањивања сиромаштва и генералног побољшања благостања у свим земљама, а не само оних у развоју.

Осим здравља, ниво образовања чланова породице је такође веома битан фактор, будући да је доказана позитивна корелација између образовања у

младости и дохотка у каснијим годинама (Card, 1999; Lemieux and Miligan, 2004). Образовање се може мерити основним индикаторима као што су писменост, обухват становништва одређеним нивоом образовања и слично. Такође се могу мерити инфраструктурни елементи као што су доступност образовних установа и близина основних и средњих школа, као и употреба ових услуга по члановима сиромашних и несиромашних домаћинства. Квалитет тих установа и запослених учитеља је посебан фактор коме треба посветити пажњу, али посебно у земљама у развоју будући да су услови за наставу много скромнији. Фактори здравља и образовања су од посебне важности за спречавање међугенерацијског преноса сиромаштва и значајни су у области социјалне политике, те ће се оне детаљније разматрати у делу рада који говори о условним новчаним трансферима.

2.3 Повезаност економског развоја и сиромаштва

Сиромаштво је појава која се може уочити у свим земљама света, с тим што је у неким случајевима она више видљива, хронична и угрожава већи број становника. Постоји више фактора који доприносе овој ситуацији, као што је већ наведено, али на макро плану се истичу ниво економског развоја земље и стопа неједнакости као најзначајнији. Земље у развоју нису у једнакој позицији да грађанима пруже социјалне услуге и социјалну заштиту, док висок ниво неједнакости значи да чак и услед економског развоја, сиромашни не уживају једнако у бенефицијама овог раста. Док је проблем неједнакости унутар државе истакнут истраживањима и дефинисаним политикама, сматра се да ће ширење демократије у свету додатно нагласити питање глобалне неједнакости (Милановић, 2006).

Велики број социјалних и економских индикатора јасно указује на неповољну ситуацију у мање развијеним земљама, односно земљама у развоју. Иако се развојни статус углавном одређује према финансијском индикатору као што је бруто национални доходак, БНД се показао и као добар предсказивач социјалних индикатора. На пример, ниво образовања и улагања у образовање је нижи у земљама у развоју од развијених земаља. Штавише, када се земље света групишу по бруто националном дохотку, индикатори образовања и здравља су знатно нижи у земљама са нижим бруто дохотком по становнику.

Образовање је битно не само због улагања у људкси капитал, већ и због повезаности нивоа образовања са личним дохотком (Fields, 1980; Tilak, 1989). Свака додатна година школовања повећава доходак за 10%, што значи да када би сви студенти земаља са ниским дохотком завршили барем основно школовање и знали да читају, светско сиромаштво би се смањило за 12%, односно 171 милион особа би се извукло из сиромаштва (UNESCO, 2010). У развијеним земљама, 95% становништва је писмено а 98% је завршило основну школу и исти проценат је наставио са секундарним образовањем (Слика 1). У земљама у развоју, та статистика је знатно нижа; 20% становништва тих земаља је неписмено, 15% становништва није завршило основну школу и 14% није наставило са средњом школом (Индикатори развоја СБ за 2010. годину).[18]

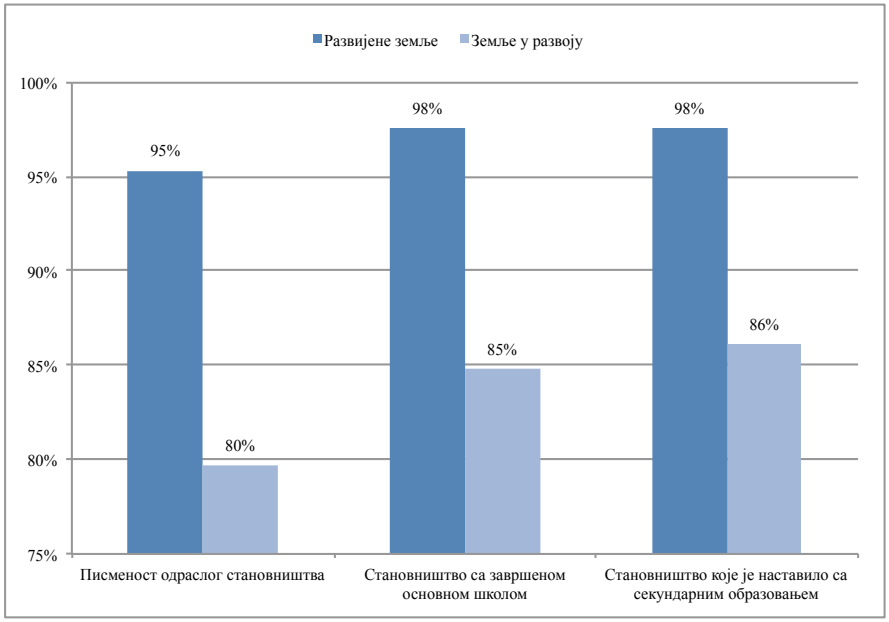

Слика 1: Упоредна анализа образовања становништва

Слику приредио аутор, Индикатори развоја СБ за 2010. год.

Ове цифре показују тренутну ситуацију образовања и разлику између развијених и земаља у развоју, али не указују и на узроке тих последица. Наиме, улагање у образовање је много више у развијеним земљама, где се за основну школу троши 21% БДП-а по становнику а за средњу школу се улаже 25% за разлику од земаља у развоју у којима се 16% БДП-а по становнику улаже у основно образовање а 20% у секундарно образовање. Овакво улагање узима у

[18] Основна школа у просеку траје 5,8 година у развијеним земљама и 5,7 година у земљама у развоју. Деца започињу основну школу са шест година у развијеним земљама, док у земљама у развоју започињу школу за нијансу касније, са просечних 6,2 година.

обзир укупну потрошњу из државног буџета по ученику и односи се на улагања у образовне институције (јавне и приватне), администрацију и субвенције. Будући да је БДП по становнику десет пута већи у развијеним земљама,[19] може се рећи да је и у апсолутном и у релативном смислу улагање у образовање много веће у развијеним земљама (Индикатори развоја СБ за 2010. годину).

Осим финансијског улагања, инвестиција у образовање појединачног ученика се знатно разликује када се упореди однос ученика и наставника (оптерећеност професора). У основним школама у развијеним земљама, један наставник је у просеку задужен за 14 ђака, док је у земљама у развоју исти наставник задужен за дупло више ученика, односно 30 ђака. У средњој школи се та статистика мало побољшава, али су разлике још увек велике: у развијеним земљама, наставник је задужен за 12 ђака, док је у земљама у развоју задужен за 20 (Индикатори развоја СБ за 2012. годину). Осим ових квантитативних података, неопходно је проучити и квалитативне факторе као што су физички услови за учење, квалитет и стручна спремност наставног особља, и учионице са више разреда у једној просторији.[20]

Земље се разликују и по питању здравства у зависности од бруто националног дохотка. Један од индикатора благостања је очекивани животни век, који је у развијеним земљама дванаест година дужи (78,6) од земаља у развоју (66,8) (Индикатори развоја СБ за 2012. годину). Здравствена ситуација је генерално много лошија у земљама у развоју, што се може уочити и код смртности новорођене деце (Слика 2). У земљама у развоју, стопа неонаталне смртности је четири и по пута већа него у развијеним земљама, док је смртност одојчади пет пута виша у земљама у развоју.

[19] БДП по становнику у америчким доларима (*current US$*).

[20] Подаци о учионицама са више разреда се не мере на међународном нивоу, и тешко је проценити устаљеност ове појаве у развијеним и земљама у развоју. Занимљиво је што се у руралним подручјима ово сматра неопходном реалношћу (због недостатка већег броја ученика по разреду, што би оправдало формирање појединачних разреда) али занимљиво је да неке развијене земље такође упражњавају учионице са више разреда, и то са позитивним резултатима (Little, 1995).

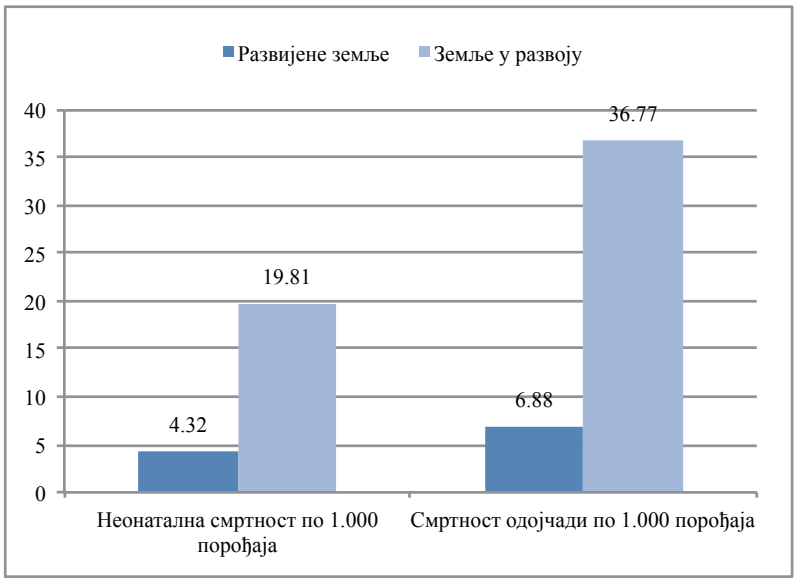

Слика 2: Упоредна анализа неонаталне и смртности одојчади

Слику приредио аутор, Индикатори развоја СБ за 2010. год

Разлози за смртност могу бити вишеструки; од удаљености здравствених институција, преко неповољних услова за одгајање деце услед материјалних недостатака, па и због недостатка поуздане информације о нези детета. Статистика показује да је просек малолетне трудноће знатно виши у земљама у развоју, где 65 од сваких 1.000 девојака затрудни (постане мајка са 15-19 година), док је та цифра три пута нижа у развијеним земљама (20,2 од 1.000 девојака) (Индикатори развоја СБ за 2010. годину). Иако постоји корелација између сиромаштва и повишеног наталитета, не може се рећи да је једно главни узрок појаве другог, нити да је једно неизбежна последица другог (Birdsall, 1980).

Структура становништва се такође разликује, будући да је становништво земаља у развоју млађе од развијених земаља. Земље у развоју имају скоро дупло више деце (0-14 година) и упола старијих особа (65+ година) (Слика 3). То наравно утиче и на коефицијент зависности[21] који је нижи у развијеним земљама (45,9%) него у земљама у развоју (66,15%) што значи да је број запослених одраслих много виши у земљама у развоју него у развијеним земљама (Индикатори развоја СБ за 2010. годину). Овај коефицијент указује на додатни терет запослених одраслих особа у земљама у развоју који морају да издржавају

[21] Коефицијент зависности (*age dependency ratio*) је број незапослених старијих и младих особа према броју запослених пунолетних особа.

већи број деце и одраслих, што уједно доводи и до тога да деца чешће изостају или одустају од школе како би финансијски помогли родитељима (Hunt, 2008).

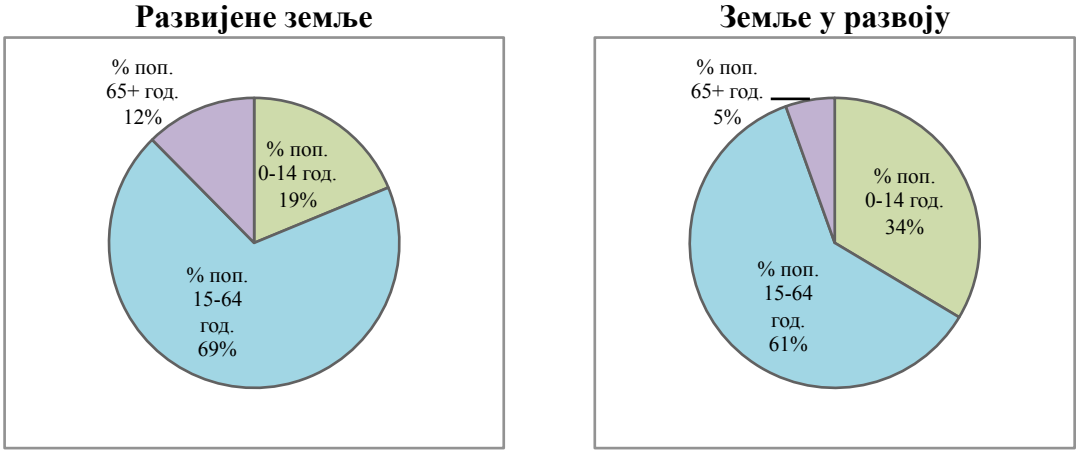

Слика 3: Класификација грађана по годишту

Слику приредио аутор, Индикатори развоја СБ за 2010. год.

Ниво и стопа економског развоја директно утичу на сиромаштво, будући да би богатије земље требало да улажу више новца у јавна добра као што су здравље и образовање. Теорија се слаже са реалношћу; развијене земље улажу 5,55% бруто домаћег производа у јавно здравство, док земље у развоју улажу мањи удео своје економије (3,54%), што је у апсолутним цифрама још израженије будући да је БДП земаља у развоју знатно нижи (Индикатори развоја СБ за 2010. годину). Интересантно је да је потрошња на здравство у развијеним земљама чак седам пута већа (Индикатори развоја СБ за 2010. годину).[22]

Као и по питању образовања, јасан је недостатак особља у здравству будући да је број доктора по становништву два и по пута већи у развијеним земљама, а број медицинских сестара и бабица скоро три пута већи (Слика 4). Развијене земље су у бољој позицији и по броју болничких кревета по становнику. Ове цифре указују само на квантитативну ситуацију у овим земљама а не и на квалитет, односно стручну спремност медицинског особља. Такође се не узима у обзир удаљеност пацијената од здравствених центара. Висока цена здравствених услуга, удаљеност од центара и квалитет установа су често разлози зашто се сиромашне особе генерално суочавају са већим здравственим проблемима, а поготово је важно за оне који живе у земљама у развоју.

[22] Потрошња на здравство је пондерисана према куповној моћи из 2005. године (*Health expenditure per capita, PPP (constant 2005 international $)* и укључује укупну потрошњу у јавном и приватном сектору (према подацима Светске здравствене организације).

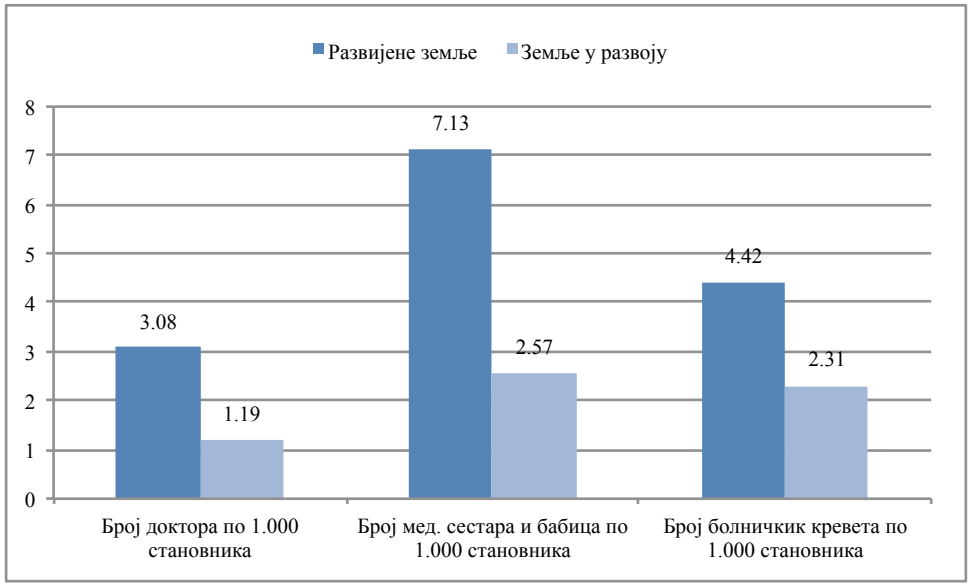

Слика 4: Упоредна анализа приступа медицинском особљу и услугама

Слику приредио аутор, Индикатори развоја СБ за 2010. год.

Инфраструктурни индикатори показују сличну слику различитости између развијених и земаља у развоју. На индивидуалном нивоу, већина становника развијених земаља има приступ побољшаним санитетским условима[23] и побољшаним изворима воде,[24] док је у земљама у развоју ситуација драстично другачија (Слика 5). Свега 62% становника у земљама у развоју има приступ санитетским условима, с тим што је у руралним подручјима знатно лошија ситуација са скоро половине становника без ових услова. Слична је ситуација са доступношћу воде; 83% становника земаља у развоју има приступ води, с тим што је у руралним подручјима тај проценат знатно нижи.

[23] Побољшани санитетски услови укључују клозет са водокотлићем (који је прикључен на канализациони систем, септичку јаму или пољски клозет (*pit latrine*), побољшан пољски клозет са вентилацијом (*ventilated improved pit latrine*), пољски клозет са бетонском плочом (*pit latrine with slab*) или клозет за компостовање (*composting toilet*) – дефиниција Заједничког програма мониторинга водовода и санитарије Светске здравствене организације и УНИЦЕФ-а.

[24] Побољшани извори воде укључују индивидуални приступ води (водоводни спој у кући или око куће) и јавни приступ води (јавне чесме, цевни бунари, заштићени ископани бунаре, заштићена изворска вода и сакупљена кишница) – дефиниција Заједничког програма мониторинга водовода и санитарије Светске здравствене организације и УНИЦЕФ-а.

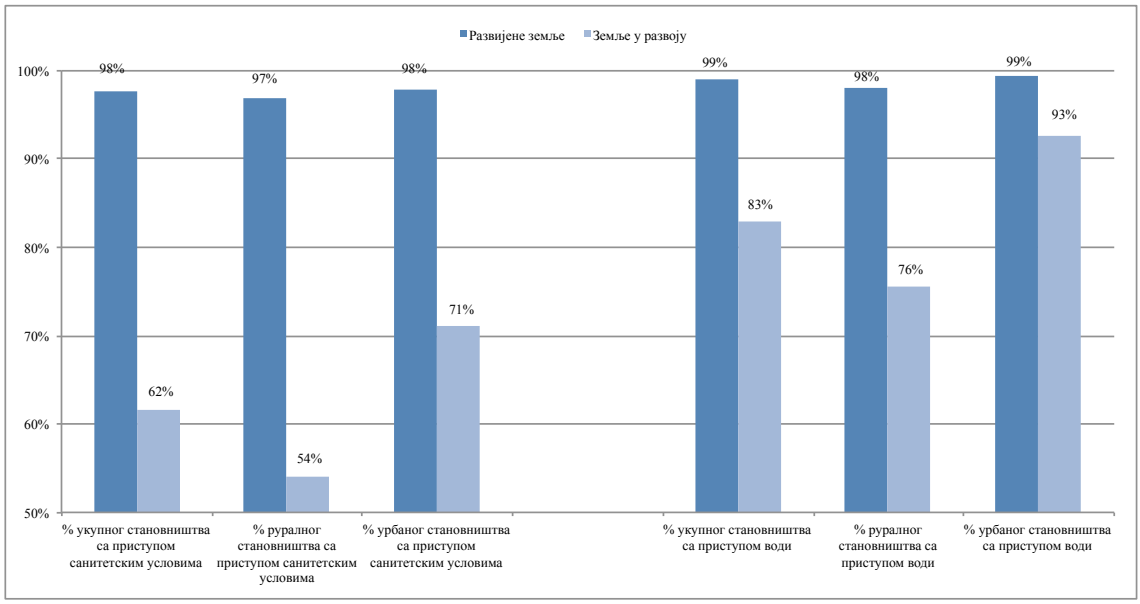

Слика 5: Упоредна анализа приступу санитетским условима и води

Слику приредио аутор, Индикатори развоја СБ за 2010. год.

Иако ове цифре указују на тежак живот становника у земљама у развоју, треба нагласити да је постигнут велики помак протеклих година. На пример, свега 76% становника на свету је имало приступ побољшаним изворима воде 1990. године, док се очекује да ће 2015. године чак 92% становника имати приступ води (United Nations, 2012).

Удаљеност и приступ установама се често наводи као један од отежавајућих фактора земаља у развоју, и статистике то потврђују. Просечан број километара путева на 100 км^2 у 2010. години био је 38,12 км у земљама у развоју[25] док је тај податак о инфраструктури троструко већи у развијеним земљама са 138,2 км путева на 100 км^2 (Индикатори развоја СБ за 2010. годину).[26] Од тих путева и инфраструктурних инвестиција треба нагласити да је у развијеним земљама асфалтирано њих 64% а у земљама у развоју 54% (Индикатори развоја СБ за 2010. годину).[27]

[25] Аутор је одлучио да из ове рачунице изузме географски мале земље (укупна површина < 100km^2 у 2013. години), чиме се искључују Сан Марино, Св. Мартин (француски део), Бермуда, Синт Мартин (холандски део), Макао и Монако, од којих су само последње две земље пријавиле податке за 2010. годину (Макао са 1475 км путева по 100км^2 и Монако са 3850 км путева). Те цифре су значајно изнад просека, због чега су и биле. Од земаља у развоју, само Тувалу спада у категорију географски малих земаља и они нису пријавили податке за 2010. годину.

[26] Треба напоменути да је само 48% од укупних 214 земаља пријавило податке за овај индикатор.

[27] Треба напоменути да је свега 34% од укупних 214 земаља пријавило податке за овај индикатор.

Судећи по овој анализи података и по обимној литератури, јасно је да се земље у развоју суочавају са већим проблемом када су у питању порекло, последице и дуготрајни утицај сиромаштва. Неопходно је доћи до извесних закључака о сиромаштву, не само из хуманитарних разлога, већ и политичких због доприноса сиромашних друштву и економији земље. У својој књизи о сиромаштву, Пери и други аутори представљају повезаност између сиромаштва и економског развоја и неједнакости као зачарани круг, будући да они међусобно утичу један на другог (Perry et al., 2006). Наиме, низак ниво економског развоја и висока стопа економске неједнакости доприносе сиромаштву, али сиромаштво и незапосленост спречавају економски раст будући да не искоришћавају пуни економски потенцијал грађана, истичу многи аутори (Perry et al., 2006; Dollar and Kraay, 2001; Bruno, Ravallion and Squire, 1996). Када би сиромашни и маргинализовани људи били укључени у систем, они би могли да допринесу економском расту и да употребе свој људски капитал на позитиван начин којим би целокупно становништво било на добитку. Оваквим аргументом се образложава и примена тржишне и финансијске перспективе на студије сиромаштва.

Треће поглавље: Савремени приступи ублажавању сиромаштва

Сиромаштво није савремена појава; неки аутори тврде да је већина људског становништва хиљадама година живела и радила у условима нижих животних стандарда (Massey, 1996). Израчунато је да је чак пре 200 година главнина (84%) људског становништва живела у екстремном сиромаштву – један амерички долар на дан (Bourguignon and Morrison, 2002). Да ли то значи да је данашња ситуација, са „само" петином становништва у сиромаштву, заправо повољнија од историјског стања? На освнову чега могу да се износе закључци о овом питању?

Са макро нивоа посматрања историјских токова светског сиромаштва, може се рећи да је сиромаштво, као и целокупно друштво у Европи, прошло кроз велики период транзиције за време индустријске револуције, између 1750–1850. године, а да се слична промена догодила у мање развијеним земљама по завршетку Другог светског рата (Lipton and Ravallion, 1994). У овим моментима транзиције дошло је до прогресивног побољшања квалитета живота целокупног становништва, при чему се знатно смањио и број особа који је живео са ниским приходима, односно у сиромаштву. Мноштво фактора је допринело да дође до оваквих промена, а међу њима су индустријска револуција, глобализација, технолошки напредак, иновације у јавном здрављу, и многи други. Промене у облику и интензитету сиромаштва су довеле и до еволуције у анализи сиромаштва и стратегија за њено ублажавање, што је основна тема овог поглавља.

3.1 Нова теоријска разматрања

Индустријска револуција се у светској историји наводи као велика прекретница и на неки начин почетак модернијег доба. У том периоду је дошло до битних промена у структури светске привреде, економских токова и организације самог друштва у земљама на Западу (Perry et al., 2009). Технолошки развој и механизација подигле су капацитет производње и промениле приступ процесима производње. У Великој Британији је дошло до удвостручења реалног дохотка по становнику након овог периода (Crafts, 1985), док су процеси започети у том периоду поставили темељ за модерну привреду и производњу.

Иако постоји усаглашено мишљење о дугорочним променама као последици овог доба, сам период индустријске револуције окарактерисан је

несугласицом између стручњака о њеном утицају на квалитет живота становништва у том периоду и поделом на оптимистичне и песимистичне закључке. Оптимисти сматрају да је квалитет живота радника побољшан за време индустријске револуције због вишег дохотка (Lindert and Williamson, 1983) иако се економска неједнакост повећала у том периоду. Други аналитичари указују на чак повишен ниво сиромаштва у том периоду, као и на стварање економског раслојавања становништва (Toynbee, 1883). Песимистичка анализа доба индустријске револуције наглашена је у литератури Чарлса Дикенса (Charles Dickens), у поезији Вилијама Блејка (William Blake) и у економско-политичким ставовима Карла Маркса (Karl Marx).

Питање о повезаности између економског развоја и социјалних појава као што је сиромаштво понавља се и у модерном добу кроз глобализацију. Анализа економске неједнакости може пружити занимљив приказ равномерне расподеле благодети тог раста, међутим могуће је да та различитост у дохотку можда ипак није повезана искључиво са савременим периодом. Француски економиста Тома Пикети (Thomas Piketty) је путем обимне статистичке анализе дошао до занимљивог закључка да је неједнакост прихода такође била нормална појава претходних векова, што би значило да периоди индустријске револуције и глобализације ипак нису довели до повећаног нивоа сиромаштва (2014).

У процесу индустријске револуције идентификујемо прекретницу у структури друштва али такође велику промену у теоријском и практичном разумевању сиромаштва. Сматра се да је у овом периоду дошло до повећања дохотка и до побољшања животног стандарда на глобалном нивоу и у савременом добу, међутим ови појмови нису међусобно искључиви. Повећање дохотка не обезбеђује позитивне последице за све чланове друштва уколико дистрибуција тих средстава није једнака или барем донекле не укључује све слојеве становништва. Штавише у овом периоду постоје многобројни негативни „спољни" пратиоци економског развоја и прогреса, као што су погоршано здравствено стање, повишено загађење, урбана пренасељеност и лошији услови живота угроженијег становништва (посебно жена и деце). Економисти се често ослањају на податке о дохоцима у карактеризацији квалитета живота. Међутим,

ови фактори, који су често представљени кроз анегдоте у литератури, дуго година нису повезивани са ригорозном анализом квалитета живота и сиромаштвом.

Након дужег периода привредног раста и модернизације, сиромаштво и неједнакост су поново постали релевантни због дешавања на светској економско-политичкој сцени, као што су то светски ратови и економске кризе (Polanyi, 2001; Gordon, 1972). Иако сиромаштво и велике разлике између прихода оних најбогатијих и најсиромашнијих слојева становништва постоје већ вековима, у овом периоду је дошло до преокрета у коме су „сиромашни људи" и „неразвијене земље" престали да бивају апстрактни, удаљени појмови и постали реални део стварности.

Стручњаци сматрају да је након Другог светског рата дошло до транзиције у перцепцији и односу према сиромаштву из више разлога: „Убрзане инвестиције у људски и физички капитал; бржи технолошки напредак у производњи хране и ограничавању болести; делимично због демографске транзиције; диверсификације изван пољопривредно-прехрамбеног сектора; и делимичног због политичког јачања сиромашних" (Lipton and Ravallion, 1994: 2554). Ситуације конфликта, поготово на међународном нивоу, мењају дневне токове политике и привреде, усмеравајући фокус на безбедност грађана и задовољавање основних потреба. Сам период конфликта (који може бити краткорочан или дугорочан) представља тензију у свакодневним активностима, док послератни период такође захтева инвестиције у реструктурацији и повратак на тзв. нормалу у друштву. У овом случају се прекретница Другог светског рата спомиње не само као пост-конфликтни период, већ и као историјски моменат у коме је започет изузетан економски раст и развој, посебно на Европском континенту (Eichengreen, 1994).

За разлику од конфликтног периода у коме се већина становништва суочава са лимитираним ресурсима, данашње сиромаштво је фокусирано на одређене слојеве друштва, али је постало видљивије – од дневних вести, преко специјалних телевизијских програма, па чак и захваљујући интернету. Друштво је генерално постигло виши ниво информисаности, захваљујући овим медијима, али је такође повећана важност социјалних питања. Глобално истраживање јавног мнења потврђује заинтересованост грађана за проблем сиромаштва и економске једнакости. Истраживање спроведено у 24 земље са 24.000 испитаника показало је

да просечно 80% грађана света сматра да су сиромаштво и бескућништво озбиљни проблеми у друштву. Штавише, сматрају да су ове појаве од једнаке важности као проблеми криминала, незапослености и повишених цена хране и горива (GlobeScan, 2014).

Занимљиво је да велики проценат светског становништва сматра сиромаштво битним, међутим та заинтересованост није увек праћена активном потрагом за решењима. Штавише, истраживање које је популаризовао Ханс Рослинг (Hans Rosling) и представио у пројекту Гепмајндер (*Gapminder*), показује да постоји тенденција преувеличавања података о сиромаштву. На постављено питање „У последњих 20 година, пропорција становништва које живи у екстремном сиромаштву се...” у Сједињеним Америчким Државама, већина испитаника (66%) је веровала да је она скоро удвостручена, једна трећина је сматрала да је остала на истом нивоу (29%), док је свега 5% становништва знало (или погодило) тачан одговор, да се оно скоро преполовило (Gapminder, 2013). Слични резултати добијени су у Немачкој (6% испитаника је дало тачан одговор) и Уједињеном Краљевству (10%), док је у Норвешкој (17%) и Шведској (23%) становништво мало боље информисано. Иако је јасно да већина становништва није детаљно упозната са проблематиком, чињеница да постоји свест о проблему и да се за њега сматра да је битан (чак и за особе које нису у сиромаштву) позитивна је појава савременог друштва.

Могуће је да је оваква повишена свест о сиромаштву можда само последица сензационалнистичких прича и примера, или да она постоји захваљујући хуманитарном фокусу традиционалних медија или друштвених мрежа. Такође је могуће да су технолошки развој и двадесетчетворочасовни приступ информацијама делимично заслужни за то. Без обзира на узрок, последице су јасне, а то је да је тема сиромаштва постала део наше свакодневнице, што нам уједно пружа и јединствену предност да лакше и боље разумемо одређујуће факторе сиромаштва, као и да креирамо иновативна решења за ублажавање сиромаштва. Такође, пружена је посебна могућност за креирање глобалних стратегија кроз међународне иницијативе као што су Миленијумски циљеви развоја Уједињених нација.

Разумевање сиромаштва се кроз време развијало, тако да се оно може разумети и као недостатак финансијских средстава за задовољавање основних животних потреба (*basic needs approach*). Ова основна дефиниција се даље шири схватањем да се сиромашне особе налазе у ситуацији да су и социјално искључене, односно да нису у могућности да активно учествују у друштву у различитим облицима. Такво схватање сиромаштва подразумева и људски избор, њихове вредности, као и слободу остварења њиховог пуног потенцијала, развоја и животног благостања, уз ограничења предвиђена теоријом о способностима (*capability approach*). Узимајући у обзир и посебну ситуацију угрожених или дискриминисаних група, долази се и до препознавања додатних препрека са којима се те друштвене групе суочавају уз пропратне предлоге за њихово поновно укључивање у друштво (*social inclusion*).

У овом поглављу ће се представити савремене методе и стратегије које су примењиване на глобалном нивоу и посебно у земљама у развоју. Кроз овакав приказ, анализа ће пружити основу за општу хипотезу рада, указујући на сиромаштво као проблем од све већег значаја у свету уз потребу да се том проблему приђе на нов начин, кроз примену савремених метода ублажавања сиромаштва који настоје да пруже дугорочно и одрживо решење овом феномену.

3.1.1 Теорија основних потреба

Дефиниција сиромаштва је проширена да укључи елементе конверзије финансијских средстава у могућност куповине добара и услога које су неопходне за свакодневни живот. Ова теорија, или критеријуми основних потреба, потиче из студијске области психологије и то Масловљеве теорије хијерархије потреба којима дефинише пет нивоа људских потреба које треба задовољити како би се постигло тзв. самоостварење (Maslow, 1943) (Слика 6). Према Масловљевој хијерархији потреба, човек не може активирати више нивое потреба док претходно не задовољи основне нивое. Под основним потребама спадају физиолошке, то јест потреба за храном, водом, ваздухом и сном. Оваквом одредницом се може рећи да су физиолошке потребе првенствене и неопходне као предуслов за даље остваривање човека кроз инвестиције у људски капитал.

Теорија основних потреба није одмах препозната као релевантна за социјалну политику. Стратегије развоја и смањивања сиромаштва су се првенствено бавиле запошљавањем и стварањем већег дохотка за целокупну популацију, уз претпоставку да ће дистрибуција тих ресурса бити донекле равномерна, односно да ће укупно повећано благостање довести до побољшане ситуације свих грађана. Та претпоставка се показала као нетачна (Сритен и Бурки 1978) и седамдесетих година прошлог века, Међународна организација рада (*International Labour Organization*) је закључила да би запослење требало да буде део процеса задовољавања основних потреба а не крајњи циљ инвестиције, односно да је неопходно формулисати развојну стратегију која има за циљ остваривање основних потреба (преко запослења и других иницијатива), поготово међу најсиромашнијом петином становништва (Emmerij, 2009).

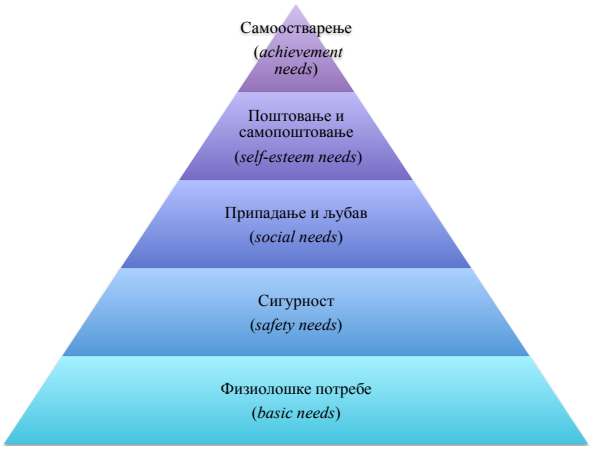

Слика 6: Масловљева хијерархија
Аутор приредио на основу Maslow, 1943

Препозната је промена у концептуализацији социјално-економског развоја и неједнаке дистрибуције ресурса еволуцијом приступа од економског раста као примарног критеријума успеха, до ширег циља задовољавања основних потреба: „Сврха развоја је да се подигне одрживи ниво живота масе сиромашних људи што брже могуће и пружити свим људима могућност да остваре свој пуни потенцијал" (Streeten and Burki, 1978: 412). Као што су Бут и Раунтри нагласили почетком двадесетог века, циљ развојних стратегија у контексту социјалних реалности није постизање одређеног нивоа дохотка, већ постизање нивоа дохотка у циљу задовољавања основних потреба. Теорија основних потреба је и блиско повезана са концептом праведности и обавезе које друштво има да би осигурало задовољавање основних физиолошких потреба целокупног становништва (Sharif, 1986).

Популарност овог приступа међу теоретичарима и актерима социјалне политике је логична, међутим имплементација стратегије постизања тих циљева доводи у питање бројне повезане елементе као што су: економске теме, међусобна повезаност потреба, статистичка проблематика, однос између економских и социјалних индикатора благостања, политички елементи, политичка опредељеност за имплементацију стратегије основних потреба, као и социјални, административни и међународни елементи (Streeten and Burki, 1978). Штавише, долази до нерешене проблематике дефинисања минимума животног стандарда, којим се подразумева да је могуће утврдити јединствен стандард за све грађане на начин којим би се омогућило упоређивање између држава.

Инвестиција неопходна за обезбеђивање склоништа у главном граду Русије ће неминовно бити виша од онога у руралном подручју Никарагве, док је цена образовања виша у руралним подручјима (захтева плаћање приватног превоза или губитак времена у пешачењу) него у урбаним. Активна улога државе у задовољавању основних потреба је неопходна, међутим прецизније одређивање те улоге и инвестиције довело је до контроверзе око усвајања овог приступа (ODI, 1978). Препознајући нерешена питања одређивања неопходног минимума као и постављање приоритета и инвестиција неопходних за обезбеђивање тог минимума (инфраструктурне инвестиције, социјална помоћ и слично) многи стручњаци и државни лидери су скептично гледали на овај приступ.

Осим основних елемената, треба узети у обзир и преференције за одређену врсту производа као и личне укусе појединаца. Са лимитираним ресурсима, неко даје предност одећи док други дају предност побољшавању стамбених услова. Видљиво је да ће чак и у условима сиромаштва људи потрошити новац на ствари које желе, не само на оне које су им неопходне. Купиће детету чоколаду коју оно жели (а није му неопходно) или ће сести да попију кафу са пријатељима зато што то желе. Питер Таунсенд (Peter Townsend) објашњава раскорак између теоријске претпоставке сиромаштва и реалног живота:

> „Сиромаштво је динамичан, а не статичан концепт. Човек није Робинзон Крусо који живи на пустом острву. Он је социјално биће уплетено у мрежу међуљудских односа – на послу и у породици и са својом заједницом – која врши комплексан и променљив притисак

на њега и на који он мора да одреагује, како у потрошњи добара и услуга тако и у било ком аспекту његовог понашања. И не постоји јединствени списак ствари које су апсолутно неопходне за живот и за одржавање физичке енергије или здравља а које су примењиве у сваком моменту и за свако друштво, узимајући у обзир структуру, организацију, физичко окружење и доступност ресурса у том друштву" (Townsend, 1962: 219).

Стручњаци могу да поставе минимум калоријског уноса и тиме дефинишу прехрамбено сиромаштво (Greer and Thorbecke, 1986) или да прецизирају здравствене индикаторе и тиме укажу на неухрањеност или успорен раст деце. Међутим, овако уско посматрање сиромаштва превиђа важне елементе личног избора и укуса. Резултат овог проширеног приступа јесте да у поређењу са линијом сиромаштва, приступ основних потреба није једноставно примењив ни упоредив.

Успостављање минимума и екстерно дефинисање основних потреба често изузима приоритете потрошача (Ravallion and Bidani, 1994), подразумева стабилност цена производа и њену доступност (Wong, 2012), као и културолошке варијације. Будући да се минимум основних потреба детерминише екстерном и генерализованом анализом, без узимања у обзир личних укуса и жеља појединаца, овај приступ је често оцењиван као патерналистички (Townsend, 1962) и лимитиран фокусом на материјално лишавање: „Оно не повезује концепт сиромаштва са вредностима и животним аспирацијама" (Wong, 2012: 6). Метода основних потреба мери сиромаштво кроз идентификацију недостатка једног или више елемената основних потреба (калоријски унос, доступност питке воде, приступ склоништу, итд.) и тиме указује на структурално сиромаштво. Међутим, као што је Таунсенд описао, људска бића су компликована и дубље разумевање сиромаштва кроз психолошка, социолошка, филозофска и антрополошка разматрања довело је до још дубље анализе и још једног новог приступа сиромаштву.

Један од модернијих примера овакве анализе је теорија оскудице (*scarcity*), коју су развили Мулаинатан и Шафир (Sendhil Mullainathan и Eldar Shafir) и којом јасно наглашавају повезаност између сиромаштва (или осећања сиромаштва) и

когнитивног функционисања. Кроз експерименте којим се стимулише осећај оскудице, доказали су да испитаницима опада ниво функционалности и капацитет за размишљање за време оскудице будући да им она смањује и „опорезује” проток идеја (*bandwith tax*) и концентрацију (Mullainathan and Shafir, 2014). Аутори су проширили ову теорију и показали да је оскудица генерални проблем (не само у финансијском смислу, већ и у временском, социјалном и другим сферама), а њихово истраживање додатно наглашава дубље аспекте сиромаштва који се не могу објаснити искључиво кроз теорију основних потреба.

3.1.2 Теорија људских способности

Од првенствено квантитативног приступа мерења личног дохотка преко задовољавања основних физиолошких потреба, долази се до још комплекснијег приступа поспешивања потенцијалних могућности људи односно њихових способности да постигну виши ниво личног развоја. Овај приступ подразумева сагледавање индивидуалног благостања и друштвених норми у процесу креирања социјалне политике и програма за смањивање неједнакости, сиромаштва и рањивости и поспешивање благостања појединачних особа и друштва као целине. Овај приступ не објашњава појаву сиромаштва, већ помаже у концептуализацији и оцени ове друштвене појаве (Robeyns, 2005). Економиста и нобеловац, Амартја Сен, најпознатији је поборник ове теорије, док је филозоф Марта Нусбаум (Martha Nussbaum) значајно допринела даљем развоју овог приступа, којим се посебна пажња посвећује концепту поспешивања људских способности.

Теорија људских способности обухвата не само материјални или физиолошки приступ већ се бави анализом људског потенцијала, односно онога шта човек може да уради или да постигне и какав живот може себи да пружи са расположивим средствима (Stiglitz, Sen and Fitoussi, 2009). Фокус овог приступа је на функционалној анализи животне ситуације. На пример, један сиромашан човек може да поседује кокошку која му служи као извор прихода. Међутим ако он нема знање неопходно да је узгаја и чува (способност) или му није доступна пијаца где би продао јаја (функција), та кокошка нема праву (материјалну) вредност у његовом животу. Из овог примера се може закључити да активе добијају на потенцијалу само уколико се идентификује функција, као што би се у овом примеру могло постићи инвестицијом у способност или у функцију.

Сенов приступ се води концептом да се живот своди на комбинацију функционисања и слободе. Функционисање (тзв. *doings and beings*) се односи на активности и ситуације за које људи сматрају да су битни, као што су основна достигнућа (здравље, образовање или запосленост) или она комплекснија (изражавање у јавности или слобода кретања) (Stiglitz, Sen and Fitoussi, 2009: 151). Осим функционисања, односно постизања вредносних достигнућа, човек мора да има слободу да ради ка постизању тих вредности (Alkire 2002: 169). Овај последњи елемент је веома битан, будући да недостатак слободе може угрозити могућност достизања вишег нивоа развоја и остваривања потенцијала.

Овакво размишљање знатно шири концептуализацију сиромаштва и тиме отежава њено мерење, будући да се, према ауторима, „већина расположивих података односи на функционисање (опис појединачних стања), а не на могућности (односно на могућности којим може располагати сваки појединац)" (Stiglitz, Sen and Fitoussi, 2009: 153). Осим концептуализације и уског дефинисања фактора, сама квантификација је отежана бројношћу анализираних елемената и прецизношћу њене категоризације. Сен се противио стварању јединственог списка фактора или елемената (којим би се олакшало мерење) будући да је такво прецизирање немогуће и бесмислено на глобалном нивоу (Alkire: 2002), односно такав приступ би олакшао међудржавно поређење али уједно изгубило специфичност појединачне анализе. Повезаност ових приступа омогућује да информације из домена функционисања, као што су подаци о здрављу и образовању, служе процесу мерења могућности (активно учешће, путовање и кретање, и слично) (Stiglitz, Sen and Fitoussi, 2009).

Теорија способности је уједно и либералан приступ развоју, којим се закључује да се благостање може постићи не само уз пружање могућности да се свака особа развије до свог пуног потенцијала, већ и да та особа буде слободна да то уради и да има избор да достигне (или не достигне) свој лични потенцијал. Нусбаум продубљује Сенов приступ кроз анализу друштвене правде (Rawls, 1971) и указује на важност социјалних норма за које сматра да такође утичу на благостање (Nussbaum, 2011). У анализи теорије о људским способностима, Робејнс пружа визуелни приказ способности у друштвеном и личном контексту у Слици 7.

Слика 7: Стилизован приказ приступу способности у друштвеном и личном контексту

Преузето: Robeyns, 2005: 98

Теоријска анализа сиромаштва садржи више циљева; она првенствено помаже разумевању појаве и одређујућих фактора и доношењу закључка о каузалним елементима и повезаним исходима. Међутим, теоријско опредељење је и блиско повезано са процесом креирања социјалне политике и стратегија ублажавања сиромаштва на локалном и међународном нивоу и оно указује на специфичну методологију евалуације и детерминације успеха односно резултата инвестиције. У случају теорије о људским способностима, постоји велика тензија у прихватању нормативне евалуације самог приступа, будући да је она комплексног карактера.

Нусбаум је, на пример, прихватила да дефинише склоп способности и тиме помогне строжијој дефиницији фактора, док Сен не прихвата концепт стварања универзалне дефиниције (Robeyns, 2005). Те централне категорије способности које је Нусбаум идентификовала укључују: (1) живот; (2) телесно здравље; (3) телесни интегритет; (4) чула, машта и мисао; (5) осећања; (6) практични разум; (7) припадност; (8) друга бића; (9) игра; и (10) контрола над својом средином (Nussbaum, 2011: 33-34). Критичари ове теорије наводе да је она исувише усредсређена на појединце и да не разматра стање људског бића у правом друштвеном контексту, као социјалног бића повезаног са другима, и да не узима у

обзир функционисање група и постојање друштвених структура (Drèze and Sen, 2002; Gore, 1997; Robeyns 2005).

Из Сенове теорије и модела функционисања и способности, односно могућности, изграђена су два композитна Индекса који служе за мерење сиромаштва. Индекс људског развоја (*Human Development Index*) комбинује индикаторе дохотка, здравља и образовања док Мултидимензионални индекс сиромаштва (*Multidimensional Poverty Index*) подразумева десет индикатора у три димензије, а то су животни стандард, здравље и образовање. Ови индикатори ће бити детаљније представљени у оквиру овог поглавља.

Еволуција академске анализе и целокупног разумевања узрочних фактора и исхода сиромаштва доводи до занимљиве филозофске дискусије о сиромаштву као социјалној појави друштвеног порекла или индивидуалног избора. Ова идеја ће бити детаљније разматрана у следећем поглављу, које се бави реконцептуализацијом приступа сиромаштву, али се овде спомиње како би се указало на дубину и ширину науке и теорије о зачецима и исходима сиромаштва који уједно утичу и на социјалну политику и приступ који ће држава, друштво или међународна заједница усвојити, како би дошли до одрживог решења.

Приступи основних потреба и способности представљају важан корак напред у процесу бољег разумевања комплексне појаве сиромаштва и они су били кључни у одређивању националних приступа и стратегија, као и у квантификацији и мерењу сиромаштва. Велики број земаља Латинске Америке је, на пример, прихватио приступ основних потреба (Santos et al., 2010), док је теорија о људским способностима подстакла Извештај о људском развоју Уједињених нација који на годишњем нивоу објављује статистике о социјалном напретку на глобалном нивоу. Табела 3 пружа компаративни преглед ова два приступа, кроз детаљније разматрање филозофске основе и дефиниције.

Табела 3: Упоредна анализа концепције основних потреба и способности

	Приступ основних потреба	Приступ способности
Филозофска основа	Људи треба да постигну основни минимум за опстанак	Људи треба да имају једнаку слободу избора вредности у животу
Дефиниција сиромаштва	Лишавање потрошње	Лишавање прилика и могућности
Смањивање сиромаштва	Осигурати адекватан приступ потрошњи	Једнака могућност за доношење одлука
Циљеви политике	Опстанак	Оснаживање
Класификација приступа	Патерналистички	Саветодавни
Ниво примене	Генерализован али омогућује регионалну диверсификацију	Више нивоа са нагласком на локализацију

Преузето: Wong, 2012: 10

Приступ основних потреба олакшава квантификацију и примењивији је на нивоу креирања социјалне политике. Фокусиран је на концепт задовољавања физиолошких потреба и обезбеђивање егзистенције и не узима у обзир људску психологију и друштвени контекст. Комплекснија анализа омогућена је приступом људских способности, будући да оно додаје филозофски елемент анализе функционалности и слободе за постизање индивидуално дефинисаних достигнућа. Оно пружа детаљнију слику сиромаштва и сматра се саветодавним у поређењу са патерналистичким односом приступа основних потреба.

Иако се могу идентификовати бројни приступи, још увек није јасно да једна теорија може бити свеобухватна када је у питању анализа сиромаштва. Да ли ови теоријски приступи могу бити једнако примењивани и да ли постижу циљ усмеравања социјалне политике и међународне стратегије смањивања сиромаштва? Улога државе се разликује по целом свету, међутим држава врши битну функцију у процесу истраживања и објављивања информација о сиромаштву (Atkinson, 1996). Неопходно је да државне институције и даље учествују у процесу мерења, јер тиме олакшавају проширену и продубљену анализу ове проблематике.

Сваки истраживач који је провео неко дуже време са особама у сиромаштву сведок је чињенице да се елементи обе теорије испољавају кроз свакодневни живот. Борба за опстанак и преживљавање којим се карактерише теорија основних потреба јесте реалност живота у сиромаштву. Задовољавање физиолошких потреба, посебно када су у питању здравствени проблеми, хронична неухрањеност и бескућништво, не само да су деструктивни елементи живота у сиромаштву већ су често и кобни. За оне који живе у екстремном сиромаштву и поготово за оне који пролазе кроз кризу у одређеном моменту (борба за егзистенцију, живот у конфликтној зони, суша која је уништила жетву и пола године прихода и слично), ментална концентрација је обузета настојањем да се задовоље ове основне потребе. Међутим, стрес који оваква тензија ствара није одржив и овакво кризно стање не може бити присутно дугорочно. Основна брига о новцу има негативан утицај на когнитивне способности (Mani et al., 2013) као и осећај оскудице (Mullainathan and Shafir, 2014), док хроничан стрес проузрокован сиромаштвом може да има и дугорочне последице за људски развој (Evans and Kim, 2013).

Применом истраживања из области социологије, психологије па чак и антропологије, постиже се много боље разумевање реалног живота сиромашних особа. Постојање друштвених мрежа и подршке заједнице и породице драстично помаже у ублажавању потреса свакодневног сиромаштва. Као што је Таунсенд нагласио – човек није изолован на пустом острву и његова средина и друштвено окружење неминовно утичу на његов свакодневни живот. Уколико игноришемо ове факторе, изузимамо кључне елементе реалног живота сиромашних којима можемо идентификовати и њихове стратегије за опстанак. Оваква истраживања су од кључне користи за постизање дубоког разумевања сиромаштва, којим се могу боље дефинисати и стратегије за ублажавање и искорењивање ове појаве.

Стручњаци Светске банке су покренули овакво истраживање кроз интервјуе сиромашних особа са циљем постизања бољег разумевања њиховог свакодневног живота и стратегија које они примењују за свакодневно преживљавање (Narayan and Petesch, eds., 2002; Narayan et al., 2001; Narayan et al., 2000). Користећи партиципативне истраживачке инструменте (*Participatory Poverty Assessments*) развијене деведесетих година двадесетог века, стручњаци су

успели да стекну суштинско разумевање сиромаштва и да изнесу занимљиве закључке. У истраживачком подухвату „Гласови сиромашних” (*Voices of the Poor*) наглашава се важност људске сналажљивости, чиме се, као важан елемент, подвлачи способност сиромашних да учествују у одлучивању о својој будућности (Narayan and Petesch, eds., 2002; Narayan et al., 2001; Narayan et al., 2000). У овој анализи и приступу, препознаје се утицај модерних теорија о сиромаштву које не само да се константно развијају већ се и служе искуством вишедеценијске примене и варијације.

3.1.3 Социјална инклузија

Проширеним приступом теми сиромаштва и стратегијама ублажавања сиромаштва, дошло је до формулисања концепта социјалне инклузије као поступка у коме се препознају и мере фактори који искључују становништво из социјално-политичких и економских токова, са посебним освртом на сиромашне и угрожене групе. Овај поступак се развио на основу принципа теорије о људским способностима, а најизраженија примена овог приступа се може наћи у Европској унији и у развијеним земљама које сматрају да је сиромаштво само један, и то статичан, фактор социјалне укључености (Berghman, 1995).

Будући да је специфичност теорије основних потреба и људских способности онемогућила усклађени приступ и дефиницију, социјална инклузија се представља као шири концепт који сугерише коначни резултат инвестиције у побољшање квалитета живота и постизање минимум нивоа благостања. Социјална инклузија се може дефинисати као „ниво могућности људи да учествују у друштвеним токовима и постигну моћ да утичу на одлуке које их се тичу” (Pierson, 2001: 2) и тиме иде корак даље од теорије способности; уместо да се фокусира на *постизање учешћа* или евентуално *могућности утицаја*, социјална инклузија *оснажава* и претпоставља да сиромашни имају *моћ да промене друштво*. Социјална инклузија укључује сиромашне особе, али нису само сиромашни искључени из друштвених токова (Silver, 1994).

У Србији се социјална, односно друштвена укљученост, дефинисала као „процес који омогућава да сви појединци/ке и друштвене групе у потпуности учествују у економским, друштвеним и културним токовима, и да могу да достигну одговарајући животни стандард. Процес би требало да омогући и веће

учешће грађана/ки у доношењу одлука, посебно оних које утичу на њихово благостање и остваривање људских права" (Влада Републике Србије, 2010) што је врло усклађено са широм дефиницијом. Усвајањем Лисабонске стратегије 2000. године, Европска унија је додатно поставила оквир за развој националних стратегија и координацију јавних политика чланова по питању социјалне искључености, а 2005. године су дефинисани и кровни циљеви за сваку област појединачно (Влада Републике Србије, 2014).

У циљу праћења ефективности националних стратегија за постизање социјалне инклузије, Европска унија је 2001. године дефинисала 18 статистичких показатеља социјалне искључености у оквиру димензија финансијског сиромаштва, запослености, здравља и образовања које су представљене у Табели 4, а који се у Србији користе за праћење социјалне инклузије.

Табела 4: Показатељи социјалне укључености у Србији (Лакен индикатори)

Показатељи (децембар 2001)	
Примарни показатељи	1. Стопа ризика сиромаштва 2. Неједнакост дистрибуције прихода, квинтилни однос C80/C20 3. Стална стопа ризика сиромаштва 4. Релативни јаз ризика сиромаштва 5. Регионална кохезија 6. Стопа дугорочне незапослености 7. Особе које живе у домаћинствима без запослених чланова 8. Особе које рано напуштају образовање и нису на школовању или у обуци 9. Очекивано трајање живота на рођењу 10.Субјективни здравствени статус према нивоу прихода
Секундарни показатељи	11. Дисперзија стопе ризика сиромаштва 12. Стопа ризика сиромаштва фиксирана у једном моменту 13. Стопа ризика сиромаштва пре социјалних трансфера 14. Неједнакост дистрибуције прихода, *Gini* коефицијент 15. Стопа сталног ризика сиромаштва (50% медијане) 16. Удео дугорочне незапослености 17. Стопа веома дуге незапослености 18. Особе са ниским степеном образовања

Преузето: Влада Републике Србије, 2010: 64

У овим показатељима се могу препознати бројни економски, образовни и здравствени индикатори и указивање Европске уније на важност „сиромаштва" у

прецизирању социјалне укључености. Истраживање о положају рањивих група на тржишту рада у Србији наглашава релативну рањивост жена у односу на мушкарце и компаративно неповољан положај младих на тржишту рада (Арандаренко и Крстић, 2010).

Као што је напоменуто, социјална инклузија се ослања на теорију о људским способностима и мултидимензионалном приступу (Papadopoulos and Tsakloglou, 2005). Штавише, она се заправо бави питањем релативног лишавања људских способности (Sen, 2000), односно фокусира се и на контекст у коме долази до социјалне искључености. Социјална инклузија је у сваком погледу мултидимензионални приступ и идентификација искључености се врши на основу више критеријума, што доводи до компликација у међународним поређењима и истраживачким оквирима стручњака (Weinberg and Ruano-Borbalan, 1993). Сматра се да анализа социјалне инклузије подразумева три концепта, а то су *релативност* у односу на специфичности друштва, *посредовање* агената који су заслужни за искључење (што значи да није дошло до само-искључивања из друштвених и економских токова), и динамика елемената који спречавају учешће (Atkinson, 1998).

Часопис Амерички кварталник (*Americas Quarterly*) пружа пример ширег приступа анализе социјалне инклузије. Уредници су 2012. године почели да објављују Индекс социјалне инклузије (*Social Inclusion Index*) са циљем постизања компаративне анализе земаља Северне и Јужне Америке (Bintrim et al., 2014). У представљању методологије Индекса, они појашњавају да под социјалном инклузијом сматрају следеће:

> „Она обухвата могућност и глас и политичку одговорност, политичка, грађанска и људска права, као и приступ јавним и приватним добрима, што су заправо питања која доприносе способности појединца да води безбедан и продуктиван живот као комплетно интегрисан члан друштвеног, економског и политичког система – без обзира на своју расу, етничку припадност, пол, физички или ментални хендикеп, или сексуално опредељење.” (Americas Quarterly, 2014: 1)

Представљено као сажет извештај појединачних земаља (као што се може видети на примеру у Слици 8), овај Индекс оцењује „инпуте” (раст БДП-а, проценат БДП-а потрошен на социјалне програме, упис у средње школе, политичка права, грађанска права, права жена, права ЛГБТ заједнице, учешће цивилног друштва и финансијску инклузију) и „аутпуте” (проценат који живи са мање од четири америчких долара на дан, лично оснаживање, државно реаговање – ефикасност, приступ адекватним стамбеним условима и проценат са приступом формалном запослењу).

Под индикаторе мерења инклузије идентификована је 21 варијабла којом се мере приступ тржиштима, социјалним услугама, формалном запослењу, популарним ставовима према влади и личном напредовању, као и учешће у грађанском друштву – карактерисано према раси или етничкој припадности и полу – као и политичким, друштвеним, родним и ЛГБТ правима. Узимајући пример индикатора личног дохотка, може се јасно препознати разлика између овог приступа и класичне анализе сиромаштва. У Индексу социјалне инклузије, линија сиромаштва је дефинисана знатно изнад умереног (четири америчка долара на дан), чиме се закључци осврћу на ситуацију целокупног друштва и ширег нивоа благостања, уз посебан фокус на искључене групе из политичких, родних, расних или других разлога.

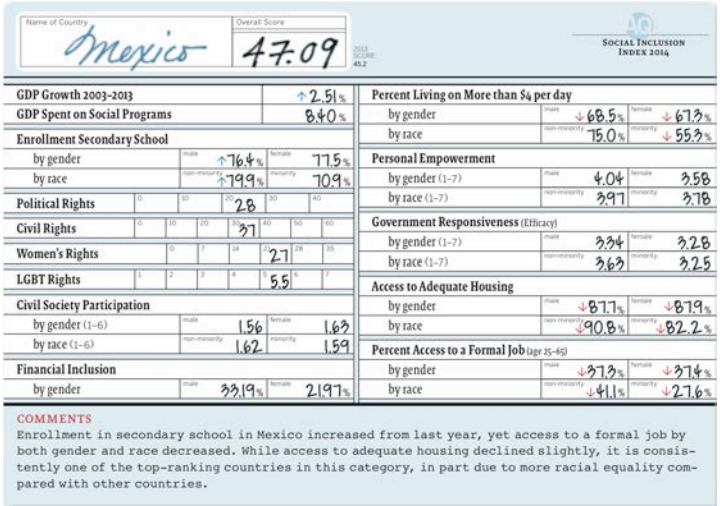

Слика 8: Пример државне процене

Преузето: Americas Quarterly, 2014: 1

Будући да је Србија кандидат за улазак у Европску унију, у Србији је примењен приступ мерења социјалне инклузије коришћењем индикатора Европске уније, као и за мерење нивоа материјалне депривације. Материјална депривација је термин који је повезан са социјалном инклузијом и односи се на оскудицу оних елемената које друштво сматра неопходним за пристојан живот. Оно узима у обзир специфичности друштва и перцепцију локалног становништва

као и вредновање материјалних објеката који се разликују у зависности од друштва. Слично социјалној инклузији, материјална депривација је релативан појам којим се утврђује квалитет живота, са фокусом на функционалну употребу дохотка, односно на услуге и робу која тај новац може човеку да приушти.

У Европској унији, на пример, постоји девет ставки на основу којих се успоставља стање материјалне депривације. Сматра се да је особа материјално депривирана уколико не може да приушти себи најмање три од ових ставки:

„ (1) дуговање за кирију, хипотеку, комуналне услуге, отплату кредита или друга задужења;

(2) одлазак на једнонедељни одмор једном годишње;

(3) конзумирање оброка са месом, пилетином, рибом или вегетаријанским еквивалентом сваког другог дана;

(4) суочавање са непредвидивим издацима;

(5) поседовање телефона (укључујући мобилног);

(6) поседовање телевизора у боји;

(7) поседовање машине за прање веша;

(8) поседовање аутомобила;

(9) адекватно грејање простора за становање" (Eurostat, 2015: 1).

По питању мере нивоа благостања државе и равномерне расподеле тог благостања између свих грађана, постоји велики број могућих приступа и мера, као што је претходно напоменуто. Материјална депривација служи као сликовито представљање свакодневне ситуације грађана једне земље. Она узима у обзир могућност појединачног избора, али за разлику од социјалне инклузије, фокусирана је на појединца (и породицу) и не укључује екстерне друштвене факторе. На пример, у Србији је израчунато да чак 67,2% укупног становништва није у могућности да себи приушти недељу дана одмора ван куће за годину дана (видети Табелу 5). Скоро петина становника није у могућности да адекватно загреје свој животни простор, док се половина не може снаћи у моменту кризе будући да је 50,1% становника у немогућности да приушти неочекивани трошак у износу од 10.000 динара (Влада Републике Србије, 2010). У Србији се уочава и тренд дугогодишњег пада активности и запослености (Арандаренко, 2011).

Табела 5: Неки показатељи економске димензије материјалне депривације у Републици Србији, *SILC*, РЗС 2012

Домаћинство не може да приушти:	**Укупно, %**
Адекватно загревање стана	18,3
Недељу дана одмора ван куће	67,2
Оброк са месом или рибом (или вегетеријански еквивалент) сваког другог дана	30,6
Неочекивани трошак у износу од 10.000 динара	50,1

Преузето: Влада Републике Србије, 2010: 70

Ови подаци помажу да се сиромаштво стави у контекст неког минимума стандарда живота које се не односи искључиво на задовољавање физичких потреба, као што их је Маслов навео. Наиме, оваква квантификација социјалне инклузије и материјалне депривације пружа ширу слику о квалитету живота грађана, о њиховој слободи и о социјалној правди.

У процесу ширења теоријског опредељења, филозофског приступа, и креирања социјалне политике и благостања грађана, долази се до бројних приступа анализе, квантификације и стратегија. Као један од савремених примера може се истаћи и *Извештај комисије за мерење економског учинка и друштвеног напретка* коме су стручњаци дали свој допринос, истражујући нов приступ статистичкој анализи сиромаштва. Начелно су издвојили осам димензија благостања, а то су:

„ (1) материјални животни стандард (доходак, потрошња и богатство);

(2) здравље;

(3) образовање;

(4) личне активности, укључујући посао;

(5) политички глас и владавина;

(6) социјалне везе и односи;

(7) еколошка средина (тренутно и будуће стање);

(8) несигурност, како економска тако и физичка” (Stiglitz, Sen and Fitoussi, 2009: 15).

Ови индикатори укључују монетарне елементе, улагање у људске способности, учешће у друштвеним токовима и утицај окружења, и тиме пружају сложен преглед који спаја економске и социјално-политичке елементе који

доприносе јединственој дефиницији благостања. Иако не постоји изразит нагласак на инклузију и угрожене групе (као што је пример са Индексом социјалне инклузије, приказаној на Слици 8), ове димензије представљају још један приступ у константној еволуцији процеса концептуализације сиромаштва.

Из наведених примера, теорије основних потреба и људских способности, преко приступа социјалне инклузије, материјалне депривације и мере благостања, не постоји усклађен приступ када је у питању локална класификација, усклађена регионална стратегија или доминација јединствене статистичке методе квантификације. Будући да је сиромаштво, као и појам друштвеног благостања, мултидимензионалан и комплексан, није зачуђујуће да је дошло до оваквих несугласица и до развијања бројних теорија и приступа током друге половине двадесетог века. Оно што се може закључити јесте да је свест грађана, државника и међународних организација временом проширена, а да је захваљујући томе дошло и до међународне координације у дефинисању мерљивих циљева за побољшање квалитета живота и укључивање грађана, што се може видети кроз дефинисање и усвајање Миленијумских циљева развоја.

3.2 Теорија људског развоја и Миленијумски циљеви развоја

Концептуализација термина сиромаштва се развијала временом и произвела низ нових приступа и теорија. Иако оне нису усклађене по питању статистичког мерења и вредновања, све се концентришу на елементе који су удаљени од искључиво монетарног приступа. Према речима Аристотела, које су цитиране у првом Извештају о људском развоју Уједињених нација 1990. године: „Богатство није добро за које се залажемо, већ је оно нама корисно у име нечег другог” (UNDP, 1990: 9) или као што је напоменуто у уводном тексту: „Приступ дохотку није циљ већ начин постизања људског благостања... што обухвата и дужи живот, знање, политичку слободу, личну сигурност, учешће у друштву и загарантована људска права” (UNDP, 1990: iii). Савремени приступи концептуализацији сиромаштва укључују утилитаристички приступ монетарног фактора и узимају у обзир не само начин на који се тај новац употребљава, већ и низ фактора који имају битну функцију у том процесу.

Географска локација, насељеност и инфраструктурна улагања могу бити од много већег значаја од самог дохотка за сиромашну особу која живи у руралном

подручју. Упоређујући две особе које се баве пољопривредом у подједнако добрим климатским и условима тла, са једнаким напором и знањем, фактор транспорта (цена, доступност, квалитет путева, итд.) може бити од кључног значаја у детерминацији могућности за стварање монетарног дохотка. Низ фактора се могу анализирати на исти начин, уз закључак да је шира анализа сиромаштва постала неопходна.

3.2.1 Порекло теорије и постављање Миленијумских циљева развоја

Средином двадесетог века су се појавиле теорије и алтернативни приступи сиромаштву, теорије које су донекле употпуниле слику, узимајући у обзир низ фактора који утичу на процес поспешивања и смањивања сиромаштва. Међутим, несугласица око избора приступа и недостатак дефиниције статистичког модела квантификације сиромаштва спречила је усвајање јединственог приступа или модела. Уз жељу да се озбиљно посвете проблематици сиромаштва на глобалном нивоу, међународне институције су се прикључиле овој иницијативи. Светска банка је 1978. године објавила први Извештај о глобалном развоју (*World Development Report*) а Уједињене нације су 1990. године по први пут објавиле Извештај о људском развоју (*Human Development Report*).

Фокус првог Извештаја Светске банке је био на односу међународних економских токова и локалних стратегија земаља у развоју, као и на повезаност економског раста и смањивања сиромаштва (World Bank, 1978). У Извештају Уједињених нација се приступило на другачији начин – уз интегрисање анализе јединственог Индекса људског развоја у публикацију, којим се омогућује дугорочно праћење индикатора благостања.

Извештај Уједињених нација, као и Извештај Светске банке, служи као користан извор информација за праћење процеса људског развоја у свету. Протеклих 25 година, Извештај о људском развоју Уједињених нација узима у обзир и релевантне подтеме које су те године утицале на развој, као што су безбедност (1994. године), технологија (2001. године), климатске промене (2007/08 године) и одрживост (2011. године), као и кључне теме попут рода (1995. године) и демократије (2002. године). Ови извештаји пружају занимљив историјски преглед развојног процеса и глобалних иницијатива за смањивање

сиромаштва и побољшање квалитета живота свих грађана. Кроз анализу њиховог садржаја може се уочити и еволуција у приступу и дефиницији сиромаштва.

У уводном излагању првог Извештаја о људском развоју наводи се њена централна порука, односно премиса да иако је економски развој неопходан за задовољавање најважнијих људских циљева „важно је анализирати како овај раст доводи – или не доводи – до људског развоја у разним друштвима" (UNDP, 1990: iii). Препознавајући резултате вишедеценијске анализе економског раста и успореног побољшања индикатора благостања, изражава се жеља да се координисаним мерењем и на глобалном нивоу прате индикатори људског развоја односно учешћа свих грађана у благодетима произведених економским растом.

У том првом Извештају, стручњаци Уједињених нација дефинисали су хумани развој као *процес повећања људског избора* (UNDP, 1990). Оно подразумева два приступа: формирање људских способности (повећањем људског здравља, знања и вештина) и употреба тих способности (за разоноду, продуктивне циљеве или учешће у културним, друштвеним и политичким делатностима). Оно подразумева и важност фактора избора, који се односи на одређивање наклоности према одређеним активностима. На пример, услед лимитираних ресурса, поједине особе одређују начин употребе свог новца, времена и осталих актива. Такође значи и да имају право избора за неучешће у социјалним токовима (UNDP, 1990).

Често се дешава да се благонаклони стручњаци понашају патерналистички према сиромашним особама, трудећи се да им обезбеде политичка права и финансијске приходе. Уколико становништво бира да не учествује у политичким токовима или да употреби финансијска средства за разоноду уместо инвестицију, стручњаци проглашавају пораз и критикују сиромашне за ирационално понашање. Такав патерналистички приступ захтева да се сиромашни понашају према идеалној шеми осмишљеној у развојној стратегији, али те особе су ипак људска бића, и као што имају иста политичка права, тако имају и право да одаберу неучешће. Ово је важна премиса будући да неки аутори сматрају да је јачање улоге сиромашних слојева и њихово учешће у политичким процесима и изборима кључни фактор у смањивању сиромаштва (Green, 2008). Иако Гринов приступ наглашава важност учешћа у социјалним токовима, стручњаци Уједињених нација се воде филозофским приступом права избора у свему, па и у

избору за неучешће. Дакле, оно што је најважније код овог приступа јесте да особа има могућност да формира и усаврши своје способности, али и да се послужи својим правом избора да их примени у пракси и друштвеном окружењу.

У циљу уједначеног мерења нивоа људског развоја у свету, сачињен је Индекс људског развоја Уједињених нација којим се сваке године рангирају земље и омогућава дугорочно праћење нивоа благостања у тим земљама. Индекс је сачињен од следећих индикатора: просечни животни век, знање (писменост, ниво образовања) и управљање ресурсима неопходним за живот (приступ земљишту, дохотку, кредиту и слично), уз подешавање за факторе урбане/руралне средине, рода и сличних елемената (UNDP, 1990). Праћењем јединственог Индикатора могу се уочити трендови у развоју, као и помаци на глобалном нивоу.

Као што се може видети на Слици 9, ниво људског развоја у свету није остао статичан за две и по деценије.[28] У првој години мерења било је 47 земаља са ниским нивоом људског развоја, а 2013. године 17 земаља је прешло у групу са вишим нивоом људског развоја а ниједна није пала у ову групацију. Код земаља са ниским нивоом људског развоја, дошло је до 36% побољшања, а код земаља са средњим нивоом људског развоја дошло је до 27% промене ка побољшаном стању за 23 године. Једна земља (Кина) је чак остварила два нивоа и прешла са ниског на висок ниво људског развоја.

Највећа промена се може уочити код земаља са високим нивоом људског развоја, где је дошло до 283% промене у броју чланова од 1990. године. То значи да су земље са вишим нивоом људског развоја успеле да побољшају сопствену ситуацију, будући да је дошло до 67% промене у броју земаља са високим и врло високим Индексом људског развоја. За разлику од њих, број земаља окарактерисаних средњим и ниским Индексом развоја се смањио за само 36%

[28] Као што је претходно напоменуто, Уједињене нације и Светска банка се служе различитим дефиницијама економског развоја. *Индекс људског развоја* Уједињених нација је један од начина на који се може вршити ова класификација, али он није директно упоредив са класификацијом Светске банке (која користи ниво дохотка као индикатор развојног статуса).

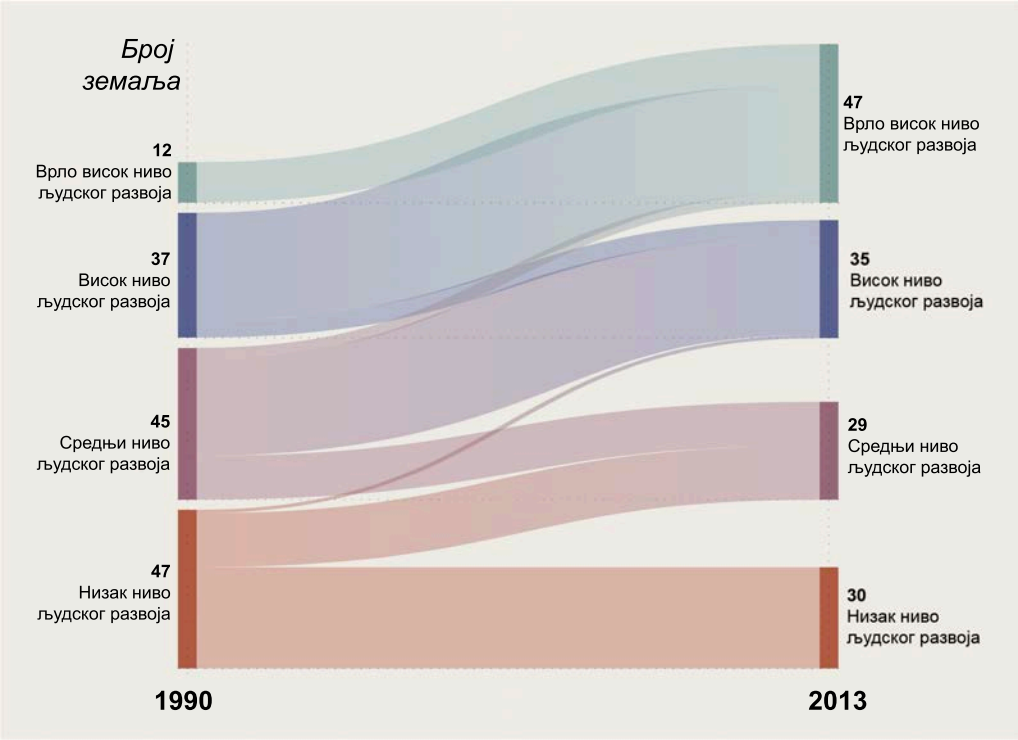

Слика 9: Индекс људског развоја 1990 – 2013. године

Преузето: UNDP, 2014: 48

Интересантан је поредак Идекса људског развоја у првом извештају 1990. године између бруто националног дохотка (богатства) и нивоа људског развоја. Наиме, наводе се примери земаља са нижим дохотком и вишим Индексом (нпр. Костарика, Танзанија, Шри Ланка) као и примери богатијих земаља које имају веће финансијске могућности али у пракси нижи Индекс људског развоја (нпр. Сенегал, Саудијска Арабија и Арапски Емирати). Ова дискрепанција се уочава и у најновијем извештају из 2014. године у коме се наводе разлике у рангу земаља по бруто националном дохотку и Индексу људског развоја. У категорији „врло високог људског развоја" истиче се Нови Зеланд, који је рангиран као седми по људском развоју а тридесети по дохотку. Тиме се истиче важност инвестиције и државног опредељења за улагање у људски развој.

Са друге стране екстрема, може се узети пример Руанде, која се налази у групи земаља са ниским нивоом људског развоја и која је рангирана као 171. по дохотку, док је њена позиција за 20 места виша у рангу Индекса људског развоја. Овај податак је позитиван јер указује на чињеницу да чак и са лимитираним ресурсима, приходи се могу улагати и у развој. Наравно, овим се не брише чињеница да 63% становништва Руанде живи у екстремном сиромаштву (World

Bank, 2014a) али се наглашава као пример сиромашније земље која успева да инвестира у људски развој без обзира на тешко економско стање.

У 2014. години земља са највећом разликом између дохотка и људског развоја била је Грузија, која је рангирана на 116. месту по дохотку док је за 37 места виша на скали људског развоја и спада у групу са високим нивоом људског развоја. Дистрибуција благостања је дакле зависна од политичког опредељења и развојних стратегија земље, и није искључиво последица економског раста, као што се дуго промовисало неолибералним теоријама. Оно што се такође јасно сагледава из ових података је да су економски раст и развијеност важни елементи, али њихово постојање не гарантује висок квалитет живота и благостање грађана.

Очекивани животни век **Смртност новорођенчади (по 1000 рођ.)**

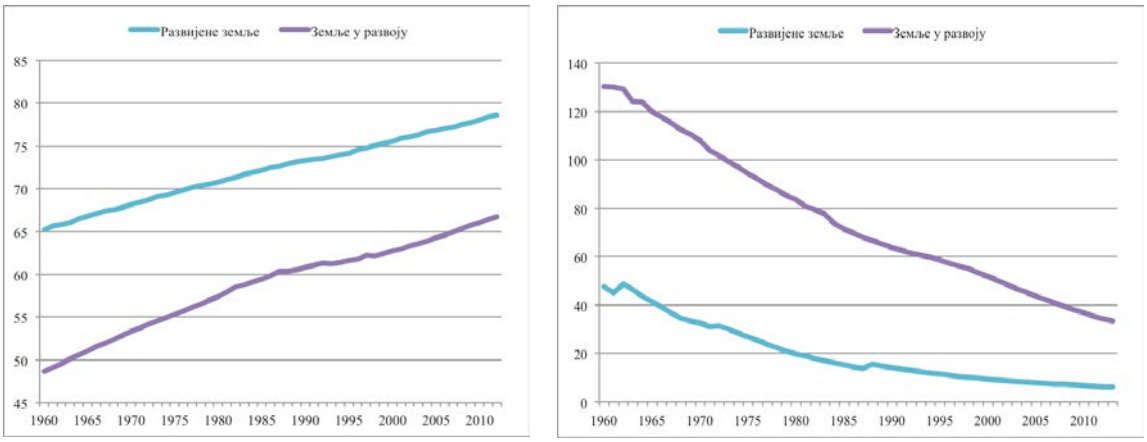

Слика 10: Трендови фактора људског развоја од 1960. године

Слике приредио аутор на основу Индикатора развоја СБ за 2015. год.

У циљу продужене анализе развојног тренда, могу послужити подаци које објављује Светска банка, институција која прати велики број развојних индикатора још од 1960. године. Групишући земље по развојној категорији Светске банке (на основу дохотка, не нивоа људског развоја), могу се уочити велике разлике у нивоу људског развоја између развијених и земаља у развоју (Слика 10). Концентришући се на анализу саставних елемената Индекса људског развоја (као што су животни век и смртност новорођенчади), може се временом приметити тренд побољшања, поготово код земаља са ниским приходима, али се уочава и велика разлика између ових група земаља.

Као што се може видети у Слици 10, земље у развоју су деценијама испред развијених по питању фактора људског развоја. Просечан животни век у

развијеним земљама 1960. године је био 66 година. Земље у развоју нису достигле тај просек до 2010. године, односно требало им је читавих педесет година да би сустигли земље са вишим дохотком. Година са највећом стопом смртности новорођенчади у развијеним земљама је била 1962. година са 49 смртних случајева по 1.000 рођених. Те исте године у земљама у развоју било је два и по пута више таквих случајева (129), а просек се није спустио до почетног нивоа развијених земаља све до 2002 године, односно 40 година касније.

Један од важних одређујућих фактора у овом тренду је наравно ниво дохотка, који се драматично разликује између ових група земаља (Слика 11). Иако на слици делује као да је просечан доходак по становнику 1960. године био релативно сличан у земљама у развоју и оним развијеним, он је заправо био шест пута већи. Данас је тај доходак девет пута већи у развијеним земљама. Такође се може установити да је дошло до великог помака по питању повећаног дохотка: у 2013. години бруто домаћи производ по становнику у развијеним земљама је био 35 пута већи него у 1960. години, док је у земљама у развоју порастао 22 пута.

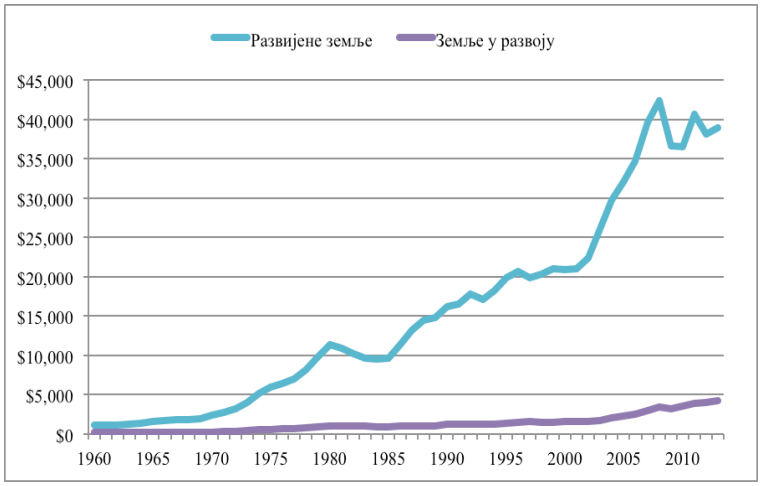

Слика 11: Доходак по становнику (*GDP per capita, current USD*)

Слику приредио аутор,
Индикатори развоја СБ за 2015. год.

Двадесет и пет година након прве публикације Извештаја и Индекса људског развоја може се доћи до критичних закључака о успешности овакве анализе и мерења људског развоја. Директор канцеларије за публикацију наводи пет валидних закључака:

„(1) Индекс није опширна мера, већ се фокусира на основне димензије људског развоја;

(2) Фокусира се на дугорочне индикаторе развоја и не може измерити краткорочне инвестиције;

(3) Будући да је то композитни индекс, он има своја ограничења;

(4) Тај индекс пружа општу слику земље и треба га делити на основу рода, региона, расе и етничких група;

(5) Доходак служи као мера ресурса и животног стандарда, односно трансформације дохотка у здравствене и образовне димензије Индекса" (Jahan, 2015).

3.2.2 Дефиниција и критички поглед на напредак у постизању циљева

Током времена, могуће је уочити у свету тренд побољшања услова живота, било у погледу нивоа људског развоја или искључиво по питању економског развоја. Међутим, велики број земаља је остао на ниском нивоу људског развоја. Уласком у нови миленијум, људски развој се указао не само као хуманитарни циљ већ као и основно људско право (United Nations, 2000). У развојном програму Уједињених нација сачињена је Декларација коју су чланице 189 земаља потписале на Миленијумском самиту у Њујорку 2000. године. У Декларацији су се дефинисале заједничке вредности које укључују слободу, једнакост, солидарност, толеранцију, поштовање природе и расподелу обавеза (United Nations, 2000). Оно што је можда најважније у процесу успостављања ових циљева је то што се они баве конкретним резултатима развоја и што се наглашавају важни елементи у оквиру образовања, здравља и одрживог развоја.

Миленијумски циљеви развоја представљају усаглашено мишљење на светском нивоу о показатељима развоја, што је заиста занимљиво будући да је локални контекст и даље важан. Слично међународном кодексу људских права, Миленијумски циљеви развоја успостављају важне смернице везане за здравље, образовање и родна права, као што се може видети на Слици 12.

Слика 12: Миленијумски циљеви развоја

Преузето: United Nations, 2000

Уз опште циљеве успостављени су и конкретни, мерљиви задаци за остваривање на међународном нивоу (Табела 6). Уз глобалне задатке, свака земља понаособ дефинише своје приоритете у односу на кључне проблеме који се идентификују у тој земљи. У Прилогу 1 може се погледати и детаљнији списак задатака који је Република Србија усвојила 2006. године.

Табела 6: Међународни специфични задаци Миленијумских циљева развоја

Специфични задаци	МЦР
1. Преполовити број људи који живе са мање од једног америчког долара на дан	1
2. Преполовити број људи који пате од глади	
3. Осигурати да сва деца (дечаци и девојчице) могу да заврше основну школу	2
4. Елиминисати неједнакост полова у основном и средњем образовању, по могућству до 2005, а на свим нивоима образовања до 2015. године	3
5. Смањити за 2/3 смртност новорођенчади и деце испод пет година	4
6. Смањити за 3/4 степен смртности мајки	5
7. Зауставити и смањити ширење ХИВ/СИДА-е	6
8. Зауставити и смањити ширење маларије и други опасних обољења	
9. Интегрисати принципе одрживог развоја у државну политику и програме и преокренути губитак природних ресурса	7
10. Преполовити број особа без одрживог приступа пијаћој води и основним санитарним условима	
11. До 2020. године постићи велики помак у побољшању живота барем 100 милиона житеља неформалних насеља (*slums*)	

12. Даље развити отворен, базиран на правилима, предвидив и недискриминишући систем трговине и финансија (што подразумева спремност на добро управљање, развој и смањење сиромаштва на државном и међународном нивоу)	8
13. Побринути се за потребе земаља са ниским нивоом развоја (кроз укидање царина и квота за њихове извозне производе, побољшаним програмима смањивања дугова за високозадужене земље и укидањем званичног билатералног дуга, и повећање званичне помоћи за развој земаља које су се обавезале на смањење сиромаштва)	
14. Побринути се за специјалне потребе земаља без излаза на море и у развоју малих острвских држава (кроз Програм акције за одрживи развој малих острвских земаља у развоју и одредаба 22. Генералне скупштине)	
15. Свеобухватно разрешење проблема задужености у земљама у развоју кроз националне и међународне мере којим би дуг постао дугорочно одржив	
16. У сарадњи са земљама у развоју, развити и спровести стратегије за достојанствен и продуктиван рад младих	
17. У сарадњи са фармацеутским компанијама, обезбедити приступ повољним основним лековима у земљама у развоју	
18. У сарадњи са приватним сектором, учинити доступним нове технологије, посебно у сектору за информационе и комуникационе технологије	

Преузето: United Nations, 2000: 1

Будући да се овај истраживачки рад временски поклапа са роком за постизање Миленијумских циљева развоја, може се донекле и анализирати успешност ове иницијативе. Пре свега треба нагласити први и велики успех, а то је да су представници свих земаља чланица Уједињених нација потписали Декларацију. Захваљујући координацији Уједињених нација, велики број учесника се придружио иницијативи да се постигну ови циљеви, што укључује представнике држава, донаторских организација и развојних институција, као и чланове приватног и друштвеног сектора. Ови Циљеви су први координисани покушај промовисања глобалног развоја који не воде међународне институције или развијене земље, него у чему учествују сви потписници (McArthur, 2013).

Ови Циљеви, наравно, нису савршени. Економиста Вилијам Истерли (William Easterly) наводи да су они неповољни за најсиромашније земље јер су они у најгорој почетној позицији, те су често представљени као неуспешни у постизању Циљева. Штавише, њихови успеси су изгубљени у статистици и због

тога Истерли сматра да нису „фер” према сиромашним земљама, посебно у Подсахарској Африци (Easterly, 2009). Такође су критиковани због недостатка фокуса на транспарентност и добро управљање и због слабих индикатора очувања животне средине, будући да се не спомињу теме као што су климатске промене, деградација земљишта, управљање океанима и ваздушним загађењем (McArthur, 2013).

У извештају Миленијумских циљева развоја из 2014. године, наглашавају се бројна достигнућа, а међу њима је најупечатљивије достигнуће преполовљавање броја људи који живе у екстремном сиромаштву: „Скоро пола становништва региона у развоју[29] је 1990. године живело са мање од $1,25 на дан. Ово учешће се смањило на 22% у 2010. години и тиме је 700 милиона људи избављено из екстремног сиромаштва” (United Nations, 2014b: 4). Овај податак се често наводи као јасан доказ о успешности ове иницијативе. Међутим, треба узети у обзир чињеницу да се особа која живи са $1,26 на дан сматра „избављеном из екстремног сиромаштва” али је разлика у квалитету живота на самој ивици опстанка минимална. Такође се може приметити да је земља са највећим напретком по питању смањивања сиромаштва била Кина, у којој је 1990. године 60% становништва живело у екстремном сиромаштву а у 2010. години „свега” 12% укупног становништва те земље.

Данас је екстремно сиромаштво концентрисано у пет земаља у којима живи 2/3 укупног броја екстремно сиромашних особа. Највећи број њих живи у Индији, где се 395 милиона особа налази у екстремном сиромаштву (трећина укупног броја становника Индије). Следи Кина са 154 милиона екстремно сиромашних особа, затим Нигерија, Бангладеш, и Д.Р. Конго (United Nations, 2014b). Треба нагласити да су неке од ових земаља политички нестабилне, те је могуће да ове цифре нису најпрецизније. Оно што се може истаћи је да су Кина, Индија и Бангладеш земље са бројном популацијом и у којима постоји веома добра прилика за државу да кроз своју социјалну политику води процес

[29] У овом Извештају се користи класификација земаља у развоју другачије него што то обично раде Светска банка и Уједињене нације. Наиме, под развијеним земљама су обухваћене Сједињене Америчке Државе и Канада, цела Европа са Русијом (укључујући све земље Балканског полуострва), Аустралија и Нови Зеланд. Под земљама у развоју спадају Латинска америка и Кариби, Афрички континент, Блиски исток, Азија и Океанија (United Nations, 2014b: 55).

искорењивања сиромаштва у циљу постизања вишег квалитета живота свих грађана.

По питању осталих Миленијумских циљева такође је дошло до знатних помака. Према Извештају из 2014. године, иако је постигнут паритет између родова по питању основног образовања, 10% становништва региона у развоју још увек не учествује у систему основног образовања, а у 50% случајева, деца која су прекинула школовање живе у земљама са активним конфликтима. Неопходно је, дакле, да се настави са улагањем у образовање (будући да је оно блиско повезано са сиромаштвом) али и да се предузму мере да се обезбеди социјална сигурност. Осим постојања активног конфликта у земљи, треба узети у обзир и питање личне безбедности ученика, што се показао као још један лимитирајући фактор процеса образовања (Mudege, Zulu and Izugbara, 2008).

Смртност деце испод пет година се драстично смањила (са 12 милиона у 1990. на 7,6 милиона у 2010. години), међутим Извештај о резултатима наводи да су кључни узроци смртности деце болести које је лако спречити. Сличан закључак је донесен и за смртност мајки које најчешће умиру од лако спречивих болести у току саме трудноће (United Nations, 2014b). Глад и неухрањеност су још увек присутни и аутори Извештаја нису уверени да ће се овај Циљ постићи у предвиђеном року. Удео неухрањених лица у регионима у развоју се смањио са 24% у 1990–1992 на 14% у 2011–2013. години. Ово је посебно важно питање у случају деце млађе од пет година, за које се сматра да једна четвртина није достигла препоручену висину за свој узраст, иако је то стање побољшано у поређењу са 1990. годином, када је 40% деце сматрано недовољно развијеним.

Смртност од маларије се смањила у периоду између 2000. и 2012. године, када је спречено око 3,3 милиона смрти (90% њих су била деца испод пет година у Подсахарској Африци). Борба против туберкулозе је такође била успешна, са 22 милиона спречених смртних случајева од 1995. године. Драстично је повећан приступ антиретровиралним лековима за особе инфициране ХИВ-ом. У 2012. години 9,5 милиона особа у земљама у развоју је могло да користи ове лекове, док је 6,6 милиона живота спашено од 1995. године на овамо, захваљујући доступности овим лековима.

У периоду од 1990. до 2012. године, 2,3 милијарде особа добило је могућност приступа побољшаном извору воде (89% светске популације). Интересантно је да је четвртина светског становништва (две милијарде особа) добила приступ побољшаним санитетским условима, али је једна милијарда наставила да дефекује на отвореном, што представља велике здравствене и еколошке проблеме али указује и на проблеме у организовању и приступу овој тематици уколико се не делује на промене у понашању.[30] Активности међународних организација су подржале тај процес, а сматра се и да оне имају одређени ниво моралне одговорности и обавезу да помогну земљама у развоју у циљу обезбеђивања светског мира и развоја човечанства (Лакићевић, 2013).

Петнаест година након што су дефинисани Миленијумски циљеви развоја може се констатовати да су они били добри за побољшање положаја великог броја људи који живе у сиромаштву и у земљама у развоју. Иако нису постигнути сви циљеви и неопходно је наставити са инвестицијама у развој, поготово у подручјима са активним конфликтима, може се рећи да је координисано мерење специфичних циљева помогло да се напредује по питању постизања бољих услова живота. Међутим, будући да нису постигнути сви циљеви и да су неопходне додатне инвестиције за постизање светског благостања, формулисани су пост-2015. циљеви, названи „Циљеви одрживог развоја" (*Sustainable Development Goals*). Фокус нове развојне агенде ће бити елиминација сиромаштва и глади, и побољшање здравља и образовања. Међутим фокус ових нових Циљева ће се проширити да би се узели у обзир битни трендови у развоју савременог света. Наиме, наглашаваће се *одрживост* у разним областима и посебно одрживост градова, будући да се процењује да ће 66% становништва у 2050. години живети у урбаним срединама (UN-DESA, 2014). Такође ће се улагати у борбу против климатских промена и у заштиту океана и шума (United Nations, 2015).

3.2.3 Идентификација најважнијих фактора преко којих се стиче спознаја о сиромаштву

Приступи ублажавању сиромаштва могу бити мерени путем идентификације просечног дневног дохотка појединаца, међутим, дубља анализа указује на то да заправо већи број фактора утиче на сиромаштво, као што су

[30] Организације које се активно баве темом понашања укључују *IDEO* и *Proximity Designs*.

образовање и здравље, па чак и екстерни фактори попут развијености земље и присуство конфликта. Различитост у мерењу сиромаштва такође указује на несугласицу око критичних фактора који утичу на сиромаштво, и тиме се отежава процес идентификације најважнијих фактора преко којих се стиче спознаја о сиромаштву.

Статистичка анализа сиромаштва и индикатора људског развоја (као што су неухрањеност или писменост) омогућавају да се сиромаштво квантификује и да се формулише координисан међународни приступ као што су Миленијумски циљеви развоја. Овај приступ је свакако неопходан али изузима битне квалитативне елементе који се теже дефинишу и мере. Наиме, не сме се игнорисати важност друштвеног капитала који је у многим друштвима кључни фактор, будући да су породица и пријатељи важан извор помоћи сиромашнима и служе као врста социјалне сигурности. Такође је важно узети у обзир и личне особине појединаца, као што је ниво ауто-мотивације и сналажљивости да пронађу најбоље решење за побољшање свог квалитета живота. Иако је теже да се изврши квантификација ових индикатора, опширан списак одређујућих фактора сиромаштва Хаутона и Кандкера представљених у претходном поглављу (Табела 2) пружа детаљнији преглед ових фактора. Оно не укључује елемент предузетничког духа појединаца, али укључује широк дијапазон фактора од оних најширих екстерних до индивидуалних.

Студије сиромаштва су подложне хуманитарном стереотипу којим се закључује да су сиромашне особе немоћне и да само могу бити пасивни примаоци социјалне помоћи која се, наравно, мора употребити у одређену предефинисану сврху. Док постоји велики број екстерних фактора на које се може утицати кроз економски развој, социјалну политику и директну помоћ, фактор сналажљивости и самоиницијативе ће учинити да неке особе брже од осталих изађу из циклуса сиромаштва. Други фактори, попут рода и етничке припадности, чине да су неке групе додатно маргинализоване, тако да је неопходно да стратегије узму у обзир и те факторе.

Појавом нових приступа и теорија о дефинисању и мерењу сиромаштва, као и координисаних међународних иницијатива организација попут Светске банке и Уједињених нација, дошло је до наглашене промене у приступу

сиромаштву. Теоријом о људском развоју и дефинисањем Миленијумских циљева развоја учињен је видљив преокрет у приступу према сиромаштву не само као искључиво финансијском проблему, већ и ка ширем разматрању ове појаве. Као што је прецизирано првом посебном хипотезом истраживања, ниво сиромаштва у свету није смањен применом традиционалних метода, што је проузроковало појаву алтернативних приступа сиромаштву од 1990. године са теоријом људског, односно хуманог развоја.

Ово раслојавање се идентификује и на нивоу држава појавом развијених и индустријализованих земаља, чији је стандард живота драстично другачији у поређењу са земљама у развоју. Узимајући у обзир факторе људског развоја, јасно је да постоји разлика између сиромашних и богатих, а посебно између сиромаштва које постоји у самим земљама у развоју (Слика 11). Сагледавајући факторе који утичу на постојање и задржавање сиромаштва (Haughton and Khandker, 2009) и неповољну ситуацију у земљама у развоју, потврђује се друга посебна хипотеза да иако је сиромаштво глобални феномен, постоје значајне разлике у карактеру и интензитету ове појаве између развијених и земаља у развоју. Стога, сиромаштво у земљама у развоју захтева посебне приступе који су прилагођени условима развоја тих земаља.

3.3 Ефекат савремених појава на сиромаштво и неопходност одрживог приступа сиромаштву

Анализом годишњих извештаја Уједињених нација о људском развоју могуће је уочити низ промена на глобалном нивоу који утичу не само на економски и укупан хумани развој, већ и на квалитет живота и могућности за осмишљавање иновативних приступа смањивању сиромаштва. Наиме, као што је индустријска револуција својевремено довела до великих промена у организацији друштва, тако су глобализација, технолошка револуција и климатске промене довеле до нових препрека у развоју, али и до могућности за ублажавање сиромаштва и за поспешивање равномерног људског развоја. Ове три појаве (глобализација, технолошка револуција и климатске промене) се посебно наглашавају управо због њихове повезаности са сиромаштвом. Глобализација се може проучавати као феномен који је приближио сиромаштво и учинио да оно буде видљивије, док технолошка револуција пружа низ могућности да се процес

развоја убрза и да се сиромаштво смањи путем технолошких иновација. Климатске промене су чињенични фактор који негативно утиче на човечанство, али се у овом контексту наглашава управо због израженог утицаја последица тих промена на сиромашне и угрожене групе.

3.3.1 Глобализација

Свет у другој половини двадесетог века чини заједница која је „све више повезана и међузависна како техничко-технолошки, економски, политички, тако и социјално" (Чекеревац, 2005: 161). Глобализација је процес интензивног повећања протока робе, услуга, новца, људи и технологије у светским оквирима, процес који се често посматра искључиво из економског угла. Међутим глобализација се такође односи и на размену идеја и информација у међународним оквирима. Овај феномен проузрокован је олакшаним транспортом и повећаном трговином, што је већином резултат глобалне либерализације тржишта осамдесетих година прошлог века (посебно у земљама у развоју). Интеграција људске популације и држава је такође резултат иновација у информационо комуникационим технологијама, којим се олакшава размена идеја, робе и услуга.

Глобализација је феномен око чијег карактера постоје значајне несугласице (Harrison, 2006). Према економској теорији, оно се сматра позитивним трендом будући да шири тржиште са локалног на глобални ниво и да омогућава специјализацију радника и успостављање компаративне предности на проширеном компетитивном тржишту. Међутим, када се са теорије пређе на праксу, постоје веома различита мишљења о томе да ли је глобализација позитивна или негативна појава. Глобализацијом је, на пример, дошло до великог губитка послова у Сједињеним Америчким Државама када је локална аутомобилска индустрија заостала и није могла да се такмичи са глобалном конкуренцијом. Крајњи резултат је бољи и јефтинији производ на тржишту, као и повећано тржиште због укључивања купаца из претходно искључених земаља, међутим социјални проблем који је проузрокован губитком послова често бива непожељни негативни ефекат глобализације (Sturgeon and Florida, 2000).

Глобализација омогућује повећану продуктивност, а без економског раста и развоја немогуће је побољшати услове живота грађана, чак и оних сиромашних (Rodrik, 2012). У чланку о асиметричној глобализацији, Ненси Бирдсал (Nancy

Birdsall) из Центра за глобални развој (*Center for Global Development*) разматра глобализацију из позитивног и негативног угла, уз закључак да ће глобализација бити повољна по сиромаштво и неједнакост само уколико се уведе друштвени уговор (*social contract*), уз реформе у областима трговине, интелектуалне својине и миграција (Birdsall, 2001). Таквим приступом, који подразумева троугао индивидуа, друштва и државе, може се обезбедити активно учешће свих грађана (Павловић, 2011).

Један од начина на који се земље „бране" од глобализације је субвенција домаће производње или заштита инвестиција у истраживања кроз патентирање интелектуалне својине. Резултат ових мера може бити очување локалне радне снаге и поспешивање иновација, али се јасно види и дисторзија компетитивне предности. У сиромашнијим земљама долази до увоза јефтиних пољопривредних производа из развијених земаља захваљујући субвенцијама у аграру, што негативно утиче на положај пољопривредних произвођача у земљама у развоју (Wise, 2004). Занимљив је пример Јапана где је производња пиринча скупља него у другим земљама, али будући да је оно важан део локалне културе, устаљена је политика субвенционисања локалне производње, чему се противе велики извозници пиринча у оквиру Светске трговинске организације (*World Trade Organization*) (Udo, 2008).

Захваљујући строгим мерама и условима које је поставила Светска трговинска организација, овакве заштитне мере је тешко увести, али су у неким случајевима стратешки примењиване. Најчувенији примери су тзв. Азијски тигрови као Тајван, земља која је отворила своје тржиште и омогућила приступ јефтинијој радној снази за стране инвеститоре. Међутим услов за улагање је био и обавезан технолошки трансфер, што значи да је локална радна снага морала бити подучена (Liu, 1993). Кроз инсистирање на технолошком трансферу и додатном специјализацијом локалних стручњака у Сједињеним Америчким Државама, развило се ново локално тржиште у Тајвану које се данас такмичи са истим страним инвеститорима.

Кроз заштитне мере односно инсистирање на технолошком трансферу, Тајван је успео да промени своју компаративну предност са пољопривредног на технолошки сектор. Данас су строга правила Светске трговинске организације

значајно онемогућила земљама домаћинима да постављају захтеве за запошљавање локалне радне снаге, коришћење локално произведених материјала или осигуравање технолошког трансфера (Green, 2008). Штавише, оваква врста трансфера се углавном дешава када је компанија блиско повезана за земљом у којој ради (Picard, 2001) јер осим аргумента утицаја друштвено одговорног пословања на вредност бренда, дугорочне инвестиције у стране земље кроз технолошки трансфер углавном нису финансијски привлачна стратегија за мултинационалне компаније. Ипак, земљама у развоју је трансфер технологија неопходан због њихове технолошке зависности од развијених земаља као и у циљу учествовања у светској технолошкој револуцији (Чекеревац, 2005).

За разлику од Тајвана, у Мексику је развијена *maquiladora* индустрија која се бави састављањем компонената производа али без могућности технолошког трансфера. Иако је потписивањем уговора о слободној трговини са Северном Америком (NAFTA) повећан обим рада ове индустрије уз претпоставку да ће инвестиција помоћи развоју земље, Мексико није успео да осигура технолошки трансфер као Тајван (Gruben, 2001).

Иако стручњаци тврде да стране инвестиције помажу локалној економији, у пракси се види да мултинационалне компаније често увозе сирове материјале или радну снагу из својих или других земаља и стварају тзв. економске енклаве (Green, 2008). У случају Мексика, процењено је да локални удео коначног производа у *maquiladora* фабрикама је 2000. године чинио свега 3,1% укупне вредности (Picard, 2001). Без конкретног учешћа у процесу производње, овај сектор економије углавном запошљава ниско обучену радну снагу и не подржава дугорочни развој и трансформацију мексичке економије.

Другим речима, глобализација може позитивно да утиче на земље у развоју уколико су оне у могућности да утичу на услове пословања, али су такви случајеви данас ретки. Земље са ниским дохотком које нису у могућности да инвестирају у истраживање и иновацију, већ би волеле да искористе стране инвеститоре због технолошког трансфера, биће онемогућени строгим законима заштите интелектуалне својине, и то посебно земље чланице Светске трговинске организације (Falvey and Foster, 2006).

Ретке су земље које су успеле да искористе тренд глобализације да подстакну драматичне промене у својој економији. Међу њима се налазе Јужна Кореја, чији је бруто домаћи производ 1960. године био сличан Судану (према Индикаторима развоја СБ) и чији су главни извозни производи укључивали перике прављене од људске косе (Frank, Kim and Westphal, 1975). Иако то данас звучи апсурдно, економска ситуација у Кореји је била компликована претходном окупацијом од стране Јапана и последицама раздвајања земље на северни и јужни део након Другог светског рата (Frank, Kim and Westphal, 1975). Међутим, Јужна Кореја је данас лидер на светском индустријском тржишту, са скоро дванаест пута већом економијом од Судана (Слика 13) и рангирана на 15. месту према УН Индексу људског развоја, док је Судан на 166. позицији (UNDP, 2014).

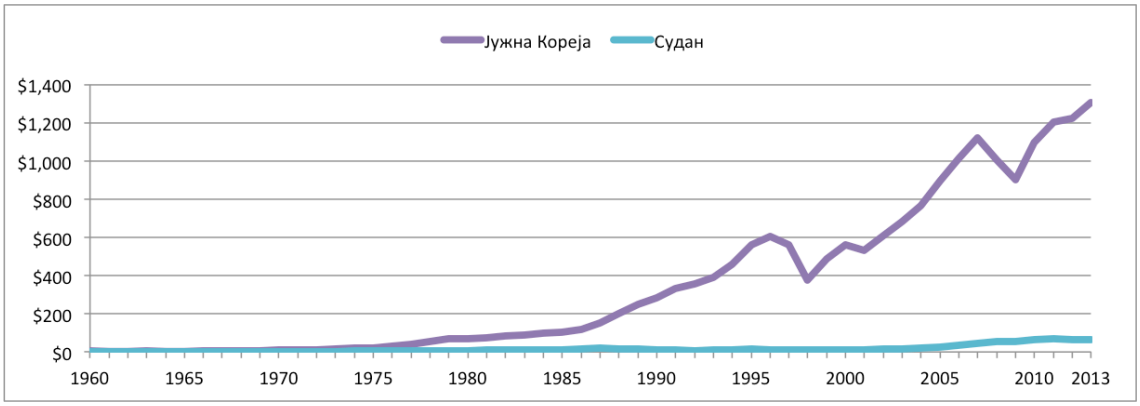

Слика 13: Компарација БДП-а Јужне Кореје и Судана (у милијардама $)

Слику приредио аутор на основу Индикатора развоја СБ за 2015. год.

Сматра се да је економски развој централни елемент у процесу развоја као и у животима сиромашних (Kraay, 2006). Теорија говори да економски раст и развој доприносе побољшаним условима живота свих грађана, под претпоставком да се води рачуна о једнакој дистрибуцији (Богићевић, Крстић и Мијатовић, 2002). Међутим чак и уколико не постоји наглашен фокус на редистрибуцију богатства, сматра се да ће ефекти подједнако допрети и до најсиромашнијих слојева. Порастом пер капита БДПа од 1% може се смањити сиромаштво према личном дохотку за чак 4% (уз мере које промовишу једнаку дистрибуцију) или само 1% (у земљама са високом стопом неједнакости) (Ravallion, 2004). То значи да ефекат економског раста на сиромаштво није занемарљив, али би могао бити много већи уколико је стопа неједнакости нижа.

Дебата о глобализацији и њеном утицају на сиромашније слојеве је донекле поларизована. Подаци о нивоу сиромаштва и економској неједнакости су се реално побољшали у последње три деценије, као и статистике сиромаштва. Те појаве се временски подударају са појавом глобализације, али корелација није исто што и каузалност, па те укупне цифре могу деловати боље због статистички високог утицаја Кине и Индије, које чине да социјални индикатори делују боље него што јесу (Wade, 2004). Сматра се да „економске, политичке и социјалне промене... а посебно процес глобализације, чине хумани развој *condicio sine qua non* просперитета и напретка свих" (Лакићевић, 2007: 116)

Међутим, глобализација се не може игнорисати и тешко се може спречити. Земље које су у повољној позицији и могу да утичу на њене нуспојаве (посебно по питању трговине и интелектуалне својине) пролазе боље од мањих и/или мање развијених земаља које нису у могућности да утичу на међународне глобалне токове. Али постоје и стратегије којима се глобализација може претворити у фактор који позитивно делује на животе сиромашних. На нивоу креирања политике и међународних токова у земљама у развоју постоји тенденција ка стварању „јужних" или „неразвијених" блокова. Наиме, земље са природним ресурсима и јефтином радном снагом су подложније екстерним притисцима али уколико се удружи више земаља и промовишу сарадњу између себе, оне могу да буду у повољнијој позицији за преговоре и заједничким напором могу да обезбеде боље услове на међународном тржишту (тзв. *South-South Cooperation*).

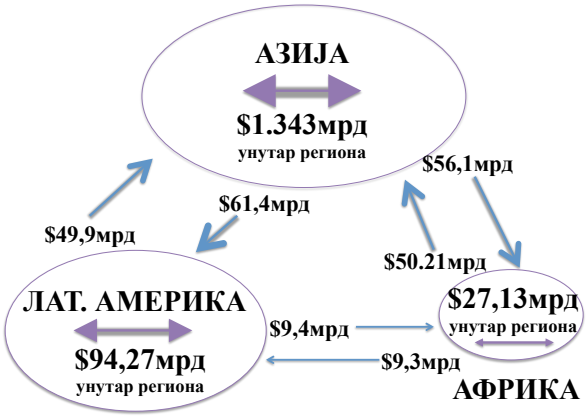

Слика 14: Кретања трговине Југ-Југ 2005. године

Преузето: Shirotori and Molina, 2009: 4

Директне стране инвестиције у земљама у развоју су се временом драматично повећале, са $43 милијарде 1990. године на $316 милијарде у 2006. години (World Bank, 2007). Бразил, Кина, Индија, Мексико и Русија су земље у

којима се највише инвестирало, и 2005. године оне су примале 46% укупног страног улагања у земље у развоју. Иако ова цифра делује импозантно, осталих 55% улагања у тим земљама у развоју је чинило 63% њиховог бруто домаћег производа (World Bank, 2007). Постоји и занимљив тренд инвестиција земаља у развоју у друге земље у развоју (истакнуто у Слици 14); инвестиције у правцу Југ-Југ расту брже од инвестиција у правцу Север-Југ, јер су фирме из Кине, Индије, Јужноафричке Републике и сличне почеле да шире своје међународне активности не само између, већ и унутар региона (UNCTAD, 2006).[31]

Постоје и алтернативни начини подржавања локалне економије, као што је приступ од основе ка врху кроз стратегију социјалног маркетинга (кампања „купуј локално"), чиме се промовише куповина локално произведених производа, што је од еколошке и социјалне користи. Оваква стратегија је углавном успешнија у развијенијим земљама, будући да локални производи могу бити скупљи, а сиромашнима углавном цена одређује куповно понашање. Анализирајући ову идеју из другог угла, уколико постоји перцепција да је куповина страних производа позитиван статусни симбол или одлика високог квалитета, стратегија маркетинга може да утиче на промену те перцепције и да доведе до веће куповине локалних производа кроз креирање специфичних порука којим се повезују домаћи производи са концептом високог друштвеног статуса. Док су економски аргументи често употребљивани у оваквим контекстима, увођењем концепта из маркетинга и психологије помаже се осмишљавању креативних алтернатива.

Једна од значајнијих дебата о односу глобализације и сиромаштва односи се на појам интелектуалне својине. Фирме које улажу у истраживање, заштићене су од конкуренције кроз право интелектуалне својине, што значи да фармацеутске куће које производе лекове имају могућност да их продају по цени коју сами одређују. Резултат је да су терапеутски лекови за особе заражене ХИВ-ом или маларијом, болести које су високо присутне у земљама у развоју, понекад исувише скупи да би се могли продавати на локалном тржишту.

Међународни закони о интелектуалној својини и патентима за чланице Светске трговинске организације штите произвођаче и дозвољавају им да поставе цену којом они могу да надокнаде уложено. Такво размишљање је донекле

[31] Речи „Север" и „Југ" се у овом случају користе као замена за „развијене" и „земље у развоју" а у међународној трговини се често користе при указивању на правце кретања инвестиција.

логично, али заштита патентима не гарантује иновацију (Deardorff, 1992; Chin and Grossman, 1990). Патенти само штите тренутне лекове на тржишту али не условљавају будуће инвестиције у истраживање. Неки сматрају да ће патенти помоћи земљама у развоју јер ће фармацеутске куће више улагати у истраживања за лечење тропских болести (Diwan and Rodrik, 1991). Међутим, финансијска привлачност инвестирања у лекове за сиромашне са лимитираним могућностима за плаћање је, песимистички гледано, јако ниска.

Марже на лековима су високе из логичне жеље да се поврати капитал уложен у истраживање, али уколико су цене исувише високе, оне директно искључују сиромашне пацијенте као потенцијалне купце. Строги закони о интелектуалној својини који искључују велики проценат тржишта потражње логично подстичу куповину „на црно", односно оснивање новог тржишта у коме локалне фармацеутске фирме развијају своје верзије патентираних лекова кроз процес детерминације састојака и копирања производа (*reverse engineering*). Иако је ово нелегално и оригинални произвођачи су правно заштићени од оваквог копирања, у земљама као што је Индија, куповина ових лекова је устаљена и ови „илегални" произвођачи су популарни и профитабилни (Lanjouw and Cockburn, 2001). Алтернативни канали приступању лековима наравно постоје и укључују међународну хуманитарну помоћ, системе плаћања по потреби, произвођаче генеричних лекова, побољшан ланац производње и дистрибуције, као и апел друштвено одговорном пословању. Међутим у случајевима где тржиште чини своје, поготово у условима сиромаштва, тешко је зауставити копирање услед недостатка повољнијих алтернатива.

Још један занимљив пример исхода глобализације може се видети и у области туризма. Уз јефтинији транспорт и могућност повезивања људи, развила се нова грана туризма која се бави промовисањем искуства „реалног живота" локалног становништва. Примери овог концепта у пракси укључују интернет портал за изнајмљивање станова (веб страница *AirBnB.com*) или угошћавања туриста (веб страница *Couchsurfing.com*). Након трансакције, корисници ових портала се међусобно оцењују, описују унутрашњост и локацију стана, стање у коме је стан издат и враћен, уз оцену домаћина, односно госта. Слично кредитном рејтингу, овакво друштвено оцењивање омогућава домаћинима да безбедније и

профитабилније обављају посао, а туристима пружа могућност да бораве у лепом простору и искусе локални живот на безбедан и једноставан начин.

Занимљиво је и а постоје хотели који симулишу живот у неформалним насељима (на пример *Emoya* хотел у Јужноафричкој Републици) као и продужене и тематске посете фавелама Рио де Жанеира у Бразилу, и лабиринтским улицама Кибере (највећег илегалног насеља у Најробију у Кенији). Овакве посете пружају јединствену шансу туристима да виде како „друга половина света" живи и оне су углавном едукативног карактера или имају хуманитарне циљеве. Често им је циљ да се боље разуме сиромаштво како би каснији програми и пројекти учесника тих тура имали што већи утицај. Треба нагласити да неки ово сматрају контроверзном појавом (Selinger and Outterson, 2010) због могуће експлоатације сиромашних и поспешивање тзв. порнографије сиромаштва. Међутим, повишена пажња теми сиромаштва и стварање иновативне гране туризма представља занимљиву прилику за локално становништво као и за оне који се баве њеним проучавањем.

Глобализација није увек повољна за сиромашне али је омогућила јефтинију производњу, ефикаснију размену идеја и информација, и помогла да се створе услови за технолошку револуцију, захваљујући којој данас 40% становништва има приступ интернету (ITU, 2014) а до 2020. године очекује се да ће 90% светског становништва преко шест година старости имати мобилни телефон (Ericsson, 2014). Свет се мења вртоглавом брзином и глобализацију је немогуће спречити, али треба идентификовати прилике које су посебно од користи за земље у развоју и могућности које се стварају за сиромашне особе.

3.3.2 Технолошка револуција

Један од видљивијих резултата процеса глобализације је иновација у информационо комуникационим технологијама. Од 2014. године званично постоји више мобилних телефона у употреби него особа на планети (Boren, 2014), и већи број људи има приступ мобилном телефону (6 милијарди у 2013. години) него санитетским условима (4,5 милијарди) (United Nations, 2013). У априлу 2015. године, према подацима *Groupe Speciale Mobile Association*, број мобилних уређаја је достигао скоро 7,5 милијарди (GSMA, 2015).

Интернет је друга иновација која пружа могућност повезивања, приступа информацијама и образовању. Иако приступ интернету није могућ свуда и за

свакога, могу се навести примери како се шири приступ глобалној мрежи. Данас је приступ интернет мрежи доста једноставан будући да многи ресторани и установе нуде ту услугу својим посетиоцима, међутим у многим градовима омогућено је и приступање интернету на јавним местима, попут паркова у центру града, као што се ради у Београду. Оснивач Фејсбука, Марк Закерберг, је покренуо иницијативу *Internet.org* којом жели да омогући бесплатан приступ интернету за 2/3 света које је и даље искључено. Један од тренутних пројеката укључује апликацију којом власници мобилних телефона без интернет пакета могу приступити одређеним веб страницама са информацијама о здрављу, запослењу и локалним темама. Још један корак даље од ове идеје је Гугл-ов *Project Loon*, пројекат којим би се послали специјални балони у ваздух у руралним подручјима са неразвијеном инфраструктуром, преко којих би се из стратосфере омогућило повезивање на Интернет мрежу.

Осим повезивања људи са мрежом, неопходно је и да им се омогући приступ технологији и да се повеже образовни капацитет корисника који се можда по први пут сусрећу са оваквом технологијом. Центар за дигиталну инклузију (*Center for Digital Inclusion*), са седиштем у Бразилу, је непрофитна организација основана 1995. године која отвара интернет центре у фавелама, оспособљава и запошљава локалне раднике да управљају центрима, и они помажу локалном становиштву да користе рачунаре и да се повежу на интернет. Локални радници су често угрожена лица или особе које су преображене након криминалних делатности, и тиме овај социјални бизнис има двоструку позитивну вредност.

Још један пример омогућавања приступа технологији је иницијатива Једног лаптопа по детету (*One Laptop per Child*) која је осмишљена на Масачусетском институту технологије (*Massachusetts Institute of Technology*). Та иницијатива омогућава приступ јефтинијој и посебно прилагођеној технологији деци у школама земаља у развоју. У сарадњи са државним органима, овај програм додељује посебне лаптоп рачунаре (сада и таблет рачунаре) деци и наставницима у руралним подручјима. Ти рачунари су направљени да буду резистентни на температуру и ударце, и уручују се са посебним софтвером односно едукативним програмима прилагођеним локалним условима, култури и језику. Често се врши и

инсталација посебног модема, којим се омогућава приступ интернету. Према најновијим подацима са њихове веб странице из априла 2015. године, 2,4 милиона деце и наставника у 42 земље имају рачунаре ове фирме. Иако није јасно да ли је њихов финансијски модел дугорочно одржив, оно пружа још један пример како се технологија може употребити у земљама у развоју и адаптирати за локалне потребе.

Технолошка револуција је донела велике иновације, али је занимљиво видети како старије технологије данас учествују на тржишту, поготово у земљама у развоју. На пример, фиксна телефонија је први пут употребљена 1876. године, а данас је постала готово застарела и превазиђена технологија. Први позив мобилним телефоном направљен је 1973. године, након чега је вртоглавом брзином постао део наше свакодневнице. Због ниске инвестиције у инфраструктуру, многе земље афричког континента нису ни стигле да уведу фиксну телефонију, него су само прескочиле овај корак и увеле мобилну телефонију. Мобилни телефон је некада служио искључиво за комуникацију двеју особа. Данас такозвани паметни телефони (*smartphones*) омогућавају приступ интернету и бројним апликацијама које повећавају продуктивност, омогућавају размену аудиовизуелне информације, па чак и процес демократизације кроз друштвене мреже и посебне апликације за комуникацију (као што се десило за време протеста у Египту и Бразилу 2013. године).

С друге стране, чак и основни телефон нуди широки спектар могућности. Један од најкомплекснијих начина је кроз коришћење УССД менија[32] и развијање мобилних новчаника, што је детаљније представљено у петом поглављу. Једноставнији начин је програм језичке обуке преко гласовних и СМС порука[33] (Kim, Mims and Holmes, 2006). Кроз слање СМС порука, могуће је такође обавестити грађане о временским непогодама или о дневним ценама пољопривредних производа, што може да им спаси не само животе већ и извор прихода. Такође им може омогућити да поставе тржишну цену за своје производе.

[32] УССД (*Unstructured Supplementary Service Data*) је протокол у оквиру мобилних телефона који повезује корисника са провајдером и омогућава функционисање система мобилног новца, пружа географски-релевантне информације и може да се употреби за приступање различитим информацијама.
[33] СМС (*Short Messaging Service*) је услуга слања кратких знаковних порука у оквиру стандардног мобилног телефона.

Основни мобилни телефон може служити и за праћење здравствених проблема кроз слање подсетника за лекове или кроз информативни центар којем се приступа бесплатним позивом.

Иако је технолошка револуција створила веома занимљиве прилике за остваривање економског и људског развоја, неопходно је нагласити и њену цену, која није увек покривена тржишним цифрама. Наиме, производња технолошких производа захтева коришћење природних ресурса и елемената који су у неким случајевима стечени кроз неповољне услове рада и у конфликтним зонама (Epstein and Yuthas, 2011). По питању одлагања застарелих или покварених технолошких производа, постоје иницијативе за одлагање електронског отпада али у многим земљама ова тема није до краја решена и често се електронски отпад избацује заједно са остатком ђубрета (Nnorom and Osibanjo, 2008). Постоји и теорија о стратегији планиране застарелости (*planned obsolesence*) према којој су произвођачи оријентисани да дизајнирају технолошке апарате на одређени начин којим би они престали да функционишу после одређеног времена. Овом стратегијом се подстиче потрошачко понашање, а не нуди се решење за електронски и остали отпад, и тиме се повећава еколошки проблем (Leonard, 2010).

Утицај технолошке револуције на животну средину се не може игнорисати. Иако технологија пружа прилике за поспешивање економског развоја, оснаживање и повезивање становништва, чак и за образовање и демократизацију друштва, оно захтева велике инвестиције природних ресурса и стратегију за одлагање и рециклажу електронског отпада на безбедан и координисан начин. Штавише, повезаност између социјалних и еколошких фактора постаје све важнија уколико је средина економски развијенија. Зато је неопходно посветити се и анализи еколошких последица ових иновација, као и ефекту еколошких појава на становништво.

3.3.3 Климатске промене

Повезаност између животне средине и људских бића је неизбежан фактор људског развоја. Уз индустријску револуцију и глобални економски развој дошло је и до негативних последица по животну средину, што се манифестовало глобалним загревањем и климатским променама (Gore, 2006). Климатске промене

доводе до великих промена, што се може уочити у топљењу ледених брегова, уништавању коралних гребена и мноштву других промена које утичу на осетљиву равнотежу животне средине. Ефекат ових промена на човечанство се може посматрати из више углова – кроз негативни утицај на пољопривреду и сточарство, екстремне појаве поплава и суша, као и кроз природне непогоде од којих постаје све теже да се људи заштите.

Сиромашне особе су посебно угрожене климатским променама будући да су њихови ионако ниски приходи рањиви, поготово кад велике климатске непогоде негативно утичу на пољопривреду. Штавише, климатске промене често доводе и до већих климатских непогода као што су земљотреси, урагани, цунами и слично, који утичу на целокупно становништво али је сиромашнима теже да се врате продуктивним активностима без уштеђеног капитала. Уз сиромашне особе наглашавају се и земље у развоју као посебно подложне негативном утицају климатских промена (McGuigan, Reynolds and Wiedmer, 2002). У истраживању рањивости климатским променама, земље које су изложене највећем ризику су Бангладеш, Сиера Леон, Јужни Судан, Нигерија и Чад, а свих десет најугроженијих су земље у развоју (Verisk Maplecroft, 2014). Једно истраживање процењује да ће у наредној деценији стотине милиона људи у земљама у развоју морати да се преселе због повишеног нивоа вода, док ће економски и еколошки утицај бити значајни, па чак и катастрофални у неким случајевима, као што су Вијетнам, Египат и Бахаме (Dasgupta et al., 2007)

Оно што се посебно наглашава код климатских промена је и питање кривице, јер су земље у развоју углавном најмање заслужне за појаву климатских промена а управо су оне најугоженије. Појављује се следећи парадокс: „Морамо да схватимо да сиромашније земље као што је Вануату – које су најмање одговорне за климатске промене – већ пате од последица неактивности” (Goldring, 2015). Штавише, управо острвске земље као што су Вануату, Тувалу, Кирибати и Малдиви, биће међу првим који ће тражити алтернативни смештај за своје грађане када им повишен ниво мора буде онемогућио живот на острву (UNFCCC, 2005).

Код климатских промена обично се спомињу митигација (спречавање) и адаптација (прилагођавање). Митигација даљих климатских промена захтева

смањење емисија штетних гасова ефекта стаклене баште али такође подразумева и очување великих природних богатстава као што су шуме и прашуме. Преко тржишта пореских налога за емисију угљен диоксида и угрожавање природне средине (тржиште тзв. карбонских кредита, односно кредита за емисију угљен диоксида), земље у развоју (које мање загађују планету) могу да продају своје лиценце (кредите) богатијим земљама (Hepburn, 2007). Такође, земље као што су Бразил или Малезија могу захтевати од међународне заједнице да им субвенционише очување прашуме, будући да то представља јавно добро. То су само примери развојних стратегија повезаних са еколошким питањима којим одређене земље могу искористити повољну прилику.

Климатске промене подразумевају мноштво последица за сиромашне. Највидљивији је утицај природних непогода и повишеног нивоа мора. Међутим, споредни утицај је и онај економски, односно питање како ће се сиромашни снаћи и обезбедити храну, питку воду, ново склониште и слично. Данас је немогуће спомињати климатске промене а изоставити адаптацију, односно увођење систематских промена како би се друштво прилагодило новим климатским условима. Постоји велики број иновација у овом домену, од изградње стамбених објеката користећи брзо обновљиве материјале (као што је бамбус) преко успостављања система брзог прикупљања новца за помоћ погођеној земљи (*crowdfunding* платформе) и извештавања о сигурности пријатеља (што је Фејсбук лансирао после земљотреса у Непалу у априлу 2015. године).

Не може се поставити питање „да ли" климатске промене утичу на сиромашне особе и посебно на оне који живе у земљама у развоју, већ „у којој мери." Након земљотреса у Хаитију јануара 2010. године, очекивало се да ће 200.000 особа живети са дугорочним инвалидитетом (United Nations Enable, 2013) а цена штете се проценила као 120 пута БДП-а те земље (UNDP, 2012). Уколико се не инвестира довољно у процес прилагођавања климатским промена и уколико земље у развоју не буду искористиле економске предности процеса митигације, ефекти климатских промена ће бити много јачи него што се у начелу процењивало. Иновације у технолошком и социјалном сектору биће од све веће важности у овом процесу, у којем важну улогу имају и приватни и јавни сектор, а наравно и академска заједница.

Четврто поглавље: Реконцептуализација приступа сиромаштву

Из претходних поглавља се може закључити да је сиромаштво комплексна, мултифакторна и диманична појава. Узроци сиромаштва су разнолики и могу бити повезани са широким спектром фактора на нивоу земље или региона, као и на нивоу појединачних особа. Истиче се и да сиромаштво није статично животно стање; оно подразумева свакодневне препреке у процесу зарађивања новца ради задовољавања основних потреба као што су прехрамбене, здравствене или стамбене. Јасно је и да су сиромашне особе посебно изложене ризицима и да је њихова рањивост подједнако снажна као и унутрашња снага и сналажљивост којом успевају да, кроз креативне и комплексне стратегије, преживе из дана у дан.

Кроз историју је сиромаштво сликовито приказано као стање беде и очаја или као зачарани круг из кога нема изласка. Сиромашне особе су представљене као беспомоћне да себе извуку из сиромаштва, те им је неопходна помоћ других (Bell and Coicaud, 2006). Реалност наравно није црно-бела, те се не може рећи да су сви сиромашни беспомоћни нити да су сви потпуно способни и да никоме није потребна помоћ. Права слика ситуације је заправо негде између, а у овом поглављу ће се детаљније разматрати савремено разумевању сиромашних, које се драматично променило од историјског.

Реконцептуализација спознаје и приступа ублажавању сиромаштва се десила углавном из два разлога: првенствено због продубљеног разумевања сиромаштва и сиромашних, али и због критичког размишљања о успесима односно неуспесима претходних приступа. Временом се количина информације и анализа о сиромашнима проширила и продубила. Заинтересованост за сиромаштво из других академских дисциплина је довела до примењивања истраживачких методологија из области антропологије, психологије, социологије и сличних у процес истраживања сиромаштва (Austin, 2006). Тиме је дошло и до дубље квалитативне спознаје живота и понашања људи у сиромаштву, до промене у карактеризацији сиромашних као беспомоћних или пасивних прималаца помоћи ка активним учесницима, као и до подршке за приступ укључивања сиромашних у друштвене, економске и политичке токове (*bottom-up approach*), чиме се теоријски и практично променио приступ ублажавању сиромаштва.

Укључивањем социолога, економиста, статистичара, лекара па чак и уметника у процес ублажавања и смањивања сиромаштва дошло је до проширења разумевања хумане стране сиромаштва, што укључује бригу о менталном здрављу сиромашних, као и разумевање њиховог понашања и одлука које нису увек економски оптималне али су, превасходно, људске (Shah, Mullainathan and Shafir, 2012). Елиминацијом предрасуда кроз продубљивање познанства ствара се могућност да се код сиромашних препознају невидљиве препреке које су дубље од класичних доходовних или инфраструктурних. Разумевање улоге тих препрека и конструкцијом решења за активно и креативно учешће сиромашних у друштвене, економске и сличне токове може имати позитивне последице на цело друштво.

Устаљени принцип пасивног учешћа сиромашних кроз примену јединствених стратегија са државног нивоа (*top-down approach*) или кроз донаторске пројекте осмишљене по јединственом шаблону није произвело очекиване резултате у погледу ублажавања сиромаштва (Sirolli, 2012). Пројекти који зависе од екстерног и временски ограниченог финансирања, штавише, не могу да осигурају дугорочну одрживост у друштву уколико не дође до усвајања и присвајања истих на државном, то јест локалном нивоу (McGee and Norton, 2000). Критичне анализе међународне помоћи и пројеката осмишљених у канцеларији уместо на терену, започеле су тренд систематизованог и активног учешћа сиромашних у процесима смањивања сиромаштва (Twersky, Buchanan and Threlfall, 2013) кроз приступ са основе ка врху (*bottom-up approach*).

То подразумева и донекле филозофско удаљавање од устаљеног приступа сиромаштву, кроз идентификацију сиромашних као активних партнера у процесу креирања стратегија за ублажавање сиромаштва. Такав приступ је чак довео и до појаве новог тржишног решења за друштвене проблеме кроз развој не само друштвено одговорног пословања већ и социјалног предузетништва, које садржи изразити фокус на мисију, односно решавање одређеног друштвеног проблема. Иако је циљ профитабилности споран, односно зависи од модела и дефиниције социјалног предузећа, као врхунац развоја ове идеје је премиса о сиромашнима као профитабилном новом тржишту, о чему се говори и као о *богатству на дну пирамиде* (Prahalad, 2005).

Док су наративи ангажовања, оснаживања и избављања сиромашних из лоше социјално-економске ситуације свакако присутни у брошурама и донаторским извештајима развојних агенција, емпиријски докази и истраживања се ређе представљају као потпора тим тврдњама (Calvès, 2009). Аутор ће се у овом поглављу бавити истраживањем реконцептуализације приступа сиромаштву кроз анализу приступа са основе ка врху, активног учешћа сиромашних, као и њихово оснаживање и постављање тржишне перспективе за ублажавање сиромаштва. Користећи литературу о реконцептуализацији сиромаштва као и резултате емпиријских истраживања ефикасности ових приступа, указаће се на промене у приступу, практичну примену ових концепата, као и резултате бројних истраживања и различитост приступа.

4.1 Из перспективе сиромашних: приступ „од основе ка врху”

Анализом сиромаштва и дефиницијом стратегија за ублажавање ове појаве, ретко се баве особе које познају сиромаштво на личном искуству (Lea et al., 1997). Уколико се узме у обзир чињеница да је просечан ниво образовања сиромашних низак и да стрес свакодневног преживљавања не пружа превише слободног времена у којем би се бавили истраживањем сопственог социјално-економског стања, логично је да су сиромашни искључени из анализе ове појаве као и из процеса самоодлучивања о сопственој будућности. Наивно би било помислити да се сиромаштво може разумети искључиво кроз теорије и академска истраживања, јер се добром дијагнозом лакше долази до утврђивања проблема, а дубље разумевање сиромаштва се постиже узимајући у обзир перспективе самих сиромашних. У циљу разумевања перспективе сиромашних и будући да се они сами не укључују у процес анализе и истраживања, продубиће се спознаја о сиромаштву, представиће се приступ „од основе ка врху” и указати на важност реконцептуализације сиромаштва.

Сиромаштво спречава људе да се у потпуности развију, да постигну свој пуни капацитет и достигну оно што је Маслов назвао самоостварењем. Шта би Моцарт или Бил Гејтс постигли у животу да су били заробљени у циклусу сиромаштва? Какви би им животи били и како би изгледао свет данас да они нису били део светске историје? Искључивањем великог дела становништва из друштвених токова губи се њихов економски, културни, политички,

конструктивни па чак и деструктивни допринос (Green, 2008), те разумевањем разлога због чега су они, према речима економисте Џефри Сакса, „заробљени” у замци сиромаштва (Sachs, 2005), и претварањем сиромашних у активне учеснике, може се променити овај тренд.

Особе рођене у развијеним земљама имају много повољнију почетну позицију, као и особе рођене у богатијој породици (Милановић, 2012). Неки људи су рођени у сиромаштву, други су „упали” у сиромаштво, док се некима сиромаштво „десило” због екстерних шокова као што су ратови или кризе (финансијске, климатске). Последице сиромаштва су драматичне а опредељеност међународне заједнице и локалних група да се баве сиромаштвом не проистиче искључиво из хуманитарних циљева, већ и због економских последица (Moyo, 2009). У идеалним условима земаља са ниским нивоом економске неједнакости, финансијско благостање би било расподељено између свих грађана, а сиромаштво би се елиминисало економским растом (Dollar and Kraay, 2001). Овакви идеални услови су ретки, те истраживачи не уочавају блиску повезаност између економског раста и смањивања сиромаштва, иако је раст свакако значајан фактор у процесу ублажавања сиромаштва (Perry et al., 2006; Kraay, 2006; Ravallion, 2004).

Будући да економски развој не подразумева и аутоматско смањење сиромаштва и побољшано благостање свих грађана, јавни програми социјалне политике служе да помогну сиромашнима и другим угроженим лицима. Како су ти програми конструисани за масовну примену, често без укључивања сиромашних у процес дефинисања и усвајања закона, у многим случајевима се предрасуде о сиромаштву појављују и могу довести до ауторитативног и патерналистичког приступа сиромаштву (Soss, Fording and Schram, 2011).

Као допунски елемент стратешкој опредељености за економски развој и допринос социјалној политици као решењу смањивања сиромаштва постоји и међународна финансијска или хуманитарна помоћ, која је пропраћена аргументом да сиромашни нису способни да се сами помогну (Kopinak, 2013). Међународна заједница приступа сиромаштву кроз донације бесповратне финансијске помоћи или другим видом хуманитарних активности, па чак и кредитима државним

органима, али је такав приступ, због недостатка пропратног модела дугорочне финансијске одрживости, решење кратког или средњег рока (Kopinak, 2013).

Међународна помоћ је такође стратегија достојна полемике о ублажавању сиромаштва (Moyo, 2009), будући да може доћи до несугласице између циљева и стратегија креатора социјалне политике и крајњих корисника (Easterly, 2006). Међутим, ови извори финансирања и приступа ублажавању сиромаштва су свакако корисни у пружању подршке сиромашнима (Bulir and Hamann, 2005).

4.1.1 Приступ од основе ка врху

Сви ови примери класичних приступа ублажавању сиромаштва се могу класификовати као они са врха ка основи (*top-down*). Државни органи или међународне организације успостављају политику (са врха, односно на централизован начин) након чега се ти закони и/или стратегије усвајају преко институција на државном и локалном нивоу, док се не дође до крајњих корисника на основи пирамиде (сиромашних). Приступ са врха пружа легитимност иницијативама кроз потпору државних лидера и буџетске подршке, а посебно је користан у ситуацијама где су неопходне масовне промене у друштву због ширине и дубине проблема.

Међутим, у процесу имплементације и „спуштања" политике са врха ка дну може доћи и до губљења убрзања, снаге и политичке подршке. Уколико основа није укључена у процес, препоручена политика може бити без ефекта и имати само млако учешће локалног становништва. Такође се стварају могућности корупције, те је праћење спровођења великих програма без система филтера на више нивоа пропраћено локалном подршком проблематично. У циљу побољшања ових система и приступа са врха, могу се идентификовати и примери усвајања побољшаних система социјалне политике кроз побољшани приступ са врха.

Супротно приступу са врха је приступ са основе (*bottom-up approach*), који подразумева учешће самих сиромашних у процесима ублажавања сиромаштва (Banerjee and Duflo, 2011a; Moyo, 2009; Easterly, 2006). То учешће је у неким случајевима уведено кроз дефинисане методологије које подржавају учешће сиромашних у процесима формирања социјалне политике или дизајнирања и спровођења програма. Такође могу бити стратешког карактера кроз тржишну перспективу, у којој се сиромашни дефинишу као *клијенти*, уместо као пасивни

примаоци добара. Коначно, стратегија са основе ка врху се појављује и природним путем, кроз стварање неформалних система пословања, становања и сличних активности услед недостатка или неуспеха формалних алтернатива.

Један од формализованих начина увођења приступа од основе ка врху у социјалну и економску политику је партиципативни процес учешћа сиромашних. Овом методом се плански уводи учешће сиромашних не само у мерење и дефинисање сиромаштва, већ и у процес креирања социјалне политике или дефинисања пројекта, почевши од фазе дизајна програма, преко анализе и дијагнозе, формулације стратегије, стицања политичке подршке, спровођења пројекта, и коначно у евалуацију резултата и исхода. Локална подршка од стране сиромашних може да поспеши ефикасност политике или програма у свим овим фазама, као и да понуди могућност осигурања дугорочне финансијске и политичке одрживости (McGee and Norton, 2000). Штавише, укључивањем разних актера кроз методологију партиципативне анализе сиромаштва побољшава се социјална политика кроз појачану концептуализацију и разумевање, учешће и одговорност, као и ефикасност саме политике (Norton, 2001).

„Сиромашне особе имају капацитет да помогну процесу анализе сиромаштва, али се то дуго игнорисало, а без те информације можемо имати само лимитирану слику о сиромаштву, њеним узроцима и стратегијама преживљавања сиромашних" (Robb, 1999: xii). Партиципативни процеси дефинисања сиромаштва указују на различитост дефиниција благостања будући да се сиромашни сами фокусирају на елементе изван сфере квантитативних индикатора, и то на квалитативне димензије као што су независност, мобилност, сигурност и самопоштовање (Norton, 2001). Дубљом спознајом сиромаштва се идентификују овакви елементи у друштву, што чини да стратегије буду усмереније потребама крајњих корисника, односно учесника.

Партиципативна истраживања омогућују доносиоцима одлука да идентификују феномене као што су сезонски карактер сиромаштва, изолованост руралних подручја, баријере у приступу здравственим и образовним услугама, разлике у перцепцији, реалности и приоритетима код жена и мушкараца, и важност разноликости извора хране и дохотка (IDS, 1996). Аргумент за укључивање сиромашних у процесе креирања јавних политика и дизајнирању

програма није заснован на искључиво активистичким принципима, већ и на анализи успешности самих партиципативних процеса (Narayan, 1994; Isham, Narayan and Pritchett, 1994).

Поставља се питање у којој мери је промоција приступа са основе ка врху заправо неолиберални покрет који промовише колективну мобилизацију сиромашних како би се игнорисао низ структуралних утицајних фактора попут колонијализације, финансијских криза, климатских промена или отимања земљишта, у којима су државни руководиоци главни кривци (Hickel, 2015; Bateman, 2010). Слично питање се појављује и кроз тржишни приступ сиромаштву. Уколико је сиромаштво виђено као искључиво структурални проблем, онда би се могло рећи да је приступ са основе ка врху непотребан јер подразумева приватно решење јавног проблема.

С друге стране, такав аргумент претпоставља да држава, односно државни органи и руководиоци, и знају како, а и желе да ефикасно реше проблем. Без обзира на филозофску опредељеност дебате о политичким структурама и моралној одговорности државе да подржи све грађане, искључивањем сиромашних из процеса одлучивања (и касније усвајања истих стратегија) се не постижу резултати смањивања или ублажавања сиромаштва (Twersky, Buchanan and Threlfall, 2013).

Стратегија са основе ка врху и јесте, донекле, алтернативни приступ који је пропраћен тржишним принципима. Оно је прихваћено јер се показало да класичан приступ није увек ефикасан (Hoddinnott et al., 2001). *Bottom-up approach* подразумева активно укључивање сиромашних у процес креирања социјалне политике, али и квантификацију тих стратегија ради довођења закључака о одрживости и финансијској исплативости програма. Наиме, тржишном перспективом и економском квантификацијом социјалних програма могу се постићи бољи резултати (Cook et al., 1995).

Као пример, може се узети квантификација сиромаштва за време детињства. Неки истраживачи су покушали да измере економски трошак, или „цену сиромаштва” код деце. Под претпоставком да сиромаштво смањује будућу радну продуктивност, повишава цену криминалних активности и издатке за здравствену негу, аутори су израчунали да особе које су за време детињства

живеле у сиромаштву у САД-у коштају државу око $500 милијарди годишње, што чини око 4% БДП-а те земље. Односно, дечије сиромаштво смањује будућу продуктивност и економски допринос за еквивалент од 1,3% БДП-а, повишава трошкове око криминала за 1,3% БДП-а, као и трошкове око здравља и вредност здравља за 1,2% БДП-а (Holzer et al., 2008: 41). Слична квантификација је урађена у Енглеској, где је процењено да особе које су одрасле у сиромаштву просечно зарађују између 15-28% мање него што би иначе зарадили да нису сиромашни, а да би елиминацијом сиромаштва за време детињства Енглеска уживала у 1% повишеном БДП-у (Blanden, Hansen and Machin, 2008).

4.1.2 Истраживања исплативости и појава алтернативних модела

Низ истраживања које спроводе институције као што су *Innovations for Poverty Action* (IPA): *Yale University* или Abdul Latif Jameel *Poverty Action Lab* (J-PAL): *Massachusetts Institute of Technology* указују на важност мерења ефикасности програма и политика управо зато што су фондови лимитирани а инвестиције неопходне. Један од примера којим се овај аргумент може представити је истраживање које је показало да приступ чистој води у руралним подручјима смањује смртност новорођенчади између 35-50% и то по улагању $10 годишње по особи (Esrey, Feachem and Hughes, 1985). Овако драматични резултати инвестиције помажу државним руководиоцима и међународним организацијама да ефикасно улажу у пројекте смањења сиромаштва.

Једно често цитирано истраживање о ефикасности се односи на финансијску исплативост различитих стратегија за промовисање одласка деце у школу. У овом истраживању је била представљена компаративна исплативост програма директне финансијске помоћи родитељима, обезбеђење стипендија за школовање, понуда бесплатних школских униформи (које су у многим земљама у развоју обавезне) и слично. Показало се да је заправо најисплативији систем (J-PAL, 2012) за државу програм повременог избацивања стомачних глиста из гастроинтестиналног система (*deworming*) деце у земљама и подручјима где је то проблематично. Истраживање је показало да такви програми могу да смање изостанак из школе до 25% уз улагање од свега $0.50 по особи сваке године (Miguel and Kremer, 2003), што је више финансијски исплативо од свих других програма који су се у то време спроводили.

Други пример оваквог приступа истраживању је анализа програма превенције заразе маларије заштитном мрежом (*mosquito nets*). У земљама у развоју, маларија је главни узрок смртности деце, а у Подсахарској Африци оно убије једно од петоро деце испод пет година (Wydick, 2012). Спавање под заштитном мрежом која је третирана хемикалијама које одбијају комарце, драматично смањује ризик од убода комараца који преносе ову заразу (за 50%) и смртност од маларије (за 20%) (Wydick, 2012). Иако су ове мреже релативно јефтине за производњу (тржишна цена је између $5-10), постављало се питање дистрибуције односно плаћања: није било јасно да ли и коме да се мреже нуде бесплатно, да ли и коме да се продају по тржишној цени, и да ли да се деле трошкови (*cost-sharing*) субвенционисањем мрежа (и колико) или да се продају по тржишној цени?

Из перспективе јавних здравствених установа, може се рећи да је у њиховој надлежности да грађанима пружају бесплатне здравствене услуге попут вакцина или пилула за избацивање глиста, дистрибуцијом у школским установама. Међутим, у случајевима где се од грађана захтева активно учешће у здравственој нези (нпр. да спавају испод мреже против комараца или да пију режимен пилула које смањује ефекте СИДА-е или преношење ХИВ-а плоду код трудница), дељење трошкова са грађанима може позитивно да утиче на понашање, односно коришћење услуге или производа (Cohen and Dupas, 2010).

У истраживању о успостављању оптималне цене мрежа против комараца, наводе се три главна аргумента за дељење трошкова са корисницима као оптимално решење постизања високе стопе употребе (Cohen and Dupas, 2010). Прво, захтевањем финансијског учешћа, из програма се елиминишу особе које би узеле мрежу само зато што је бесплатна (Oster, 1995); друго, плаћање утиче на психологију и повећава шансу да ће људи правилно (или уопште) користити то за шта су платили (Thaler, 1980); и треће, већа цена се сматра показивањем бољег квалитета, те ће људи више вредновати производ ако морају да га плате, а поготово ако је скуп (Bagwell and Riordan, 1991).

Ипак, експериментално истраживање је показало да се постављањем било које цене заправо искључује велики број особа којима су мреже потребне, па чак и највише потребне (са 100% је спало на 60% укупних корисника мрежа када се

мрежа продавала по цени изнад нуле, а испод $1), односно јако мали број људи је показало спремност да плати за мрежу (Cohen and Dupas, 2010). Повишавањем цене се смањила стопа куповине, чиме се искључио велики број потенцијалних корисника, али се не уочава велика повезаност између активног коришћења мреже и цене коју је корисник платио (Слика 15). Штавише, у неким случајевима су добитници бесплатних мрежа више користили производ од оних које су га платили.

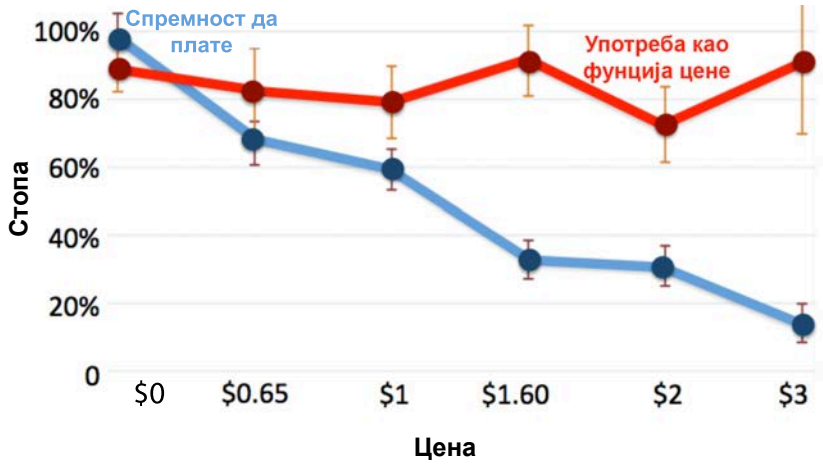

Слика 15: Цена и примена превентиве: случај мреже за превенцију маларије

Преузето: Banerjee and Duflo, 2011b: 4,
на основу резултата Cohen and Dupas, 2010

На основу резултата овог и претходног истраживања (Ariely and Shampan'er, 2007), и уз аргумент да се најсиромашнији не смеју искључити из могућности приступа оваквим производима који доприносе јавном здрављу, данас се велики број мрежа за спречавање маларије нуде бесплатно. То, наравно, не значи да је ово савршено решење. У рибарском насељу у Танзанији, где су локалне организације делиле мреже против комараца, истраживање је показало да је 87% испитаника барем једанпут искористило своје мреже за риболов, а 96,4% њих је бесплатно добило мреже (McLean et al., 2014).

Дакле, модел није савршен, али се кроз овакве врсте истраживања и експеримената може доћи до прецизнијих информација које побољшавају квалитет програма или социјалне политике. Анализа резултата бројних истраживања указује на то да захтевање плаћања за превенцију болести (попут куповине мрежа против комараца или система за пречишћавање воде) прати смањена потражња за истим (Слика 16). Главни закључци овог упоредног

истраживања су следећи: „(1) чак и мала провизија драматично утиче на вероватноћу да ће се призвод куповати; (2) провизија не повећава драматично стопу употребе производа; и (3) субвенцијама и дељењем трошкова (*cost-sharing*) се искључују они којима је производ најпотребнији" (Bates et al., 2012: 36).

Истраживања попут ових указују на важност продубљивања спознаје о сиромашнима као и алтернативног размишљања о процесима креирања разних видова социјалне политике. Будући да су државни ресурси лимитирани, а психолошки и фактори понашања изузетно важни у процесу имплементације и усвајања програма, преиспитивањем прихваћеног приступа се може доћи до побољшаних резултата. Међутим, чак и са оваквим системима истраживања и анализе резултата, класичним системом функционисања програма ублажавања сиромаштва, социјалне политике, па и ширег друштва, не могу да се покрију све потребе сиромашних. Из тог разлога се спонтано јављају заиста креативна решења, која пружају алтернативе формалним системима али која такође служе и као пример тржишних решења за проблеме сиромашних.

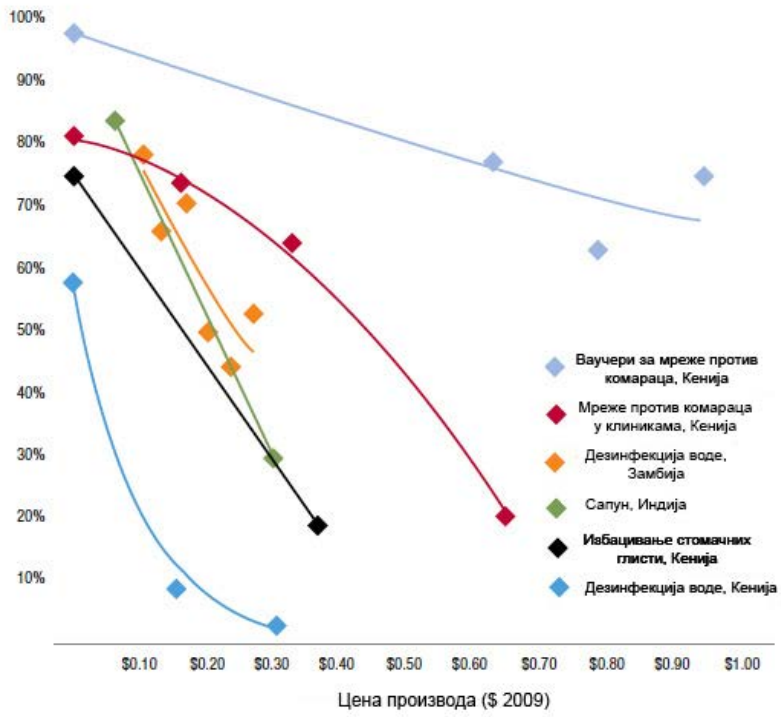

Слика 16: Потражња за производима заштите здравља на основу цене

Преузето: Bates et al., 2012: 32

Након револуција, реформи и драматичног економског развоја у Латинској Америци у другој половини двадесетог века, дошло је до развоја паралелног

неформалног сектора и алтернативних решења за проблеме који су постојали у друштву. Економиста Хернандо де Сото (Hernando de Soto) је у својој књиги „Друга Стаза” (*The Other Path*) анализирао ову појаву у Перуу, где је дошло до развоја неформалних инфраструктурних система због искључености сиромашних из формалних токова (De Soto, 1989). Де Сото је почео од анализе појаве и развоја великог броја неформалних насеља која служе као пребивалиште сиромашном становништву. Де Сото закључује да је бум становништва у главном граду Лима (1.200% раста за 40 година) и недостатак формалне правне регулативе за обезбеђивање станова (приступ са врха, односно *top-down approach*) довело до нужне појаве развоја неформалних решења стамбеног проблема од стране самих сиромашних (De Soto, 1989).

Други пример који Де Сото наводи је неформални систем јавног транспорта у главном граду, који је 1984. године чинио преко деведесет посто превозних средстава на улицама. Овај систем неформално организованог приватног транспорта није искључиво везан за Лиму или Перу; неформални системи, било да су транспортни, стамбени или пак финансијски, појављују се услед недостатка одговарајућих формалних, односно државних решења (De Soto, 1989). Уколико формални систем није у могућности да одговори на потребе грађана на брз, финансијски приступачан и социјално инклузиван начин, оваква врста алтернативних приступа ће се и даље појављивати и развијати.

У савременом добу, и захваљујући технолошким иновацијама, појавило се још једно алтернативно решење транспорта, а то је концепт дељења вожње (*ride sharing*). Дељење вожње се првенствено организовало преко огласних табли, па онда преко друштвених мрежа и мејлинг листа, а данас се за то користе апликације за мобилни телефон које омогућавају обичним грађанима да зараде новац објављујући своју планирану руту вожње и дозвољавајући евентуалним сапутницима да пошаљу захтев да им се придруже у вожњи уколико иду у истом правцу. Преко мобилне апликације они претходно уговоре цену и локацију. Програм возачу дозвољава да заради новац или покрије трошкове пута, а сапутнику пружа јефтинији транспорт од алтернативе изнајмљивања аутомобила или плаћања такси службе.

Апликације као што су *Uber* и *Lyft* омогућавају корисницима да резервишу и плате аматерским али и професионалним возачима, и то све преко мобилног телефона. Вожња се плаћа кредитном картицом, те возач не сме чак ни бакшиш да прихвати у готовини (Hall and Krueger, 2015). У јуну 2015. године се у Србији лансирала домаћа верзија ове апликације, под називом *CAR:GO* која нуди услуге сличне *Uber*-у и *Lyft*-у који нису ушли на српско тржиште али би могли постати конкуренција (Кукић, 2015). Ове апликације су пример тренда економије дељења (*sharing economy*), којим се уочава еволуција структуре модерног друштва, првенствено вођено глобализацијом и технолошком иновацијом. Више примера оваквих решења се могу идентификовати не само у савременом друштву већ и код сиромашнијих слојева становништва као што су модели групног приступа финансирању (*group-based lending*), формирања кооператива, или пак удруживања у циљу побољшања живота заједнице.

Приступ од основе ка врху не може у потпуности да замени улогу државе, која осим креирања јавних политика смањивања сиромаштва има додатне обавезе да улаже у инфраструктуру, одржава безбедност и подстиче економски раст. Међутим у случајевима где држава не успева да постигне очекиване резултате (De Soto, 1989) или није у могућности да сустигне брз ритам социјалних иновација (Hall and Krueger, 2015; Kuttner, 2013), приступи са основе ка врху могу да надокнаде те недостатке. Штавише, подстицањем учешћа маргинализованих група, осигурава се укљученост свих становника, ствара се процес формирања здравог и динамичног друштва, посебно у земљама у развоју.

4.2 Са пасивног ка активном учешћу

Сваког дана се низ препрека појављује пред сиромашнима; почевши од претходно наведених инфраструктурних, преко друштвених у виду етничких и родних предрасуда, па чак и преко здравствених и образовних. Упркос тим препрекама сами сиромашни не престају да осмишљавају начине да преживе из дана у дан, и да раде како би омогућили бољи живот за себе и своју децу. Код сиромашних се може приметити оптимизам и креативност у њиховим стратегијама самопреживљавања (Narayan et al., 2000), а уколико се препозна и вреднује тај капацитет креативности и борбености, екстерна улагања у ублажавање сиромаштва могу бити знатно ефикаснији (Isham, Narayan and

Pritchett, 1994). Стога се препознаје потреба да се спознаја о сиромашнима продуби, да се они укључе у процес креирања стратегија ублажавања сиромаштва, и да се класичне методе употпуне приступом од основе ка врху.

Сиромаштво је у овом раду већ представљено кроз низ препознатљивих индикатора као што су неухрањеност или неписменост, инфраструктурне инвестиције и ниво економског развоја. Међутим постоји још фактора који помажу да се разуме стање сиромаштва на ментално здравље, а који су теже уочљиви, па чак и невидљиви. Истраживања из области психологије, антропологије и неурологије помажу да се разумеју дубљи ефекти сиромаштва на ментално здравље. Они додатно помажу и да разјасне разлике између теорије и праксе и објасне због чега чак и најбоље осмишљени програми ублажавања сиромаштва могу бити без ефекта уколико не узму у обзир ове препреке.

Сиромаштво је готово универзално присутно у свим земљама, па чак и у оним најразвијенијим. У Сједињеним Америчким Државама постоји концепт „америчког сна", односно вере да се кроз рад и пожртвованост може превазићи било шта, па чак и сиромаштво. Иако је то можда лакше постићи у САД него у земљама у развоју, поготово у класно поларизованим земљама као што је Индија, истраживања показују да чак ни у САД тај процес нија једноставан. Индустријски тајкун Ендру Карнеги (Andrew Carnegie) је сматрао да: „човек може бити рођен сиромашан, али не мора да проведе свој живот у сиромаштву. Може бити неписмен, али не мора тако остати. Међутим... све могућности овог света неће бити довољне за човека који не преузме снагу свог ума и не искористи га за сопствени напредак" (цитат у Brook and Watkins, 2013: 1). Теоријски је то у Америци тачно, међутим резултати истраживања указују да постоје препреке које отежавају постизање социјално-економског преокрета.

Социолог Карл Александар (Karl Alexander) је 2014. године објавио књигу са резултатима двадесетпетогодишњег истраживања у граду Балтимор у САД, у коме је пратио развој групе од 790 детета почевши од 1982. године. Циљ овог дугорочног истраживања је био да се утврди у којој мери социоекономски статус родитеља предсказује социоекономски статус њихове деце када одрасту. Пратила су се образовна достигнућа, стамбене ситуације, криминалне делатности, деструктивна понашања (алкохолизам, дрогирање) као и запослење и ниво

дохотка. Резултати истраживања су показали да је финансијски статус родитеља изузетно важан показатељ будућег статуса њихове деце, односно да деца углавном прате стопе својих родитеља по питању социјално-економске категорије, чиме се потврђује постојање међугенерацијског преношења сиромаштва у тој земљи (Alexander, Entwisle and Olson, 2014).

Скоро половина деце која је учествовала у овом истраживању је остала у доходовној категорији у којој се и родила; 45% оних из породица са ниским дохотком је тридесет година касније наставило да зарађује у истом рангу својих родитеља, док је свега 11% прешло у категорију високог дохотка. Подаци су слични али инверзни за оне из имућнијих породица; 49% деце је наставило у категорији високих примања док је 12% упало у категорију ниског дохотка, а остатак је спао у категорију средњих примања (Alexander, Entwisle and Olson, 2014). Ови подаци указују на важну улогу економског статуса породице у којој је неко одрастао за одређивање будућих прихода, али такође истичу да је економски успон лимитирана појава, чак и у Сједињеним Америчким Државама.

Образовање се код учесника истраживања такође показало као блиско повезано са дохотком: свега 4% деце из сиромашних породица је завршило факултет, за разлику од 45% деце из имућнијих породица. Штавише, може се уочити и разлика по расној основи: међу учесницима који нису завршили гимназију, 89% белих учесника је 30 година касније било запослено а међу афро-америчким учесницима свега 40% је радило (Alexander, Entwisle and Olson, 2014).

Наравно, постоји аргумент да ће богатији родитељи моћи деци да приуште боље услове живота и образовања, или да ће расна дискриминација утицати на запошљавање, али се то наравно не дешава у сваком случају. Оно што истраживање показује је да деца из сиромашних породица имају више изгледа да и она буду сиромашна кад одрасту, па чак и у развијеној средини попут Сједињених Америчких Држава. Који су то онда фактори који спречавају људе да сами себе избаве из сиромаштва? Детаљније анализе указују на занимљиве узроке и препреке, које нису увек споља видљиве.

Стрес сиромаштва (Evans and Kim, 2013), оскудица (Mullainathan and Shafir, 2014), па чак и трауме (које су често повезане са сиромаштвом), драматично утичу на сиромашне људе (Feliti et al., 1998). Истраживања из области

психологије су показала да сиромаштво негативно утиче на раст и развој деце, и то по питању њиховог когнитивног развоја (Brooks-Gunn and Duncan, 1997; Heckman, 2006), социо-емотивног развоја (Bradley and Corwyn, 2002; Conger and Donellan, 2007) и физичког здравља (Chen, Matthews and Boyce, 2002; Miller, Chen and Parker, 2011).

Анализа људског понашања са економског становишта (*behavioral economics*), област која спаја психологију и економију, додатно потпомаже спознаји о сиромаштву, фокусирајући се на разумевање не-оптималних одлука и понашања, и дефиницију ефикаснијих приступа. Ова област је присутна у бројним истраживањима о сиромаштву, при чему се може уочити важност интердисциплинарних и интрадисциплинарних академских приступа (Karlan et al., 2010; Banerjee and Mullainathan, 2010; Barr, Mullainathan and Shafir, 2009; Banerjee and Mullainathan, 2008). Истраживање оскудице (*scarcity*, што се у овом случају не односи искључиво на економску дефиницију термина) је показало да сиромаштво заглупљује људе, односно да им одузима могућност да се фокусирају на било шта изван тренутне ситуације глади или стреса произведених финансијском ситуацијом (Mullainathan and Shafir, 2014).

Истраживања указују на негативан утицај хроничне депривације и дугорочне последице депривације за време раног детињства (Hoddinott et al., 2001). Такође су, користећи снимке скенера магнетне резонанце, закључили о повезаности између развоја неуралне површине код деце и нивоа породичног дохотка (Noble et al., 2015). Из резултата (Слика 17) се види да се тај однос повишава код екстремног сиромаштва, односно да је интензитет штете на мозак повећан материјалном депривацијом.

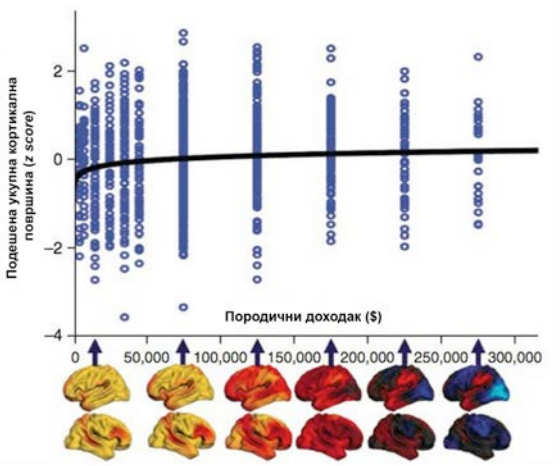

Слика 17: Повезаност нивоа породичног дохотка у детињству и развоја неуралне површине

Преузето: Noble et al., 2015: 16

Истраживање оскудице је показало да чак и привремено сиромаштво лимитира менталне способности. Глад и сиромаштво лимитирају могућност људског мозга да се бави темама ван сфере задовољавања основних потреба, а терет сиромаштва поставља притисак на мозак којим се умањује коефицијент интелигенције за чак 13 бодова (Mullainathan and Shafir, 2014).

Разумевање перспективе сиромашних омогућава успешнији приступ ублажавању сиромаштва, јер укључује системе који потпомажу само-контролу (Karlan et al., 2010), умањују ефекат искушења (Banerjee and Mullainathan, 2010) или омогућавају боље посвећивање пажње (Banerjee and Mullainathan, 2008), посебно у процесу доношења одлука (Spears, 2010). Док је субоптимално понашање присутно код људи без обзира на њихов ниво дохотка, у случају сиромашних особа, лоше одлуке доводе до много горих последица (Bertrand, Mullainathan and Shafir, 2004). Стога се уводе приступи попут архитектуре избора (*choice architecture*) у процесе дизајнирања програма, који потпомажу оптималном избору у процесу побољшања квалитета живота (Thaler and Sunstein, 2008).

Дубља спознаја невидљивих елемената који утичу на животе сиромашних помаже не само да се они укључе у процесе одлучивања, већ и да постигну боље (оптималне) резултате. Приступ ублажавању сиромаштва је обогаћен прихватањем сиромашних као активних учесника у процесу одређивања своје будућности, а монетизацијом вредности искључивања сиромашних из друштвених и економских токова може такође послужити као аргумент за њихово учешће. На пример, мерењем финансијског доприноса неплаћеног рада жена у кући може да помогне родној равноправности (Sen, 1997).

Реконцептуализацијом сиромаштва и ангажовањем сиромашних особа, како у дефинисању пројеката кроз приступ „од основе ка врху" тако и у захтевању њиховог активног учешћа у свим процесима, могу се превазићи бројне препреке. Активно учешће се може постићи кроз укључивање сиромашних у процесе припремања (*co-creation*) и спровођења политике и пројеката, међутим оснаживање сиромашних исто може да се постигне на микро нивоу.

Моћ и оснаживање подразумевају контролу над ресурсима (физичка, људска, интелектуална, финансијска, и лична) али и могућност самоизражавања

(Batliwala, 1993). Уколико се ова два процеса споје – постизање контроле над животима и материјалном окружењу, и перцепција и омогућавање само-изражавања – постићи ће се и одрживи резултати (Sen, 1997). Улога државе у процесима оснаживања није занемарљива, нити се ангажовањем сиромашних могу избећи неопходне реформе, инвестиције у инфраструктуру или смањивање економске неједнакости, које спадају у домен државе. Међутим ангажовањем сиромашних поспешује се тај процес и нуди алтернатива вођена тржишним принципима, која се временом развила због потреба самих сиромашних. Кроз ову анализу, потврђује се трећа посебна хипотеза, да сиромаштво није ендемска болест већ резултат бројних фактора и околности. Стога се у савременим приступима наглашава и сопствено ангажовање сиромашних у процесу побољшања свог социјално-економског положаја

4.3 Оснаживање сиромашних и постављање тржишне перспективе за ублажавање сиромаштва

Да би се постигло активно учешће сиромашних у друштвеним и политичким токовима, неопходно је да се схвати због чега су они искључени из тих токова. Институционалне препреке, попут правних или социјалних, захтевају одређену врсту приступа, углавном приступ са врха ка основи, док су личне препреке везане за самопоуздање и решавају се на другачији начин, и то углавном на локалном нивоу (Sen, 1997). Јачањем улоге сиромашних у друштву, побољшава се њихова позиција, док се личним оснаживањем може подстаћи предузетничко понашање, укључивање у друштвене и економске токове, као и побољшање позиције маргинализованих појединаца и група.

Препрека на путу смањења сиромаштва, као што су минимални ниво образовања и писмености, поседовање личне идентификације, или припадање одређеној раси, класи или роду, могу да отежају или спрече сиромашне да приступе коришћењу услуга, да учествују у друштвеним токовима, и да остваре свој пуни капацитет (Sen, 1999). У земљама у развоју, ове препреке су честе; чак и поседовање личне идентификације може бити проблематично ако је особа рођена у руралном подручју и нема приступ установи за издавање документације, или се захтева да пријави трајно боравиште које не поседује. Интерне препреке

сиромашних је теже превазићи, јер оне могу бити психолошког карактера, или везане за социоекономски статус, родну или расно маргинализовану групу.

Оснаживање[34] се може разумети као функција моћи (на енглеском језику, сама реч „оснаживање" (*empowerment*) садржи реч „моћ" (*power*)). „Моћ" је првенствено дефинисана као однос између два учесника: „А има моћ над Б уколико може да натера Б да уради нешто што Б иначе не би урадио" (Dahl, 1957). Увођењем тродимензионалног концепта моћи почело се говорити о невидљивој моћи, односно „моћ" се дефинисала не само кроз однос двеју особа, већ и кроз неучешће, односно искључивање особа из односа (Lukes, 1974). „Моћ" се може уврстити и у категорије: моћ над неким (*power over*), моћ постизања (*power to*), заједничка моћ (*power with*) и унутрашња моћ (*power within*). Свака од ових категорија може помоћи у разумевању ситуације сиромашних, али је унутрашња моћ можда најприближнија у приказивању процеса ангажовања сиромашних.

„Када су жене ослобођене перцепције да су слаба, инфериорна и лимитирана бића... моћи ће да се супротставе преовлађујућим једначинама моћи у друштву, заједници или породици" (Batliwala 1993: 31). Овај цитат, и многи слични, указује на тешко опипљив појам оснаживања у коме се кроз процес учешћа у друштвеним токовима постиже преокрет. Оснаживање је термин који се често употребљава али тешко дефинише, и у многим случајевима служи као синоним за демократизацију, децентрализацију и политичко учешће (Wong, 2003).

Оснаживање, према бројним концептуализацијама терминологије, може се постићи кроз активности као што су гласање на државним изборима, јавно изражавање мишљења на скупу заједнице, или нешто једноставно као што је учешће у финансијским одлукама породице. Широк дијапазон дефиниције спречава постизање специфичности код промовисања концепта, али *осећај* личног оснаживања може бити јак покретач код сиромашних а посебно код маргинализованих особа (Bennett, 2002). Подстицање овог осећаја, у процесу

[34] Термин „оснаживање" се у Енглеском говорном подручју појављује 1970-тих година у областима као што су социјални рад, социјална психологија, јавно здравље и слично (Simon, 1994). Након тога бива усвојен од стране покрета постизања родне равноправности, уз присуство у бројним стратешким документима Уједињених нација (UNICEF, 1999), развојних агенција (DFID, 2000), и код аутора који су фокусирани на статус жена (Sen and Grown, 1987; Jahan, 1995). Од 1990-тих година до данас се термин користио све чешће, не само везано за међународни развој (World Bank, 2000/2001), већ и у фокусу на родну равноправност (Calvès, 2009).

поспешивања унутрашње моћи, доводи до реконцептуализације сиромаштва не само из екстерне већ и из интерне перспективе. Конкретан пример оснаживања се може видети у поспешивању предузетништва међу сиромашним и маргинализованим групама.

Један од аргумената против употребе термина оснаживања у контексту сиромаштва јесте да је оно постало индивидуално и не-политичко, односно да су психолошке и социјалне димензије одбачене, а економска заузела главну улогу (Wong, 2003). Штавише, критике да се фокусом на економску димензију процеса ублажавања сиромаштва игноришу остали фактори (Hickel, 2015) нису занемарљиве, и питања одговорности и моралне обавезе за смањивање сиромаштва су неразрешена, али нису примарни фокус овог рада.

Критика концепта оснаживања у области економског развоја и ублажавања сиромаштва свакако носи дозу валидности. На пример, организације женских група предузетница су начелно формиране ради приступања микрокредитима за започињање или поспешивање бизниса (Calvès, 2009). Методологија група за самопомоћ (*self-help groups*) је заснована на принципу да оне служе не само као извор финансирања већ и као систем оснаживања жена, а да се кроз њих могу постићи и други хуманитарни циљеви (Calvès, 2009). Истраживање ових група у Индији је показало да се на групним састанцима акценат ставља на отплаћивање кредита и административну организацију групе, а да се заправо ретко баве темама образовања или оснаживања жена (Sharma, Parthasarathy and Dwivedi, 2007).

У случају микрофинансија, као и код многих развојних пројеката, циљ оснаживања се наглашава у промотивним документима и међу донаторима, али је ретко интегрисан у сам дизајн програма (Wong, 2003; Cling, Razafindrakoto and Roubaud, 2002). У случају група предузетница, закључује се да „без обзира на бољи приступ кредитима, мушкарци и даље контролишу новац, док је рад и притисак отплаћивања кредита фокусиран на женама” (Calvès, 2009: 26). Анализа успешности постизања правог оснаживања сиромашних (посебно маргинализованих група) је у неким истраживањима присутно, али не у истој мери као што се користи термин.

Концепт оснаживања је свакако прихваћен као важан елемент процеса ублажавања сиромаштва (Calvès, 2009; Bennett, 2002), без обзира што је

несугласица око јединствене дефиниције и даље присутна. У процесу оснаживања се може указати и на учешће сиромашних или маргинализованих група као конкретан пример њиховог оснаживања, било да је то учешће у политичким процесима или да се ради о предузетничком ангажману. Штавише, економске делатности претходно маргинализованих група (попут женског приступања изворима финансирања) се посебно наглашавају као пример оснаживања (Yunus, 2003). Оснаживањем сиромашних се подстиче и њихово укључивање у социјално-економске токове.

4.3.1 Тржишна перспектива и социјално предузетништво

Тржишна перспектива ублажавања сиромаштва се у овом раду наглашава као једна од важних али и полемичних савремених доприноса методама ублажавања сиромаштва у земљама у развоју. Ова перспектива се може анализирати на два начина: први је већ споменут процес учешћа сиромашних у економске токове кроз рад и предузетничке активности, а други је посматрање сиромашних као потенцијално тржиште, атрактивно не само због социјалног циља већ и због профитабилности. Овај први приступ ће се детаљније представити у наредном поглављу кроз анализу финансијске инклузије, док ће се у овом поглављу нагласити други приступ тржишне перспективе, односно социјално предузетништво.

За потребе ове дисертације, социјално предузетништво се дефинише као привредна делатност чији је примарни циљ задовољавање друштвене или еколошке потребе, односно решавање друштвеног или еколошког проблема, на финансијски одржив начин. Другим речима, то је предузеће које се не фокусира искључиво на постизање профита, већ је првенствено вођено мисијом. Ова дефиниција се представља у почетку јер се сматра да је овај термин (и деривати термина) у потпуности фрагментиран и без кохезивног теоријског оквира (Weerawardena and Mort, 2006). Дефиниције и теоријска опредељења термина социјалног предузетништва су до те мере разнолике да не постоји усклађена дефиниција у вези са профитабилношћу, правном структуром па чак и мисијом.

Самер Абу-Саифан (Samer Abu-Saifan, 2012) је у свом чланку о дефиницијама социјалног предузетништва навео кључна дела која се баве овом темом. У тим дефиницијама се јасно види нагласак на социјалног предузетника

(фокус на појединца) који је вођен визијом (Bornstein, 1998), преузима ризике (Brinckherhoff, 2009) и фокусиран је на иновацију (Ashoka, 2015). Истиче се и да се социјални предузетници могу сматрати као група појединаца који могу да препознају важне прилике да задовоље неку потребу (Thompson, Alvy and Lees, 2000) и који воде промене у друштвеном сектору (Dees, 1998). Сам аутор дефинише социјалног предузетника као неког ко је „вођен мисијом и служи се предузетничким понашањем како би допринео мање привилегованим особама кроз друштвено вредан допринос, све кроз предузетничку оријентацију која је финансијски независна, самозадовољавајућа или одржива" (Abu-Saifan, 2012: 25).

Ове дефиниције које Абу-Саифан истиче су усредсређене на појединца – социјалног предузетника – који као лидер организације има важну улогу у дефинисању активности организације. С друге стране, постоји алтернативно мишљење да лидер организације не треба да буде фокус организације. Ивон Шунард (Yvon Chouinard), оснивач успешног социјалног предузећа Патагонија је у својој аутобиографији изнео мишљење да је прави лидер онај који је створио организацију способну да функционише и у његовом одсуству (Chouinard, 2006).

Економиста Милтон Фридман (Milton Friedman) је тврдио да је друштвена одговорност у супротности са циљем предузећа (стварања профита) (Friedman, 1962), док је економиста Пол Самјуелсон (Paul Samuelson) тврдио сасвим обрнуто, да је заправо друштвена корист предузећа интегрални део пословања (Volkmann, Tokarski and Ernst, eds., 2012). Идеолошка дихотомија између друштвене користи и профитабилности не само у економској теорији већ и у социјалном предузетништву доводи до компликација у процесу класификације социјалног предузећа (Fotheringham and Saunders, 2014). С једне стране је модел популаран у Сједињеним Америчким Државама који наглашава пословни приступ и иновације (Chell, 2007; Dart, 2004; Dees, 1998) док се с друге стране социјално предузетништво ставља у оквир социјалне економије са фокусом на државу благостања, друштвене циљеве непрофитних организација и видљиве социјалне проблеме (Ridley-Duff and Bull, 2011; Defourny and Nyssens, 2010).

Један од начина класификације социјалног предузетништва је на основу фактора као што су: (1) карактеристике индивидуалних социјалних предузетника; (2) главне мисије и резултати рада социјалног предузетника; (3) процеси и

ресурси које користе социјални предузетници; и (4) обим активности (Dacin, Dacin and Matear, 2010). Други истраживачи пак указују на утицај бројних карактеристика у процесу креирања социјалног предузећа у свету: економски, правни, политички, социо-културални, технолошки и еколошки оквир, док се специфичне појаве (сиромаштво, економска неједнакост, климатске промене, корупција, итд.) такође сматрају важним (Volkmann, Tokarski and Ernst, eds., 2012). Екосистем у коме се социјално предузетништво развија, и фактори који се разматрају у дефинисању активности социјалног предузећа (Слика 18) укључују димензије иновације, друштвене и тржишне оријентације, као и препознавање и искоришћавање прилика.

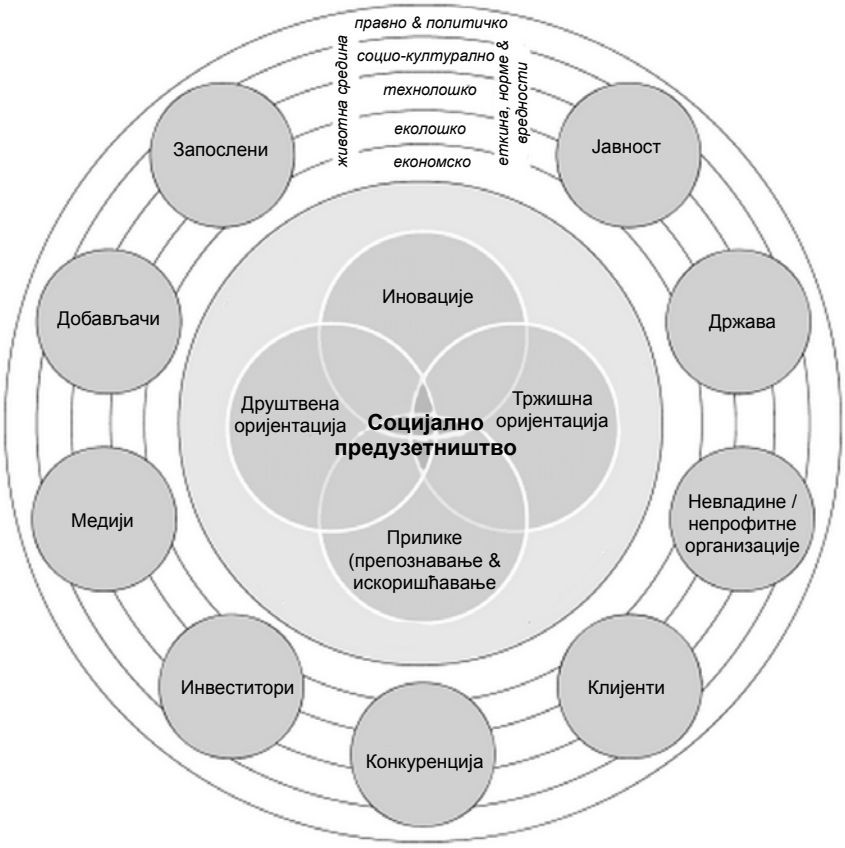

Слика 18: Екосистем социјалног предузетништва

Преузето: Volkmann, Tokarski and Ernst, eds., 2012: 7

Неки аутори дефинишу спектар предузећа на основу филантропских и комерцијалних циљева, у којима социјална предузећа могу бити дефинисана као хибридни модели или превасходно филантропски (Dees, Emerson, and Economy, 2001). У таквој класификацији се опет јавља дихотомија у дефиницији термина, будући да на Западу преовладава хибридни модел који наглашава важност

профита у процесу остваривања мисије, док се у Европској Унији као и у Србији наглашава филантропски модел.

У процесу представљања разноликости аналитичких модела социјалног предузетништва, препознају се различитости које могу бити културолошког или економског карактера. Абу-Саифан је графички представио спектар социјалног предузетништва, у коме се разграничава фокус на мисију од фокуса на профитабилност предузећа (Слика 19). Модели засновани на финансијској самозависности се драматично разликују од филантропских. У Србији се, на пример, социјална предузећа најчешће дефинишу као „приватне, аутономне, и предузетничке организације које пружају добра или услуге уз изразит циљ добробити заједнице" (EMES, 2009).

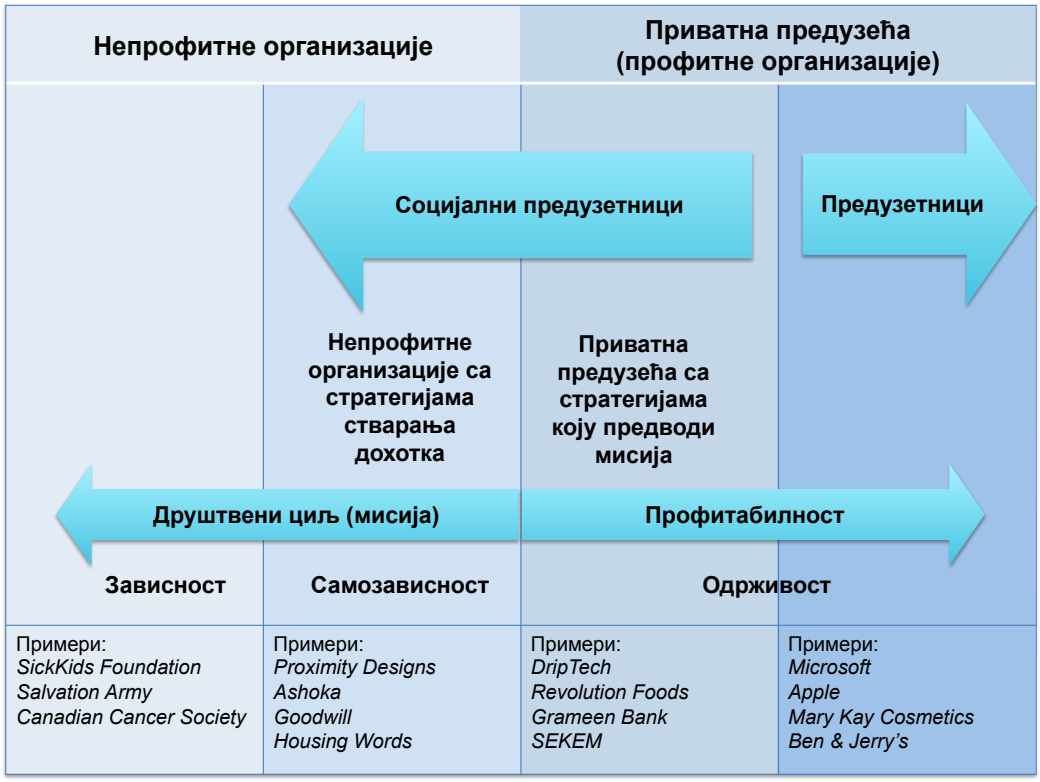

Слика 19: Спектар предузетништва и социјалног предузетништва

Преузето: Abu-Saifan, 2012: 26

Полазећи од ове дефиниције, у Србији се социјалним предузетништвом примарно баве невладине организације (због изразитог циља добробити заједнице) (Група 484, 2011) или организације чији је примарни циљ хуманитарног карактера (EMES, 2009). Предлог Закона о социјалном предузетништву (који за време писања овог рада још није био усвојен, али се

наводи да је у процесу израде (ТАНЈУГ, 2015)) дефинише појам социјалног предузетништва као „организовану друштвену делатност од јавног интереса која се врши ради стварања нових могућности за решавање социјалних економских и других проблема теже запошљивих лица и њихових заједница...” (Влада Републике Србије, 2013). За разлику од локалног фокуса запошљавања социјално угрожених особа и група, као и пословања у оквиру правне струке удружења грађана, задруге или невладине организације (Група 484, 2011), социјално предузетништво има потпуно различиту дефиницију у другим деловима света.

Као можда шири приступ концепту тржишне перспективе ублажавању сиромаштва, може се говорити о профитабилности социјалних предузећа, односно о идеји да се може остварити велики профит у сарадњи са сиромашнима. У уводу књиге „Богатство на дну пирамиде” (*The Fortune at the Bottom of the Pyramid*) постављена су следећа питања:

> „Шта би се десило када бисмо мобилисали ресурсе, дохват и обим великих фирми да заједнички створимо решења за проблеме особа на дну пирамиде, за 4 милијарди људи који живе са мање од $2 на дан? Зашто не можемо да мобилишемо капацитет инвестирања великих фирми са знањем и привржeношћу невладиних организација и заједница којима помажу? Зашто не можемо заједно да створимо јединствена решења?” (Prahalad, 2005: xii)

Из текста се јасно закључује важност опредељења профитабилности, али се уочава и драматична разлика између Прахаладовог приступа и оног које се у Србији употребљава. Штавише, данас се не говори само о хуманитарној помоћи, бесповратном новцу или кредитима, већ се могу наћи инвеститори спремни да улажу у социјална предузећа уз очекивање не само повратка основног капитала већ и приноса на инвестиције (*impact investment*) (Rodin and Brandenburg, 2014).

У циљу продубљавања разумевања социјалног предузетништва, навешће се три примера. Све три организације се баве дизајном производа за тржиште сиромашних. Први пример је организација која је вођена мисијом да направи најбољи производ за своје клијенте, који задовољава њихове потребе, прикладан је за локалне услове, а уједно је и финансијски приступачан. Друга два примера су фирме вођене иновативном идејом и потребом остварања профита, које нису

успеле да постигну своју мисију или нису успеле на тржишту. Кроз ове случајеве се може уочити компликован процес балансирања друштвених и финансијсих циљева социјалних предузећа. Поставља се и питање у којој мери је заиста реално очекивати да се на дну пирамиде заиста може наћи *богатство*.

Фирма *Proximity Designs* је лоцирана у Мијанмару и по структури је непрофитно социјално предузеће. То не значи да она не ствара профит, него да се профит не акумулира, односно да се он поново улаже у развој фирме (кроз побољшање старих или стварање нових производа) или у мисију (улагањем у клијенте). Ова организација се бави дизајном производа за тржиште сиромашних, сагледавајући сиромашно становништво као клијенте уместо као примаоце помоћи (*beneficiaries*). Њихови производи укључују соларне лампе, системе наводњавања, олакшан приступ финансирању и слично. *Proximity Designs* користи пословни приступ истраживању тржишта сиромашних, те њихови производи углавном успешно задовољавају потребе клијената. Кроз модел пословања у коме донатори финансирају процес истраживања и развијања производа, ова фирма продаје своје производе по приступачним ценама сиромашнима и тиме задовољава потребу да буду финансијски самоодрживи у процесу постизања мисије, тиме представљајући успешан модел пословања.

Други пример се односи на специфичан производ: фудбалска лопта која претвара кинетичку енергију у струју. Млади студенти са Харварда су 2008. године осмислили производ *Soccket*: фудбалску лопту са интегрисаном батеријом која након пола сата играња претвори кинетичку енергију у струју. У лопту се може после прикључити лампа која може да гори три сата, омогућавајући сиромашној деци у кућама без струје да уче ноћу. Ова идеја је више пута награђивана и добила је подршку чак и од америчког председника Барака Обаме. Као иновација је заиста занимљива: фудбал је у свету један од најомиљенијих спортова и посебно код деце која живе у земљама у развоју јер не захтева скупу опрему већ само приступ отвореном простору и лопти. Такође нуди решење за социјални проблем недостатка струје који често онемогућава деци да уче ноћу или одраслима да обављају кућне послове због мрака.

Будући да је овај производ привукао велику пашжњу медија и стручњака, једна новинарка је одлучила да истражи дугорочни ефекат коришћења овог

производа, обилазећи децу која су добила ову лопту на коришћење. Њено истраживање је показало да се производ лако квари (што није ни чудно јер је у питању лопта која се константно шутира, са интегрисаном батеријом која би требало да издржи те потресе) и да није било начина да се она поправи у локалним селима, те се покварене лопте нису користиле и биле су одбачене у страну. Иако је батерија у лопти требало да траје три године, у једном граду су проценили да је 30% лопти престало да ради након свега пар месеци (Collins, 2014). За цену од шездесет америчких долара, колико кошта производња и дистрибуција сваке лопте, могли би се наћи бољи и ефикаснији системи приступа енергији.

Овај случај се наглашава управо из разлога што је привукао медијску пажњу због алтернативног приступа производњи и понуди електричне енергије. Будући да је цена овог производа висока а резултати ниски (или непостојећи, у случајевима квара), из тржишне перспективе се може рећи да је овај производ апсолутно неуспешан. Међутим, пошто је дизајниран са хуманитарним циљем, улагања у производ и побољшање производа се настављају иако не постоји довољно пропратних доказа да подрже тврдњу да постоји пословни модел којим би овај производ могао сам опстати на тржишту. Са сличним циљем је креиран и производ за пречишћавање воде који је такође био неуспешан али је започет са племенитим циљем.

Амерички часопис *Time Magazine* је 2005. године уручио награду за најбољу иновацију производу *LifeStraw* који омогућава корисницима да безбедно пију воду чак и из најзагађенијих извора. Наиме, фирма која је направила овај производ, узела је изузетно ефикасан филтер и убацила га у цев којом се кориснику омогућава да пије воду директно са извора, користећи цев као проширену сламчицу. Овај производ се показао као изузетно ефикасан у пречишћавању воде, али захтева да корисници прво пронађу извор воде, да се сагну или чак клекну у исту прљаву воду, и да полако исисавају воду како би задовољили потребу за водом (угасили жеђ). *LifeStraw* је позитивно оцењен од стране екстерних група због иновативног приступа и високог квалитета пречишћене воде, којим се наглашава опредељеност фирме да пружи најбољи производ чак и за сиромашне потрошаче. Међутим, дизајн који подразумева

клечање у прљавој води да би се извукла пијаћа вода, и систем који захтева разбијање предрасуда и осигурање адекватног коришћења ради постизања веће ефикасности, и даље наилази на препреке у процесу коришћења (Rothschild, 2009).

У оштро написаној критици овог производа, Кевин Стар (Kevin Starr) из Мулаго Фондације додатно истиче проблем финансијског модела фирме (Starr, 2011). Наиме, фирма Вестергард Франдсен (Vestergaard Frandsen) је нашла креативни начин да своје производе изнесе на тржиште без великог губитка. Породична верзија *LifeStraw* филтера (која је другачије дизајнирана али опет захтева предзнање и није интиуитивна) је изашла на тржиште, али је цена била исувише висока да је локално становништво купи (BBC, 2006). План оснивача фирме је био да у западној Кенији поклони *LifeStraw* породичне филтере у вредности од $30 милиона, а да кроз тржиште карбонских кредита[35] поврати ту суму донације, кроз аргумент да је дистрибуцијом филтера спречио преношење угљен диоксида у ваздух будући да те породице неће више сагоревати угаљ за прокључавање воде ради чишћења од бактерија (што се тврди да би радили у недостатку филтера, односно да већ раде). Према подацима са веб странице фирме, до средине 2015. године је 877.505 филтера поклоњено породицама у западној Кенији, чиме је четири милиона особа приступило чистој води и спречена је емисија три милиона тона угљен диоксида у ваздух (LifeStraw, 2015).

Зашто је важно критички приступити овом питању и овој теми? *LifeStraw* производ је намењен да побољша живот сиромашних који углавном немају приступ пијаћој води а поготово не чистој води. Иако је *LifeStraw* филтер исувише скуп да га сиромашни купе, фирма је нашла алтернативни начин да кроз тржиште карбонских кредита поврати део своје инвестиције. Зар у томе има нечег лошег? Проблем је у томе што уколико је циљ да се створи право тржиште које задовољава потребе сиромашних, неопходно је да производи функционишу под правим тржишним условима. Формула калкулисања превенције емисије штетних гасова је у овом случају врло критикована јер се заснива на оптимистичним претпоставкама пригушене тражње (*suppressed demand*) и процене смањења

[35] Такође познати и као кредити за емисију угљен диоксида.

емисије штетних гасова на основу тренутног понашања, чија методологија мерења није довољно ригорозна (Starr, 2011).[36]

Уколико се сматра да тржишна решења и алтернативе попут субвенционисања филтера за воду кроз тржиште карбонских кредита представљају будућност ублажавања сиромаштва кроз економске токове, неопходно је да они буду засновани на ригорозним студијама ефикасности, као и да задовоље високе стандарде квалитета за крајње кориснике. Док је могуће навести низ других примера из приватног сектора, ова два указују на то да је неопходно критички приступити тим производима и предузећима, без обзира на њихове хуманитарне циљеве.

Предузетништво доприноси целокупном друштву, како на микро нивоу, кроз креирање послова или повећање плата (Carree and Thurik, 2003; Fairlie, 2005), тако и на макро нивоу кроз високу стопу развоја (Van Praag and Versloot, 2007). Предузетништво, као одвојен концепт од социјалног предузетништва, свакако доприноси друштву, али је експлицитна повезаност између предузетништва и смањивања сиромаштва још увек недовољно истражено питање (Gielnik and Frese, 2013). Иако оно има позитивни утицај на економију и друштво, корелација између предузетништва и социјалних исхода није показана. Штавише, постоји повезаност између нивоа економског развоја и нивоа предузетништва: предузетништво је изузетно присутно у екстремно богатим и екстремно сиромашним земљама (Acs, Desai and Hessels, 2008).

Слично предузетништву, повезаност између социјалног предузетништва и ублажавања или смањивања сиромаштва такође није доказано. Једна од очигледних препрека у том процесу је и утврђивање дефиниције концепта социјалног предузетништва. Уколико се узме у обзир модел из Србије, односно Европске Уније, процена утицаја социјалног предузећа на сиромашне или маргинализоване групе се може измерити интервјуисањем запослених. Уколико се мери утицај пословања социјалног предузећа (према дефиницији аутора), може

[36] Истраживање комисије за сертификацију карбонских кредита (*Gold Standard Foundation*) наводи студију којом је 71% испитаника пријавило да тренутно прокључава воду како би је очистили. Ово истраживање је подразумевало испитивање само 17 домаћинстава, док је ригорозније истраживање у овом подручју западне Кеније укључило 400 насумично изабраних испитаника, а то истраживање је указало да свега 25% њих прокључава воду ради пречишћавања без спецификације да ли користе угаљ као огрев или керозин или друге материје које не производе емисије угљен диоксида (Starr, 2011).

се премерити утицај предузећа на цео ланац производње – почевши од добављача, преко запослених, клијената, и заједнице у којој организација послује.

Иако се могу навести бројне анализе исхода и успешности рада социјалних предузећа, као и компаративне анализе те литературе (Fotheringham and Saunders, 2014), закључци су различитог карактера управо због нејасне дефиниције термина али и због недостатка стандардизованог процеса мерења. Будући да се социјално предузетништво, као модел ублажавања сиромаштва из тржишне перспективе, популаризује у свету а и у Србији, у будућности би се процес мерења исхода операција ових предузећа могао стандардизовати ради бољег разумевања ефикасности њиховог рада.

Треба нагласити и да водећа идеолошка опредељења социјалног предузетништва произилазе из култура развијених региона, док је сиромаштво концентрисано у земљама у развоју. Може се рећи да иновација социјалног предузетништва има своје корене у земљама у развоју, али оно свакако покушава да реши проблеме у свету и посебно земаља у развоју (Eggers and Macmillan, 2013). Због тога је мерење ефикасности и исхода толико важно, јер се кроз овакав приступ подстичу друштвене и економске промене код сиромашних слојева становништва. Штавише, посебан нагласак би се могао ставити на дизајн и решења који проистичу из самих сиромашних земаља. Као што су се сиромашни ређе укључивали у истраживачке, и процесе креирања јавних политика, тако се и у социјалном предузетништву примећује нагласак на перспективу развијених земаља уместо на решења која произилазе из самих земаља у развоју.

Полазећи од анализе приступа с основе ка врху као и постављањем тржишних аргумената за смањивање и ублажавање сиромаштва, наредна два поглавља ће пружити проширену анализу ових принципа примењених на два различита начина односно почевши од перспективе сиромашних па до анализе примера савременог приступа ублажавању сиромаштва кроз јавну политику. Оба случаја су усмерена на финансије, односно на приступ и управљање приватним и предузетничким финансијама из разлога што је методолошки лакше упоредити два приступа (финансијска инклузија и условни новчани трансфери) кроз јединствен фокус (финансија).

Пето поглавље: Финансијска инклузија као стратегија за ублажавање сиромаштва

Постоје бројне претпоставке и премисе везане за сиромаштво. Као прво, то да сиромашни мисле за себе да су сиромашни. У пракси, сиромашне особе заправо ретко говоре за себе да су сиромашни; они се, као већина људи, упоређују са особама из свог окружења, констатујући, да би могло бити боље али да им ипак није тако лоше као неким другима, што је логична реакција. Понекад то није очигледно јер те особе „делују" сиромашно. Свакако сиромашни живе у лошијим условима од већине становништва и могу се класификовати у тој категорији, али њихово понашање није другачије од окружења јер они себе не сматрају другачијим. Чињеница да се они сами не идентификују као сиромашни утиче и на њихово повремено (не)прихватање социјалних политика, програма и производа.

Произвођачи добара намењених тржишту сиромашних се могу изненадити сазнањем да њихови клијенти често не купују производе из разлога што ће им уштедети време и новац или побољшати здравље, већ због тога што је можда њихов сусед купио тај производ, па су и они пожелели да га имају. Жеља за постизање високог статуса и поређење са суседима је можда ирационално понашање, као што је и „бацање" новца на куповину телевизијских пријемника уместо на куповину хране и лекова, али је то реалност живота сиромашних и одлика људског понашања, које не зависи од висине дохотка. Особе које живе са једним доларом на дан и оне које живе са милион су поврх свега људска бића, па се тако и понашају. Због чега би статус сиромаштва променио жељу људи да маштају о бољој будућности или да буду виђени позитивно у свом друштву?

Друга преовлађујућа грешка је претпоставка да сиромашни не штеде, уз питање: „како би и могли када немају новца?" Управљање лимитираним финансијским средствима и активама је заправо од екстремне важности код сиромашних и нешто што они раде сваког дана, па чак и боље од већине становништва. Осим што више знају о новцу и боље управљају лимитираним ресурсима него богати (Rutherford, 1999), штедња међу сиромашнина није избор већ обавеза. У супротном, суочавају се са смртном казном, јер је нестабилност прихода једна од главних карактеристика сиромаштва и ако не успевају да управљају новцем и штеде, они се нађу у ситуацији без хране и склоништа

(Banerjee and Duflo, 2011a). Рашчлањивањем поменутих предрасуда се уочава да је управљање финансијама, поред стварања прихода и улагања у здравље и образовање, међу најважнијим активностима живота сиромашних.

Постоје стереотипи да су сиромашне особе лење, да не желе да раде и да само хоће да троше новац на цигарете и алкохол. Ова нетачна схватања доводе и до тога да социјални програми бивају пропраћени строгим правилима о употреби пружених средстава. То се испољава кроз рестрикције употребе социјалне помоћи за куповину одређених производа које држава или донатор претходно одреде. Исто тако укључује инсистирање финансијских институција да се одобрени кредити употребе искључиво за договорене економске активности односно за продуктивна, а не на потрошачка добра. Док рестрикција кредита има економског и финансијског смисла, у пракси је то тешко контролисати.

У земљама у развоју, 14% испитаника са петнаест и више година је у 2014. години узео позајмицу[37] за здравствене или медицинске потребе, нешто испод 10% се задужило због стамбених потреба, док је свега 8% испитаника пријавило да су узели кредит да оснују, управљају или прошире пословну делатност (Demirgüç-Kunt et al., 2015). Из овога се закључује да се особе у земљама у развоју задужују из различитих разлога, али инвестиција у продуктивне активности није примарна. Међутим, без обзира на разлоге задуживања, сиромашне особе у просеку оптимално користе новац који зараде или добију од социјалне помоћи (Evans and Popova, 2014), и способни су да сами одлучују о начину употребе новца и ефикасно искористе средства (Haushofer and Shapiro, 2013a).

Занимљиво је напоменути да су у патријархалним друштвима, односно у већини земаља, мушкарци главни ствараоци прихода и они контролишу и званично управљају породичним приходима. Међутим, истраживања су показала да су жене заправо много успешније у управљању новцем, односно да оптимално користе приходе у циљу побољшања квалитета живота и кроз инвестиције у будућност деце (World Bank, 2012b). Из тог разлога, социјални програми попут условних новчаних трансфера углавном захтевају да новцем управља женска глава породице док се и код микрофинансија такође наглашава учешће жена.

[37] Извор позајмице је могао бити формална финансијска институција или неформална позајмица од породице и пријатеља.

Разумевањем вредности, стила живота и свакодневног понашања сиромашних, може да се побољша успех социјалне политике и пројеката те врсте. Такође је од важности дефинисање циклуса примања и трошкова сиромашних како би се установили трендови и успоставили циљани програми који пружају помоћ када је она највише потребна. Сиромаштво карактерише нестабилност, несигурност и немоћ. Нестабилност дневних прихода и трошкова, несигурност коју доживљавају као изузетно подложни утисцима екстерних потресима, и недостатак моћи да себи обезбеде бољи живот данас и бољу будућност за своју породицу (Pantelić, 2011). Сиромашни су искључени из нормалних друштвених токова, те се углавном баве неформалним пословима, приморани да буду предузетници и предузетни у свим својим пословима (Heintz, 2008). Лишени потенцијалних могућности и искључени из формалних финансијских токова, они се сналазе најбоље што могу.

На пример, улична продавачица кафе зарађује само пет дана у недељи јер су субота и недеља нерадни дани па нема муштерија. За њу је важно да пажљиво управља својим новцем како би зараду од пет дана искористила да покрије личне и пословне трошкове, а поготово за она два дана када нема прилив новца. Слично њој, физички радници такође живе из дана у дан, зарађивајући дневнице само уколико нађу посао тог дана. Међутим ако једног дана не нађу посао или су дуже време спречени да раде због повреде или болести, неће имати начина да обезбеде минимум за себе и своју породицу. Живети из дана у дан за предузетнике или раднике захтева сналажљиво управљање новцем и отежава улагање у будућност због нестабилности зарада и подложности финансијским и другим потресима (Banerjee and Duflo, 2011a).

Особе које имају сезонске приходе су такође подложне последицама нестабилних услова. На пример, пољопривредник који има високе почетне трошкове улагања у земљиште, ђубриво и семе може покрити те трошкове пољопривредним кредитом. Он бива исплаћен пар пута годишње када испоручи свој производ, те су му приходи ретки али суме велике. За њега је важно да уме да дугорочно управља новцем због високих издатака и ретких исплата. Штавише, као пољопривредник, он је подложан великом ризику од поплава, суша или инсеката – штеточина, јер могу да му упропасте жетву. Уколико нема полису

осигурања или уштеђевину, његова породица може остати гладна, а неотплаћени дуг му може створити додатне компликације. Сиромашне особе живе финансијски нестабилне животе, те су постале изузетно веште у управљању својим ресурсима, али им је ипак потребна одговарајућа финансијска потпора.

5.1 Дефиниција и теоријско одређење

Финансијска инклузија подразумева приступ и коришћење (*access and use*) финансијских услуга од стране појединачних лица и предузећа (Demirgüç-Kunt et al., 2015). Финансијски портфолио сиромашних је изузетно комплексан и подразумева формалан и неформалан приступ системима штедње и осигурања, продуктивне инвестиције, и кредите за становање, образовање, здравље и потрошњу (Rutherford, 1999). Иако се разликују од традиционалних клијената банака, сиромашни имају подједнаку потребу за финансијским услугама које им могу помоћи да се избаве из сиромаштва (Cull, Ehrbeck and Holle, 2014).

У циљу прикупљања емпиријских података о финансијској инклузији у свету, стручњаци Светске банке су 2011. године спровели глобално истраживање, интервјуисањем преко 150.000 национално репрезентативних и насумично одабраних одраслих особа[38] из 148 земаља, користећи 100 индикатора који мере како те особе штеде, позајмљују, плаћају и управљају ризиком. (Demirgüç-Kunt et al., 2015; Demirgüç-Kunt and Klapper, 2012). Резултати истраживања се објављују у извештају Глобални Финдекс (Global Findex) који пружа вредне емпиријске информације о финансијској инклузији у свету и у земљама у развоју.

Три године након првог мерења, у 2014. години је поново спроведена анкета чији су резултати показали да две милијарде одраслих у свету нема приступ основном банковном рачуну. То је око 28% светског становништва односно 62% одраслих у свету (Demirgüç-Kunt et al., 2015). Ти подаци су израженији у земљама у развоју: у земљама чланицама ОЕЦД-а са високим дохотком, 94% одраслих особа је 2014. године имало банковни рачун, а у земљама у развоју је само половина, односно 54% одраслих имала банковне рачуне. Код сиромашнијих су ови подаци израженији, као и у случају жена (Demirgüç-Kunt et al., 2015). Процењује се да би се пуном финансијском инклузијом у Сједињеним

[38] Глобални Финдекс одрасле дефинише не као пунолетне, већ као особе са 15 и више година.

Америчким Државама сачувало $103 милијарде годишње потрошено на скупе и неадекватне алтернативе формалним финансијским услугама (Leyba, 2015).

Иако су ови подаци забрињавајући, у поређењу са претходним истраживањем се може закључити да је дошло до великог напретка јер је у периоду између 2011. и 2014. године 700 милиона људи приступило финансијском систему, чиме се цифра искључених смањила за 20% (Demirgüç-Kunt et al., 2015). То значи да су активности на међународном и националном нивоу, као и оне које су потекле из приватног и невладиног сектора, биле успешне. Треба нагласити да око половина новоукључених особа потиче из Кине и Индије. У Кини су прикључене особе биле углавном сиромашније особе, старији људи и особе из руралних подручја, док се у Индији не истиче ниједна група као посебно прикључена јер је раст финансијске инклузије био једнако расподељен међу различитим групама становништва. Ипак, један од кључних разлога за ово побољшање је технолошка иновација која је у земљама у развоју помогла раст од 13% у приступу рачунима, и то посебно захваљујући увођењу система мобилног новца у Подсахарској Африци (Demirgüç-Kunt et al., 2015).

Будући да ретко успевају да приступе формалним финансијским програмима и услугама, сиромашни се сналазе на јединствене и креативне начине кроз неформалне канале. Код оних најсиромашнијих, искључивање из приступа финансијским услугама значи да „штедња" подразумева сакривање новца испод „сламарице" или чување половине векне хлеба како би деца имала шта да једу сутра (Karlan, Ratan and Zinman, 2014). „Осигурање" за финансијски искључене сиромашне није папирић и гаранција који добију од банке, већ дан проведен помажући комшији да сагради кућу, јер знају да ће он њима узвратити и помоћи кад њима буде затребало. „Продуктивна инвестиција" код сиромашних значи куповина стоке или семена које ће сутра моћи да продају за више новца, док им „кредите" пружају породица и пријатељи, а повремено и локални зеленаши по високој цени, јер не могу приступити алтернативи. Једна од највећих заблуда сиромаштва је да онима који живе на ивици егзистенције нису потребне финансијске услуге. Они итекако штеде и манипулишу новцем, само се поставља питање на који начин и по којој цени (Pantelić, 2013).

5.1.1 Пружање финансијских услуга сиромашнима почевши од штедње

Финансијске потребе сиромашних су специфичне, те се производи и услуге намењени њима делимично разликују од класичних производа и то по питању величине, рокова плаћања, критеријума за одобрење и слично. Као што је напоменуто, једна од важних карактеристика финансија сиромашних јесте нестабилност и флуктуација у приходима и расходима сиромашних. Иако је укупан волумен њихових трансакција мали, број свакодневних финансијских трансакција које обављају је велики (Rutherford, 1999). Управљање животним трошковима, од мањих као што су исхрана породице, преко већих као што је поправљање крова, без приступа финансијским услугама је за сиромашне готово немогућа мисија (Collins et al., 2009).

Сиромашнима су првенствено потребне услуге које ће им омогућити да штеде новац, односно да га чувају на сигурном месту где неће постојати ризик од крађе, од „позајмљивања" од стране укућана, или брзе потрошње на дневне потребе (Karlan, Ratan and Zinman, 2014; Banerjee and Duflo, 2011a). Да би те услуге одговарале сиромашним клијентима, цена одржавања рачуна мора бити ниска и доступна (финансијски, географски и административни), уз ниске минимуме за отварање самог рачуна (Banerjee and Duflo, 2011a; Collins et al., 2009). Уз системе штедње, сиромашнима се могу нудити кредити и полисе осигурања који су посебно осмишљени за њихове потребе. У зависности од врсте услуга, могу их нудити неформалне и формалне организације различитих величина и структура.

Међу неформалним организацијама се укључују оформљене групе за штедњу или кредит које се оснивају путем устаљених методологија од стране локалних група (невладиних организација, асоцијација и слично). Такође могу настати спонтано због потребе коју је заједница идентификовала. У неформалним групама штедиша, познате као РОСКА групе,[39] чланови доприносе групном фонду, при чему се новац позајмљује члановима тако да на крају циклуса штедње сви поврате новац. Будући да је организовање и управљање ових група врло једноставно, ова методологија је посебно примерена заједницама са ниским нивоом образовања па чак и писмености.

[39] Зову се РОСКА групе због акронима на енглеском језику за ротирајуће групе штедње и кредита (*rotating savings and credit association* - ROSCA)

Друга врста групе за штедњу, сеоска асоцијација за штедњу и позајмицу (*village savings and lending association*) је мало сложенија јер подразумева издвајање уштеђевине на основу могућности тог месеца; чланови могу одвојити више или мање новца (у оквиру одређеног ранга), а целокупан износ свих чланова групе се позајмљује заинтересованим члановима уз групно-уговорену камату. Уштеђени новац се враћа члановима на крају договореног периода, а део се може задржати и ставити у групни фонд или инвестирати у заједницу. Ове групе су пример иницијатива са основе ка врху које се развијају због недостатка адекватног приступа финансијским услугама које одговарају потребама сиромашних. Оне се могу развијати и ширити, те када се фонд групе повећа, чланови често траже да приступе индивидуалним или групним рачунима у финансијској институцији, како би им новац био заштићен (Ledgerwood and Rasmussen, 2011).

Ови неформални системи могу да задовоље краткорочне потребе сиромашних и не захтевају велике инвестиције у инфраструктуру како би функционисале (Mushuku and Mayisa, 2014; Khan, 2013). Међутим, неформалне групе и асоцијације не могу да понуде приступ већем капиталу како би се инвестирало у покретање бизниса. Такође, не нуде системе гаранције депозита, те су клијенти изложени ризику, односно зависе од поверења између чланова група. Као одговор на тај проблем, развио се нови сектор који задовољава потребу сиромашних за финансијским услугама.

5.1.2 Креирање нових могућности кроз микрофинансије и микрокредите

Микрофинансије подразумевају финансијске услуге за сиромашније слојеве становништва које немају приступ формалним банкарским услугама. Услуге микрофинансија су посебно намењене за сиромашне јер омогућавају приступ за особе које су претходно биле искључене и класификоване као неодговарајуће финансијском систему (*unbankable*) и то не само у погледу кредита, већ и других услуга као што су рачуни за микроштедњу или полисе микроосигурања. Модел микрофинансија, и посебно микрокредита, је популаризовао добитник Нобелове награде Мухамад Јунус (Muhammad Yunus) из Бангладеша, који је 1970-их година основао Грамин (Grameen) банку и модел микрокредита који се проширио по целом свету.

Оно што карактерише сектор микрофинансија јесте пружање услуга које одговарају потребама сиромашнијих слојева становништва и стварање децентрализованих модела како би се услуге могле пружити и у мање приступачним крајевима (Pantelić, 2013). Уз те услуге иду и пропратни оперативни трошкови који се покривају каматним стопама које су често више од каматних стопа традиционалних банака. Иако социјална мисија микрофинансија код непрофитних микрофинансијских институција не подржава високе каматне стопе, у неким случајевима су оне достигле „зеленашки" ниво (Economist, 2008) али се без наплаћивања камата не може обезбедити финансијска одрживост институција.

Модел микрофинансија и посебно пружања микрокредита није јединствен. Јунус је, на пример, пропагирао модел штедње у којој се група особа удружи, организује и почне да тражи кредите од микрофинансијске институције, али су кредити издати на индивидуалном нивоу. Када прва особа отплати кредит, следећа особа може да се задужи, те се користи систем социјалне подршке (а и притиска) да се приступи кредиту и смањи ризик за даваоца кредита. Важно је нагласити да у зависности од регулаторне структуре микрофинансијских институција, неке не могу да примају депозите јер немају банкарску лиценцу, што их лимитира на мању понуду финансијских услуга, и то углавном микрокредита. Небанкарске финансијске институције,[40] кооперативе и непрофитне организације су све извори микрокредита. Како би они сами приступили изворима капитала, добијају новац од донаторских и развојних организација, или се задужују код веће банке па дистрибуирају новац клијентима уз каматне стопе које покривају оперативне трошкове дистрибуције и камату коју они сами плаћају банци.

У 2013. години је било преко 75 милијарди долара у циркулацији у микрокредитима у свету, са преко 96 милиона клијената (MIX, 2015). Према географској расподели, Јужноазијски регион је најразвијенији по питању активних клијената и преко половине потражње за микрокредитима заправо потиче из тог региона (Табела 7). Највећа количина новца се у 2013. години расподелила у Латинској Америци и Карибима са укупно 36 милијарди долара у

[40] Небанкарска финансијска институција је слична банци и оперише са лиценцом, али је та лиценца другачија од банкарске због нижих обавеза у погледу износа сопственог капитала, лимитиране понуде услуга и надзора од стране посебне државне агенције.

микрокредитима. Будући да се у Јужној Азији налазио највећи број клијената, није чудно да је просечна вредност кредита по особи у том региону била и најнижа ($180), док је просечна вредност микрокредита била највиша у Источној Европи и Централној Азији ($4.481).

Табела 7: Регионална потражња за микрокредитима у 2013. години

Регион	Број активних клијената (милиони особа)	Вредност активних кредита (милиони долара)	Просечна вредност кредита по особи
Подсахарска Африка	4,7	$7.000	$1.489
Источна Азија и Пацифик	12,8	$9.700	$758
Источна Европа и Централна Азија	2,7	$12.100	$4.481
Латинска Америка и Кариби	21,4	$36.000	$1.682
Блиски Исток и Северна Африка	1,6	$1.100	$688
Јужна Азија	52,9	$9.500	$180
Свет	**96,1**	**$75.400**	**$1.546**

Табелу приредио аутор према подацима MIX, 2015

У Србији до 2015. године није био уведен Закон о микрофинансирању те се ово тржиште није развило на локалном нивоу. Међутим, небанкарске институције су у 2010. години позајмљивале 19 милиона евра клијентима у Србији, а процењено је да постоји потражња од 247.454 потенцијалних клијената за укупно 267 милиона евра у Србији или 1.021 евра по особи (Gies, 2010). У суседној Босни и Херцеговини (БиХ) се 90-их година двадесетог века развијало тржиште микрофинансија које је доживело велику кризу презадуживања. У 2009. години, једна трећина задужених особа је имала барем два активна микрокредита и нису успевали да их отплате на време (IFC, 2013). Главни разлог за настанак ове кризе је био вртоглави раст индустрије микрофинансија у БиХ, са недовољном супервизијом и инфраструктурним улагањем у неопходне законске регулативе и институције. Низак ниво финансијске писмености становништва је такође помогао презадуживању, али је и финансијска криза 2008. године такође утицала на проблематичну ситуацију у овој земљи (IFC, 2013).

БиХ није једино место где су микрокредити доживели кризу. У Индији је 2010. године избила велика криза микрокредита, из сличних разлога као оних који су наведени за БиХ. Оно што је посебно појачало кризу у овој земљи је медијска пропраћеност самоубистава у јужном Андра Прадеш (Andhra Pradesh) региону, где су клијенти неких од највећих микрофинансијских институција у тој земљи одузели себи животе због немогућности отплаћивања дугова. Уз недостатак финансијске писмености, експанзија тржишта микрокредита у Индији је такође довела до тога да се агенти тих институција понашају неодговорно, задужујући клијенте са постојећим кредитима због жеље да задовоље квоте и издају што већи број микрокредита (Rhyne, 2010).

Велики допринос микрокредита је промена стереотипа и нетачних схватања о финансијском понашању и могућностима сиромашних. Пре популаризације микрокредита, сматрало се да су сиромашни јако ризична група јер немају сталан приход новца нити залог за кредит. Међутим, након више деценија искуства са издавањем и отплаћивањем микрокредита, доказано је да је та тврдња потпуно нетачна, јер је просечна стопа отплаћивања микрокредита 97% код сиромашних (MIX, 2015). Високе каматне стопе стога служе не да покрију повишен ризик позајмљивања сиромашнима, што би можда и било логично, већ да покрију цену повишених трошкова трансакције позајмљивања новца, будући да су клијенти микрофинансија углавном удаљени од филијале па представници институције морају директно да их посећују.

Потражња за микрокредитима се драматично повећала 90-их година двадесетог века када је, може се рећи, настала „индустрија" микрофинансија (Robinson, 2001) захваљујући снижавању камата и прихватању финансијски искључених (већина становника земаља у развоју) као кандидата за кредите (Banerjee and Duflo, 2011a). У 1997. години је било 7,6 милиона корисника микрокредита, док је у 2010. години било 137,5 милиона задужених, што је 18 пута више корисника (Maes and Reed, 2012). Због тога је дошло до појаве два феномена: ширења и тзв. комерцијализације непрофитних микрофинансијских институција (*commercialization*) и приближавање традиционалних банака сиромашним слојевима становништва (*downscaling*).

Због недостатка неопходног капитала за задовољавање високе потражње за кредитима и избегавања ослањања на донаторске фондове и кредите комерцијалних банака, неке веће непрофитне организације су се трансформисале у званичне микрофинансијске институције или су добили банкарску лиценцу (Berger, Goldmark and Miller-Sanabria, eds. 2006). Један од најпознатијих примера трансформације микрофинансијске институције је *Compartamos Banco* из Мексика (Слика 20). Ова банка је основана 1990. године као непрофитна организација, постала регулисана микрофинансијска институција у 2000. години и добила банкарску лиценцу у 2006. години, захваљујући чему је у 2010. години имала скоро два милиона клијената и $781 милиона у активним микрокредитима (Pantelić, 2013). Док је ова банка критикована због високих каматних стопа и одбацивања социјалне мисије, може се рећи да је високи број клијената доказ чињенице да та банка пружа финансијске услуге које су итекако потребне заједници. Развој и трансформација банке није довело до прекидања односа са клијентима; у неким случајевима су искључени сиромашнији клијенти, али је проширен портфолио кредита омогућио и да клијенти остваре своје потребе.

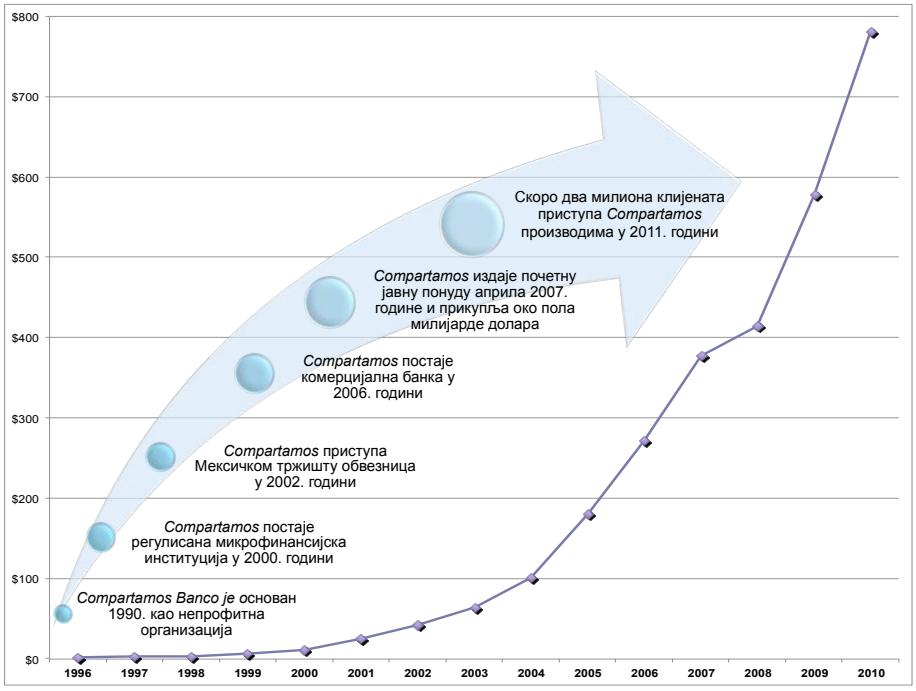

У милионима долара у периоду између 1996. и 2010. године

Слика 20: Развој *Compartamos Banco*-а и њиховог портфолија кредита

Преузето: Pantelić, 2013: 30

Профитабилност микрофинансија је привукла пажњу и неких већих банака, због позитивног али споро растућег прихода и конкуренције која је спуштала цене (Christen, 2001). Такође их је привукла прилика да диверсификују понуду услуга и тржиште клијената (Helms, 2006). Те банке су у неким случајевима почеле да нуде производе за сиромашније слојеве становништва кроз тзв. *downscaling* банака. Висока конкуренција и растући број учесника на тржишту су довели до тога да неке од непрофитних микрофинансијских институција изгубе основно определење на мисију. Наиме, непрофитне организације нуде не само приступ финансијским услугама већ и инвестирају у описмењавање и оснаживање клијената. Покушавајући да покрију високу потражњу клијената, неке од непрофитних организација су сузиле фокус и избациле ове комплементарне услуге, што је у неким случајевима довело до удаљавања од социјалне мисије (*mission drift*) (Christen, 2001).

Учешће већих банака на тржишту микрофинансија је показатељ финансијске исплативости овог сегмента. За сиромашне може имати позитивне ефекте, посебно за особе које би успостављањем односа са банком у будућности могле да изграде кредитну историју и приступе финансијским услугама по повољнијим условима од микрофинансијских институција. Најчешће су то мање сиромашне особе, али учешће већих банака такође олакшава процес финансијске инклузије кроз државне социјалне програме попут условних новчаних трансфера (Bold, Porteous and Rotman Parker, 2012). Иако се не може извести закључак да је један или други извор кредита најуспешнији, може се закључити да се корисници микрокредита међусобно разликују, те се сегментацијом тржишта могу најбоље покрити потребе хетерогене групе клијената.

5.1.3 Заштита од економске несигурности и осигурање сиромашних

Несигурност је значајна карактеристика свакодневног живота сиромашних. Подложни високим ризицима, последице већих интерних или екстерних потреса су изразити проблем код сиромашних јер осим евентуалне социјалне подршке или мање уштеђевине, са ниским дохоцима је тешко да се сами извуку из тешкоћа. Екстерни потреси могу да увуке особе у сиромаштво и да их „заробе” на дуже време, без јасног система изласка (Geronimi et al. 2006). Један од начина како се та појава може спречити јесте кроз осигурање. Тржиште услуга осигурања

сиромашних је доста развијено и у понуди су бројни производи попут здравственог, животног и пољопривредног осигурања. Услови и рокови ових полиса су углавном прилагођени потребама сиромашних и њима су финансијски приступачни. Услуге осигурања су посебно прилагођене потребама земаља у развоју у складу са локалним околностима, климатским условима или културолошким обичајима.

Полисе осигурања за сахране су, на пример, изузетно популарне у Јужноафричкој Републици (преко пола становника их има) и то из два разлога: први је културолошки а други је здравствени. Традиција сахране је специфична у овој земљи јер се очекује да ће ужа породица потрошити значајне суме новца на велику сахрану, након чега ће примити и нахранити бројну ширу породицу (McCracken, 2014). Без уштеђевине или полисе осигурања, породице се задужују како би отплатиле трошкове сахране, па у неким случајевима могу и постати сиромашни због изгубљених прихода преминуле особе и обавеза отплаћивања дуга (Roth, 2000). У том погледу је значајно да се региструје епидемија СИДА-е и економске последице те епидемије. Ова болест, уз пропратне компликације као што је туберкулоза, има високу стопу смртности. Стопа нове зараженості од СИДА-е у Јужноафричкој Републици је највећа на свету, а у 2012. години је 12,2% становништва било заражено (Malan, 2014). Животни век у овој земљи је драматично скраћен као последица ове епидемије, што значи да већи број људи умире; они умиру млади и отуда је њихов продуктивни капацитет у просеку низак (Mba, 2007). Из тог разлога су полисе осигурања за сахране посебно популарне у овој земљи, као одговор на културолошке и здравствене специфичности.

У земљама у развоју, пољопривредни сектор запошљава велики део радне снаге али је подложан високом ризику (Gollin, Lagakos and Waugh, 2013). Приходи у пољопривредном сектору су изузетно зависни од климатских услова. Поплаве или суше могу да у потпуности униште жетву, што може довести до немогућности издржавања породице и отплаћивања дугова уложених у процес производње. Због високог учешћа радне снаге у овом сектору, велики део становништва ризикује да постане „заробљено” у сиромаштву. Полисе осигурања за пољопривредни сектор су један од начина на који се може заштитити становништво.

Осигурање као финансијска услуга је дуго било непривлачно сиромашном становништву због проблема транспарентности, корупције и ниског нивоа разумевања и поверења у ту врсту услуга (Banerjee and Duflo, 2011a). Једно од креативних решења за ове препреке долази из пољопривредног сектора увођењем индексираних полиса, које се исплаћују на основу мерљивих индикатора као што је ниво падавина у сезони. На основу статистичких историјских података о просечним нивоима падавина и процене стручњака за количину падавина која најбоље одговара расту пољопривредног производа, осигуравајуће друштво може успоставити рангове у полиси. Уколико су нивои падавина у сезони били изнад или испод тог ранга, осигуравајуће друштво мора да исплати своје клијенте. Тиме се повећава транспарентност исплате и избегава могућност корупције или дискриминације клијената.

Међутим, треба напоменути да је осигурање доста непопуларан финансијски програм међу сиромашнима. У том погледу, илустративан је следећи пример. Група истраживача је промовисала индексирано осигурање у два региона Индије, кроз локалну микрофинансијску институцију са добром репутацијом која је била доста позната локалном становништву. Када су покушавали да привуку клијенте, свега 20% пољопривредника је купило полисе и већина је купила мале полисе које би покриле свега 2-3% њиховог губитка у случају суше (Cole et al., 2013). Главни разлози за непривлачност полиса осигурања код сиромашних укључују: тржиште осигурања (несугласица између приватног приступа друштава и државне интервенције након криза које утичу на тржиште); неразумевање компликованих детаља ове врсте услуга; кредибилитет фирме која нуди услугу (транспарентност, корупција); као и временска неконзистенција (текуће потребе конкуришу будућим потребама) (Cole et al., 2013).

5.1.4 Коришћење финансијских услуга: трансфер новца

Међународно слање новца има важну улогу у економским токовима, а за сиромашне је значајан извор додатних прихода. Унутар држава се такође практикује трансфер новца између лица, фирми и установа. У земљама у развоју, главни начин слања и примања новца је у готовини, као, на пример, слањем новца преко пријатеља или возача аутобуса (Demirgüç-Kunt et al., 2015). Чак и код финансијски укљученог становништва постоји преференција ка готовом новцу,

односно особе са рачуном шаљу новац у готовини истим интензитетом као и они који не поседују банковне рачуне.

Иако је неформални систем трансфера популаран код становништва, могу се истаћи и аргументи за коришћење формалних канала. Наиме, банковни рачуни омогућавају сиромашнима да чувају свој новац на сигурном месту и олакшава им обављање финансијских трансакција. Преко рачуна они могу да приме уплату хонорара, плате рачуне за струју и воду, па чак и да изграде кредитну способност помоћу које би у будућности могли да се квалификују за добијање кредита. Занимљиво је и да су новчане дознаке велики извор прихода сиромашних, пре свега новац који радници шаљу својим породицама (*remittances*).

Коришћење трансфера у оквиру националне привреде може да се обавља на више начина, у зависности од региона света (Слике 21 и 22). Иако је слање готовог новца најпопуларнија метода, новац се може пренети и преко финансијске институције, путем мобилног телефона или оператера финансијских трансфера. Метода примања новца, поготово у случају домаћих трансфера, ће углавном да зависи од изабране методе слања новца, као што се може видети из Слика 21 и 22. Ове слике илуструју и разноврсност изабраних канала трансфера у појединим деловима света.

Напомена: Испитаници су могли да изаберу више могућности

Слика 21: Начин слања домаћих трансфера у 2014. години

Слика 22: Начин примања домаћих трансфера у 2014. години

Преузето: Demirgüç-Kunt et al., 2015: 35

Финансијске институције су сигурнији канал за слање и примање новца од слања готовине, али се подразумева да ће пошиљаоци и примаоци да поседују банковне рачуне и да ће моћи да плате трошкове провизије за те трансакције. Мобилни телефон, као канал за трансфер новца, је јефтинији од коришћења

финансијског система. Овај канал је уједно и најпопуларнији у Подсахарској Африци, где је сектор мобилног новца најразвијенији. У овом региону је процењено да 12% одраслих користи мобилни новац,[41] док у целом свету свега 2% одраслих користи производе мобилног новца (Demirgüç-Kunt et al., 2015). Слање новца путем оператера финансијских трансфера је трећи по реду најпопуларнији канал, и он је користан за финансијски искључене особе јер је сигурнији од слања готовог новца и не захтева поседовање банковног рачуна. Међутим, провизије оператера могу бити високе и због тога се корисници често одлучују за друге канале. У земљама у развоју, трансфери се углавном не обављају кроз само један, него путем више канала; у просеку су пошиљаоци трансфера навели да користе 1,4 канала за слање новца (Demirgüç-Kunt et al., 2015).

Светска банка процењује да је у 2012. години $401 милијарда послато у земље у развоју (Слика 23), а да је слање новца унутар саме земље вишеструко већа сума (World Bank, 2013a). Слањем новца из већих градова у мања места унутар саме државе, или слањем новчаних дознака из иностранства, има изузетан ефекат на локалну економију и на сиромашно становништво. У земљама у развоју, та количина новца је знатно виша од прилива званичне развојне помоћи и упола величине директних страних инвестиција (Слика 23) те има значајну улогу у економским токовима земље и представља примамљиво тржиште за производе међународног и домаћег трансфера новца.

[41] Мобилни новац је термин који се употребљава за обављање одређених финансијских услуга путем основног мобилног телефона. То укључује примање и слање трансфера, плаћање рачуна, па и узимање мањих кредита.

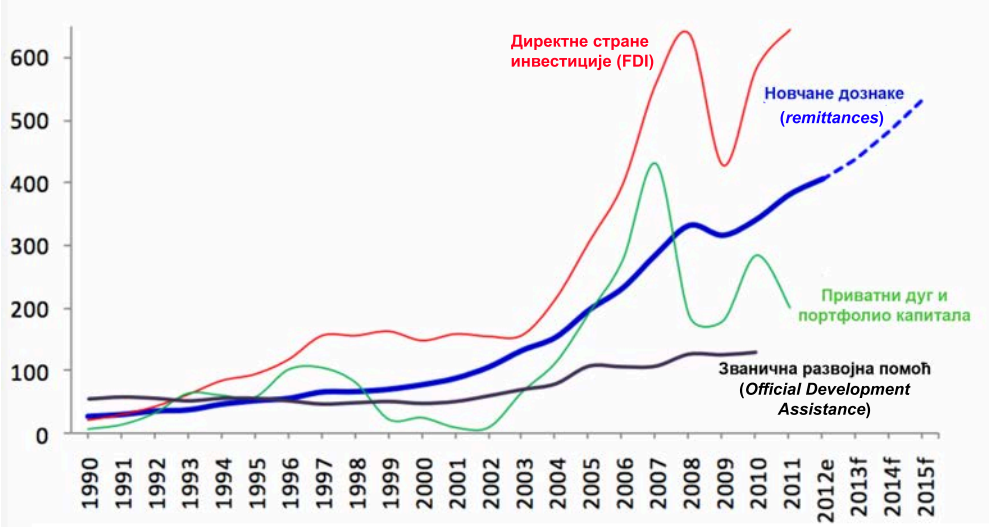

Милијарде америчких долара у периоду од 1990. до 2011. године

Слика 23: Компарација прилива новца у земље у развоју

Преузето: Ratha, Aga and Silwal, 2012: 1

На основу изложених података, може се закључити да је одлика финансијске инклузије у свету разноврсност финансијских услуга и производа, укључујући штедњу, кредите, осигурања и системе за управљање новцем. Због разноврсности тржишта и разноликости категорија самих сиромашних, неформалне и формалне организације, попут микрофинансијских институција и банака, пружају финансијске услуге сиромашнима. Док приступ и коришћење неформалних финансијских услуга не спада под појам финансијске инклузије, улога ових организација је значајна као потпора најсиромашнијим слојевима становништва и као први корак ка финансијској инклузији.

5.2 Финансијска инклузија у свету

Ниво финансијске инклузије у свету расте, што показују резултати истраживања Глобалног Финдекса из 2011 и 2014. године. Укључивањем 700 милиона нових особа у финансијски систем постигао се велики помак у периоду од само три године. Извештај Глобалног Финдекса прецизира да су у развијеним земљама, чланицама ОЕЦД-а са високим дохотком, готово све одрасле особе приступиле финансијском систему, односно 94% одраслих у 2014. години (Demirgüç-Kunt et al., 2015). За разлику од њих, у земљама у развоју свега половина становништва користи финансијске услуге, односно 54% одраслих. Ниво финансијске инклузије у појединачним земљама је приказан на Слици 24,

што помаже да се рашчлане информације о индивидуалним државама сваког региона и указује на унутрашњу различитост нивоа финансијске инклузије.

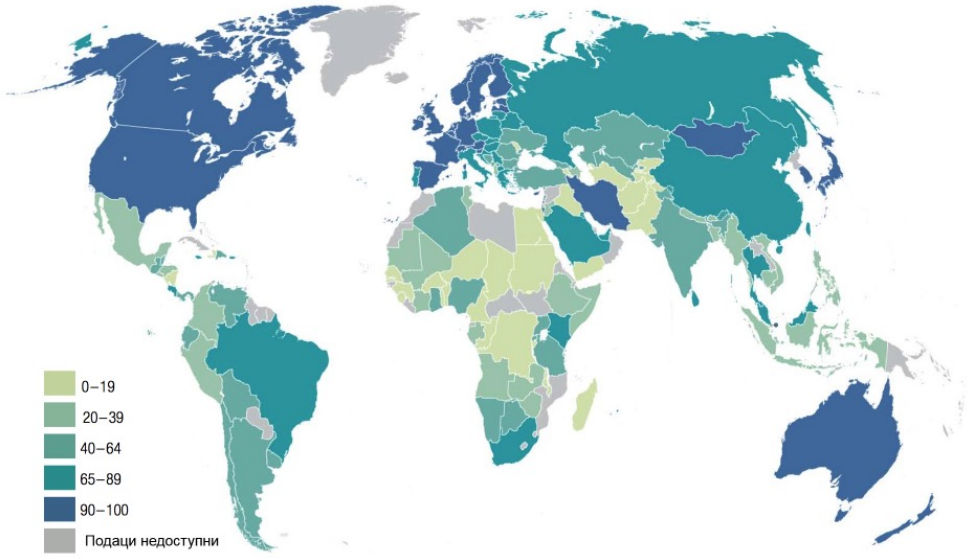

% одраслих у свету са банковним рачуном у 2014. години

Слика 24: Финансијска инклузија у свету

Преузето: Demirgüç-Kunt et al., 2015: 12

На Слици 25 се приказује ниво приступа банковним рачунима, односно финансијска инкслузија по регионима, и уочава се да је Блиски Исток регион са свега 14% одраслих укључених у токове формалног финансијског система. Највиши ниво инклузије се уочава у Источној Азији и Пацифику где је 69% одраслих приступило банковним рачунима. Може се уочити све значајнија улога иновације мобилног новца, првенствено у региону Подсахарске Африке, али такође у Јужној Азији и Латинској Америци и Карибима. Будући да се мобилни новац усвојио јако брзо у Подсахарској Африци, очекује се да ће овај микс финансијских канала да се повећа у будућности, а да ће та иновација помоћи процесу финансијске инклузије (Pénicaud and Katakam, 2013). Истиче се и да су земље у развоју у региону Источне Азије и Пацифика изнад светског просека по питању приступа банковном рачуну.

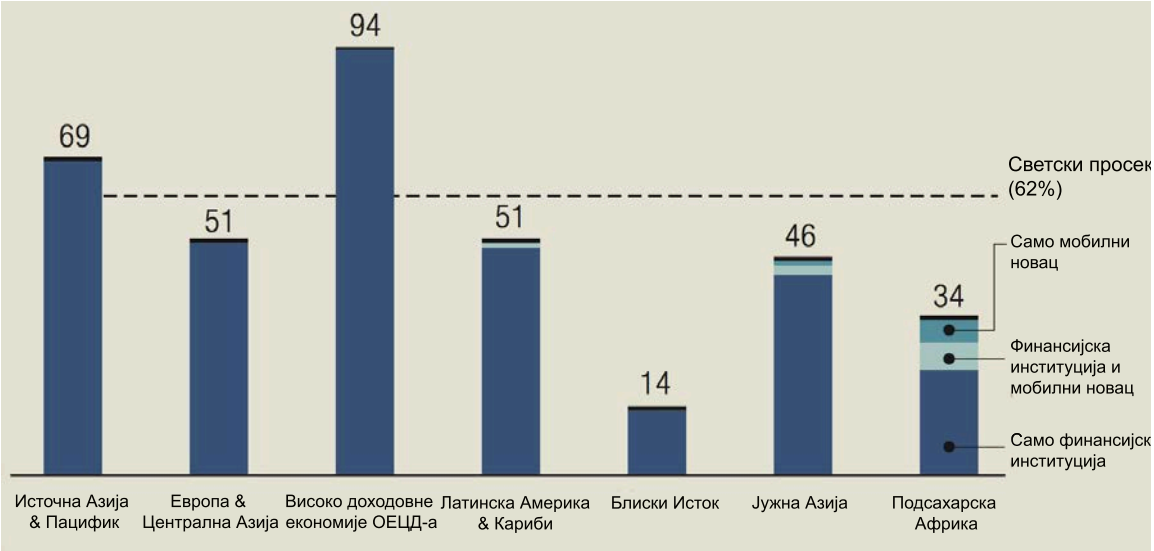

% одраслих са рачуном у 2014. години

Слика 25: Приступ банковним рачунима у свету

Преузето: Demirgüç-Kunt et al., 2015: 11

Према извештају Глобалног Финдекса из 2015. године, значајан тренд у финансијској инклузији је увођење технолошких алтернатива дигитализацијом система плаћања, као што су уплата редовних хонорара или државних трансфера директно у банковне рачуне, плаћање школарине и стамбених рачуна преко банака (Demirgüç-Kunt et al., 2015). Дигитализација има позитивне ефекте за пошиљаоце и примаоце новца (World Bank, 2014c) пре свега захваљујући повишеној ефикасности убрзавања слања и смањивања трошкова финансијских трансакција (Aker et al., 2013; Babatz, 2013; CGAPa, 2011). Значајно је и то да се трансфери обављају на сигурнији начин јер се са система транспорта готовог новца камионима, прешло на систем виртуелног транспорта новца (Wright et al., 2014).

Такође је показано да дигитализација трансфера помаже да се побољша надзор преноса новца, повећавајући транспарентност исплата државних и других трансфера, што је посебно значајно у земљама са високим нивоом корупције или оним где је претходно долазило до губљења новца код пошиљаоца и примаоца (Muralidharan, Niehaus and Sukhtankar, 2014). Олакшавањем процеса слања новца се такође укључује већи број учесника у финансијски систем, чиме се могу повисити нивои штедње кроз формалне канале и производе (Batista and Vicente, 2013; Prina, 2012; Aportela, 1999).

Финансијска инклузија подразумева првенствено приступ финансијским услугама али и њихово коришћење према потребама клијената. У циљу поспешивања инклузије, бројне иницијативе су посвећене отварању банковних рачуна и то најчешће државни програми трансфера или земље стратешки оријентисане финансијској инклузији, попут Индије (Demirgüç-Kunt et al., 2015; World Bank, 2014b; Bold, Porteous and Rotman Parker, 2012). Међутим неки аутори критикују те иницијативе као недовољне за постизање финансијске инклузије због некоришћења рачуна (Wharton, 2014; Bold, Porteous and Rotman Parker, 2012). Свакако појава отворених а некоришћених банковних рачуна није уочена у земљама ОЕЦД-а са високим дохотком, будући да је 84% испитаника одговорило да месечно бар једанпут полажу новац на рачун а 87% бар једанпут преузме новац са рачуна (Demirgüç-Kunt et al., 2015).

Ипак, у земљама у развоју се уочава да свега половина особа са банковним рачунима редовно полаже или преузима новац са рачуна (Demirgüç-Kunt et al., 2015).

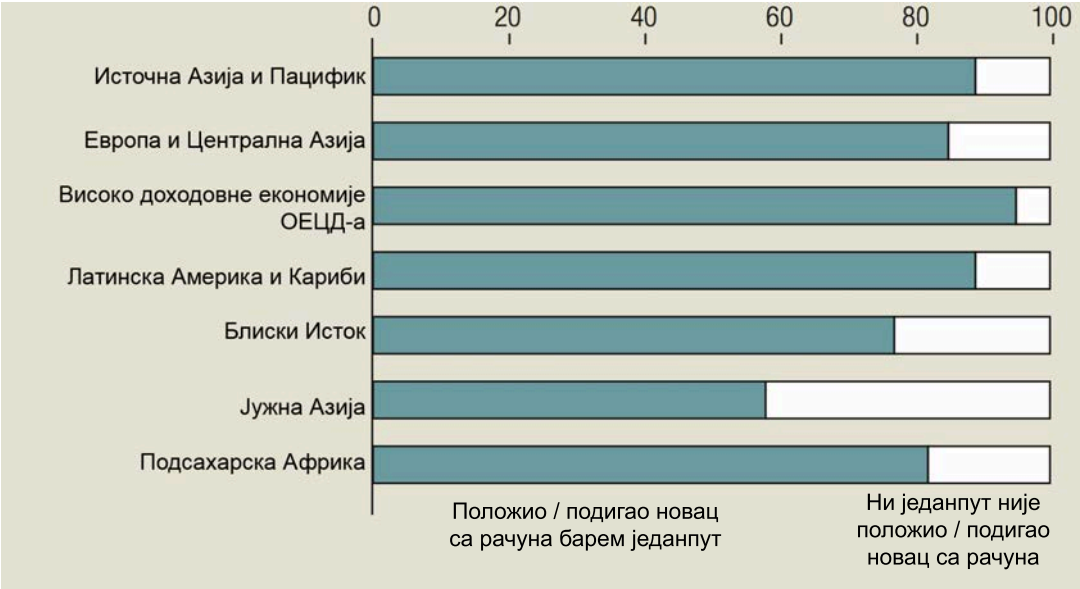

% одраслих у свету које је положило или подигло новац са банковних рачуна у у периоду од годину дана (2014)

Слика 26: Активност у коришћењу банковних рачуна

Преузето: Demirgüç-Kunt et al., 2015: 18

Међу земљама у развоју, региони у којима се најактивније полагао новац на рачуне су били Латинска Америка и Кариби, Источна Азија и Пацифик као и Подсахарска Африка, док се 42% банковних рачуна у Јужној Азији није

користило (као што је истакнуто у Слици 26). У свету је чак 15% испитаника (око 460 милиона особа) пријавило да у протеклих 12 месеци нису ниједанпут положили или преузели новац са рачуна. Просек за земље у развоју је мало виши, односно 20% банковних рачуна нису активно коришћени (Demirgüç-Kunt et al., 2015).

Док се банковни рачуни не користе активно у земљама у развоју, кредити су изузетно популарни финансијски производ. Истраживање Глобалног Финдекса је помогло да се утврде извори тих кредита. Израчунато је да је 42% одраслих у свету позајмило новац најмање једанпут у периоду од годину дана, и нису се уочиле велике разлике између географских региона по питању учешћа формалних и неформалних извора кредита (Demirgüç-Kunt et al., 2015). Проценат становништва које се задужило у 2014. години је био најнижи у региону Латинске Америке и Кариба са 33% док се у Подсахарској Африци највећи проценат (54% становништва) задужио (World Bank, 2014b). Оно што чини разлику између ових региона је сам извор финансирања (Слика 27). На пример, у земљама у развоју је 29% одраслих пријавило да су позајмили новац од породице и пријатеља а свега 9% је приступило кредиту кроз финансијске институције (Demirgüç-Kunt et al., 2015). У високодоходовним земљама је двоструко већи проценат одраслих позајмљивало од финансијских институција, што је уједно био и најпопуларнији извор кредита (World Bank, 2014b). У земљама у развоју Подсахарске Африке, породица и пријатељи су најчешће били навођени као извор позајмице, док су на Блиском Истоку системи одложеног плаћања у продавницама били други најпопуларнији извор финансирања, које је 19% одраслих испитаника потврдило да користи.

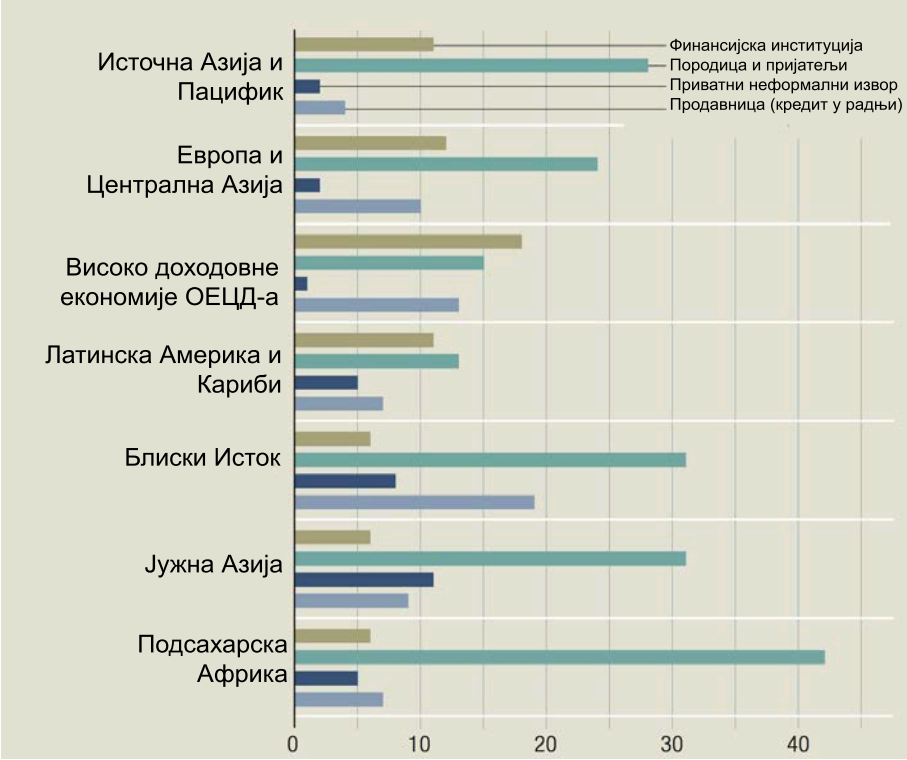

Напомена: Испитаници су могли да изаберу више могућности

Слика 27: Формални и неформални извори кредита

Преузето: Demirgüç-Kunt et al., 2015: 48

Док су сами извори кредита значајни за ублажавање сиромаштва и финансијску инклузију јер указују на питање приступа финансијским услугама, за утврђивање ефективности улагања неопходно је анализирати и коришћење кредита. Истраживањем Глобалног Финдекса се дошло до систематизоване емпиријске потврде да се кредити не користе увек у продуктивне сврхе. Наиме, у циљу ублажавања и дугорочног смањивања сиромаштва, микрокредити могу да послуже као алат за започињање, вођење или ширења бизниса. Задуживање у продуктивне сврхе је према финансијској теорији и најрационалнији приступ јер ће се кроз принос од започетог или продуктивнијег бизниса отплатити кредит. То не значи да је оно једини извор финансирања бизниса; у свету је 17% одраслих пријавило да су инвестирали у бизнис, од којих је 79% пријавило да су финансирали бизнис штедњом (59% искључиво штедњом, а 20% штедњом и кредитом) док је 21% пријавило да су само кредитом финансирали отварање, управљање и ширење пословања (Demirgüç-Kunt et al., 2015: 53).

Задуживање за образовање такође има теоријску подршку уколико ће то образовање имати принос на инвестицију путем повишене зараде у будућности

(Saavedra, 2002). Док задуживање за здравствене или медицинске потребе може да буде предсказатељ улагању у будућност, логиком да ће здравија особа бити продуктивнија, ова намена кредита указује и на могућу реакцију на здравствене кризе јер би ови трошкови требало да се покривају путем уштеђевине (Goldberg, 2014). Утврђено је да је 76% одраслих у свету способно да финансијски преброди кризе,[42] али да је за сиромашнијих 40% становништва то знатно теже.[43]

Истраживање (Demirgüç-Kunt et al., 2015: 52-53) је показало да се свега 8% одраслих особа у земљама у развоју задужило ради продуктивних инвестиција отварања, побољшања и ширења пословне активности (Слика 28). Исти проценат испитаника је потврдио да су се задужили у циљу образовања или плаћања школских дажбина. Значајно је да се 14% одраслих у земљама у развоју задужило због здравствених и медицинских потреба и то посебно у регионима Јужне Азије (20%) и Подсахарске Африке (18%). Истраживање је такође показало да се 17% одраслих у најсиромашнијих 40% становништва земаља у развоју задужило ради покривања ових трошкова. Док извори ових зајмова нису прецизирани у извештају Глобалног Финдекса, може се претпоставити да су извори финансирања за продуктивне инвестиције биле формалног карактера а оне за здравствене и медицинске потребе неформалног карактера.

[42] Кроз упитник Глобалног Финдекса се поставило питање које су шансе да, у случају непогоде, та особа сакупи одређени износ новца у року од месец дана. Тај износ је био еквивалент 1/20 пер капита бруто националног дохотка у локалној валути (Demirgüç-Kunt et al., 2015: 54).
[43] Разлика је у 18 процентуалних бодова у поређењу са богатијим слојевима, без разлике између земаља у развоју и развијених економија

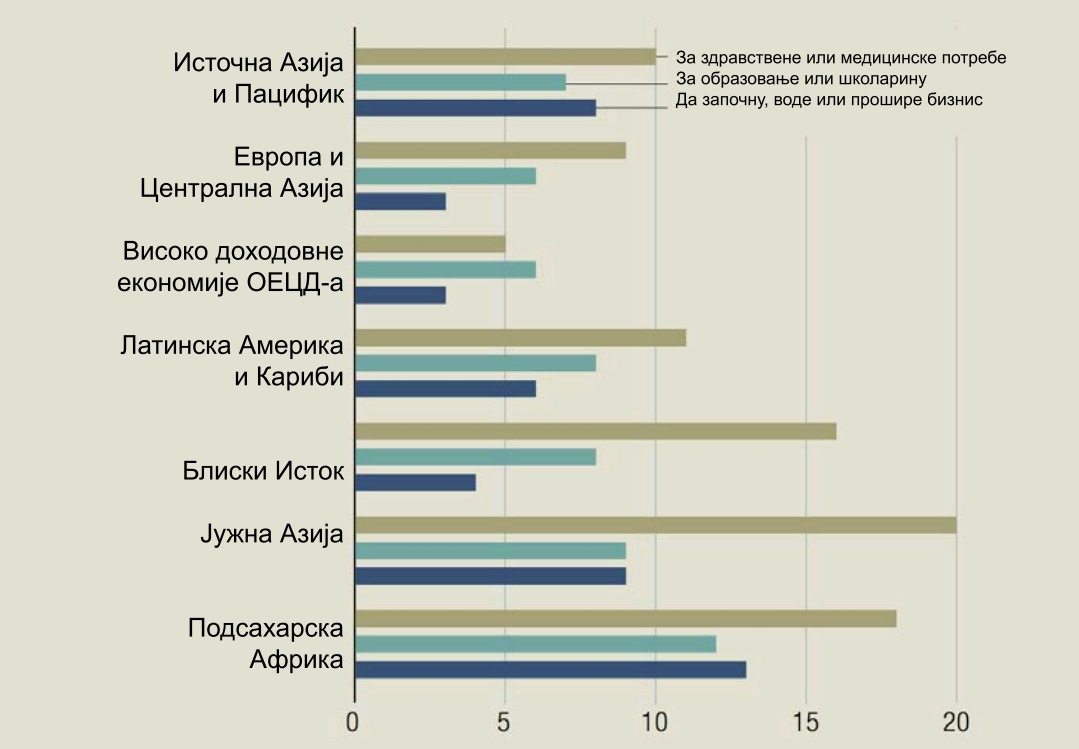

Напомена: Испитаници су могли да изаберу више могућности

Слика 28: Разлози за приступање кредиту (одговори испитаника)

Преузето: Demirgüç-Kunt et al., 2015: 52

За разлику од земаља у развоју, око 5% одраслих у развијеним економија је одговорило да су се задужили у сваком од наведених примера потреба. У високо доходовним економијама ОЕЦД-а истиче се задуживање ради куповине земљишта или стамбеног објекта (26% одраслих), док је мање од 10% одраслих у земљама у развоју узело кредит за ту сврху.

5.3 Успешност финансијске инклузије у ублажавању сиромаштва

Чак и са приступом обимном истраживању о финансијској инклузији, увођењем бројних иновација и измереном побољшању у периоду између 2011 – 2014. године, две милијарде лица је и даље искључено из светских финансијских токова. Фактори који утичу на ову појаву су бројни, а на Слици 29 су визуелно представљени. Ти фактори су категорисани на основу каузалног ефекта вероватноће (не)поседовања банковног рачуна у свету. Од свих индикатора који су анализирани, најзначајнији индикатор финансијске инклузије је био лични доходак: најсиромашнији слојеви сиромаштва имају највећу вероватноћу да буду искључени из финансијског система. Због тога је важно да се у процесима поспешивања финансијске инклузије посебно нагласе сиромашни слојеви

становништва као циљна група, јер постоји висока вероватноћа да ће они свакако бити искључени.

Уз лични доходак, важан корелат финансијске инклузије је и образовање. Особе са осам или мање година образовања имају већу вероватноћу да буду искључени из финансијског система. Иако се често поклапају особе са ниским нивоом образовања и дохотка, овај фактор додатно указује на важност образовања (посебно писмености) у процесу приступању финансијском систему. Почевши од основних потреба читања и писања за отварање рачуна и математике са основним знањем аритметике (сабирања, одузимања, множења и дељења, односно *numeracy*), све до специфичне финансијске писмености, образовање је кључан елемент постизања инклузије.

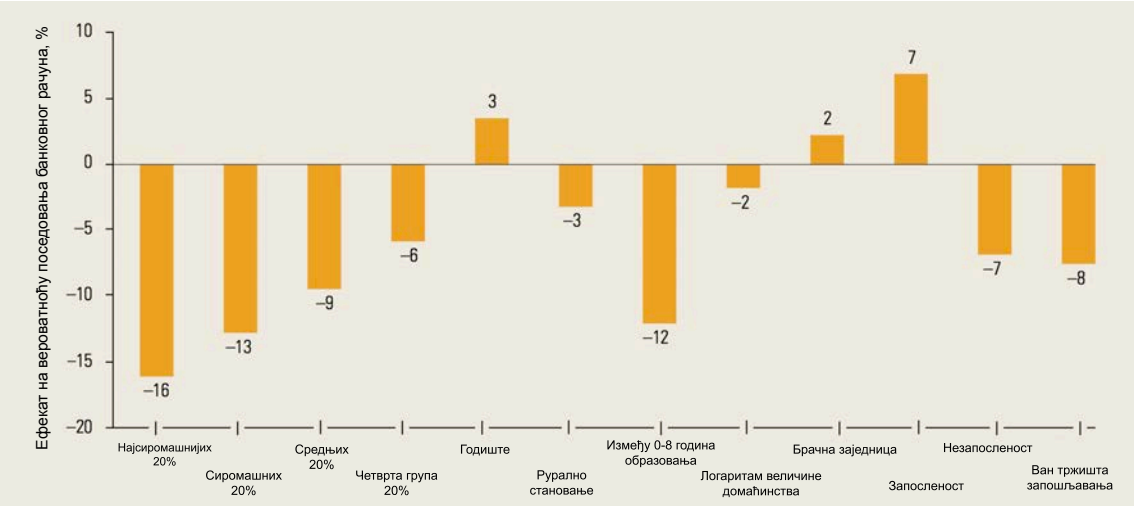

Напомена: Ови подаци се односе на светски просек, укључујући испитанике из свих економских група из развијених и земаља у развоју

Слика 29: Корелације финансијске инклузије

Преузето: World Bank, 2014b: 33 на основу Allen et al., 2012

Међу факторима који поспешују финансијску инклузију, највећи позитивни ефекат је имала запосленост, вероватно због редовног прилива новца и олакшавања система трансфера новца. Међутим, финансијска ексклузија се не дешава увек спонтано; сами сиромашни такође одлучују о томе да ли желе да приступе финансијком систему. Најчешће цитирани разлог ауто-ексклузије из финансијског система је недостатак новца (65% испитаника[44]), док су следећи по

[44] Испитаници су могли изабрати више могућности. За 30% испитаника, „недостатак новца" је био једини разлог који су истакли, док је 65% испитаника изабрало овај и/или још разлога.

реду били: висока цена финансијских услуга (25% испитаника), приступ преко члана породице који има постојећи рачун (23%), удаљеност од финансијске установе (20%), недостатак административне документације (18%), неповерење (13%) и верска опредељеност[45] (5%) (Demirgüç-Kunt and Klapper, 2012: 19).

Разумевањем утицајних фактора финансијске инклузије помаже да се идентификују групе под највећим ризиком искључења. Практичари сматрају да је финансијска неписменост, односно непознавање финансијских услуга, једна од највећих препрека у постизању финансијске инклузије сиромашних (78% испитаника се сложило са овом оценом). Стога је и 32% њих сматрало да је финансијска едукација најважнија стратегија промоције финансијске инклузије, док је 18% указало на промене у правном оквиру, 17% сматрало да треба промовисати нове технологије кредита, а 33% сматрало да је „нешто друго" најбоље (World Bank, 2014b: 5).

Истраживања су показала да финансијски систем помаже људима да започну или побољшају свој бизнис, инвестирају у образовање, управљају ризиком и преброде финансијске кризе (Karlan and Zinman, 2010; Kappel, 2010; Beck, Demirgüç-Kunt and Levine, 2007; Beck, Levine and Loayza, 2000). Штавише, приступ банковним рачунима и пропратним системима управљања новцем повишава ниво штедње, продуктивних инвестиција и потрошње код сиромашних и да оснажује жене, док кредит има позитиван утицај на запослење и приходе (Bruhn and Love, 2014; Кул, Ербек и Лов 2014; Ashraf, Karlan and Yin, 2010; Beck, Demirgüç-Kunt and Martínez Pería, 2007; Burgess and Pande, 2005; Aportela, 1999). Приступ банковним рачунима и услугама који омогућују сиромашнима да штеде на формалан и неформалан начин има веома позитивне резултате за сиромашно становништво. Бројна емпиријска истраживања подржавају ову тврдњу и показала су да приступ услугама заправо повишава ниво штедње сиромашних (Aportela, 1999; Ashraf, Karlan and Yin, 2010), повишава ниво потрошње, продуктивност, приходе и инвестиције у превенцију здравствених проблема (Dupas and Robinson, 2013; Ashraf, Karlan and Yin, 2006), умањује рањивост од

Испитаници су у просеку навели 1,7 разлога од 8 понуђених разлога. Опцију „неки други разлог" је изабрало 12% испитаника (Demirgüç-Kunt and Klapper, 2012: 19, 28).

[45] Међу верским разлозима за неучествовање у финансијском систему се истиче исламска религија, која због Шеријатских правила другачије пружа финансијске услуге будући да је забрањено да се наплаћује камата. Више информација се могу пронаћи у World Bank, 2014b: 36.

болести и других непредвидљивих догађаја (Ashraf, Karlan and Yin, 2010) и побољшава положај жена у друштву (Dupas and Robinson 2011, 2013). Штавише, финансијска инклузија је повезана са економским растом, конкурентношћу и тражњом за радном снагом, што потпомаже целокупном друштву, а посебно сиромашнима кроз „инклузивнији" раст (Beck, Levine and Levkov, 2010).

5.4 Критичка анализа финансијске инклузије

Приступањем адекватним финансијским услугама које задовољавају потребе становништва са ниским дохотком који живе у различитим деловима света може да оклакша процес акумулације и побољшања људских, физичких и друштвених добара (Cull, Ehrbeck and Holle, 2014). Међутим, сам приступ овим услугама није довољан за ублажавање сиромаштва и побољшање квалитета живота (Cole, Sampson and Zia, 2009). Три од четири сиромашних који су недавно приступили финансијским услугама, што је између 375 и 600 милиона лица, никад нису приступили финансијској обуци, што би им омогућило да распознају који им је програм најадекватнији (Xu and Zia, 2012).

Осим неопходног улагања у обезбеђивање адекватних услуга, неопходно је и да се елиминишу препреке у процесу приступању финансијском сектору и да се подстиче тражња међу сиромашнима оснаживањем клијената и кроз финансијску писменост. У циљу ублажавања сиромаштва, поставља се и питање да ли је стратегија штедње или стратегија кредита успешнија у ублажавању сиромаштва, и како да се најбоље поспеши финансијска инклузија у земљама у развоју.

5.4.1 Тржиште микрофинансијских услуга

Што је домаћинство сиромашније, то је више изложено ризику и лошије подноси било какве падове у дохотку. Такође теже подноси непланиране издатке као што су плаћање лечења или покривање животних трошкова након губитка посла. Управо сиромашним особама је најпотребније приступити адекватним финансијским услугама попут рачуна за штедњу, осигурања, краткорочног зајма, услуга за електронско слање и примање новца, и слично.

Сиромашне особе раде не само да би зарадили за храну, већ и да покрију трошкове становања, струје, транспорта, образовања, здравствених услуга и многих других ствари. Уколико живе далеко од урбане средине, могу потрошити

много времена у пешачењу или много новца за превоз. У зависности од њихове стамбене ситуације, могуће је да ће посебно морати да плаћају за воду и за коришћење купатила јер њихов стамбени простор нема те погодности. Ово је приказ њихових свакодневних финансијских потреба, али се често суочавају са потребом за већом сумом новца. Стога је неопходно да се финансијске услуге класификују кроз временски оквир као краткорочне (брзо доступни кредити којима се покривају неочекивани трошкови); свакодневне (банковни рачун и системи трансфера / финансијских трансакција); и дугорочне (полисе осигурања и продуктивни или инвестициони кредити).

Разумевањем финансијских потреба сиромашних се може доћи до успешнијег креирања услуга и производа. Једно од најдетаљнијих приказа финансијских активности сиромашних је објављено 2009. године у књизи „Портфолио сиромашних" у којој аутори анализирају закључке детаљног истраживања у Јужној Африци, Банладешу и Индији користећи методологију финансијских дневника[46] (Collins et al., 2009). Истраживање је потврдило да сиромашне особе користе разноврсне финансијске инструменте, а да им су им потребне не само услуге за управљање новцем већ и повремени приступ већим сумама новца (*lump sums*) како би платили школарину деце, купили лекове, покрили трошкове друштвених и верских фестивала, пребродили потресе и уштедели за пензију (Wright, 2005).

Табела 8: Категорије и употреба финансијских услуга за клијенте са ниским дохоцима

Категорија	Употреба	Финансијске услуге
1. Управљање исплатама	Примање плате или трансфера, плаћање рачуна или слање новца	- Банковни рачуни - Трансфери новца - Девизе
2. Управљање протока новца	Ублажавање успона и падова у дохотку и потрошњи	- Ликвидна штедња - Потрошачки кредит
3. Управљање инвестицијама	Одржавање и повећавање куповне моћи штедње и других актива	- Орочени депозит - Стамбени и имовински кредити - Закуп - Штедња за пензионисање (или микропензије)

[46] Истраживачка методологија финансијских дневника подразумева прикупљање детаљних информација о дневним финансијским трансакцијама сиромашних

4. Бизнис услуге	Помагање бизнису да задовољи финансијске потребе	- Оснивачки и радни капитал и кредит за експанзију - Сервиси исплата - Осигурање имовине и осигурање од одговорности - Инвестициони капитал (*venture capital*)
5. Управљање ризиком	Смањивање утицаја економских шокова и штићење новца	- Циљана штедња - Кредит за хитне потребе - Животно, здравствено и осигурање имовине - Сеф за чување ствари од вредности

Преузето: Frankiewicz and Churchill, 2011: 7
на основу Churchill and Frankiewicz, 2006

Комплексност финансијских портфолија сиромашних захтева иновацију и флексибилност. Неки сматрају да се ово постиже детаљнијим истраживањем тржишта и кроз развијање производа на основу тражње (Wright, 2003; Cohen, 2002), док други предлажу флексибилност у распореду отплаћивања кредита, количине позајмљеног новца и нивоа камата (Meyer, 2002). Стручњаци такође истичу да би финансијски производи креирани за сиромашније слојеве становништва требало да помогну процесу штедње, пребројавању криза, и да поспешују изградњу и чување личних, друштвених, и других добара (Matin, Hulmen and Rutherford, 2002; Hickson, 2001). У Табели 8 су представљене главне категорије и употребе финанијских услуга за сиромашне.

Финансијске услуге сиромашнијих клијената се суштински не разликују од основних услуга које користе имућнији клијенти, али се у дизајну производа уочавају специфичности самих клијената. Као прво, финансијске услуге за сиромашне имају ниске баријере приступа, односно олакшавају приступ особама без претходне кредитне историје, без имовине и других актива, и са ниским нивоом образовања и стручности (Mendoza and Thelen, 2008). Такође одговарају њиховој географској локацији, омогућавајући приступ чак и у руралним пределима.

Финансијска инклузија подразумева два важна критеријума: приступ финансијским услугама и њихово коришћење. Будући да је проценат неактивних рачуна доста висок (Demirgüç-Kunt et al., 2015), финансијски и социјални сектори су се помогли иновацијом у креирању производа. Међу тим иновацијама су и нове

методологије осмишљавања производа са фокусом на крајњег корисника (*client-centered products*) и на одлике људског понашања (*human centered design*). Оне подразумевају детаљно познавање клијената и њихових потреба у циљу дизајна адекватних услуга.

Као подршка тези да је изузетно тешко постићи успех са иновацијом у дизајну финансијских услуга наводи се пример Консултативне групе за помагање сиромашних (Consultative Group to Assist the Poor), која је три године експериментисала и дефинисала 175 концепата и 30 прототипа финансијских услуга од којих су само четири биле усвојене и један остао у процесу разматрања. Међу најпопуларнијим производима су били они везани за технологију, што је логично будући да је простор за експериментисање широк. Штавише, у овим експериментима се интеграција технологије показала као најуспешнија стратегија за креирање адекватних финансијских услуга за сиромашне.

Највећа препрека у пружању финансијских услуга сиромашнима у земљама у развоју је инфраструктурног карактера. Будући да је сиромаштво често распрострањено у руралним подручјима (Dercon, 2008) у којима се уопште и не нуде финансијске услуге, односно не постоји ни зграда банке, тешко је очекивати да ће неко моћи да приступи финансијском систему. Богатији слојеви становништва могу да оду до оближњег насељеног места и отворе рачун, али цена транспорта за сиромашне може бити искључујући фактор. У пракси се показало да цена приватног транспорта може бити чак и виша од просечне количине новца који желе да полажу на рачун, те је мала вероватноћа да ће они да се укључе у формалне финансијске програме.

Један од начина на који се решава проблем физичког приступања финансијском систему је коришћење технолошке иновације. Те иновације могу бити високе или ниске технологије (*high tech, low tech*), попут паметних телефона или стандардних телефона, са више и мање људског контакта (*high touch, low touch*) односно људске подршке. Технологија која захтева најмању инвестицију је постављање банкомата. Та машина омогућава корисницима да приступе свом новцу у било ком моменту, користећи банковну картицу и јединствени број, односно пин код. Осим преузимања новца са рачуна, одређени банкомати пружају

могућност плаћања рачуна за струју и воду, трансфер новца, па чак и депозит на рачун (то су посебни аутомати који примају новац).

Софистициране машине нуде аудио пратњу (за неписмене или слепе), избор језика (за мултилингвалне земље), па чак омогућавају и плаћање ствари купљених преко интернета. Особе које немају приступ кредитној картици а желе да купе нешто преко интернета, попут авионске карте, могу да резервишу карту преко интернета и да изврше уплату на посебном банкомату уместо да оду до шалтера банке или поште. Овај апарат (који производи фирма *Qiwi*) је посебно популаран у Русији, земљи у којој је половина одраслих финансијски искључена али у којој је 2013. године 60 милиона корисника могло приступити мрежи од 169.000 ових апарата (двоструко више од класичних банкомата) (Khrennikov, 2013).

Иако је технологија банкомата и сличних производа за финансијске трансакције постала изузетно софистицирана, технологија и даље може да искључује најсиромашније јер захтева да корисници буду писмени и поседују одређени ниво дигиталног знања и вештина, што је код сиромашних јако ниско. У Колумбији, на пример, државни орган *Departamento para la Prosperidad Social* (ДПС) исплаћује милионе прималаца социјалне помоћи преко финансијског система, што, због распрострањености становништва и географске величине, значи да је у многим руралним подручјима једини начин приступању социјалној помоћи преко банкомата.

Док у теорији корисници могу да приступе трансферу у било ком моменту, могу оставити део на рачуну као штедњу, или започети однос са банком као клијенти, у пракси се дешава да 91% прималаца социјалне помоћи у Колумбији увек преузима сав новац, а успут се могу сусрести са технолошким препрекама (CGAP, 2011). На дан исплате трансфера, може се лако видети дугачак ред у коме стотинак особа чека да преузме новац са банкомата. Будући да се банкомат брзо испразни и да се чекање одужава јер клијенти не умеју да користе машину, систем се показао као мање ефикасан од очекиваног.

Штавише, у случају Колумбије настају додатни проблеми јер посебан рачун који је држава отворила за примаоце социјалне помоћи[47] дозвољава максимум три бесплатне трансакције банкоматом у платном периоду,[48] што значи да уколико погреше или више пута проверавају стање на рачуну, банка им наплаћује провизије. Такође могу да изгубе новац уколико затраже помоћ у коришћењу банкомата а та особа им или наплати услугу или узме сав новац.

Постављањем банкомата се донекле решава проблем приступа новцу, али није савршен систем, поготово за најсиромашније слојеве. Друга технолошка иновација је систем банкарских агената (*banking correspondents*), које могу бити особе са бизнисом који су подучени и лиценцирани да нуде финансијске услуге постојећим клијентима или су мобилни агенти који отворе привремену „банку" у којој нуде услуге отварања рачуна и приступању кредитима и другим услугама. На тај начин се мобилни агенти крећу по руралним подручјима без инвестиције у инфраструктуру и отварања локалне филијале. Као пример иновације у приступању клијентима, бразилски *Banco Bradesco* пружа услуге особама дуж реке Амазон користећи пловећу мобилну банку и на тај начин приступа чак и најизолованијим подручјима земље (Prada, 2010).

Систем банкарских агената је свакако допринео финансијској инклузији (Kolloju, 2014; Demirgüç-Kunt and Klapper, 2012) и омогућио приступ финансијским производима и услугама великом броју сиромашних. Комбинацијом људских агената који могу клијентима да помогну у обављању послова, и технолошких апарата којима они могу да приступе рачуну клијената, ова иновација је пружила велики допринос сиромашнима (Assunção, 2013; Mor and Ananth, 2007). Најновија иновација у сфери финансијске инклузије је свакако мобилан новац, односно систем управљања финансијама преко мобилног телефона.

---

[47] Колумбијски програм условних новчаних трансфера *Más Familias en Acción* је у 2015. години исплаћивао око два милиона особа преко симплификованог банковног рачуна отвореног у државној банци (*Banco Agrario de Colombia*) и око милион особа преко система мобилног новца (*DaviPlata*) приватне банке *Davivienda*.

[48] Програм условних новчаних трансфера у Колумбији има две компоненте: образовну и здравствену. У зависности од годишта деце, примаоци (углавном мајке или женска глава породице) би требало да добијају новац шест или пет пута годишње, односно на свака два месеца (трансфер за образовање покрива само 10 месеци у години, искључујући два месеца за распусте). У пракси се видело да те исплате нису увек подједнако распоређене, а чак и када се најаве, новац није увек одмах доступан, што доводи до тога да корисници у покушају преузимања новца плаћају провизије трансакције (Econometría, 2012; CGAPb, 2011).

У сфери финансијских услуга за сиромашне, једна од најзначајнијих иновација је такозвани мобилни новац (*mobile money*) или дигиталне финансије (*digital financial services*). У питању је спровођење класичних финансијских трансакција коришћењем основног мобилног телефона, као алтернативу традиционалним финансијским услугама банкарског шалтера или аутомата. Систем се активира уласком у мени телефона, а онда се, у зависности од програма, може примати и слати виртуелни новац, плаћати рачуни, или допуњавати кредит (минуте) на мобилном. Виртуелни новац се може преузети преко овлашћених агената који га „замењују" за новац у локалној валути.

Оператери мобилног новца могу бити банке или мобилни оператери. Уколико банка нуди услуге, клијенти би евентуално могли да приступе и другим услугама као што су рачун за штедњу или кредит, док мобилни оператери не могу да пружају те услуге без партнерства са лиценцираном финансијском институцијом због строгих банкарских регулатива. Ипак, системи мобилног новца омогућавају сиромашним особама да употребљавају финансијске услуге на јединствен начин који им је приступачнији и јефтинији од претходних класичних производа. Мобилни новац је проглашен као једна од најважнијих иновација за смањивање сиромаштва (Gates, 2015) будући да оно пружа сиромашним особама могућност да обављају велики број финансијских трансакција без већег трошка (времена, новца за транспорт, провизије, итд.).

Мобилни новац је специфично погодан за особе које живе у земљама у развоју јер потпомаже обављање финансијских трансакција без већих трошкова. Оно поспешује укључивање сиромашних у финансијски систем јер им пружа производе који решавају низ препрека, као што су: приступ, трансакције, административне препреке, и дискриминација. Једна од већих препрека финансијске инклузије је заправо приступање рачуну (Demirgüç-Kunt and Klapper, 2012). Особе које живе у руралним подручјима или у мање развијеним земљама где се филијале банака могу наћи само у веома урбанизованим местима, сусрећу се са проблемом физичког приступа банци. Удаљеност је фактор који спречава чак и заинтересоване сиромашне да полажу новац на рачун и редовно користе банкарске услуге. Међутим, још већа препрека су трошкови за јавни или приватни транспорт како би се дошло до банке. Ограничен приступ формалном

финансијском систему је велика препрека, поготово за сиромашне особе чији су трошкови повећани географским факторима.

За отварање банковног рачуна или приступању кредита постоји административна процедура којом се може захтевати минимум депозита, доказ о становању или попуњавање компликованих формулара. Уколико је минимум депозита висок, или особа живи у неформалном насељу без сталне адресе, или се пак не сналази са формуларима због основне и финансијске писмености, сиромашни могу лако бити искључени из финансијског система. Овакве препреке не постоје код мобилног новца, или су барем знатно мање јер им укућани (посебно деца) могу помоћи око управљања телефоном. Дискриминација је још једна препрека са којим се сиромашни суочавају у приступању финансијској институцији, која бива елиминисана технологијом.

У свету постоји 203 милиона отворених рачуна мобилног новца, док су у понуди укупно 255 врста услуга мобилног новца (Слика 30). У 2014. години је 16% одраслих у свету са банкарским рачуном користило мобилни телефон да приступе рачуну или обаве финансијску трансакцију. У земљама у развоју, ово се најчешће дешавало у 13 земаља Подсахарске Африке где је најраспрострањенији систем мобилног новца и у којима се 40% одраслих са банкарским рачуном служило мобилним телефоном за финансијске трансакције.

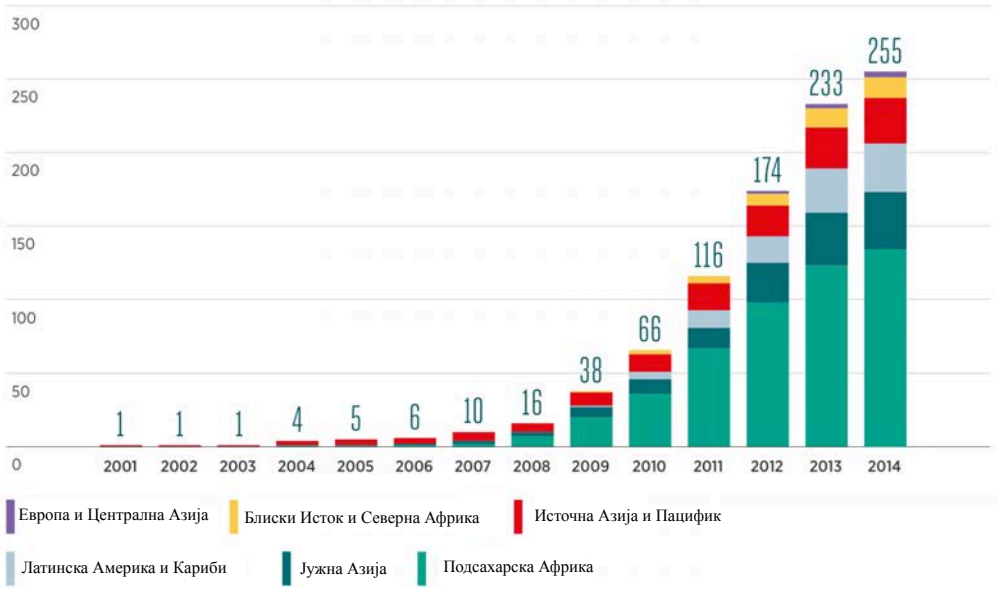

Слика 30: Број активних производа мобилног новца по региону

Преузето: GSMA, 2014: 15

Будући да је иновативни приступ мобилног новца успео да привуче велики број клијената и то посебно оних који су сиромашни или по први пут приступају финансијском систему, спроведена су истраживања и емпиријске анализе мобилног новца у циљу утврђивања ефикасности. Наиме, једно истраживање у Нижеру је показало да је слање финансијске подршке људима за време велике суше путем мобилног телефона смањило трошкове трансакције, а да је за примаоце довело до повишеног диверзитета у исхрани, односно да је тај новац био употребљен на оптималан начин (Aker et al., 2013). У овом истом истраживању се показало и да су жене, које су примале тај новац преко свог мобилног телефона, имале већу контролу новца, те да су могле више да учествују у одлучивању и распоређивању кућног буџета.

Друго истраживање мобилног новца показало је да су корисници *M-Pesa* мобилног новца у Кенији боље расподелили ризик кроз примање веће суме новца из иностранства (Jack and Suri, 2014) и већег диверзитета пошаљилаца. Кроз истраживање се закључило и да екстерни потреси који подједнако утичу на велики број грађана Кеније смањују потрошњу код корисника *M-Pesa* мобилног новца за 11%, док су особе које не употребљавају *M-Pesa* производ осетиле 21% умањења у потрошњи. До те разлике је дошло због тога што су *M-Pesa* корисници боље заштићени од не-корисника, не зато што имају већа примања или су посебно иновативни и напредни (чак 70% популације користи *M-Pesa*, тако да су њихови клијенти разноврсни) (Jack and Suri, 2014).

За време кризе или шокова, *M-Pesa* омогућује корисницима да прошире и продубе своју мрежу социјалне сигурности, повезујући их са породицом и пријатељима и олакшавајући систем слања финансијске подршке (Jack and Suri, 2014). Међутим, овај систем не би успео да *M-Pesa* нема толико велики број корисника, јер је неопходно да пошиљаоци и примаоци буду једнако умрежени у систем. Уколико јесу, онда је слање финансијске подршке једноставно, брзо и јефтино.

Неки стручњаци су већ почели критички да размишљају о мобилном новцу, јер поред импресивног случаја *M-Pesa*, не може се рећи да је тај модел свуда успео или да је свет на прагу великог бума мобилног новца (Matinde, 2015; Tarrant, 2011). Док већина становника Кеније употребљава *M-Pesa* мобилни

новац, укупна вредност финансијских трансакција овог система је 700 пута мања од банкарских (Jack and Suri, 2011), те се свакако не може рећи да мобилни новац за сада представља велику конкуренцију банкама, него само да потпомаже приступању и инклузији.

5.4.2 Приступ финансијском сектору и подстицај тражње

Један од приступа финансијској инклузији је вођен понудом (*supply-driven*), кроз који се финансијска инклузија постиже креирањем адекватних услуга које задовољавају специфичне потребе сиромашних, као што је пример мобилног новца. С друге стране, постоји приступ са становишта потражње (*demand-driven*) који тежи да стимулише потенцијалне клијенте кроз финансијско описмењавање, маркетиншке приступе и подстицаје на штедњу или коришћење других финансијских услуга. Оба приступа потпомажу финансијску инклузију. Штавише, они су међусобно повезани јер стимулација тражње нема смисла без узајамног односа са понудом.

Међународна истраживања су показала да су две милијарде особа искључене из финансијског система (Demirgüç-Kunt et al., 2015) али су се два главна разлога за ту појаву посебно истакла. У просеку је 65% испитаника одговорило да је разлог њиховог неучешћа у финансијском систему недостатак новца (30% њих је напоменуло да је ово *једини* разлог), док је 25% нагласило високу цену финансијских услуга (могли су изабрати више опција) (Demirgüç-Kunt and Klapper, 2012: 19). Истиче се разлика у овим одговорима јер би се „недостатак новца" могао протумачити као посредни фактор високе цене финансијских инклузија, али будући да су те појаве одвојене, јасно је да међу финансијски искљученим особама постоји перцепција да те услуге нису намењене њима, односно да су само за богате или оне који имају новац. На основу овога се закључује да је првенствени повод финансијске ексклузије заправо питање потражње, док је други по реду фактор понуда која не одговара целокупном тржишту.

Постоје бројни приступи подстицању тражње, а међу њима су стратегије промоција и маркетинга популарна тржишна решења. Уколико је циљ промовисање кредита, овај приступ је свакако стратегија која се употребљава и која може произвести позитивне резултате. Међутим, антрополошка истраживања

указују на значајну разлику у маркетиншком приступу кредита и штедње; кредит се промовише као аспирациони производ који мења живот и остварује снове, док се у пракси штедња представља као успорен и отежан процес постизања истих циљева (Fundación Capital, 2013). Такође се сматра да постоји асиметричан однос између клијената и финансијских институција по питању информација и положаја институција, што доводи до лоших одлука клијената и у неким случајевима њиховог искоришћавања од стране институција (Cohen and Nelson, 2011).

Маркетиншки приступи су се показали као ефикасни у подстицању тражње и у промени понашања, али је тешко променити понашање, не само код сиромашних него уопште (Bertrand, Mullainathan and Shafir, 2006). Док маркетиншки приступ, посебно код мање популарних финансијских услуга, може да подстакне тражњу, то ипак није најефикаснији систем. Међу покушајима подстицања тражње истичу се програми подстицања штедње који нуде награде (новчани стимулус) за постизање одређених нивоа штедње. Ови програми су се показали као изузетно ефикасни у постизању циљева отварања и коришћења банковних рачуна, као и промоцији штедње, али висока цена оваквих програма лимитира одрживост и капацитет за масовно ширење (Duflo et al., 2005).

Можда је најпопуларнији приступ подстицању тражње поспешивање финансијске писмености или програми финансијске едукације који подразумевају допринос знању, вештинама и промене у мишљењу о формалном финансијском систему и услугама. У литератури и пракси се овај приступ рашчлањује на три концепта: финансијску писменост (*financial literacy*), финансијску едукацију (*financial education*) и финансијску способност (*financial capability*). Финансијска писменост подразумева познавање основних финансијских концепата (знање и вештине) како би се донеле рационалне одлуке, док је финансијска едукација шири појам који подразумева продубљивање тих знања кроз управљање услугама штедње, задуживања, инвестирања и слично (Cohen and Nelson, 2011). Финансијска способност спаја концепте знања и писмености са праксом, односно употребљавање знања у коришћењу финансијских услуга, и оно се сматра најефикаснијим приступом јер спаја едукацију са конкретном применом, чиме се утврђује знање и постижу резултати (Holzmann, Mulaj and Perotti, 2013).

Показало се да сиромашне особе савесно и вешто управљају личним финансијама, али да већина не познаје или не разуме софистициране финансијске услуге попут кредита и полиса осигурања, што може довести до презадуживања или одустајања од коришћења тих услуга (Karlan, Ratan and Zinman, 2014). Међутим, чак и без приступа овим „компликованим" услугама, сиромашни не штеде у оптималној мери и то посебно не у формалним финансијским институцијама (Fernandes, Lynch and Netemeyer, 2014). Међу стручњацима је опште прихваћено да недостатак информација и финансијска неписменост утичу на стопу штедње. Због тога се инвестирало у програме подршке финансијском образовању (Karlan, Ratan and Zinman, 2014; WSBI, 2010).

Истраживања су показала да је знање из области финансија заиста ниско, да је могуће да финансијска неписменост спречава оптималну штедњу, али није показано да програми финансијског описмењавања успешно поспешују штедњу нити да су сами програми посебно ефикасни (Fernandes, Lynch and Netemeyer, 2014). Док програми финансијске едукације у теорији поспешују промене у понашању, показано је да је то заправо тешко постићи и да је проблем „немам довољно пара" и даље присутан. Док су подстицаји на штедњу један начин да се поспеши ниво штедње, други је кроз иновације у домену финансијских услуга.

Међу успешнијим моделима поспешивања штедње кроз иновације услуга су штедни рачуни повезани са лутријом (Schettini Kearney et al., 2010). У питању је финансијски производ који омогућава штедњу, а у зависности од уштеђеног новца на рачуну повећава могућност да штедиша буде изабран као добитник лутријске награде. Често је то велика сума новца, довољна да привуче велики број штедиша у банку. У неким случајевима награда замењује интерес на депозите, док у другим штедише и даље добијају интерес. Показало се да је овај приступ јако примамљив, посебно за сиромашније слојеве становништва, да је исплатив за финансијску институцију, али да није примењив у свим земљама због законске регулативе која би овакве програме могла да класификује као коцкање (Schettini Kearney et al., 2010).

Као закључак ове анализе може се истаћи да су понуда и потражња два спојена концепта у процесу финансијске инклузије, а да је за две милијарде искључених особа посебно важно истражити каузалност и пронаћи начин да се

финансијски систем њима приближи. Будући да преко половине искључених сматра да формални финансијски систем није намењен њима, долази до изражаја тенденција ауто-ексклузије као важан фактор у том процесу. Тржишни приступи попут маркетинга, финансијских подстицаја и иновативних програма такође могу имати важну улогу. Истиче се да је финансијско оспособљавање становништва од посебне важности. Иако оно не може да гарантује промене у понашању (поспешивање штедње), ипак може да делује на смањење презадужености и да подстакне дугорочно финансијско планирање. Из тог разлога се оно промовише не само међу финансијским институцијама већ и на државном нивоу у око 110 земаља (OECD, 2014).

5.4.3 Микрофинансије: промовисати штедњу или кредит?

Док је за финансијску инклузију генерално утврђено да помаже у ублажавању сиромаштва, микрофинансије су, у медијима и међу стручњацима, посебно промовисане као значајни метод за ублажавање сиромаштва. За микрофинансије се утврдило да „помажу акумулацију и задржавање физичких добара, укључујући стамбене инвестиције, инвестиције у моторна возила и другу опрему, као и физичке активности у форми ликвидне штедње попут накита или стоке" (Berger, Goldmark and Miller-Sanabria, eds. 2006: 244). Оне такође „помажу особама да се боре са сиромаштвом под сопственим условима и на одрживи начин... смањујући њихову рањивост, помажући им да створе и искористе могућности за повећавање зараде" (Hashemi and Rosenberg, 2006: 1).

Микрофинансије подразумевају низ финансијских услуга, што укључује штедњу, осигурање и кредит. Међутим, микрокредити су ти који су привукли највише пажње међу стручњацима, донаторима и државним лидерима. Премијер Бангладеша је 1997. године чак изјавила да је „приступ кредиту за сиромашне једно од најефикаснијих начина борбе протих експлоатације и сиромаштва... једно од најзначајнијих хуманитарних покрета у историји... да ће помоћи најсиромашнијима да се ослободе од ропства сиромаштва и депривације како би процветали и достигли свој потенцијал у корист свих – богатих и сиромашних" (Hasina, 1997: 3-4)

Скоро двадесет година након тих изјава, објављени су резултати емпиријског истраживања у шест земаља који указују на то да је улога

микрокредита заправо много мања него што се очекивало (Banerjee, Karlan and Zinman, 2015). Истраживање је подразумевало методологију случајног узорка са различитим системима узимања узорака, прикупљања података, експерименталног дизајна и економетријске стратегије. Циљ истраживања је био да се утврди ефекат проширеног приступа микрокредитима на дужнике и/или њихове заједнице у шест земаља[49] и на четири континента. Истраживачка обимност овог подухвата је таква да резултати покривају различитост карактеристика задужених, зајмодаваца и самих дугова у урбаним и руралним подручјима (Banerjee, Karlan and Zinman, 2015).

Резултати истраживања и компаративна анализа свих шест земаља указује на то да постоји барем делимична емпиријска подршка тврдњи да проширен приступ кредитима повећава активност постојећег бизниса (Banerjee, Karlan and Zinman, 2015). Међутим, ни у једном случају се није показало статистички значајно повећање нивоа породичног дохотка (иако су цифре биле позитивне). Такође, микрокредити нису показали статистички значајне позитивне резултате по питању потрошње. Потрошња се мерила у четири од шест студија (Индија, Монголија, Мароко и Босна) у којима је показано да је ефекат нула, док је у једном од тих случајева (Босна) утврђен значајно негативан однос, највероватније као резултат кризе због које су испитаници још увек отплаћивали претходне дугове (Banerjee et al., 2015b; Attanasio et al., 2015; Augsburg et al., 2015). По питању акумулације добара трајне потрошње (*durable assets*), у Монголији је приступ кредиту повисио залихе трајних добара у домаћинству, док су у Босни и Индији залихе биле смањене по питању потрошње (Banerjee, Karlan and Zinman, 2015).

Такође није доказано да су корисници микрокредита улагали више новца у образовање и здравље, нити да је било ефекта на образовање (у Босни је чак уочен статистички значајан пад у учешћу деце од 16-19 година у школској настави) (Augsburg et al., 2015). По питању оснаживања жена и њиховог учешћа у одлучивању у оквиру домаћинства, овај фактор је истражен у четири од шест студија и ниједан није показао статистички значајно побољшање осим у случају Мексика где се ситуација за нијансу побољшала (Banerjee, Karlan and Zinman,

[49] Истраживања су спроведена у Босни, Етиопији, Индији, Мексику, Мароку и Монголији у периоду између 2003 и 2012. године.

2015). Истраживање у Мексику је такође показало статистички значајно побољшање благостања, односно субјективног осећаја среће (Angelucci, Karlan and Zinman, 2013).

На основу темељне обраде и упоредне анализе резултата ових истраживања, изнето је пет главних закључака, који су овде сажети на основу њиховог истраживања:

1. Закључују да микрокредити нису „трансформативни", али нуде могућност да сиромашни буду флексибилнији у избору занимања или пословне активности, и да се ослоне сами на себе. Међутим, у шест истражених случајева, микрокредити се нису показали као успешни у смањивању сиромаштва, побољшању животног стандарда задужених, нити побољшања социјалних индикатора.
2. Показало се да се микрокредити употребљавају у ширењу бизниса и да можда повећавају профите, али је та експанзија лимитирана.
3. Истраживачи су закључили да микрокредити имају позитиван ефекат на избор запослења, величину бизниса, избор структуре потрошње, учешће жена у одлучивању и побољшано управљање ризиком.
4. Критике да високе каматне стопе микрокредита негативно утичу на задужене показало се као нетачно, чак и код индивидуалног позајмљивања у Босни и Монголији, и у земљи са познато високом каматном стопом микрокредита (Мексико).
5. Стопа различитости између карактеристика задужених особа и закључених ефеката указује на то да постоје разлике у позитивним и негативним ефектима у зависности од земље, што лимитира изношење генерализованих закључака о трансформативном ефекту микрокредита у ублажавању сиромаштва.

(Banerjee, Karlan and Zinman, 2015: 13-14)

Резултати овог истраживања су од посебне важности за анализу микрокредита управо због употребљене методологије. Претходно доступне информације о утицају микрокредита на индикаторе сиромаштва су биле лимитиране због различитости у методологији истраживања (што је спречавало компаративну анализу) и специфичности истраживања које је спречавало ширу екстраполацију резултата (Pantelić, 2013). Користећи методологију испитивања

случајног узорка, истраживачи су успели да контролишу евентуални утицај екстерних фактора успостављањем упоредне групе (*counterfactual*) и користећи сличне индикаторе, олакшали су статистички директно компаративну анализу ефеката приступа микрокредитима на индикаторе сиромаштва.

Иако су били у питању изоловани случајеви, резултати претходних истраживања који оптимистички наговештавају позитиван ефекат микрокредита на социјалне и друге индикаторе нису занемарљиви. Штавише, објављивање резултата ове опширне компаративне анализе није довело до усаглашеног закључка да би микрокредите требало избацити из употребе. Оно што резултати истраживања показују јесте да се микрокредити, као решење за ублажавање сиромаштва, нису показали толико ефикасни колико се очекивало на основу медијске и пажње развојних агенција у периоду од 1990 – 2015. године. Истраживања су показала да микрокредити, као и кредити генерално, нису решење за све особе а поготово нису најбоље решење за екстремно сиромашне који живе са мање од $2 на дан, али да могу имати важну улогу у процесу ублажавања сиромаштва (Pantelić, 2011).

Алтернатива приступу промовисања кредита као примарне финансијске услуге је приступ промоције штедње или микроштедње. Истраживања указују на важну улогу коју штедња има код сиромашних и као први корак ка постизању финансијске инклузије (Karlan and Appel, 2011; Banerjee and Duflo, 2011a; Collins et al., 2009; Strelitz and Lister, eds., 2008; Rutherford, 1999). Штедња се показала као значајна стратегија сиромашних у управљању неочекиваним догађајима или издацима (Paxton, ed., 2002). Због тога постоје бројни програми који подстичу штедњу, почевши од пореских олакшица, преко бонуса за штедњу или производа који олакшавају штедњу. Чак је показано да се спајањем штедње и кредита може прекинути циклус презадуживања код сиромашнијих слојева и подржати финансијска инклузија (Searle and Köppe, 2014).

Приступ финансијским услугама које омогућавају чување и коришћење зарађеног односно уштеђеног новца се сматра темељем финансијске инклузије (Christen and Mas, 2009). Теорија указује на то да је штедња критична за обезбеђивање индивидуалног и друштвеног благостања и да на макроекономском нивоу, нивои штедње предсказују будући економски раст (Karlan, Ratan and

Zinman, 2014). Истраживања су показала да без обзира на низак доходак, сиромашни имају вишак који користе за не-неопходне куповине (Banerjee and Duflo, 2007). Сиромашнији слојеви становништва углавном штеде циљано, како би имали новац да покрију трошкове у специфичном моменту, са посебним циљем или због одређеног догађаја, али ретко штеде за неочекиване догађаје попут болести или природне катастрофе (Collins, 2005). У свету је четвртина одраслих указала да штеде за старост и исти проценат да штеде за финансирање образовања (и то највише у високо доходовним економијама ОЕЦД-а и региону Источне Азије и Пацифика), док је 14% одраслих одговорило да штеде за инвестиције у пословне активности (Demirgüç-Kunt et al., 2015: 47).

Сматра се да подстицање штедње може имати позитивне социјалне, економске и психолошке ефекте (*asset effects*), као што су:

„(1) побољшани економски резултати (повећана инвестиција у људски и финансијски капитал, пребројивање криза, стабилизација потрошње (*consumption smoothing*) и смањивање коришћења неформалних и полуформалних финансијских услуга;

(2) позитивни психосоцијални ефекти (што укључује позитивни приступ животу и финансијску писменост);

(3) социјално оснаживање (побољшани социјални статус и мањи осећај социјалне ексклузије);

(4) повећана грађанска и политичка активност;

и (5) позитивни међугенерацијски утицај, као што је побољшано економско и друштвено понашање наследника” (Zimmerman and Moury, 2009: 6; Sherraden, 1999).

Будући да штедња врши улогу подстицања позитивног финансијског понашања, и да не подразумева преузимање било каквог ризика, а повезана је са бројним позитивним ефектима, истраживања указују да је стратегија промоције микроштедње ефикаснија од микрокредита у процесу ублажавања сиромаштва. Фактори који лимитирају евентуалну масовну промоцију ове стратегије свакако укључују напоменуте регулаторне и географске препреке, као што су лимитирање понуде финансијских услуге штедње на институције са банкарском лиценцом, што подразумева и трошкове приступању тим институцијама. Међутим,

охрабрујуће је да се трансакционе финансијске услуге, попут мобилног новца, већ употребљавају индиректно (Morawczunski, 2009) и директно кроз нове производе попут *M-Shwari*-а (Bannister, 2012).

5.5 Будуће акције за стратегију финансијске инклузије – улога државе и привредног сектора у подстицању ове иницијативе

Будући да емпиријска истраживања указују на значај финансијске инклузије за раст и развој државе и друштва, у многим земљама се оно активно промовише кроз приватне или јавне иницијативе. Да би се створио позитивни амбијент за промоцију финансијске инклузије, неопходне су инвестиције на државном и тржишном нивоу. У 2013. години, инвестиције за поспешивање финансијске инклузије су биле око $31 милијарде, са око 7% стопе раста годишње од 2011. године, од којих је 75% долазило из јавних буџета (Lahaye et al., 2015). Те инвестиције су углавном служиле да помогну смањивању препрека на страни понуде (*supply-side barriers*) као што су: недостатак адекватних финансијских услуга за тржиште сиромашних, поспешивање капацитета финансијских институција и подршка развоју финансијског тржишта.

У свету је препознат значај финансијске инклузије за промовисање економског развоја и ублажавање сиромаштва. Већ средином 2013. године је преко педесет националних институција и регулаторних органа усвојило званичне стратегије финансијске инклузије (Cull, Ehrbeck and Holle, 2014), а Светска банка објавила да је приступ основним финансијским услугама важан корак ка постизању универзалне инклузије, како би се могле искористити разне могућности и смањила рањивост сиромашних (World Bank, 2013b). Формирањем Алијансе за финансијску инклузију[50] и увођењем Маја декларације постављени су темељи за мерљиве циљеве промовисања финансијске инклузије.

Улога државе у поспешивању финансијске инклузије је да, пре свега, подстиче позитивни правни амбијент којим се финансијским институцијама олакшава да прошире портфолио услуга које нуде становништву, као и да осигурају стабилност локалне валуте и смање ризик тим институцијама. Држава

[50] Алијанса за финансијску инклузију (Alliance for Financial Inclusion – АФИ) је глобална мрежа политичких доносиоца одлуке о финансијској инклузији. АФИ је основан 2008. године уз финансијску подршку међународних донатора и међу бројним активностима, оно такође промовише потписивање Маја Декларације (Maya Declaration), документа из 2011. године које поставља мерљиве обавезе и циљеве за поспешивање финансијске инклузије.

такође има значајну улогу јер регулаторним путем може да уведе законе који обавезују финансијску инклузију за институције, односно који захтевају да свака институција понуди одређен волумен микрокредита намењен сиромашнијим слојевима становништва, креира услуге за сиромашније (попут симплификованих банковних рачуна) или укључи обавезну компоненту финансијске едукације у своје свакодневне активности.

За најсиромашније слојеве становништва, држава може да помогне процес финансијске инклузије смањивањем регулаторних обавеза, на пример укидањем или смањивањем захтевних административних процедура које могу да искључе најсиромашније. На пример, у Ел Салвадору за отварање основног рачуна у банци, становници морају уз личну документацију да приложе и порески број који захтева одлазак у већи град и попуњавање бројних формулара, што за екстремно сиромашне и неписмене представља велики трошак и препреку. Исто тако регулативе које захтевају обиље информација о клијенту пре издавања чак и најмањег кредита (*know your customer requirements*) значи да ће особе без сталног боравишта, формалног запослења и основног образовања бити искључене.

Ипак, најјачи тржишни аргумент за подстицање инклузије међу финансијским институцијама је монетарни. Постоје бројни покушаји да се сиромашна популација представи као профитабилни сектор, од интереса не само за произвођаче добара за тржиште сиромашних, већ и као сами клијенти (Seelos and Mair, 2006; Chakravorti et al., 2014). Међутим, можда најбољи аргумент за постизање масовне финансијске инклузије, и то посебно код већих банака, јесте могућност учествовања у системима плаћања државних трансфера.

Неки истраживачи истичу да државне институције редовно исплаћују трансфере за преко 170 милиона сиромашних особа у свету, што је много више од 99 милиона активних корисника микрокредита (Pickens, Porteous and Rotman Parker, 2009: 1). Тржиште сиромашних није оцењено као посебно атрактивно за веће финансијске институције; процењено је да би свега 50% клијената активно користило те рачуне, а да би основни рачуни за банку били профитабилни само уколико би се задржавало око $800 на рачуну, што је готово немогуће за овај сегмент становништва (GAFIS, 2013). Међутим, пружањем финансијских услуга преко уговора са државном институцијом је много профитабилнији приступ за

финансијске институције јер им гарантује прилив новца на месечној или двомесечној бази, у зависности од програма.

Потенцијална зарада од провизија државних трансфера је значајна, углавном захваљујући броју прималаца (Табела 9). У потрази за сигурнијим и јефтинијим алтернативама исплата трансфера у готовини, а и уз институционалну опредељеност за финансијску инклузију, неке државне институције већ увелико исплаћују трансфере преко већих финансијских институција. У зависности од количине и фреквенције трансфера новца, броја прималаца и канала исплате, преговарају се и одређују тарифе трансфера у одређеном уговорном периоду.

Табела 9: Финансијска привлачност условних новчаних трансфере за финансијске институције

Земља	Бразил	Колумбија	Мексико	Јужна Африка
# прималаца	12,9M	2,4M	5,8M	9M
# уплата у години	12	6	6	12
просечна тарифа трансфера	$0,84	$6,24	$2,52	$3,50
процењена укупна годишња зарада од провизија трансфера[51]	$129M	$82M[52]	$30M	$223M[53]
процена укупне могуће годишње зараде од провизија трансфера[54]	$130M	$90M	$88M	$378M

Табелу приредио аутор на основу Bold, Porteous and Rotman, 2012

На основу информација прикупљених из четири државе (Табела 9), може се уочити варијабилност у величини просечне тарифе (од мање од једног долара у Бразилу до шест долара у Колумбији). Процењује се да је укупна могућа годишња зарада на тим провизијама значајна; у Мексику је децембра 2010. године било 5,8

[51] У извештају се прецизира да се у 2012. години део трансфера и даље исплаћивао у готовини и то 1% у Бразилу, 9% у Колумбији, 66% у Мексику (Bold, Porteous and Rotman Parker, 2012)

[52] У Колумбији се 2012. године 91% трансфера исплаћивало преко *Assenda* дебитне картице коју је процесуирала финансијска институција, али се тада није нудио банковни рачун. Овде је укључена цифра у циљу приказивања могуће зараде од провизије.

[53] У Јужној Африци се 59% трансфера уплаћивало преко банковног рачуна (са процењеном укупном провизијом од $224M), док се осталих 41% уплаћивало преко платних картица).

[54] Рачуница аутора на основу броја корисника, фреквенције трансфера и вредности провизије. Цифре које су представљене у овој табели нису у потпуности упоредиве јер се извори информација и временски оквири разликују, али су представљени у раду како би помогли квантификацији потенцијалне вредности трансфера. Такође треба напоменути да се број корисника значајно разликује и зависи од величине земље, док је укупна вредност трансфера и фреквенција исплате такође хетерогена.

милиона учесника програма условних новчаних трансфера, који су примали новац свака два месеца. Државна банка *Bansefi* је исплаћивала 34% тих трансфера у 2012. години, док се 66% и даље исплаћивало у готовини (Bold, Porteous and Rotman Parker, 2012). За годину дана је процењено да је банка зарадила $30 милиона долара у провизијама од трансфера, док је потенцијална зарада израчуната као $88 милиона (Табела 9).

Док је профитабилност овог сектора очигледно примамљива за финансијске институције, уплаћивање трансфера преко банкарских рачуна такође помаже држави да уштеди новац. У Бразилу је процењено да је увођење електронских картица за исплаћивање њиховог *Bolsa Familia* трансфера смањио административни трошак скоро седам пута (са 14,7% укупне вредности трансфера на 2,6%) (Lindert et al., 2007). У Јужној Африци је остварена још већа уштеда; укључивањем приватног банкарског сектора су се трошкови трансфера смањили за 62% (BFA, 2006). Ипак, провизије за трансфере су високе и тај новац би могао боље да се употреби за обезбеђивање побољшаних финансијских услуга за сиромашне или да се да директно сиромашнима (Haushofer and Shapiro, 2013b). У 2013. години у Колумбији је уведен систем плаћања трансфера преко мобилног новца, те се трећина трансфера (око милион корисника) исплаћивала на тај начин, чиме се укупна количина потрошена на провизије драстично смањила (BFA, 2015; El Universal, 2013).

На основу анализе процеса и резултата увођења финансијске инклузије у већем броју земаља у развоју, а користећи се теоријским и емпиријским истраживањима, може се потврдити четврта посебна хипотеза овог истраживачког рада. Финансијска инклузија, као стратегија у борби против сиромаштва, побољшава животни стандард и друштвени статус сиромашних и пружа пример могућег одрживог решења за ублажавање сиромаштва. Ипак, оно захтева учешће већег броја актера и разматрање комплементарних процеса анализе понуде, потражње и регулаторних процеса у зависности од локалних услова.

Државни, приватни и грађански сектори имају значајне улоге у процесу промовисања финансијске инклузије као стратегије ублажавања сиромаштва. Улога државе је да обезбеди повољни регулаторни амбијент и да стратешки води инклузију, док је приватни сектор тај који обезбеђује приступ адекватним

програмима за клијенте и пружа инфраструктуру за масовну примену инклузије, а грађански сектор кроз иновације, лобирање и спровођење локалних програма утиче на поспешивање инклузије на међународном али и локалном нивоу.

Шесто поглавље: Активно учешће прималаца социјалне помоћи у програмима условних новчаних трансфера

Комплексност сиромаштва утиче не само на могућност преживљавања из дана у дан, већ и на могућност инвестирања у дугорочну будућност породице, а посебно млађих особа. Основне активности, попут похађања школе или посете лекару, имају посебно значење у контексту сиромаштва, поготово у руралним подручјима са неразвијеном инфраструктуром. Сиромашни углавном желе да им деца буду образована,[55] али уколико је породица толико сиромашна да је неопходно да деца допринесу породичној економији, образовање може постати луксуз који родитељи једноставно не могу да приуште. Образовање подразумева и реалне издатке, попут транспорта, школарине, школског прибора, униформи и других трошкова, те су такве инвестиције за екстремно сиромашне готово немогуће. Појављује се и критика традиционалног модела образовања, посебно у савременим условима убрзаног застаревања информација као резултат технолошког развоја (Чекеревац, 2007).

Слично образовању, инвестиције у здравље подразумевају трошкове приступања клиници, плаћања лекара и евентуално лекова, док је превентивна нега посебан луксуз за сиромашне. Међутим, дугорочним погледом на здравље постаје јасно да нетретирана болест доводи до смањења капацитета за рад и/или образовање, те је улагање у здравствену негу и превенцију итекако значајно иако се може чинити финансијски неприступачним. Текући економски приоритети домаћинстава конкуришу циљевима улагања у будућност, посебно када се сиромашни суочавају са реалним трошковима образовања и здравља. Стога је дошла до изражаја потреба за социјалним програмом који би могао да помогне инвестиције у дугорочну будућност деце и да пружи решење за превазилажење финансијских препрека са којима се сиромашни суочавају.

Међу савременим методама ублажавања сиромаштва у земљама у развоју, социјални програми условних новчаних трансфера (*conditional cash transfers*) се истичу као посебно популарни и ефикасни модел. Програми условних новчаних

[55] Неки стручњаци тврде да у недостатку информисаности сиромашнијих грађана, родитељи не шаљу децу у школу зато што нису свесни важности те инвестиције за њихову будућност. Уз кампање информисаности и програме подршке, показало се да родитељи углавном подржавају и инвестирају у образовање своје деце (Fiszbein and Schady, 2009).

трансфера (УНТ-а) пружају редован трансфер новца сиромашним породицама,[56] али их условљавају да инвестирају у будућност своје деце кроз редовно похађање наставе и посете лекару за контролне прегледе. Циљ ових програма је да се, кроз условљавање инвестиције у образовање и здравље деце, заустави међугенерацијско преношење сиромаштва.

Програми УНТ-а имају своје корене у Латинској Америци. Први програми су уведени у Бразилу и Мексику средином 90-их година двадесетог века, а данас се програми условних новчаних трансфера могу наћи у преко педесет земаља широм света (World Bank, 2015a; Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014).[57] Они у великој мери финансијски зависе од кредита и подршке међународних организација (Troilo, 2012). Важно је напоменути да се програми брзо шире унутар земаља а и географски на нове локације. Програми су углавном широког спектра и обухватају већи број учесника. У неким земљама постоји више од једног УНТ програма, који обухватају различите циљне групе (као што су програми само за труднице и жене са децом испод две године или програми за старија лица) или имају различите циљеве (на пример спречавање удавања малолетних девојчица).

Структура програма се такође разликује по земљама, али су услови образовања и инвестиције у здравље присутни као услови у већини програма. Уз дугорочне циљеве поспешивања акумулације људског капитала и подршке сиромашних у кључном развојном периоду њихове деце, програми УНТ-а имају и краткорочне циљеве, као што су пружање тренутне финансијске помоћи, олакшавајући свакодневно вођење породичних финансија кроз додатни приход и приступ финансијским услугама.

Програми УНТ-а се могу уврстити међу савремене приступе ублажавању сиромаштва и последица реконцептуализације социјалне помоћи. Ти програми су пример преласка на виђење сиромашних особа као активних учесника у процесу побољшавања социјалне ситуације уместо као пасивних прималаца финансијске помоћи. У структури програма се, кроз прецизно дефинисане услове, препознаје

[56] Учесталост и количина трансфера зависе од програма и од структуре породице прималаца.
[57] Комплетан списак активних УНТ програма у свету се може наћи у Прилогу 2, а комплетан списак свих активних програма безусловних новчаних трансфера у свету се може наћи у Прилогу 3. У Прилогу 4 се налази географски специфичан, списак УНТ програма у Латинској Америци.

опредељеност да се сами сиромашни укључе у изградњу боље будућности, кроз стратешко опредељење образовања и здравља. Резултати бројних анализа и истраживања УНТ програма потврђују позитивне ефекте код индикатора ублажавања сиромаштва и постизања улагања у будућност деце, те су УНТ програми уврштени међу најуспешније савремене приступе ублажавању сиромаштва (Rawlings, 2004). Међутим, постоје критике оперативног и инфраструктурног карактера које се морају узети у обзир при оцењивању ефикасности овог приступа и у циљу побољшања програма.

Ово поглавље дисертације посвећено је анализи структуре и спровођења програма условних новчаних трансфера у земљама у развоју, као и резултатима и критици тих улагања. Будући да су ови програми настали у региону Латинске Америке, већина примера и резултата анализа потиче из овог региона, али аутор укључује и примере из других земаља у развоју. Када је то могуће, даје се и компаративна анализа и настоји се да се формулишу генерални закључци о УНТ програмима кроз анализу заједничких елемената попут услова, система трансфера и постигнутих резултата. Будући да се програми разликију по обухватности, структури и начину мерења, није увек могуће постићи директно поређење програма, али користећи емпиријске податке и анализе резултата, аутор износи шире закључке о овом савременом приступу.

У поглављу се такође разматрају аргументи о будућности условних новчаних трансфера и улози привредног сектора у постизању дугорочних резултата и промена. Повезујући структуру УНТ програма са претходним приступом финансијске инклузије, аутор указује на значајну прилику да се помогне одрживост инвестиције ових програма. Анализу прати детаљнији приказ једног програма условних новчаних трансфера у следећем поглављу кроз студију случаја *Más Familias en Acción* (МФА) програма[58] у Колумбији.

6.1 Дефиниција и теоријско одређење

Системи социјалне подршке и заштите (*social protection systems*) су од кључног значаја за велики део светског становништва. У ове системе спадају низ програма и иницијатива као што су социјално осигурање, пензије, образовне и

[58] Програм се претходно звао *Familias en Acción* (Породице у акцији), а назив је промењен у *Más Familias en Acción* у 2013. години.

здравствене институције и слично. Посебан део тих система чине мреже социјалне заштите (*social safety nets*) које се односе на редовне и предвидиве трансфере сиромашним и угроженим особама без захтева за лично учешће и допринос (*non-contributory*). Међу тим програмима се истичу безусловни и условни новчани и не-новчани (у натури или *in-kind*) трансфери, као и јавни радови (*public works*). Према извештају Светске банке, након анализе 475 програма у 146 земаља у развоју, закључено је да је у 2014. години преко милијарда корисника било покривено мрежом социјалне заштите (Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014).

Док се ова цифра приближава укупном броју екстремно сиромашних у свету (1,2 милијарде), када се детаљније размотри структура учесника програма, може да се закључи да је, у ствари, само једна трећина екстремно сиромашних обухваћена овом врстом подршке. Образложење које се даје у извештају је двоструко: програми се нису адекватно проширили (те је број учесника лимитиран) и велики број програма се фокусира на пружање подршке одређеним групама (неухрањена лица, сирочад, старије особе) без експлицитног фокуса на ектремно сиромашне. Мреже социјалне заштите, у просеку, покривају око 12% ставновништва земаља у развоју; 57 земаља има програме који адекватно покривају потребе сиромашних док се у другим земљама приступило и групама које не спадају у сиромашне или се није приступило сиромашним особама (Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014). У Србији се процењује да већина (93%) сиромашних има приступ програмима социјалне заштите а да је 65% становништва покривено системима социјалне заштите (цифре за 2003. годину, World Bank, 2006).

На Слици 31 може се видети у којој мери су земље у развоју ефикасно укључиле сиромашне у мреже социјалне заштите. На Слици се упоређује проценат становништва који живи испод националне линије сиромаштва и проценат сиромашних који су укључени у ове програме. У Доминиканској Републици, на пример, мреже социјалне заштите покривају 60% становништва док је стопа сиромаштва око 40%, те је учешће веће од потреба. У Бурундију је ситуација обрнута; свега 5% становништва је покривено док се 67% налази у стању сиромаштва. Земље са адекватним покрићем мреже социјалне заштите су

назначене у оквиру сиво обележеног подручја. Оне које су превазишле потребе (нпр. Доминиканска Република) се налазе изнад тог региона док су оне са неадекватним покрићем (нпр. Бурунди) испод осенченог дела. Израчунато је да је покриће неадекватно у 50 земаља (Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014).

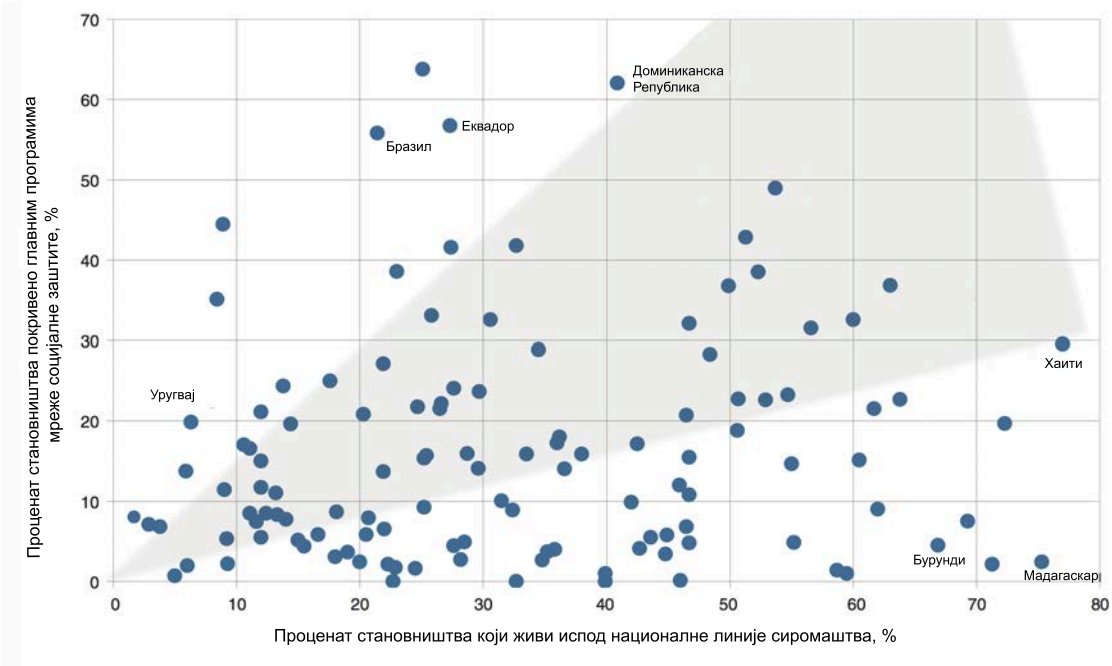

Слика 31: Покриће мреже социјалне заштите у свету

Преузето: Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014: 4

Међу програмима мреже социјалне заштите истичу се програми трансфера новца и програми подршке у натури. Програми подршке у натури су изузетно популарни у земљама у развоју. Према резултатима истраживања, чак 92,9% земаља са ниским дохотком употребљава програме трансфера у натури, док свега 51,4% земаља нуди програме трансфера новца (са или без услова). За разлику од ових земаља, у земљама са високим дохотком је тренд другачији будући да половина земаља има програме трансфера новца док свега 38,4% има програме трансфера у натури у оквиру својих социјалних програма (Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014).

Постоје бројни аргументи за подржавање увођења новчане подршке уместо трансфера у натури. Са становишта самог програма, слање новца је много јефтиније од слања стоке или трактора већем броју учесника у изолованим и руралним местима. Трансфер у натури такође подразумева да ће задужене особе знати како најбоље да утврде и изаберу производ који ће се послати

сиромашнима. Треба знати, на пример, која би врста стоке највише одговарала географском подручју и претходним знањима учесника, што није увек могуће, посебно у већим земљама. Трансфер новца је са становишта програма јефтинија алтернатива, али је она уједно и одлика филозофије вредновања локалног знања и могућности да сами учесници изаберу намену тог новца (у случају безусловних новчаних трансфера).

По питању условних новчаних трансфера, уско дефинисани услови одређују намену тог новца, али је предност таквог трансфера чињеница да је новац опште признато средство размене; учесник може потрошити новац од трансфера на нешто што им је тренутно важније, а накнадно покрити трошкове образовања и здравља. Док су неки примаоци новца истакли да чувају све рачуне како би показали да су потрошили новац на инвестиције у децу, трансфер новца им дозвољава да га они потроше на начин на који сами одлуче, уколико испоштују услове програма. Иако су програми у натури присутни у великом броју земаља у развоју, трансфер новца постаје све важнији тренд у програмима ублажавања сиромаштва у свету уместо трансфера у натури (Hanlon, Barrientos and Hulme, 2010).

Фокус анализе ове дисертације је усмерен на специфичан сегмент мреже социјалне заштите и на програме условних новчаних трансфера. УНТ програми представљају све популарније иновативно решење државног сектора проблематици сиромаштва који у свом приступу интегришу савремени филозофски приступ ублажавању сиромаштва кроз активно учешће сиромашних. Значајно је нагласити да програми укључују и темељно праћење и анализе, чији резултати указују на успешност управо таквог приступа. Док су УНТ програми вођени кратко и средњорочним циљевима ублажавања сиромаштва, они укључују и важну компоненту инвестиције у људски капитал, са дугорочним циљем не само ублажавања већ и смањивања сиромаштва, као и прекидања циклуса међугенерацијског преношења сиромаштва. Као такви, УНТ програми су посебно значајни, јер је овакав амбициозни програм осмишљен да буде дугорочно финансијски исплатив, посебно у поређењу са традиционалним програмима социјалне помоћи који само нуде краткорочну финансијску помоћ или субвенције.

Програми УНТ-а прате основну структуру трансфера новца породицама чија деца редовно похађају школу и иду код лекара. Већина програма уручује новац женској глави породице, а испуњавање услова се прати кроз извештаје које потписују образовне и здравствене институције. Иновације су кључна компонента ових програма; технолошке иновације су помогле у процесу идентификације, уписа и дистрибуције трансфера, као и у праћењу испуњавања услова (путем извештаја клиника о доласку на контроле и школа о похађању наставе) и дугорочних резултата инвестиција. Такође се истиче да је транспарентност и размена информација и сазнања истраживања допринела брзом развоју присуства УНТ-а у свету, као и до еволуције овог модела социјалне помоћи.

Рашчлањавањем самог назива програма може се детаљније анализирати структура и филозофија ових УНТ програма. Једноставно речено, условни новчани трансфери подразумевају: (1) одређене *услове*, који нису глобално хомогени, али углавном укључују инвестиције у образовање и здравље деце; (2) давање *новца*, чија се количина, форма и намена разликују, те се понекад нуде и у форми ваучера; и (3) процес *трансфера* тих средстава, што је посебно значајно у погледу постизања комплементарних резултата, попут финансијске инклузије, јер се у неким земљама врши преко финансијског система, а у некима се трансфер и даље обавља лично и у готовини. Долазе до изражаја и кључна питања као што су утицај УНТ-а на положај жена у породици, значај екосистема и инфраструктурних предуслова, као и нежељене последице.

6.1.1 Услови за добијање новчаних трансфера

Будући да су услови толико истакнута компонента ових програма, важно је прецизирати и шта они подразумевају, што је истакнуто у Табели 10. Укратко, услови се заснивају на компонентама инвестиције у људски капитал преко образовања и здравља малолетне деце. Трансфер углавном добијају мајке или женска глава породице, а услови се екстерно верификују преко извештаја здравствених и образовних институција или кроз активности социјалних радника и других особа на терену. Међу образовним условима се укључују редовно похађање школе: у неким земљама се подразумева присуство на минимум 75% наставног фонда, док се у другим земљама очекује учешће и до 90%.

Постоје случајеви земаља у којима се трансфери одузимају уколико је студент поновио једну или више година школе, док је у ретким случајевима трансфер зависан и од успеха у школи. У Бангладешу и Индији се истичу програми који покушавају да спрече и прерано удавање малолетних девојчица, те су трансфери у тим програмима условљени одлагањем брака. Међу здравствене услове спадају редовне контроле код лекара, почевши од саме трудноће, када мајка може да добије новац за одлазак код лекара.

Табела 10: Систематизација услова из 40 програма УНТ-а у свету

Развојне фазе	**Примери услова које УНТ програми постављају:**	
	Образовање	**Здравље**
За време трудноће	- Похађање информативних курсева или добијање брошура са основном информацијом	- Минимум број посета лекару ради праћења трудноће - Узимање витаминских додатака исхрани
Новорођенчад и предшколска деца	- Учешће мајке на образовним семинарима (фокус на здравственом и нутриционистичком образовању) или добијање брошура са основним информацијама	- Вакцинисање детета - Редовне лекарске контроле ради праћења раста и развоја детета - Постизање минимума развоја и раста детета - Контрола здравља мајке

Школска деца	- Редовно похађање школе (између 75-90% наставе, у зависности од земље) - Успешно завшршавање школске године (без понављања разреда или са максимум 1-2 понављања) - Учешће у ваншколским активностима - Завршавање школске године или матура (један програм у Колумбији нуди растуће суме награда за достизање виших нивоа образовања) - Постизање високог успеха или минимума одређених оцена у школи (предложено у Доминиканској Републици али није спроведено; у Јемену се успех награђује)	- Контроле код лекара ради праћење раста и развоја детета - Посете лекару ради превенције и праћења болести
Старија деца (скоро или већ пунолетна)	- Уколико нису раније похађала школу, да упишу програм обуке који им пружа еквивалент знања - Завршавање 12. разреда школе пре 22. године	
Родитељи школске деце	- Похађање информативних курсева за мајку (понекад и оба родитеља) - Похађање курсева за радне квалификације - Учешће у програму персонализоване подршке у следећим областима: здравље, образовање, запослење, стамбена ситуација, доходак, породични живот и правна документација (Чиле)	- Похађање курсева о основном здрављу и принципима хигијене (у складу са локалним условима и културом)

Аутор приредио на основу информација у Fiszbein and Schady, 2009: 216-295

Други примери у области образовања и здравља укључују:

- добијање личне документације попут уписа у књигу рођених или вађење личне карте за све чланове породице;

- у Никарагви је део новца одређен за професоре, те су примаоци трансфера условљени да уруче ту суму наставнику;
- у Бангладешу је један УНТ програм фокусиран на девојчице и прецизира да се не смеју удати док не заврше средњу школу, док у Индији девојчице добијају новац ако остану неудате до 18. године (овај програм је уједно и финансијски подстицај превенције абортуса женског фетуса јер чини да подстакне мајке да задрже женско дете због приступа програму новчаног трансфера).

У свом обимном извештају о условним новчаним трансферима, аутори Фишбејн и Шејди истичу варијације у погледу висине новчаних трансфера (Fiszbein and Schady, 2009).[59] Од 40 програма у 27 земаља које су анализирали, 30 програма је обезбеђивало новчане износе у зависности од броја деце у породици. У 16 програма се трансфер лимитирао на максималан број деце за које може да се добије трансфер,[60] а осам програма је нудило подршку и за друге чланове породице, на пример за мајку, за старије особе које су задужене за чување деце, или за особе са инвалидитетом. Препознавајући да се током година повећава ризик одустајања од школовања, 17 од 40 програма је имало различите нивое трансфера у зависности од годишта или школски разред деце. Пет програма је укључило компоненту рода, повећавајући ниво трансфера за женску (Турска, Мексико) или за мушку децу[61] (Јамајка), или прецизирајући да је трансфер само за женску децу (Камбоџа, Јемен). Постоје и програми намењени искључиво за женску децу (нпр. у Бангладешу, Индији и Пакистану) који су структурирани као

[59] Извештај који су Фишбејн и Шејди објавили 2009. године је, за време израде дисертације, био најкомплетнији и детаљнији извор емпиријских података о структури и функционисању програма условних новчаних трансфера у земљама у развоју. Покривајући 40 програма у 27 земаља, овај извештај помаже да се изведу генерални закључци о УНТ програмима у свету. Важно је напоменути да су се структуре многих програма промениле од момента објављивања извештаја до израде дисертације а и да извештај позива на информације и документа која су била објављена у неким случајевима у 2001. години. У моменту предаје дисертације било је много више програма у скоро дупло више земаља и са много већим бројем учесника. Због тога је важно да се подаци из овог извештаја користе као илустративни примери а не као комплетни подаци.

[60] У Бразилу је, на пример, тај лимит троје деце. Претпоставља се да ће укупна сума бити расподељена на сву децу уколико жена има четворо или више деце, међутим испуњавање услова трансфера се прати само за децу „уписану" у УНТ програм, што може довести до евентуалне дискриминације (кроз мање инвестиције у децу која не учествују директно у програму).

[61] Док је познато да су у свету женска деца често дискриминисана и да у просеку постижу нижи ниво образовања, такође је важно препознати да су мушка деца често значајан извор прихода (посебно кроз пољопривредни или други физички рад). Из тог разлога се у Јамајци нуди 10% већи новчани трансфер за мушку децу јер имају већи подстицај да прекину школовање и да се запосле.

одговор на дискриминацију женске деце, те имају за циљ да подстакну инвестиције у девојчице.

Условни новчани трансфери су структурирани тако да подстичу улагања у развој људског капитала, те се, у теорији, подразумева да новац који добијају породице треба да покрије све трошкове образовања и здравља, а да уједно служи и као економски подстицај родитељима да децу задрже у школи. Међутим, трансфери нису толико велики да покрију пуне трошкове инвестиције и да надокнаде изгубљену зараду од запошљавања деце. Стога се може предвидети и појава случаја у којима родитељи подстичу децу да редовно похађају школу (како би добили трансфер), али да очекују да ће деца након школе такође радити и помагати породици.

Заштитници права деца се јако противе запошљавању деце, посебно уколико их тај рад омета у учењу или представља физички ризик. Ипак, у овом случају „рад" може да подразумева и помагање у кућним пословима: кување, чишћење, шивење и чување млађе деце (типично код женске деце) или помагање у пољопривредним и сличним физичким активностима (чешће у случају мушке деце). Основно васпитање подразумева да сви чланови заједнице доприносе неком врстом рада, али је *интензитет* тог посла и рада заправо тема полемике јер се осим ових послова деца запошљавају и ван куће. Стога би трансфери могли имати негативан утицај јер додају обавезе деци; осим постојећег запошљавања, она сад похађају наставу како би родитељи добили новчани трансфер. Ипак, такви случајеви су оцењени као ретки (Bourguignon, Ferreira and Leite, 2003; Skoufias and Parker, 2001) а стручњаци закључују да УНТ програми генерално смањују запошљавање деце (De Hoop and Rosati, 2014; Fiszbein and Schady, 2009).

Системи социјалне заштите, попут УНТ програма, обављају и ширу функцију, кроз смањивање ризика код сиромашних и пружање подршке за повећање економске продуктивности. Развијена је и теорију о промени која се дешава у оквиру социјалне правде кроз програме социјалне заштите (Jones and Shahrokh, 2013). Полазећи од теорија Сена и Нусбаумове, и користећи се концептом трансформативне социјалне заштите (Devereux and Sabates-Wheeler, 2004), аутори Џоунс и Шарок (Jones and Shahrokh) указују на позитивне и негативне утицаје екстерних потреса и стресова на макро, мезо и микро нивоу и

представљају утицај друштвеног, економског, здравственог и еколошког контекста на појаву ризика, рањивости и услова за акцију (Слика 32).

Као пример из економског домена, наглашавају финансијску кризу из 2008. године (макро догађај), који је довео до друштвених проблема, кроз растуће нивое незапослености (мезо утицај), што се на микро нивоу испољава кроз:

„ (1) несигурност запошљавања (за неквалификоване раднике);

(2) тензије унутар домаћинстава као резултат финансијског стреса;

(3) учешће у ризичним понашањима као стратегија суочавања са проблемом;

и (4) неједнакост унутар домаћинстава у приступању продуктивним добрима као што су земљиште или кредит" (Jones and Shahrokh, 2013: 3)

У овом смислу, трансформативна социјална заштита има ширу улогу кроз утицај на структурну дискриминацију, не само на заштиту, превенцију и пружање помоћи (Devereux and Sabates-Wheeler, 2004).

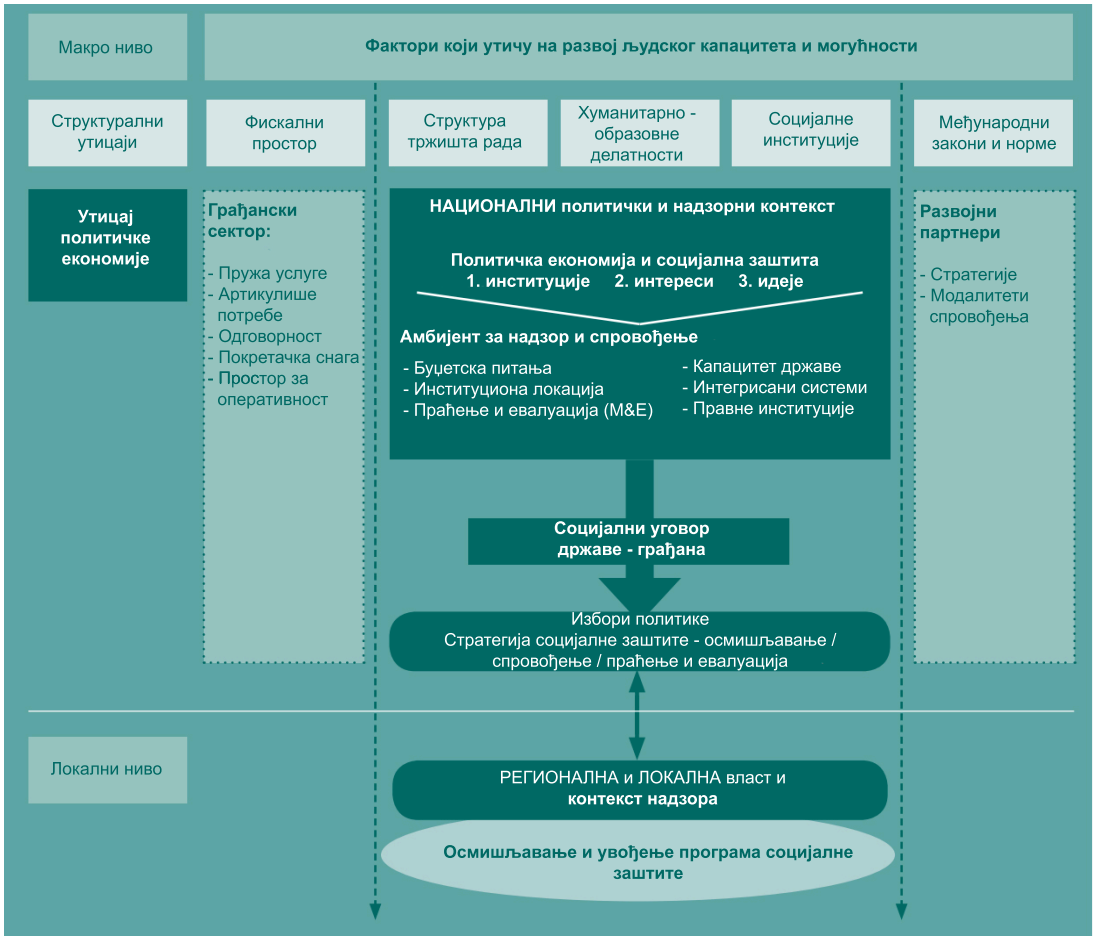

Слика 32: Фактори који утичу на развој људског капитала и могућности

Преузето: Jones and Shahrokh, 2013:. 6

Анализирајући интеракцију између система социјалне заштите и структуралних утицаја, фискалног простора, структуре тржишта рада, хуманитарно образовних делатности, социјалних институција и међународних закона и норми (Слика 32), Џоунс и Шарок истичу утицај ових фактора у подршци постизању социјалног преображаја.

6.1.2 Давање новца сиромашнима

Условни новчани трансфери подразумевају инвестиције у људски капитал кроз предају новчане суме породици. Док се често истиче улога жене као главног примаоца тих фондова, систематизација показује да то заправо није увек случај. Од 40 анализираних програма, свега 18 прецизира да новац треба дати мајци (Fiszbein and Schady, 2009). Четири програма наглашавају улогу мајке али не искључују алтернативе: новац се даје мајци или женској глави породице (Индонезија, *PKH* програм); мајци и одређеном члану породице (Нигерија); мајци или старатељу (Бангладеш, *ROSC* програм); и мајци у неким школама, оцу у другим (Јемен). У Еквадору се новац даје женама, у Доминиканској Републици се новац даје глави породице (без прецизирања пола), у Јамајци се даје представнику породице или њиховом агенту, у Никарагви новац иде старатељу, а у другим земљама иде родитељу или старатељу (Буркина Фасо, Кенија, Камбоџа, Пакистан (*CSP* програм)) или само укућанима (Пакистан). У пар случаја се новац давао директно студентима (Колумбија *SCAE-Bogotá* програм), женским студентима (Балгладеш *FSSAP* програм), деци (Индонезија *JPS* програм) уз присуство родитеља или старатеља (Боливија), или девојчицама (Индија *Apni Beti Apna Dhan* програм) (Fiszbein and Schady, 2009).

Због чега је важно да се зна ко прима новац? Већ је наглашено да жене/мајке обично инвестирају новац у будућност своје деце, али се такође показало да мајке показују финансијску наклоност ка женској деци, док очеви више фаворизују мушку децу (Thomas, 1994). Давањем новца женама може се постићи повећање инвестиције у образовање и здравље код женске деце, која су у већем броју дискриминисана. Ипак, важно је разматрати последице одређивања жене као примаоца новца на њен положај у домаћинству. Општи закључак стручњака је да оно помаже њеном положају јер жени обезбеђује активну и важну улогу у породичним финансијама, оснажује је, и подиже ниво њене

самоуверености. Међутим, неки стручњаци сматрају да се обавезивањем жене да испуњава услове УНТ програма задржава традиционална улога жене у породичној структури и оно повећава већ обиман неплаћени рад жена (Lieff Benderly, 2011; Molyneux, 2006). Такође се поставља питање у којој мери програми који оснажују жене доводе до смањивања или чак и повишавања нивоа породичног насиља (Mathur and Slavov, 2013; Sethuraman, Lansdown and Sullivan, 2006). Комплексност каузалног и корелативног односа ових појава показује да чак и промишљени приступи могу имати неочекиване последице на учеснике.

Док већина програма обезбеђује трансфер мајци или пунолетној особи, постоје и примери програма који дају новац директно деци; у неким случајевима су то депозити на рачун којом деца могу да управљају када достигну одређено годиште. При лансирању једног пројекта подршке финансијској инклузији у Колумбији, којом је руководио аутор дисертације, добијене су детаљније информације о учесницима УНТ програма у пет општина. Ова група од око 3.000 особа није статистички репрезентативна за програм у целини, али се истиче као илустративни пример јер је просечно годиште корисника у тој групи било 36,7 а ранг 12-92 године (екстремне године су изузеци јер је мање од једног процента било малолетно а исто толико мала група је имала преко 65 година). Такође је 6,5% њих било мушког рода иако би прималац званично требало да буде мајка. Програми *Female Secondary School Assistance Program* у Бангладешу и *Subsidio Condicionado a la Asistencia Escolar – Bogotá* у Колумбији су два таква примера, али се није испитало да ли постоји разлика у резултатима уколико се новац да мајци или другој особи уместо студенту (Fiszbein and Schady, 2009). Ипак, једно истраживање из Велике Британије (финансијска помоћ деци из сиромашних породица са 16-19 година) је показало је да су резултати инвестиције двоструко већи када је новац предат директно студентима (Ashworth et al., 2012). Стога је значајно напоменути да је изузетно важно знати ко је особа која прима и управља новцем, а и са становишта понуде потребно је осигурати да постоје адекватни производи који омогућавају депоновање новца на штедни рачун за млађу децу.

Теренско истраживање аутора у Колумбији је такође показало да су примаоци УНТ-а били заинтересовани да се део трансфера одвоји у посебан рачун на дечје име, како би лакше уштедели тај новац и осигурали бољу будућност за

дете. На основу анализе рада тзв. фокус група, које је аутор ове дисертације извршио у десет општина у руралним подручјима Колумбије у периоду између 2012-2014. године, констатовано је да је примаоцима условних новчаних трансфера тешко да сами уштеде део тог новца јер имају велике финансијске потребе. Једна од учесница је објаснила: „чим су ми паре легле на рачун, ја сам их већ потрошила – док отплатим дугове за оне ствари које сам деци већ купила када нисам имала новац, трансфер сам већ потрошила. Али ако је тај новац одвојен у рачун на име детета, ја га нећу користити и он ће бити заштићен." Важно је нагласити психолошки фактор осећаја да је погрешно да се „краде од детета", што спречава узимање новца са штедног рачуна на име детета (без обзира што би родитељ имао правни основ приступа рачуну), те би пружање ове услуге могло бити занимљиво за банку, а учесници би је користили јер осећају да им „помаже да штеде."

По питању трансфера новца, логична претпоставка је да се допринос УНТ-а породици може лако квантификовати, међутим, није толико лако доћи до прецизне суме за саме породице. Уколико се узме у обзир пример Колумбије, сума новца се одређује у зависности од уписане школске године детета и географске локације породице, а трансфери се деле на основу образовних и здравствених циљева. На пример, здравствена подршка се нуди за децу од 0-7 година, а количина новца зависи од географске локације (на пример, одређена група општина, за коју се сматра да су економски угроженија, спада у групу која добија више новца) и од специфичности породице (специјалне групе, попут интерно расељених лица и припадника домородачких племена имају право да добијају већу суму новца, без обзира на њихову географску локацију) (MFA, 2013). Подршка за образовање се нуди за ученике предшколског и школског узраста, са истим претходно напоменутим варијацијама. Тако, на пример, породица са четворо деце може добити трансфер за образовање само за троје деце (максимум који одређује програм) а уколико живе у Боготи, можда неће ни добити трансфер за млађу децу због специфичних правила програма. То отежава процес одређивања количине трансфера по детету за породице, а и у процесу истраживања отежава доношење закључака о финансијском доприносу УНТ-а на

породични буџет учесника програма.[62] Детаљније информације о структури и оперативном процесу условних новчаних трансфера ће бити представљене у следећем поглављу кроз студију случаја колумбијског програма.

Количина новца која се исплаћује учесницима програма уопште није споредна тема. Као прво, она има велики утицај на буџет државе; штавише, непознавање количине новца коју свака породица треба да добије може довести до перцепције корупције међу корисницима који не разумеју зашто су добили више или мање новца него сусед, или који упоређују своју суму са износом примљеним претходне године.

Ови проблеми би се могли решити поједностављеним системом плаћања; у Боливији, на пример, УНТ *Juancito Pinto* се у 2009. години исплаћивао једанпут годишње и то $25 по детету које је редовно (барем 75%) похађало наставу. Овај трансфер се, на пример, нуди свој деци у државним школама, без обзира на њихов економски статус. То је савршен пример једноставног одређивања суме трансфера које је транспарентно и нема елементе дискриминације. У 2015. години је 2,2 милиона детета примало овај трансфер, док су се у међувремену формулисала још два УНТ програма: *Bono Juana Azurduy* за труднице и жене са децом до две године (60.000 учесника) и *Renta Dignidad* за особе старије од 60 година (милион учесника) (Fundación Capital, 2015a). Ипак су потребе сиромашних сложеније, те и поједностављење може да има контрапродуктивни ефекат.

У циљу једноставнијег одређивања количине новчаних трансфера и броја учесника, може доћи до искључивања особа којима је тај новац од великог значаја. Из тог разлога постоје веома сложени системи одређивања потенцијалних учесника. Ови системи подразумевају статистички комплексну методологију мерења, али треба напоменути да чак и најсофистицирани системи одређивања потребе морају узети у обзир и границе финансирања. Као пример се истиче случај Гватемале, земље са 15,87 милиона становника од којих се чак *половина* налази у сиромаштву, а 13% у екстремном сиромаштву (Coface, 2015). Програм *Mi Bono Seguro* у Гватемали пружа подршку свега 765.000 учесника (Fundación

[62] Информације о буџетима УНТ програма су разнолике: у неким случајевима се објављују годишњи буџети док се у другима истичу вишегодишња улагања. Штавише, те суме могу да укључују и податке о оперативним, административним и другим трошковима, што отежава компаративну анализу улагања у УНТ програме на глобалном нивоу, као и одређивање укупне суме новчаних трансфера коју добијају учесници.

Capital, 2015b),[63] што је мање од половине оних који живе у екстремном сиромаштву. Услед лимитарних буџетских средстава, поставља се питање на који начин могу државни органи да одреде ко ће добити подршку УНТ-а а ко не? Поставља се и питање „у којој мери су програми УНТ-а заиста потребни", јер, према тврдњи стручњака, економски развој и благостање су учинили да у 2006. години буде већи број примаоца УНТ-а од укупног броја сиромашних (према линији сиромаштва од $2,5 на дан) у Латинској Америци и Карибима (Stampini and Tornarolli, 2012).

Примаоци УНТ-а, као и други корисници социјалне помоћи, морају бити пажљиво одабрани, како би лимитирана средства из буџета допрла до оних којима је та подршка највише потребна (избегавање искључивања учесника, односно кроз добар одабир учесника). Такође је значајно да се прецизно одреде примаоци трансфера како би се избегло слање новца особама којима није толико финансијски потребно (*leakages*) и осигурала транспарентност, избегавајући могућности за корупцију. Постоје три главне статистичке методологије идентификације потенцијалних учесника УНТ-а: *proxy means* тест[64] (коју користи већина УНТ програма), *means* тест[65] (која се користи, на пример, у Бразилу) и *community assessment*[66] (коју користе Бангладеш, Камбоџа, Перу и друге земље). Могуће је, такође, спровести географско одређивање учешћа, што се и чини у оквиру две трећине програма; исто толико земаља користи *proxy means* тест (који се сматра статистички најбољим приступом), а ове две методологије се често и комбинују (Fiszbein and Schady, 2009).

Географско одређивање учесника може бити посебно ефикасна метода за осигуравање учешћа особа у руралним подручјима у УНТ програмима и одређивање подршке на основу регионалних карактеристика. Приступ *community assessment* подразумева да заједница бира кориснике програма, користећи познавање локалних прилика и становништва, али може довести и до избора

[63] Израчунато је да преко 4 милиона особа има користи од ових трансфера, али мање од милион њих директно прима трансфере (Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014).
[64] Статистичка метода рачунања учешћа у програмима социјалне помоћи која је основана на резултатима анкета домаћинстава а употребљава референтну вредност (*proxy*).
[65] Статистичка метода рачунања учешћа у програмима социјалне помоћи која је основана на резултатима анкета домаћинстава.
[66] Метода избора учешћа особа за програме социјалне помоћи кроз учешће заједнице у избору, користећи њихово познавање локалних прилика и становништва.

учесника на основу популарности (евентуално искључујући особе из личних конфликта). Ова метода се ипак препоручује у регионима са проблемима транспарентности (Handa and Davis, 2006; Rawlings and Rubio, 2005). У сваком случају, системи класификације учесника се одређују на индивидуалној основи, али употребом сличних методологија се такође олакшава поређење више земаља.

Валенција Ломели (Valencia Lomelí, 2008) је у свом истраживању УНТ-а у Латинској Америци саставио табелу резултата више истраживања ефикасности бирања учесника УНТ-а.

Табела 11: Успешност програма УНТ-а у избору учесника

Земља	A: % у најсирома-шнијој групи	B: % трансфера овој популацији	B/A: *Coady* индикатор успешности	Грешке у инклузији
Чиле	40%	83%	2,08	Није било пријављених грешака
Хондурас	40%	79,5%	1,99	20% домаћинстава у програму није било сиромашно
Мексико	40%	62,4%	1,56	16,3% трансфера није отишло најсиромашнијим домаћинствима; 4% трансфера је отишло најбогатијој петини становништва
Никарагва	40%	80,9%	2,02	11,4% трансфера није отишло најсиромашнијим домаћинствима
Бразил	40%	80%	2,00	15% of трансфера је отишло најбогатијој петини становништва; 24% грешака у инклузији
Колумбија	---			21% породица су у највишем сегменту класификације учесника

Преузето: Valencia Lomelí, 2008: 486

На основу тих истраживања, сажетих у Табели 11, може се закључити да иако не постоји савршена метода одабира учесника (односно цена би била толико висока да се не би исплатила инвестиција), програми УНТ-а генерално успевају да допру до учесника којима су ти програми и намењени, али свакако је важно да им се у

програмима УНТ-а обрати пажња јер има грешака у инклузији (Fiszbein and Schady, 2009; Valencia Lomelí, 2008).

Оно што је занимљиво је и дејство увођења УНТ-а на системе социјалне заштите у земљи; у Мексику је, на пример, УНТ програм намењен да буде обиман, да укључи велики број учесника и да обједини преко петнаест социјалних програма субвенције хране које су постојале средином 90-их година. Кроз амбициозне дугорочне циљеве и проширен приступ социјалној помоћи, УНТ програми су у неким случајевима довели до увођења нових стандарда у статистичком бележењу и анализи становништва, као и до централизације и стварања веза између социјалних програма (*streamlining*, *linkages*). У Бразилу се учесници УНТ-а одређују преко јединственог регистра становника (*Cadastro Único*) који је уведен у 2001. години и побољшан у 2005. години. Скоро петнаест година након увођења система, *Cadastro Único* се користи у преко 20 програма за одређивање учесника државних иницијатива. Кроз овај регистар, забележене су информације о 26 милиона домаћинстава (85 милиона појединаца и 40% свих домаћинстава у Бразилу) а 77% тих података се проверава и обнавља сваке друге године (De la Paula, 2015).

6.1.3 Трансфер средстава учесницима у програму

Системи који се употребљавају за обављање трансфера су различити у свакој земљи. Ипак, имајући у виду обимност ових програма, значајно је размотрити и начин на који се они достављају корисницима. Док је око милијарда лица покривена мрежама социјалне заштите, знатно мање је оних који примају помоћ у новцу уместо у натури или учествују у програмима јавних радова. Процењено је да око 154 милиона особа и 4 милиона домаћинстава учествује у програмима условних новчаних трансфера или имају користи од њих (нпр. чланови уже породице), док постоји око 703 хиљада домаћинстава и 176 милиона корисника безусловних новчаних трансфера у земљама у развоју (Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014).[67]

Начини исплате трансфера се разликују али су се начелно обављали физичким трансфером новца кроз организацију централизоване предаје новца. То

[67] Списак светских програма условних и безусловних новчаних трансфера програма се налазе у Прилозима 2 и 3.

је подразумевало транспорт великих сума новца (ризик од крађе), системе провере идентификације учесника (многи немају личне карте) и организацију догађаја у коме велики броја учесника дође и стоји у реду по више сати како би преузели новац (неефикасан приступ). Постоји и пример децентрализације таквог система личног трансфера, давањем новца лидерима заједнице у Танзанији, који дистрибуирају новац међу корисницима (Fiszbein and Schady, 2009). Овај приступ је имао позитивне резултате али је подразумевао и претходно улагање у развој заједнице; ипак, оно је занимљива алтернатива централизованим приступима (Evans et al., 2014). Технологија такође може да олакша овај систем употребом биометријских идентификационих картица, што помаже идентификацију у моменту примања новца, али су логистика и трошак личне предаје и даље проблематични, посебно када се трансфери обављају и по више пута годишње.

Карактеристика програма мреже социјалне заштите је редован и предвидив трансфер средстава сиромашним особама. Фреквенција тих трансфера ипак није устаљена, те је у анализи 40 програма уочено да исплате могу бити на месечном нивоу (12 програма), на свака два месеца (14 програма), два пута годишње (3 програма), три пута годишње (2 програма), четири пута годишње (7 програма), једанпут годишње (један програм у Боливији) или само једанпут у животу (један програм у Индији). Док је чешћа уплата повољнија по кориснике јер могу да рачунају на редовну финансијску помоћ и не морају да буду посебно вешти у управљању новцем (како би трансфер покрио трошкове у току дужег периода), цена обављања тих трансфера (посебно за више милиона учесника) може драматично да утиче на укупан буџет програма. Из тог разлога се трансфери најчешће исплаћују на свака два месеца.

Ефикаснији системи трансфера се ипак ослањају на коришћење финансијског система. На тај начин се трансфер средстава може обавити користећи: шалтере у банкама и поштама, банкомате, лутријска продајна места и слично. Употреба дебитне картице такође олакшава приступ новцу, а повећава се и тренд употребе мобилног новца ради смањивања трошкова трансфера и помагање финансијске инклузије. Системи условних новчаних трансфера су заправо изузетно повољна прилика за подршку масивне финансијске инклузије сиромашног становништва јер им пружају директан приступ финансијској услузи,

без посебних инвестиција за циљано укључивање сиромашних јер их је УНТ програм већ идентификовао.

Прилика за спајање условних новчаних трансфера и финансијске инклузије није прошла непримећено. Истраживачи истичу да оно смањује административне трошкове трансфера за државу и да је за примаоце трансфера много повољније (Pickens, Porteous and Rotman Parker, 2009). Такође истичу да би то поспешило штедњу међу сиромашнима, да би сиромашни могли штедети у банци и да би могли да приступе и другим финансијским услугама, поставши клијенти банке. Ипак, цена примања трансфера је разноврсна, као што је истакнуто у Табели 12.

Табела 12: Цена примања новчаних трансфера у четири земље

	Бразил	**Колумбија**	**Мексико**	**Јужна Африка**
Време потрошено у преузимању трансфера	Углавном мање од 30 мин. пешачења, али неки учесници из руралних подручја су путовали више сати или морали да преноће	Учесници из урбаних средина су углавном путовали 5-10 мин. али они из руралних средина или мањих општина путују 1-2 сата	Углавном мање од 30 мин. пешачења	Банка или самопослуга: може бити између 5 мин. и 2 сата. Специфични агенти: између 5-30 мин. пешачења.
Време чекања	Банкомат: 0-10 мин. Агент или банка: у зависности од гужве, 5 мин. до 2 сата	Без чекања неким данима; слажу се испитаници да су редови мањи неко раније	Од 30 мин до више сати. Дистрибуција у готовом новцу и преко агената одузима највише времена	Банка: 5 мин. до 2 сата, у зависности од редова. Специфични агенти: више сати. Самопослуга: 5 мин.
Цена преузимања трансфера	Нема	Нема	Нема	Банка: зависи од банке или банкомата. Самопослуга: Нема, али могу да траже да се 20% новца потроши у радњи. Агенти: нема

Додатне финан-сијске услуге коришћене или пожељне	Штедња у кући. Кредит за куповину. Кредит у локалним радњама за храну и лекове. Неформално задуживање код породице и пријатеља. Добитак на лутрији.	Штедња у кући. Давање новца некоме од поверења на чување. Куповина на кредит у локалним радњама.	Штедња у кући. Кредит (често неформалан) за куповину добара. Штедња и кредит кроз ROSCA асоцијације.	Штедња у кући. Клубови штедње. Осигурање за сахрану Неформално задуживање код породице и пријатеља. Куповина на кредит у локалним продавницама.

Преузето: Bold, Porteous and Rotman Parker, 2012, стр. 14

Док се у анализи четири земље истиче да су неформалне финансијске услуге, попут штедње у кући или позајмљивање новца од породице и пријатеља, популарни у свим местима, истичу се и културолошко специфична понашања (попут штедње за сахране, о чему је било речи у претходном поглављу ове дисертације).

Након претежно теоријских закључака, истражена је и повезаност УНТ-а и финансијског сектора у четири земље (Бразил, Колумбија, Мексико и Јужна Африка) (Bold, Porteous and Rotman Parker, 2012). То истраживање је потврдило да су системи електронске уплате новца свакако јефтинији за државу, али аутори предлажу да се употреби постојећа инфраструктура. У руралним подручјима са ниском пенетрацијом финансијских институција, електронско уплаћивање УНТ-а је било немогуће, те се инвестирало у развој система плаћања без финансијске инфраструктуре (*branchless banking*) и помоћу агената (*banking correspondents*). Успостављање ових мрежа банкарских агената (у Мексику и Колумбији) је подразумевало већу инвестицију, али су аутори закључили да се временом ти трошкови смањују а да је такав систем препоручљив у односу на претходни (физичка предаја новца).

У погледу користи за примаоце новчаних трансфера, истраживачи су потврдили да системи електронског плаћања олакшавају приступ новцу за кориснике, али да веома мали број учесника употребљава ново-отворене банковне рачуне за обављање других финансијских трансакција (Bold, Porteous and Rotman Parker, 2012). То се јасно види из административних података саме финансијске

институције који указују да већина учесника преузима целокупну количину трансфера са рачуна а да након тога не обавља друге финансијске трансакције. Постоји више разлога за ову појаву; а пре свега бројне психолошке препреке спречавају сиромашне особе да користе формалне финансијске услуге, што се нагласило у претходном поглављу овог рада.

Међутим, код случаја банковних рачуна које је држава отворила за кориснике УНТ програма, појављује се додатна препрека у домену информисаности. Истраживачи су закључили да су многи корисници веровали да им тај банковни рачун служи само за примање новца, те да немају право да га користе у друге сврхе. Такође су веровали да држава надгледа те рачуне, те уколико би оставили неку суму новца у рачунима да би били избачени из програма јер би изгледало као да нису добро искористили новац (остало им је на рачуну) или да нису квалификовани за примање социјалне помоћи (делују богато јер имају вишак новца на рачуну) (Bold, Porteous and Rotman Parker, 2012; Maldonado and Tejerina, 2010). Ниједна од ових тврдњи није тачна, али је лако разумети због чега је дошло до конфузије.

Очигледна је тенденција држава да прелазе на електронске системе уплаћивања трансфера и да ће учешће финансијског сектора бити све веће. Као што се види на Слици 33, готов новац се временом све мање употребљава у овим програмима. У Колумбији се од 2009. до 2011. године смањио проценат учесника који су добијали трансфере у готовини са 76% на свега 9%, док се у Бразилу и Јужној Африци уочава већи тренд у уплаћивању трансфера преко стандардних банковних рачуна уместо ограничених рачуна.[68] Овакве промене указују на позитивне помаке у процесу постизања финансијске инклузије.

[68] Ограничени рачуни су они који успостављају услове као што су максимум лимит штедње или броја трансакције, обавезно преузимање новца са банкомата уместо шалтера и слично.

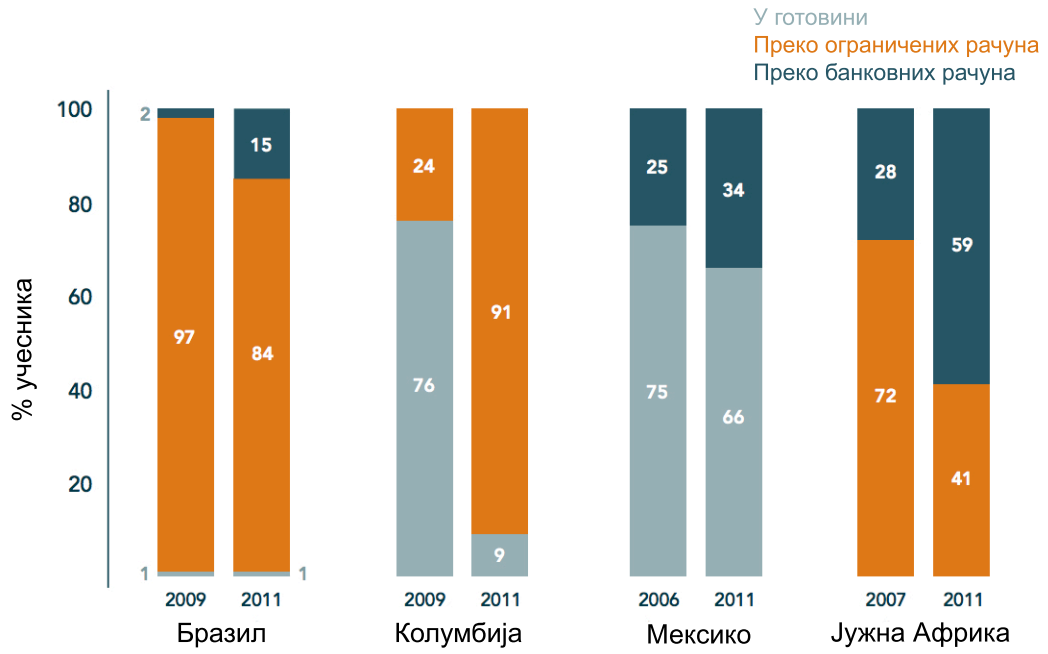

% учесника који су примали новац наведеним каналима

Слика 33: Транзиција ка електронском плаћању трансфера

Преузето: Bold, Porteous and Rotman Parker, 2012: 8

Поставља се и питање ко би требало да финансира прелазак на електронско плаћање, односно коришћење финансијског система за уплаћивање новчаних трансфера. Са једне стране, логично је да би финансијске институције, које могу приступити великом броју нових клијената, биле заинтересоване и спремне да финансирају инвестиције у инфраструктуру плаћања и да понуде повољне цене ових услуга. Међутим, у пракси се то није показало – за веће финансијске институције, сиромашно становништво није приоритет. Истраживање указује да је просечно стање на тим рачунима између $10-$20 и да се ретко зарађује на трансакцијама, што није посебно атрактивно за финансијске институције. У Табели 13, се истичу елементи пословних аргумената и реално стање.

Табела 13: Елементи пословних аргумената за финансијске институције и електронско уплаћивање државних трансфера

Елементи	Кључне претпоставке	Просечно стање
1. Приход		
Просечно стање на рачуну	Клијент може да бира; можда постоји минимум за одржавање рачуна, али углавном не за основне рачуне који се углавном користе	$10-$20
Плаћање интереса	Банка користи интерну стопу коју одређује Министарство финансија.	5%
Провизије за трансакције	Наплаћује се уколико је број трансакција изнад максимума од 2-4 трансакције месечно	Ретко се поставља
2. Фиксни трошкови по рачуну		
Цена отварања рачуна	Поједностављење захтева за информације о клијенту; инструмент који се користи (магнетна трака или чип); рачун отвара агент или банкарски службеник	$6-$25
Цена одржавања рачуна	Зависи од потребе за специјалном платформом (плаћање лиценце) или интеграцијом са постојећим интерним системом	$0,5-$1 месечно
Стопа запостављених рачуна	Утиче на алокацију трошкова и повратак на основу мање базе; рачуни за примање државних трансфера су мање запостављени због редовне активности примања и преузимања трансфера	20-40% (уопште, за основне рачуне)
3. Варијабилни трошкови		
Трансакциони тренд	Клијент може да бира и одлучује на основу својих потреба, цене трансакција и евентуалних финансијских подстицаја	1 преузимање, 2 провере стања
Цена сваке трансакције	Зависи од интерног модела сваке банке	$0,25-$3

Преузето: Bold, Porteous and Rotman Parker, 2012: 19

Стога је јасно да је досадашњи тренд ка коришћењу електронских система плаћања популаран, али да се профитабилни приступ још није афирмисао. За сада су финансијске институције које управљају државним трансферима претежно државне, а не приватне банке. Покушаји да се подстакну финансијске институције и да им се укаже на потенцијалан профит нису били посебно успешни (Marulanda and Rotman Parker, 2013), али би евентуално нове технологије, попут мобилног новца, могле то да промене.

6.2 Примена условних новчаних трансфера у свету

Програми условних новчаних трансфера су релативно нови системи социјалне помоћи; чак и најстарији програми имају мање од двадесет година искуства у пружању трансфера сиромашним слојевима становништва. Ово је важно напоменути јер су резултати дугорочних истраживања ефикасности програма непознати. Ипак, захваљујући претходним искуствима и стратешкој опредељености испитивања ефикасности програма, постоји довољан фонд резултата средњерочних истраживања да се закључи да су УНТ програми ефикасни, што је и допринело брзом ширењу ових програма у свету.

При креирању једног од првих УНТ програма, бивши заменик Министра финансија у Мексику, Сантиаго Леви (Santiago Levy), се побринуо да истраживање и евалуације постану саставни делови ових програма. Леви је започео *PROGRESA* УНТ програм[69] у Мексику са циљем да обједини преко петнаест социјалних програма субвенције хране које су постојале средином 90-их година двадесетог века. Од тих петнаест програма, четири чак нису ни имали системе одређивања добитника помоћи (Levy, 2006). Леви је закључио да су ови програми неефикасни јер су помоћ примале и имућније породице, а особе у руралним породицама су бивале искључене (чак 60% руралних сиромашних није примало социјалну помоћ од државе (Rodriguez, 2003)). У овом периоду се истиче и недостатак координације између програма, мултипликовање административних процеса и фаворизовање урбаних средина (Fiszbein and Schady, 2009).

Свестан чињенице да се програми социјалне политике у Латинској Америци мењају са новим изборима, а у жељи да овај програм и инвестиције у будућност нове генерације опстану, Леви је интегрисао системе евалуације у процес имплементације прве фазе програма (Banerjee and Duflo, 2011). *PROGRESA* је постепено уведен у насумично одабрана места, те су се резултати ефикасности програма могли пратити, а методолошки приступ је био адекватно ригорозан да би се одлучивало о даљим инвестицијама. Резултати тих истраживања су били охрабрујући, а захваљујући квантификацији резултата инвестиције, програм је опстао и развио се тако да је у 2015. години помагао седам милиона сиромашних (Fundación Capital, 2015c) односно 32 милиона

[69] Програм *PROGRESA* је променио име у *Oportunidades* а након тога у *PROSPERA*.

корисника[70] (Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014). Штавише, опстали су и многи други програми УНТ-а у свету и то кроз више циклуса избора. Програми су достигли толико високе нивое учешћа и показали позитивне резултате, да би данас било политички компликовано или готово немогуће укинути их.

Стратешке одлуке, попут интеграције евалуације и дизајна система који олакшавају укључивање милиона учесника, помогле су процесу усвајања програма условних новчаних трансфера у свету. У 1997. години су само три земље увеле УНТ програме: Бангладеш, Бразил и Мексико. Десет година касније, 29 земаља у развоју је усвојило неку врсту УНТ програма (Fiszbein and Schady, 2009: 31), а према најновијим мерењима, преко педесет земаља има програме условних новчаних трансфера (Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014). Међу њима има већих и мањих програма; најстарији УНТ програми имају и највећи број корисника, са 57,8 милиона у Бразилу и 32,3 у Мексику у 2013. години (Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014). [71] Међу већим програмима се истичу и *Pantawid* са Филипина (20 милиона корисника), *Familias en Acción* у Колумбији (9,5 милиона) и *Janani Suraksha Yojana* у Индији (9,5 милиона корисника) у 2013. години.[72] Географска расподељеност УНТ програма се може видети на Слици 34.

[70] Број корисника се не односи на број учесника, односно директних прималаца УНТ-а, већ на процену броја особа који имају корист од трансфера (углавном чланови домаћинства). Ову процену је извршила Светска банка (*ASPIRE: The Atlas of Social Protection – Indicators of Resilience and Equity*).

[71] ASPIRE методологија је примењена у овој процени корисника, као и у Прилозима 2 и 3, где су представљени програми условних и безусловних новчаних трансфера у свету.

[72] Број корисника се не односи на број учесника, већ на процену броја особа који имају корист од трансфера.

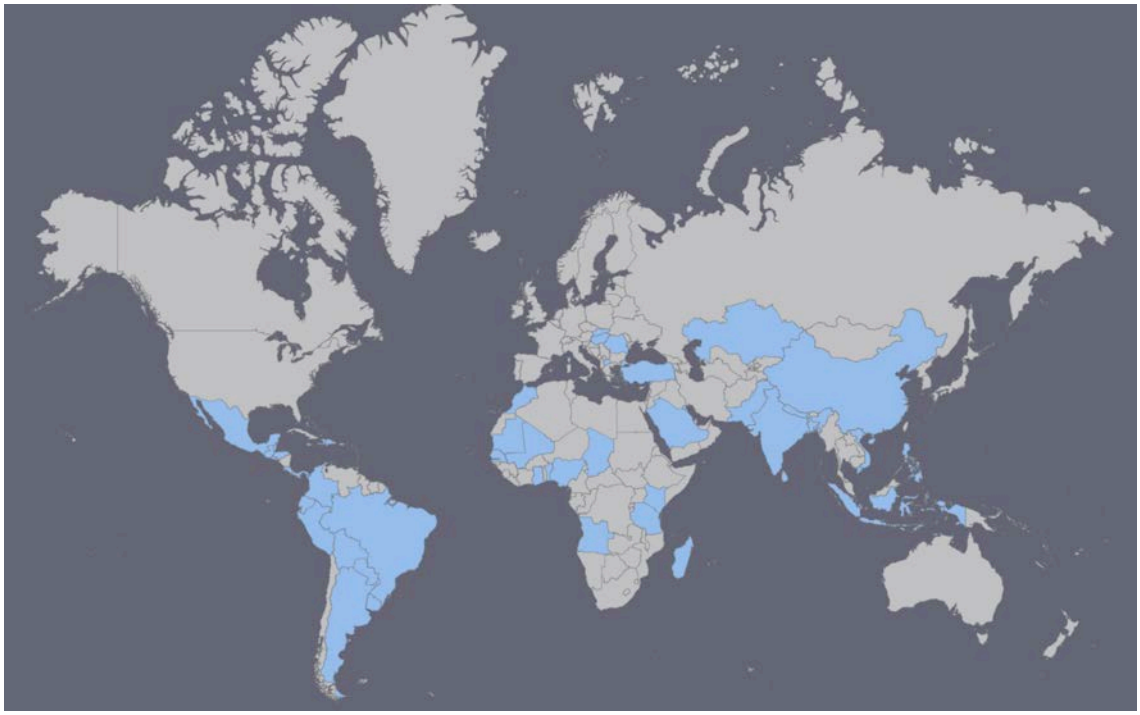

Слика 34: Програми условних новчаних трансфера у свету 2013. године

Слику приредио аутор на основу Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014

Финансијски утицај УНТ-а на породичне финансије је теже одредити. Израчунато је да мреже социјалне заштите уопштено чине 23% породичних буџета, да државе просечно инвестирају око 1,6% БДП-а на њих, а да се већим делом екстерно финансирају (не из буџета) (Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014). Међутим, те цифре укључују и друге врсте програма: условне не-новчане трансфере, безусловне новчане и не-новчане трансфере као и јавне радове. Фишбејн и Шејди (2009) су израчунали конкретан утицај УНТ-а на потрошњу у осам различитих случајева и закључили да се ова цифра знатно разликује у свакој земљи. У Бангладешу је учешће УНТ-а на потрошњу било најмање, са 0,6%. У Еквадору (6%), Бразилу (6,1%), Хондурасу (7%) и Јамајци (8,2%) је оно било значајније у односу на породични буџет. Од анализираних случајева, програми чији су трансфери имали највећи утицај на повећање породичног буџета (израчунатог пре учешћа у УНТ програму) су били Колумбија (17%), Мексико (21,8%) и Никарагва (29,3%). Ове цифре су само илустративне јер се извори и године разликују (период између 2000-2006. године, у зависности од случаја), али указују на разноврсност програма.

6.3 Успешност условних новчаних трансфера у процесу ублажавања сиромаштва

Још од самог почетка увођења програма условних новчаних трансфера, задужена министарства су инсистирала да програми буду пропраћени ригорозним анализама ефикасности. Ове анализе су рађене на више нивоа, а резултати су мерени на кратак, средњи и дуги рок. Такође се мерио утицај на индивидуалне особе, домаћинство и заједницу. Резултати емпиријског истраживања указују на позитивне последице у више области, као што су образовање, здравље и потрошња, инвестиције у продуктивне активности, као и позитивни резултати у стварању социјалне кохезије и побољшања заједнице (Табела 14).

Ранија истраживања такође указују на повећан број уписаних у основне и средње школе, смањење броја оних који су напустили школу, као и оних који су поновили школску годину. Уочено је повећање у потрошњи, у статистичким подацима о дечјем развоју (висина и тежина) као и смањење дечјег рада (De la Briére and Rawlings, 2006). Утицај новчаних трансфера је појачан кроз личне инвестиције (Gertler, Martinez and Rubio-Codina, 2006), а трансфери су помогли и у суочавању са финансијским потресима (De Janvry et al., 2006; Maluccio, 2005). Као додатни подстрек овим позитивним утицајима на индивидуалне учеснике и домаћинство, уочени су и позитивни повезани ефекти на локалну економију (Coady and Harris, 2001) и на не-сиромашне особе (Bobonis and Finan, 2005).

Док су програми успели да постигну изузетно позитивне резултате у широком спектру домена ублажавања сиромаштва и инвестирања у људски капитал, већи број истраживања је показао да учесници нису више научили похађајући школу у поређењу са својим вршњацима. Истраживања у Бразилу, Еквадору, Колумбији, Хондурасу, Мексику и Никарагви су показала да учешће у УНТ програмима није довело до позитивних резултата у погледу учења (Valencia Lomelí, 2008). У питању је конкретан пример институционалних препрека са којима се ови програми суочавају: инвестиције у образовање могу имати позитивне дугорочне ефекте само уколико се гарантује њихов квалитет и квалитет наставног особља. Штавише, поставља се питање у којој мери инсистирање на учешћу већег броја ученика лимитира учење друге деце јер преоптерети учитеља, посебно када је у питању релативно велики број ђака.

Табела 14: Резултати истраживања условних новчаних трансфера

Категорија резултата	Главни закључци (земља)	Аутор(и)
Инвестиције у људски капитал образовање, здравље и исхрану	Позитивни и статистички значајни резултати: завршавање школске године и укупне године школовања (Бразил, Мексико и Колумбија)	Glewwe, Kassouf, 2012
	Девојчице, учеснице програма, су чешће завршавале средњу школу (4-6 процентуалних поена) (Пакистан)	Alam et al., 2011
	Статистички значајно повећање броја деце које је завршавало основно образовање и наставило да се школује. Повећање потрошње на здравствено осигурање међу учесницима – ефекти су били већи међу најсиромашнијима (Танзанија)	Evans et al., 2014
	Програм УНТ-а је деловао на повећање присуства настави за 13,9 процентуалних поена, за разлику од повећања од 6,3 поена у случају безусловних новчаних трансфера (Малави)	Baird et al., 2011
	Млађа деца која су учествовала у програму су за 4-8 процентуалних поена имала већу вероватноћу да заврше гимназију, посебно девојчице у руралним подручјима (Колумбија)	Baez and Camacho, 2011
	Учешће у програму за време трудноће или као новорођенчад побољшава когнитивни развој у каснијим годинама; побољшања (говор и памћење са 36 месеци) нису нестала две године након што се програм завршио и трансфери укинули (Никарагва)	Barham et al., 2013; Macours et al., 2012
Коришћење трансфера за продуктивне инвестиције	Учешће у не-пољопривредним активностима се повећало за 3,3 процентуалних поена; домаћинства учесника имају 17,1% већу вероватноћу да поседују стоку за продуктивне потребе. После 5,5 година, захваљујући инвестицијама, домаћинства су повисила месечну потрошњу за 41,9 песоса по особи (Мексико)	Gertler et al., 2012
Побољшана активност и самоувереност	Учесници су постали више самоуверени и имали су повишену перцепцију о самоефикасности на тржишту рада, као и већи оптимизам о будућности (Чиле)	Carneiro et al., 2010
	Учешће млађих девојака у програмима је смањило вероватноћу да ће ући у ризичну везу и да ће имати више контроле над одлукама о плодности (Малави)	Baird et al., 2011
Побољ-шана соц. кохезија	Укључивање школа у програм је довело до смањења криминалних активности у заједници (Бразил)	Chioda et al., 2012
	Позитивни ефекти на социјалну кохезију и грађанско учешће (Танзанија)	Evans et al., 2014

Преузето: Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014: 34-35

Програми условних новчаних трансфера сами по себи нису успешни; они се ослањају и на ефикасност здравствених и образовних институција како би се постигли жељени резултати. Такође треба сагледати учешће административних и оперативних трошкова управљања овим програмима; процењује се да је укупна потрошња на мреже социјалне заштите два пута већа од количине потребне да свакој особи у екстремном сиромаштву пруже доходак од $1,25 на дан (Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014: 15). Ипак, инвестиција у програме условних новчаних трансфера се показала као добра по питању постизања резултата у оквиру ублажавања сиромаштва, побољшања квалитета живота и инвестирања у акумулацију људског капитала.

Истраживање колумбијског УНТ програма је показало да је инвестиција исплатива у односу 1:1,59, што је јако високо у поређењу са традиционалним истраживањима финансијске исплативости (*cost-benefit analysis*). Позитивне последице, као што су утицај додатног школовања (и последично повишење дохотка од 8%), повећана тежина новорођенчади од 0,4кг (са последицама повећаног будућег дохотка од 5%) и друге међународне процене, могу се упоредити са нивоом инвестиције у саме програме, а резултат те анализе је закључак да је овај програм финансијски исплатив (IFS et al., 2006). Позитивни резултати улагања више него компензују инвестиције као што су:

„ (1) трошкови програма;

(2) приватнии трошкови домаћинства на додатну исхрану и образовање;

(3) приватни трошкови домаћинства при приступању трансферима;

(4) инфраструктурни и други додатни трошкови образовних и здравствених институција;

и (5) јавни трошкови финансирања УНТ програма.” (Fiszbein and Schady, 2009: 188).

6.4 Критичка анализа условних новчаних трансфера

Иако постоје докази о позитивним резултатима условних новчаних трансфера, ови програми нису без критике. Бројни проблеми су већ наведени у тексту, али се истичу три питања везана за саму структуру ових програма у циљу закључивања одрживости ових програма као и постигнутих резултата. То

укључује разматрање условљавања трансфера, основног опредељења образовања и здравља, као и одрживости програма условних новчаних трансфера.

6.4.1 Да ли је неопходно постављати услове?

Посебна карактеристика УНТ програма је чињеница да се новац не даје сиромашнима само као вид социјалне помоћи, већ и као инструмент да им помогне у процесу избављивања из сиромаштва и омогућавања боље будућности за следећу генерацију. Ипак, поставља се питање колико је уопште неопходно условљавати употребу новца, и због чега се оно уопште и примењује. Нуде се два могућа објашњења и аргументи за постављање услова овим трансферима: први је тврдња да јавна потрошња на инфраструктуру и друге инвестиције и услуге за грађане не доспевају до најсиромашнијих слојева становништва. У таквом контексту, трансфери новца који (кроз услове) допиру до најугроженијих слојева становништва заправо помажу дистрибуцију инвестиција у земљи, тиме исправљајући тржишне грешке и осигуравајући адекватну инвестицију у побољшање квалитета људског капитала (Fiszbein and Schady, 2009).

Престпостављајући и да постоје могуће грешке у процесу доношења одлука међу сиромашнима због недостатка информација и разумевања о важности и приоритетима инвестиција у интересу њихове деце, услови заправо помажу да се постигне равнотежа и поправе системски проблеми. Наиме, у зависности од приступа информацијама и успостављене праксе у локалној заједници, врло је могуће да су родитељи недовољно информисани о значају инвестиција у образовање и здравље детета. То не значи да они не вреднују образовање, него да једноставно не знају у којој мери је, на пример, значајан рани период развоја детета на развој когнитивних способности или узимање витаминских додатака исхрани за време трудноће. Уколико овакве информације нису устаљени део културе, неинформисаност може довести до недовољних инвестиција у овом домену. Информативне кампање и локалне акције би подједнако могле да коригују овај проблем, али наметањем услова доприносе бржим променама у понашању.

Друго објашњење се односи на политичку економију, а то је да уколико не постоји грађанска подршка за редистрибуцију благостања, сиромашнима се може помоћи кроз обавезивање „доброг понашања од стране сиромашних који то

заслужују" (Fiszbein and Schady, 2009: 61). Под претпоставком да би програм био политички непривлачан за доносиоце одлука и грађане, а будући да само мањи сегмент становништва може да ужива у благодетима програма, овакав приступ може бити политички прихватљивији. Такође се наводи и претпоставка да ће примаоци социјалне помоћи постати зависни од трансфера, да ће рађати децу само због трансфера и да ће постати терет државе (Fiszbein and Schady, 2009). Уколико влада толико негативна перцепција о сиромаштву у земљи, условљавање трансфера помаже да они буду политички прихватљивији. Једно истраживање медија је чак показало да иако је *Bolsa Família*, највећи УНТ програм на свету, генерално популаран у Бразилу, грађани ипак подржавају условљавање трансфера јер мисле да су они неопходни за постизање позитивних резултата (Lindert and Vincensini, 2008).

Услови се могу представити као израз неповерења државних институција у саме сиромашне, али се могу такође сагледати и као систем заједничке одговорности, у којој држава учествује заједно са сиромашним становништвом. Тако их је представио оснивач мексичког УНТ-а, Сантиаго Леви, у следећем тексту:

> „Сиромашним породицама је потребна помоћ, али то не треба да избрише или смањи њихову улогу као протагонисте у трансформацији своје животне ситуације. Заједничка одговорност и поштовање подразумевају реципроцитет код сиромашних кроз спајање помоћи коју добијају са конкретним активностима... и та помоћ подржава њихове свакодневне активности али их не замењује" (Levy and Rodriguez, 2004: 48).

Из овог текста се истиче перцепција сиромашних као активних учесника у процесу побољшања свог квалитета живота, уместо као пасивних прималаца социјалне помоћи. Уколико се трансфери сматрају као одлика заједничке одговорности, може се закључити да УНТ програми представљају савремени приступ ублажавању сиромаштва.

Ипак, поставља се питање да ли је приступ условљавања трансфера социјалне помоћи заправо патерналистички или пак указује на другу врсту односа између државе и грађана. Закључује се да постоји парадокс у том размишљању,

јер су заправо УНТ виђени као мање патерналистички од не-условљених трансфера (Cohen and Franco, 2006; De la Briére and Rawlings, 2006). Претпостављајући да државне инвестиције и услуге не допиру до сиромашних, као што је већ напоменуто, условљавање заправо решава проблем несавршеног функционисања система.

Други аргумент против тврдње да су услови одлика патерналистичког приступа јесте приступ заједничке одговорности, у којој се примаоци социјалне помоћи третирају као доносиоци одлука и партнери у процесу ублажавања сиромаштва и постизања благостања. Програми безусловног трансфера новца су још популарнији од УНТ-а; чак 119 земаља је у 2013. години имало неки програм безусловних новчаних трансфера (Слика 35). Свакако су безусловни новчани трансфери веома занимљиви по питању постизања комплементарних резултата ублажавања сиромаштва путем финансијске инклузије.

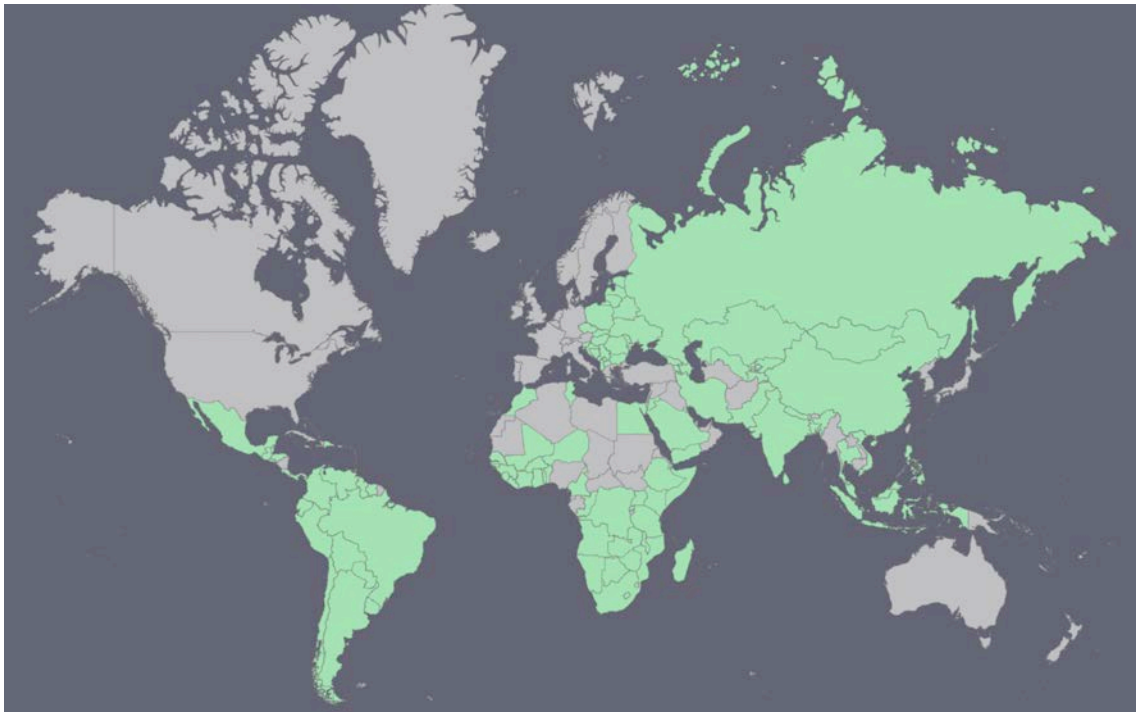

Слика 35: Програми безусловних новчаних трансфера у свету 2013. године

Слику приредио аутор на основу Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014

Програми безусловних новчаних трансфера су јефтинији за спровођење и за учешће јер не укључују оперативне трошкове праћења услова, односно испуњавања услова за сиромашне особе. Истраживања која су спроведена да упореде програме са и без услова су показала да оба приступа имају позитивне

резултате по питању образовања и здравља, али да УНТ програми постижу ипак знатно веће учешће у настави и активностима здравствене заштите (управо због постављених услова) (Baird et al., 2013; Robertson et al., 2013; Baird et al., 2011). Није прецизирано у којој мери ти резултати правдају веће трошкове условљавања трансфера и да ли би информативне кампање социјалног маркетинга или други вид обуке сиромашних помогао да се постигну исти резултати без интензитета праћења постизања услова. Исто тако није прецизирано у којој мери би технолошка решења и иновације могле помоћи систему праћења кроз употребу електронских картица за бележење учешћа, али је то свакако једна од могућности.

Штавише, ретко се у рачуницама трошкова УНТ програма узима у обзир и дејство условљавања трансфера на саме сиромашне. Кроз неформалне интервјуе са примаоцима УНТ-а у Колумбији, аутор је закључио да је административни и бирократски трошак услова значајан, а да је више учесника пријавило случајеве дискриминације и неразумевање њихових потреба. Наиме, за доказивање испуњавања услова образовања и здравља, неопходно је да добију потврде од тих установа; ово представља административни трошак за те институције а у општинама са већим бројем примаоца УНТ-а, може да преоптерети њихов систем. Испитаници су пријавили да су бивали одбијани и замољени да се врате неког другог дана јер су административни радници имали и друге (несиромашне) пацијенте; за њих је ово поражавајуће јер сваки долазак подразумева плаћање приватног превоза или пешачење пар сати, као и одговарајућу организацију кућних обавеза. Увођење електронског плаћања је за примаоце УНТ-а углавном уштедело новац, али је највећа уштеда најпре у времену – у Колумбији је време потребно за преузимање трансфера смањено са просечних пет сати на свега пола сата (Maldonado and Tejerina, 2010).

Сличне анегдоте су уочене и по питању третмана од стране особља у финансијској институцији; дешавало се да банке не допуштају сиромашнима да преузму новац са шалтера већ их упућују да користе банкомат, чак и када им клијенти кажу да не умеју да управљају машином и да им треба помоћ. Запослени у банци су у многим случајевима нагласили да не сматрају сиромашне као клијенте, већ као терет, јер захтевају много више помоћи од „стандардних” клијената (Moreno Ordoñez, 2014). На конференцијама се често понавља пример

из Перуа где су сиромашне жене „најурене” из банке са спрејом за освеживање ваздуха, уз коментар да треба да изађу јер „лоше миришу” (Proyecto Capital, 2012). Дискриминација није прошла непримећена; учесници програма имају право да пријаве лош третман кроз званичне канале државе, међутим претходно треба да буду свесни својих права, да знају где могу да упуте своје пријаве, и да се осећају сигурни да ће пријава остати анонимна да не би било последица (да неће бити избачени из програма и да ће их банка и даље служити чак иако поднесу пријаву). Транспарентност и проактивни приступ превенције дискриминације ће умногоме олакшати процес задовољавања услова и за сиромашне особе.

6.4.2 Образовање и здравство као основно опредељење

Анализа успешности условних новчаних трансфера у ублажавању сиромаштва је показала да ови програми успевају да постигну статистички значајне помаке у инвестиције у области образовања и здравља. Инвестиције у људски капитал представљају важан елемент развоја друштва и система избављивања особа из сиромаштва. Ипак, инфраструктурне инвестиције и програми запошљавања би можда постигли исте или чак и боље резултате од УНТ програма. Отуда се поставља питање важности ових улагања.

Програми УНТ-а се посебно посвећују улагању у образовање и здравство малолетне деце из разлога што желе да прекину међугенерацијско преношење сиромаштва, а дечји развојни период је управо најважнији и може умногоме да одреди њихову будућност. Истраживања показују да сиромашнија деца имају већу вероватноћу да буду изложена бројним физичким изворима стреса, као што су лоши стамбени услови или хаотичне средине, као и психосоцијалним изворима стреса попут породичних проблема или раздвајања од старатеља (Evans and Kim, 2013). Овакав хроничан стрес и емотивни притисак утичу на физичко и ментално здравље, посебно у периоду раног детињства, чиме се лимитира развој детета. Оно може бити и токсично за мозак у процесу развоја; једно истраживање је показало да су мозгови деце из најсиромашније групе чак 6% мање развијени од оних из имућних породица (Noble et al., 2015).

У једном од најобимнијих изстраживања утицаја социоекономских фактора на развој дечјег мозга, показала се висока повезаност између социоекономских индикатора и развијености можданих површина, поготово оних

делова мозга који се баве говором и извршним функцијама (Noble et al., 2015). Штавише, породични доходак је логаритмички повезан са неуралном површином са оштријом варијацијом код сиромашнијих (Noble et al., 2015). Иако је истраживање показало да новац не може да „купи бољи мозак", односно да деца из богатијих породица нису превасходно паметнија, резултати показују да депривација и екстремно сиромаштво могу знатно да ослабе мозак, што је уједно и аргумент за инвестицију у развој деце.

Улагањем у развој деце у периоду раног детињства има значајан дугорочни ефекат; једно експериментално истраживање двогодишњег предшколског програма за афро-америчку децу од 3-4 године показало је да је додатна ментална стимулација кроз учешће у програму довело до тога да су ти учесници у већем броју завршили гимназију, да су зарађивали веће плате, мање се ослањали на социјалну помоћ и ређе бивали хапшени (Heckman, 2006). Повратак на уложени капитал у овај програм измерен је између 15 и 17% (монетизацијом ових ефеката и рачунањем повишене плате). Резултати овог истраживања додатно наглашавају важност развојног периода за одређивање квалитета живота те деце у будућности.

Доказано је и да неухрањеност, поготово код трудних жена и детета у прве две године живота, директно утиче на физички и когнитивни развој плода и детета (Hoddinnot et al., 2001). Оно лимитира његов развој, односно могућност да у будућности постигне свој пун капацитет и створи високе приходе. Штавише, истраживање показује да „здравствена штета из раног детињства доводи до трајног оштећења, које може да има ефекта чак и на будуће генерације. Превенција ће највероватније довести до значајних позитивних здравствених, образовних и економских ефеката" (Victora et al., 2008).

Чињеница је да УНТ програми директно помажу да се повећа улагање у децу у овом кључном периоду њиховог развоја и да има позитивне последице не само по питању краткорочног ублажавања ситуације сиромаштва, већ и дугорочног постизања смањења сиромаштва. Из тог разлога је тешко утврдити да ли се смањење административних трошкова укидањем услова новчаних трансфера исплати, јер услови постижу још веће резултате по питању инвестиција у будућности, а та улагања су од критичног значаја. Ипак, треба нагласити да резултати нису показали да похађање наставе повећава и знање ученика, а

квалитет здравствене неге такође зависи од инфраструктурних улагања државе. Стога је лако разумети теоријску основу образовања и здравства као основно опредељење, али је тешко закључити у којој мери је оно дугорочно и ефикасно.

6.4.3 Одрживост условних новчаних трансфера

Програми условних новчаних трансфера су показали веома позитивне резултате по питању постизања циљева ублажавања сиромаштва и инвестиције у развој људске способности. Интеграцијом нових технологија (попут биометријских идентифицакионих картица) могу се смањити трошкови имплементације, а увођењем електронских система плаћања преко банковних рачуна или мобилног новца може се укључити све већи број учесника са маргиналним порастом у укупној цени (економија обима). Толико велики број корисника у свету користи ову врсту помоћи да би било политички тешко укинути програме УНТ-а. Ипак, будући да је у питању инвестиција јавног карактера, важно је размотрити одрживост ових програма.

У овом поглављу су обухваћене бројне теме везане за финансијску одрживост УНТ програма, укључујући системе смањивања административних трошкова кроз иновације и технологију. Процењено је да системи исплаћивања трансфера могу бити 2-4% укупне суме трансфера, што је око половине укупних административних трошкова (BFA, 2006). Ипак, јасно је да се системи новчаних трансфера побољшавају у свету, управо из разлога што смањују трошкове за државу али и за примаоце те помоћи. Процењено је да је преласком на електронско плаћање трансфера у Колумбији смањен трошак транспорта за преузимање новца чак 15% а да се време чекања на преузимање смањило са пет сати просечног чекања на око пола сата (Maldonado and Tejerina, 2010).

Ипак, програми УНТ-а се ослањају на финансирање већих међународних институција попут Светске банке и Интерамеричке развојне банке (Inter-American Development Bank) за ширење ових програма. Светска банка је уложила преко $10 милијарди на програме социјалне заштите и рада у 63 земље, што укључује инвестицију од $350 милиона у УНТ програм у Мексику (2015. године), $200 милиона у УНТ програм у Бразилу (2011. године) и $25 милиона у оснивање УНТ програма у Македонији (2009. године) (World Bank, 2015b). Екстерним финансирањем социјалних програма се може постићи значајан помак по питању

ублажавања сиромаштва у земљама у развоју, али је неопходно развити алтернативне моделе који могу бити дугорочно одрживи.

Осим финансијских инвестиција, постизање одрживости ових програма зависи и од транзиције учесника након што им деца постану пунолетна, не испуне одговарајуће услове или не промене економски статус, што би довело до искључења из програма. Уколико се не успостави систем транзиције за ислазак из програма УНТ-а, може се претпоставити да ће бројни учесници поново да „падну" у сиромаштво због умањених прихода. Стога је важно да сами примаоци новчане подршке разумеју да су трансфери временски органичени и подстаћи их да тај новац уложе и да искористе комплементарне програме обуке или продуктивних трансфера како би обезбедили бољу будућност не само за своју децу већ и за све кориснике програма, односно чланове домаћинства. Већ постоје примери земаља које активно укључују комплементарне програме попут финансирања пољопривредних активности или обуке за нова занимања (Етиопија, Гана), али су ти програми још увек доста лимитирани.

6.5 Будућност условних новчаних трансфера – како улога привредног сектора може помоћи подстицању ове иницијативе државног сектора

Резултати дугорочних студија дејства учешћа у УНТ програмима су још увек непознати, што значи да није утврђено у којој мери ове инвестиције ипак успевају да смање сиромаштво, што је и дугорочан циљ тих програма. Критичним размишљањем о овим програмима може се доћи до пар кључних питања о дугорочној будућности ових програма: уколико образовне институције не пружају повољне услове за учење, како може да се очекује да ће те инвестиције имати позитивне резултате? А уколико не буде било адекватног запошљавања на локалном нивоу, како ће те инвестиције помоћи сиромашнима ако не могу да се запосле?

Често се говори о потенцијалу предузетништва, посебно као алтернативе формалном запослењу, али из разговора са сиромашнима јасно се закључује да они желе за себе, а посебно за своју децу, да буду стално запослена. Желе да деца имају стабилан извор прихода (често се наводе примери запошљавања у јавном сектору управо из тог разлога) и да не морају да стрепе око новца као што су родитељи стрепели и као што ради већина предузетника. Логика приступа

ублажавању сиромаштва путем микрокредита на исти начин претпоставља да је предузетништво „спас сиромашних.” Међутим, ретко се поставља питање: „шта уопште може власник локалне продавнице да постигне микрокредитом и како ће га оно избавити из сиромаштва?” Може свакако да побољша свој бизнис и евентуално запосли још једну особу, али уколико успе да прошири и повећа бизнис, предузетник реално може само маргинално да повећа профит а то ће учинити одузимањем посла власницима оближњих продавница; бизнис тог предузетника не може наставити да расте јер је тржиште и даље мало.

У процесу одређивања успешности инвестиција важно је рашчланити економску теорију и филозофско размишљање и поставити програме у контексту реалних локалних услова. Претпоставка о предузетништву сиромашних је управо такав пример. Можда би боља инвестиција била друга врста подршке сиромашнима? Инвестиције у описмењавање одраслих, учење коришћења рачунара или других вештина и заната би могли бити од конкретне користи за сиромашне. По питању комплементарних процеса попут финансијске инклузије, закључак је да приступ финансијским услугама није сам по себи довољан да промовише финансијску инклузију. Док су иницијативе масовне инклузије сиромашних преко УНТ програма свакако добра прилика и могу помоћи процес финансијске инклузије, велике иницијативе попут интегрисања система плаћања УНТ-а преко финансијског система сами по себи не подстичу финансијску инклузију.

У том погледу, поучан је случај Мексика. У 2012. години је око шест милиона сиромашних примало УНТ и то сви преко банковних рачуна[73] *Banco del Ahorro Nacional y Servicios Financieros* (BANSEFI). Међутим, резултати емпиријских истраживања су показали да само особе које живе у урбаним, делимично урбанизованим и руралним подручјима близу урбане зоне заправо

[73] У Мексику је конкретна финансијска услуга исплате УНТ-а рачун за штедњу. Генерално се за уплату УНТ-а користе симплификовани банковни рачуни или рачуни за штедњу, а могу се употребити и системи мобилног новца, трансфера у банку и многи други системи. Када држава потписује уговор са финансијском институцијом која извршава трансфере, она одређује термине уговора. То укључује успостављање цене сваког трансфера, одређивање учесталости плаћања, обезбеђивање информационих система, и одређивање цене додатних услуга (попут коришћења банкомата). По питању трошкова који се преносе на кориснике, могу се нудити бесплатно одржавање рачуна или се то може наплаћивати (држави или клијенту). Такође се напомиње да рачуни за штедњу углавном нуде интерес, али је проценат мали, те је потенцијална зарада на интересу од штедње занемарљива.

могу да приступе и користе своје рачуне; то чини свега 15% укупних учесника програма (Chiapa, 2015). Они приступају својим трансферима преко алтернативних канала, попут банковних агената и банкомата, што значи да 85% учесника не може да обавља друге редовне финансијске трансакције које би произвеле позитивне ефекте финансијске инклузије. Штавише, међу особама које имају приступ рачуну (оних 15%), половина њих није штедела у току претходних 12 месеци због недостатка новчаних средстава (Chiapa and Prina, 2014); објашњење које се видело и на светском нивоу кроз извештај Глобалног Финдекса. Од оних који јесу штедели, свега четвртина је користила банковни рачун који им је држава отворила, што значи да 88% тих рачуна је служило искључиво за примање новца. Без додатних улагања у подстицање коришћења тих банковних рачуна, неће се подстаћи финансијска инклузија путем новчаних трансфера.

Уз мрежу социјалне заштите сиромашних постоје и бројни комплементарни програми подршке и обуке сиромашнима који би се могли спојити са самим програмима УНТ-а, управо с циљем постизања тих дугорочних инвестиција. Чиле нуди добар пример такве инвестиције јер УНТ програм *Chile Solidario* спаја учеснике са комплементарним државним програмима и нуди им могућност да постепено приступе новим и сложенијим програмима обуке преко двогодишњег *Puente* програма. Учесници добијају одређену суму новца ($15 месечно у 2007. години) која се временом смањује, па онда приступају *Solidario* програму, преко кога добијају новчане трансфере, субвенције на пијаћу воду, помоћне пензије и трансфере за завршавање школе (Lindert et al., 2007).

Други програми комплементарне подршке укључују системе промоције учесника на тржишту рада, кроз програме као што су *Trabajar* у Аргентини и *Proempleo* у Чилеу. Такође се користе и примери спајања програма социјалне заштите са сектором микрофинансија и микропредузетништва у циљу постизања дугорочно одрживих резултата (Bouillon and Tejerina, 2006). Комплементарна улагања могу укључити и проширене активности попут инфраструктурних инвестиција, поспешивања заједничког улагања у заједници, побољшање система воде и санитације, или обезбеђивање права на земљишту којима би сиромашни

постигли већу сигурност и евентуално могли да употребе за приступање финансијским услугама.

По питању постизања финансијске инклузије, постоје бројни комплементарни програми подршке сиромашнима кроз пружање финансијског образовања, подстицања инвестиције, пружање информација и спречавања презадуживања. Имајући у виду обимност програма УНТ-а, ипак је важно размотритри како то урадити масовно и јефтино. У неким земљама се то постиже путем едукативних радио или телевизијских програма, укључивањем финансијских тема у популарне емисије или емитовањем посебних програма о финансијским темама. Популарна серија *Scandal* у Јужној Африци се често наводи као пример због постигнутих резултата; стручњаци су се договорили са креаторима ове популарне ТВ емисије да укључе у сценарио сплетку у којој се један од главних јунака неформално задужује код зеленаша, што ствара велике проблеме за целу породицу и што се приказује у драматичним сценама. Након емитовања, примећен је нагли пораст у броју позива националној информативној служби о финансијама, а код учесника је утврђена повећана свест и знање о финансијским темама (Berg and Zia, 2013).

Ипак, није финансијски изводљиво укључити тему финансијске едукације у популарне телевизијске емисије у свим контекстима, нити се може осигурати да ће најсиромашнији слојеви допрети до тих информација. Пошто системи масовних медија подразумевају низак ниво интеракције, такође се лимитира количина и специфичност информација која им се може пружити. Док би лично финансијско саветовање било идеално (а системи интензивног менторства јесу показали позитивне резултате (Banerjee et al., 2015a)), финансијски је незамисливо то учинити са 1,2 милијарде екстремно сиромашних. Ипак, постоји могућност да се кроз технологију смање трошкови и постигну позитивни резултати, као што је пример *LISTA* иницијативе, о чему ће се детаљније разматрати у студији случаја. Друга алтернатива је укључивање финансијског образовања у системе формалног школовања, што је било доста успешно у гимназијама Бразила (Bruhn et al., 2013) али такође подразумева фаворизовање финансијских тема и избацивање других важних тема из наставног фонда.

Као закључак, могу се истаћи позитивни резултати програма условних новчаних трансфера у постизању значајних краткорочних и средњерочних промена и то у великом броју земаља у развоју. На основу те анализе може се потврдити пета посебна хипотеза, да социјална помоћ у којој су примаоци помоћи активни учесници у том процесу, као што је пример са условним новчаним трансферима, успешно делује у правцу побољшања положаја најсиромашнијих слојева становништва.

Ипак, важно је напоменути да су дугорочни резултати још увек непознати. Штавише, исход тих инвестиција ће у великој мери зависити и од квалитета образовних и здравствених институција као и од ширег макроекономског амбијента у коме ће та деца да живе, привређују и зарађују. Такође се ретко разматра стратегија транзиције и изласка из програма; када дете постане пунолетно, породица више нема право на новчане трансфере. Стога је важно да се програми УНТ-а представљају корисницима не само као краткорочна социјална помоћ већ и као инвестиција која треба данас да се добро искористи како би у будућности била исплатљивија.

Седмо поглавље: Студија случаја савремених приступа ублажавању сиромаштва на примеру Колумбије

У последњој четвртини двадесетог века (почевши од 1990. године) дошло је до бројних иновација у области ублажавања сиромаштва у земљама у развоју. Неке од тих иницијатива су предводиле међународне развојне агенције, неке грађански сектор, док су и државни органи предводили бројне иницијативе кроз социјалну политику. Међу тим иницијативама се јасно истичу елементи јавне и тржишне перспективе, јер су улоге државног и приватног сектора од изузетне важности у подстицању иновације код програма ублажавања сиромаштва. Микс јавно-приватних решења доприноси не само процесу ублажавања сиромаштва кроз производе, програме и приступе, већ и дубљем разумевању појаве и узрочних фактора сиромаштва. Користећи психолошке и социолошке приступе, истраживање тржишта и статистичке анализе велике количине информација (*big data*), стручњаци су данас у много бољој позицији да одређују ефикасна решења проблематике сиромаштва, посебно у земљама у развоју.

У овом раду је аутор нагласио значај финансијске перспективе сиромаштва као један од кључних елемената у процесу ублажавања сиромаштва у свету. Принципи иновације и истраживања у областима понуде и потражње су истакнути такође као важни у другим областима ублажавања сиромаштва, било да су они инфраструктурног или институционалног карактера. Штавише, ови појмови су повезани; показано је да ни најбоље осмишљени иновативни приступи, попут финансијске инклузије и програма условних новчаних трансфера, не могу да произведу позитивне резултате уколико не постоји сарадња и интердисциплинарни приступ. У овој дисертацији су истакнути бројни примери иновативних решења за ублажавање сиромаштва, примери из којих се види да није добро схваћена комплексност потражње, да нису имали иновативну и добру понуду, или пак нису представили производ или услугу у оквиру регулативних правних постулата дате земље. У процесу дефинисања иновативних решења, неопходно је да се пре свега разуме контекст, и да се узму у обзир ови аспекти како би се постигли трајни резултати.

У циљу представљања иновација у приступу ублажавања сиромаштва кроз практичан пример, аутор се у овом последњем одељку посвећује студији случаја

програма условних новчаних трансфера *Más Familias en Acción* (МФА)[74] у Колумбији, као и комплементарних програма које су колумбијска држава и други актери спровели за петнаест година постојања МФА програма. Студија случаја је извршена на основу примарне анализе теренског рада и истраживања аутора у периоду од 2012 – 2014. године (укупно 28 месеци) кроз директну сарадњу и подршку колумбијској влади и особама задуженим за управљање овим програмом у главном граду Боготи. Уз сарадњу са доносиоцима одлука и техничким особљем, аутор је помагао у креирању стратегија и програма за побољшање МФА програма и комплементарних циљева попут поспешивања процеса финансијске инклузије међу најсиромашнијим слојевима становништва. Важно је истаћи да је студија случаја приступ искључиво квалитативног карактера (Лакићевић и Кнежевић, 2011), међутим ова студија је подржана и квантитативним подацима емпиријских истраживања у циљу успостављања аргумента и закључака аутора.

Истраживачки процес је укључивао и рад у руралним подручјима Колумбије, кроз управљање пројектом иновација у руралним општинама и испитивањем локалних актера програма и самих учесника МФА програма у припремном периоду, за време спровођења и након различитих фаза имлементације. У процесу теренског истраживања, аутор се ослањао и на подршку колега из *Fundación Capital* који су независно, и у тандему са аутором, спроводили квалитативна етнографска истраживања на терену са циљем побољшања разумевања понашања и потреба самих сиромашних, као и ширих семиотичних и квантитативних истраживања. Циљ ових студија је био постизање дубље спознаје о специфичним карактеристикама сиромашних и препознавање оних које их разликују на основу географије, запослења, образовања, расног идентитета и слично. Та информација је помогла процесу креирања програма и методологија ублажавања сиромаштва и допринела постизању позитивних резултата кроз разумевање понуде, потражње и регулаторног оквира.

Секундарни подаци који доприносе овој студији случаја укључују резултате бројних емпиријских и теоријских истраживања о резултатима МФА програма, као и основним документима програма, као што су приручници за управљање, усвојене законске регулативе које се односе на програме социјалних

[74] У преводу „Више породица у акцији."

политика и слични документи на изворном шпанском језику. Користећи се овим информацијама, аутор представља генезу програма кроз специфичности колумбијског случаја и анализира савремене програме који подстичу комплементарне резултате кроз промовисање финансијске инклузије и друге активности попут предузетништва. Кроз увођење система електронског плаћања трансфера, а потом и мобилног новца, стратешког опредељења за подстицање финансијске инклузије кроз креирање *Banca de las Oportunidades*, као и експериментисање подстицаја тражње кроз *Proyecto Capital* и *LISTA* иницијативу, Колумбија пружа сликовит пример процеса интеграције иновативних савремених приступа у процес ублажавања сиромаштва.

7.1 Програм условних новчаних трансфера *Más Familias en Acción* у Колумбији

Колумбија је земља лоцирана на самом северу јужноамеричког континента. Са северне стране се граничи са Карипским морем а са западне стране са Тихим океаном. Источну границу дели са Венецуелом а југоисточну са Бразилом, док се на југу граничи са Еквадором и Перуом. Колумбија је по својој величини пета највећа земља у Латинској Америци и 26. у свету, са површином величине Француске, Шпаније и Португалије заједно. У 2014. је Колумбија имала око 46 милиона становника, што је чини 30-ом у свету, а 43,4% становништва је било млађе од 25 година. Већина (76%) становништва живи у урбаним подручјима, а скоро половина (око 20 милиона) становника живи у шест највећих градова, међу којима је и главни град Богота са око 10 милиона становника.

У Колумбији постоје значајне разлике између урбаних и руралних средина у погледу инфраструктуре, приступа пијаћој води и санитарним условима, као и по питању безбедности, као резултат дугогодишњег интерног конфликта. Неједнакост личних доходака у Колумбији је изузетно висока, са *Gini* коефицијентом[75] од 53,5 и на 13-ом месту у свету 2012. године, а процењено је и да се трећина становништва налази у стању сиромаштва. Ипак, захваљујући постепеним помацима ка смањењу интензитета интерних сукоба и приходима од природних ресурса путем извоза енергената (угаљ и нафта) и руда, у Колумбији је

[75] Џини (*Gini*) коефицијент је економски индикатор неједнакости прихода са вредностима у распону од 0 до 1. Ниски коефицијент указује на већу једнакост по питању дистрибуције богатства у датој земљи, док земље са коефицијентом ближе 1 имају много већи ниво неједнакости.

у 2014. години БДП износио $642,7 милијарди (на бази паритета куповне моћи) а степен раста БДП-а 5%, као наставак десетогодишњег тренда стабилног раста колумбијске економије. Ова релативно повољна економска ситуација се истиче у региону јер је Колумбија међу ретким земљама која је прошла финансијску кризу без већих падова у БДП-у.

Социоекономски индикатори ипак нису толико повољни, будући да је стопа незапослености од 9,2% једна од највиших у региону, док су проблеми сиромаштва, неједнакости и безбедности још увек нерешени (CIA, 2015). Ипак, у Колумбији се могу препознати бројне јавне и приватне иницијативе које подстичу социјално предузетништво, креативност и запослење, као и велики програми социјалне подршке путем условних новчаних трансфера и сличних иницијатива. Такође треба истаћи да су у 2015. години још увек вођени мировни преговори између представника колумбијске владе и герилске групе *Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia* (FARC) (Револуционарне оружане снаге Колумбије), што би требало да допринесе стабилизацији политичке и безбедносне ситуације у земљи.

Према Извештају о људском развоју Уједињених нација, Колумбија је рангирана као земља са високим нивоом људског развоја, на месту број 98 од 187 земаља. Мало бољи ранг (92. место) има на основу Индекса родне неједнакости, који мери ниво националних достигнућа по питању репродуктивног здравља, оснаживања женског становништва и учешћа на тржишту рада. Учешће жена у политичким процесима је такође лимитирано, будући да је свега 13,6% учешће жена у парламенту. Ово није далеко од светског стандарда јер је у 60% земаља које су пружале релевантне информације, учешће жена у парламенту испод 20%. Само у случајевима Кубе и Руанде потврдило се да је учешће у парламенту репрезентативно и у складу са учешћем жена у укупној популацији тих земаља. Важно је да се истакне да је стопа запослености женске популације у Колумбији 55,7% док је за мушкарце далеко виша (79,7%). Просечни животни век је 74 година (седам година дужи за жене), а просечан број година образовања је 7,1 (мушкарци су се мало дуже школовали, у просеку 0,1 година више од жена). Са проблемом неухрањености (*stunting*) се суочава 13,2% деце испод пет година, док је 4,8% деце изнад предвиђеног нивоа телесне тежине (*overweight*) (UNDP, 2014).

Извештај о светском развоју Светске банке такође пружа корисне податке о нивоу развоја у Колумбији. Стопа писмености за особе преко 15 година је 93% а проценат особа преко 25 година са завршеном основном школом је 28,9%, средњом школом 31,8%, а високим образовањем 8,5%. Свега трећина становништва (32,9%) пријавила је да је штедела у претходној години, међутим 9,2% особа старијих од 15 година пријавило је да је штедело у формалној финансијској институцији, док су 23,7% пријавили да су штедели на неформални начин. Такође се истиче да је 11,9% одраслих приступило формалном кредиту, док је двоструко више (22%) користило неформалне кредите. Док у Колумбији постоји систем јавне здравствене заштите, у понуди су и други модели здравственог осигурања, али је само 5,6% особа старијих од 15 година пријавило да су лично уплатили такво осигурање. Међу одраслима који се баве пољопривредним делатностима, 8,3% њих је пријавило да су уплатили неку врсту пољопривредног осигурања (World Bank, 2013a).

7.1.1 Структура и основни подаци о програму Más Familias en Acción у Колумбији

Програм условних новчаних трансфера *Más Familias en Acción* (до 2013. године се звао *Familias en Acción*) основан је 2000. године након велике и дугогодишње економске кризе у Колумбији са циљем ублажавања последица кризе и улагања у формирање људског капитала (AS, 2010).[76] Крајем 1990-их година, Колумбија је пролазила кроз најгору рецесију у 60 година, када је БДП опао драматично а нивои сиромаштва и неједнакости су порасли до те мере да су у неким руралним подручјима достигли чак 85% (CGAP, 2011). У 1999. години се проценат сиромаштва повисио за 7,2 процентних поена а БДП смањио за 4,5%, што је довело до тога да колумбијска влада, уз помоћ Светске банке и Интерамеричке банке за развој, дефинише три програма хитне социјалне помоћи: (1) *Empleo en Acción* (Запосленост у акцији) програм запошљавања; (2) *Jóvenes en Acción* (Млади у акцији) програм обуке и запошљавања младих; и (3) *Familias en*

[76] Неки извори (CGAP, 2011; IEG, 2011) наводе 2001. као годину оснивања. Аутор је прецизирао 2000. годину на основу податка из званичног документа који је објавила колумбијска влада (AS and DNP, 2010) и других извора (Marulanda, Paredes and Fajury, 2012; Maldonado and Tejerina, 2010).

Acción (Породице у акцији) програм условних новчаних трансфера који је креиран на основу искуства из Мексика (IEG, 2011).

Програм условних новчаних трансфера се у Колумбији уводио постепено. У првој фази, програм је циљано помагао оним особама које су живеле у мање насељеним местима, те је уведен у општине са мање од 100.000 становника, а имплементација је праћена серијом темељних истраживања о резултатима програма. У 2002. години, програм МФА је помагао око 320.000 породица у половини колумбијских општина (AS and DNP, 2010).[77] Као што се десило и у мексичком случају, програм условних новчаних трансфера у Колумбији је показао позитивне резултате у првој фази и убрзо почео да се шири географски и по броју учесника у више фаза стратешког развоја, укључивањем сиромашних из урбаних подручја и подржавањем посебно угрожених група као што су интерно расељена лица[78] и домородачка племена. За нешто више од десет година, број учесника МФА се повећала скоро десет пута, тако да је у 2015. години око три милиона особа учествовало у УНТ програму у свим општинама.[79]

Важна је и формализација овог програма у оквиру социјалне и развојне политике земље, кроз укључивање у стратешка развојна документа као што су *Hacia un Estado comunitario 2002-2006* (Ка заједничкој држави 2002-2006), *Estado comunitario: desarrollo para todos 2006-2010* (Заједничка држава: развој за све 2006-2010) и *Visión Colombia 2019* (Визија Колумбије 2019. година).[80] Међу најзначајнијим помацима је и чињеница да је у 2012. години УНТ програм *Familias en Acción* постао законско право најсиромашнијих и рањивих породица у земљи кроз *Ley 1532* (Закон 1532). Формализацијом и интеграцијом овог програма у социјалне и развојне стратегије државе афирмише се важност програма и

[77] Подаци о првој фази увођења МФА програма се разликују: у извештају CGAP, 2011 прецизира се да је 340.000 породица из 300 општина учествовало у првој фази пројекта, док се у Maldonado and Tejerina, 2010 спомиње 315.000 учесника у 691 (од 1.060) општина у првој фази. У дисертацији су представљени подаци званичног документа *Acción Social* (који се касније претворио у *Departamento para la Prosperidad Social*) и *Departamento Nacional de Planeación* (државни орган који се бави евалуацијом МФА програма) као најприближнији званичним изворима информација.
[78] Процењено је да је у 2012. години било између 4,9 и 5,5 милиона интерно расељених особа у Колумбији (UNDP, 2014).
[79] Према званичним информацијама (DANE, 2015), Колумбија има 1.101 општину које су распоређене у 32 департмана (округа).
[80] Овај документ је објављен у циљу обележавања 200 година од проглашења колумбијске независности (1819. године).

указује на потенцијал за постизање дугорочних резултата ублажавања сиромаштва у Колумбији.

Програм УНТ-а координише колумбијско министарство *Departamento para la Prosperidad Social* (Министарство за друштвени просперитет - ДПС) и у оквиру њега *Dirección de Ingreso Social* (Сектор за социјална примања). Са централног нивоа, следећи ниво имплементације се координише на регионалном нивоу, односно на нивоу колумбијских округа. Они директно надгледају рад на општинском нивоу, који координишу *enlaces municipales* (општински представници МФА програма), чија је улога је да процесуирају информације о испуњавању услова и да информишу кориснике о новитетима програма, данима исплате, понудама курсева и слично. *Enlaces municipales* имају веома важну улогу на локалном нивоу јер информишу локално становништво и сматрају се кредибилним извором информација за локално становништво. Важно је истаћи да њих запошљавају и донекле надзиру локалне самоуправе, што значи да када долази до смене градоначелника или изабране политичке власти, често долази и до смене општинских представника МФА програма.

Аутор рада је теренским истраживањем потврдио да се ово дешавало у више општина, а у неким случајевима је долазило и до већих политичких сукоба председника општина у процесу смене. Дешавало се и да претхнодни *enlace municipal* изгуби посао због политичке смене, те одлучи да отежа прелазни период за своју замену тако што понесе са собом сву необавезну документацију коју је припремио и сакупио за време рада. Овакви резултати политичких сукоба су ретки, али се дешавају и спречавају размене информација и знања као и сакупљање институционалног историјата који би помогао рад на локалном нивоу. Према речима једног од њих: „нека се они муче као што сам се и ја мучио.” Постојећа структура свакако може да отежа имплементацију програма и важно је да се узме у обзир чињеница да постоји нестабилна карика на локалном нивоу, што може довести до проблема уколико локалну самоуправу води особа из политичке партије која је у евентуалном конфликту са владајућом партијом на националном нивоу. Ово је важно и са становишта увођења комплементарних иницијатива на локалном нивоу, јер се социјални програми могу лако употребити као подршка политичким кампањама, те сви који уводе програме на локалном

нивоу (посебно они који могу бити привлачни за медије) воде рачуна да избегну политизацију интервенције.

Док је *enlace municipal* званичан представник програма и задужен за правилно функционисање програма на локалном нивоу, они имају помоћ у виду подршке лидера заједнице. Локалне заједнице бирају *madres líderes* (мајке лидере), а оне преносе информације о програму члановима својих заједница. Оне нису плаћене за овај посао, али имају посебне бенефиције попут приступа програмима обуке и привилеговани статус у оквиру заједнице. Истраживање аутора је показало да већина *madres líderes* сматра да је лидерска позиција у заједници одређена врста звања и воле да су у могућности да помогну другим особама у својој заједници. Оне организују редовна окупљања особа из својих група (која нису обавезна) и саме идентификују да постоје учеснице (*madres titulares*) које су више и мање активне у програму. Због организације ових окупљања и преношења информација, тражи се да *madres líderes* буду писмене, али то није увек случај или можда имају веома низак ниво писмености.

Према једном извештају, заједничка одговорност и активно учешће *madres líderes* је помогла успостављању друштвеног уговора између грађана и државе у којој свако има одређену улогу (Attanasio, 2010). Извештај такође наглашава да је ниво сиромаштва у Колумбији смањен у периоду од увођења програма, са 53,7% у 2002. године на 45,5% у 2009. години, док се ниво екстремног сиромаштва смањио са 19,7% на 16,7% у истом периоду, као резултат утицаја МФА програма али и због других фактора као што су економски развој и повећан ниво безбедности у земљи. Потврђено је и да је фокус на подршку руралних подручја имао ефекта јер су резултати на смањивање сиромаштва били бољи у руралним него у урбаним подручјима (Attanasio, 2010). У процесу имплементације, МФА програм се постепено побољшавао, одговарајући на критике искључивања сиромашних из урбаних подручја и припаднике специјално угрожених група (домородачких племена и жртве конфликта) што је у 2015. години измењено кроз диференцирани приступ.

У оквиру професионалних активности предвођења *LISTA* иницијативе, аутор је учествовао у снимању документарног филма *Disruption* („Прекид” или *Punto de Quiebre* на шпанском) продукцијске куће *Skylight Pictures* из Њујорка.

Тема филма је била економска подршка и побољшање положаја сиромашних жена у Латинској Америци и потенцијал финансијске инклузије и програма условних новчаних трансфера да их оснаже и избаве из сиромаштва. Једна од жена чија је животна прича представљена у оквиру филма била је Марија Бриђит Фукен (María Briyith Fuquen) из места Комбита (Cómbita) у Колумбији која је учествовала у *LISTA* програму. Она је изабрана као мајка лидер у својој заједници, али је била неписмена, што јој је отежавало да обави и најосновније послове као што су записивање имена присутних на састанку или читање важних дописа од учитеља које би јој син доносио из школе. Иако је циљ програма био да обучи учеснике у финансијским вештинама, интеграцијом технологије (због нижих оперативних трошкова и економије обима) дошло је до велике заинтересованости међу члановима породице. Када је њена петнаестогодишња ћерка Јохана (Johanna) видела да мајка не уме да чита, она јој је помогла и научила мајку да чита. У интервјуу, Марија Бриђит истиче како је то довело до промене у њеном положају у оквиру заједнице, помогло јој да боље предводи своју групу и да боље прати образовање њене деце.

Животне приче попут ове су честе код сиромашних у земљама у развоју, односно код особа које нису имале адекватан приступ образовању и здравственој нези. Због тога се наглашава улога комплементарних програма за директне примаоце УНТ-а у Колумбији, не само за њихову децу, кроз улагање у стварање социјалног капитала и програма подршке и обуке учесника програма.

7.1.2 Реструктурација МФА програма и диференцирани приступ

Општи циљ МФА програма је: „помагање смањењу, превазилажењу и спречавању сиромаштва и неједнакости у дохотку, кроз формирање људског капитала и побољшање животних услова сиромашних и угрожених породица кроз новчани додатак њиховим приходима” (MFA, 2013: 9-10). У оквиру специфичних циљева, прецизира се и поспешивање позитивних образовних и здравствених резултата код деце, као и јачање социјалног капитала кроз обуке и окупљања учесника (*encuentros de cuidado*) и побољшање понуде у оквиру здравствених и образовних институција.

Посебно се наглашвају ова последња два специфична циља, јер су она идентификована на основу истраживања о резултатима претходних фаза

имплементације МФА програма. Преко тих истраживања је идентификовано да програм ствара известан социјални капитал код учесника кроз њихова редовна окупљања. Такође је показано да инвестиције у образовање и здравство не могу да помогну будућој генерацији уколико се не гарантује њихов квалитет. То је важан закључак који је донет на основу анализе више примера УНТ програма, што је утицало да се прецизирају инвестиције у ове институције.

Као резултат дугогодишње анализе утицаја МФА програма, треба истаћи следеће: (1) постепено повећавање величине трансфера у зависности од школске године; и (2) увођење диференцираних група учесника на основу географске локације, нивоа сиромаштва и припадности специјално угроженим групама (DPS, 2012; DPS, 2011). Те групе су приказане у Табели 15.

Табела 15: Класификација диференцираних група МФА програма

Критеријуми	Група	Градови
Према географској локацији	1	Богота (главни град)
	2	Већа насељена места: Кукута, Ибаге, Кали, Баранкиља, Картахена, Монтерија, Пасто, Переира, Виљависенсио, Тунха, Флоренција, Попајан, Ваљедупар, Нејва, Санта Марта, Арменија, Синселехо, Сан Аднрес, Медељин, Букараманга и Манизалес
Према нивоу сиромаштва	3	Општина са индексом сиромаштва испод 70% (на основу цензуса из 2005. године)[81]
	4	Општине са индексом сиромаштва од 70% и више (на основу цензуса из 2005. године)
Друго		Особе које припадају једној од специјалних група: припадници домородачких племена или интерно расељена лица (као последица интерног конфликта), независно од места боравишта

Табелу приредио аутор на основу MFA, 2013

У оперативном приручнику МФА програма из 2013. године се прецизира да је програм структуриран као финансијска подршка за породицу (домаћинство) из следећих разлога:

[81] Индекс сиромаштва се односи на *Multidimensional Poverty Index* Уједињених нација који употребљава информације о дохотку и комбинује их са другим информацијама из области здравља, образовања и животног стандарда, а конструише се користећи десет индикатора.

„(1) Због нормативног карактера, односно принципа заједничке одговорности (*corresponsabilidad*);
(2) због теоријског карактера, односно породице као јединице која реагује на помоћ или препреке у заједници а не као индивидуалне особе у изолацији;
и (3) из практичног разлога, зато што се породица сматра као фундаментална компонента друштвеног управљања ризиком" (MFA, 2013: 8). Прецизирају се и принципи програма, који укључују:

- „*Прогресивност и инкрементално повећање:* док програм подржава становнике свих општина, ресурси су концентрисани на најсиромашније општине, а посебну пажњу добијају посебно угрожене групе као што су припадници домородачких племена и интерно расељена лица;
- *децентрализација:* одговорност за управљање програмима се расподељује на локалне самоуправе које помажу локалне и регионалне оперативне процесе;
- *заједничка одговорност:* учесници програма потписују договор о заједничкој одговорности у моменту уписа у програм, у коме афирмишу да ће активно радити на побољшању своје животне ситуације и посебно на образовању, здрављу и исхрани малолетне деце; локалне власти такође афирмишу своју одговорност да помогну учесницима МФА програма у испуњавању услова кроз административну и оперативну подршку;
- *транспарентност:* релевантна документација и информације су слободно приступачне у циљу поспешивања транспарентости програма;
- *ефикасност и финансијска исплативост:* настоји се постизање позитивног баланса између инвестиције у програм и постигнутих резултата, по питању испуњавања услова и резултата међу корисницима, у циљу постизања што бољих резултата са што мањим улагањем" (MFA, 2013: 8-9).

Учесници програма су у почетку одређивани на основу критеријума попут сиромаштва и географске локације. Будући да је програм започео са фокусом на мање општине, а потом су постепено додати већи градови и посебно угрожене групе, број учесника се временом и повећавао. Усвајањем Закона 1532 у 2012. години, право учешћа у програму имају све породице са децом до 18 година које спадају у једну од социјално угрожених или сиромашних група. За приступање

програму новчаних трансфера, потенцијални учесници треба да задовоље један (или више) од следећих критеријума:

- „Породице су регистроване као сиромашне према *Sistema de identificación para potenciales beneficiarios de los programas sociales* (Систему идентификације потенцијалних учесника социјалних програма), а њихови „поени сиромаштва" се односе и на географску локацију:
    - Богота и велики градови
    - Урбани центри и насељени центри
    - Рурална подручја
- Интерно расељена лица, регистрована у *Registro Único de Víctimas* (Јединствени регистар жртава) као жртве колумбијског интерног рата;
- Породице које припадају *UNIDOS* мрежи, стратегији која помаже екстремно сиромашне породице кроз менторство у више димензија сиромаштва (Прилог 5 садржи детаљније информације *UNIDOS* стратегији и димензијама и циљевима за ублажавање сиромаштва у породици);
- Породице које су регистроване као припадници домородачких племена (*comunidades indígenas*)" (Urna de cristal, 2015: 1).

Припадници специјалних група (жртве конфликта и припадници домородачких племена) се могу регистровати за учешће у МФА програму у било ком моменту, док се остали учесници могу уписати само за време званичног уписа, што може бити и ређе од једанпут годишње.

Реструктурација програма МФА је, уз промену имена, увела и претходно наведене специфичности чији је циљ да подстакне укључивање што већег броја учесника програма. Постепено ширење програма се може представити и графички (Слика 36) и уочити јасан тренд раста броја учесника у програму као и броја општина у којим је колумбијски УНТ програм подржавао сиромашно становништво. Крајем 2014. године идентификовано је 3,3 милиона потенцијалних учесника МФА програма на основу рефокализације учесника на основу географских индикатора и индикатора сиромаштва (DPS, 2014a).

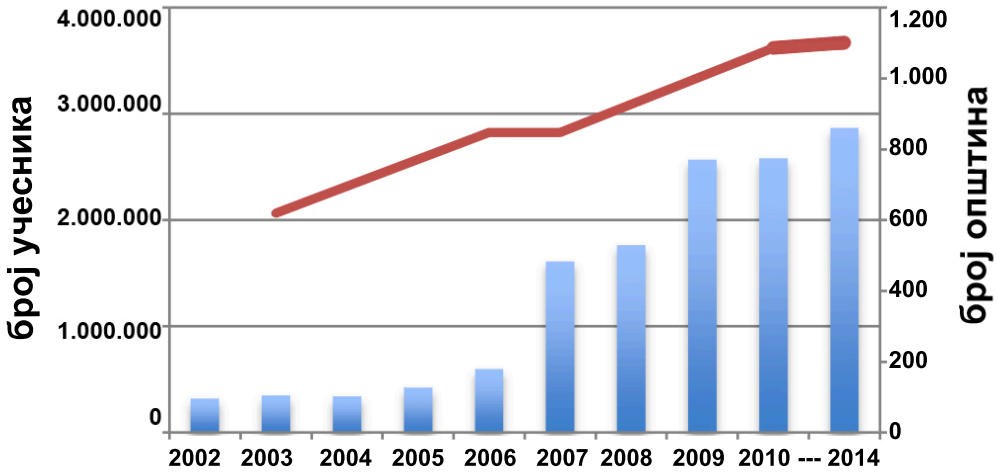

Напомена: Црвена линија означава број општина а плаве колумне број учесника

Слика 36: Хронолошки раст МФА програма у Колумбији

Преузето: Marulanda Consultores, 2015: 9

Реструктурација програма је довела и до побољшаног географског укључивања учесника. Док су све општине у земљи у 2015. години биле укључене у програм, ниво учешћа у тим општинама се изменио кроз географску фокализацију, што се може видети и на Слици 37 на којој се упоређује распрострањеност МФА програма у општина пре реструктурације (у оквиру *Familias en Acción* програма) и након (у оквиру *Más Familias en Acción* програма) у 2013. години. Осенчена подручја од зелене ка црвеној боји указују мању односно вишу пропорцију учесника и потенцијалних учесника МФА програма у поређењу са остатком становништва у тим општинама. У општинама са индексом сиромаштва преко 70% реструктурација је довела до повећања учешћа за 26,44% односно 1,1 милиона породица у поређењу са претходних 870 милиона. Повећана је и покривеност у руралним подручјима за 70% те је реструктурација довела и до повећаног учешћа најсиромашнијег становништва.

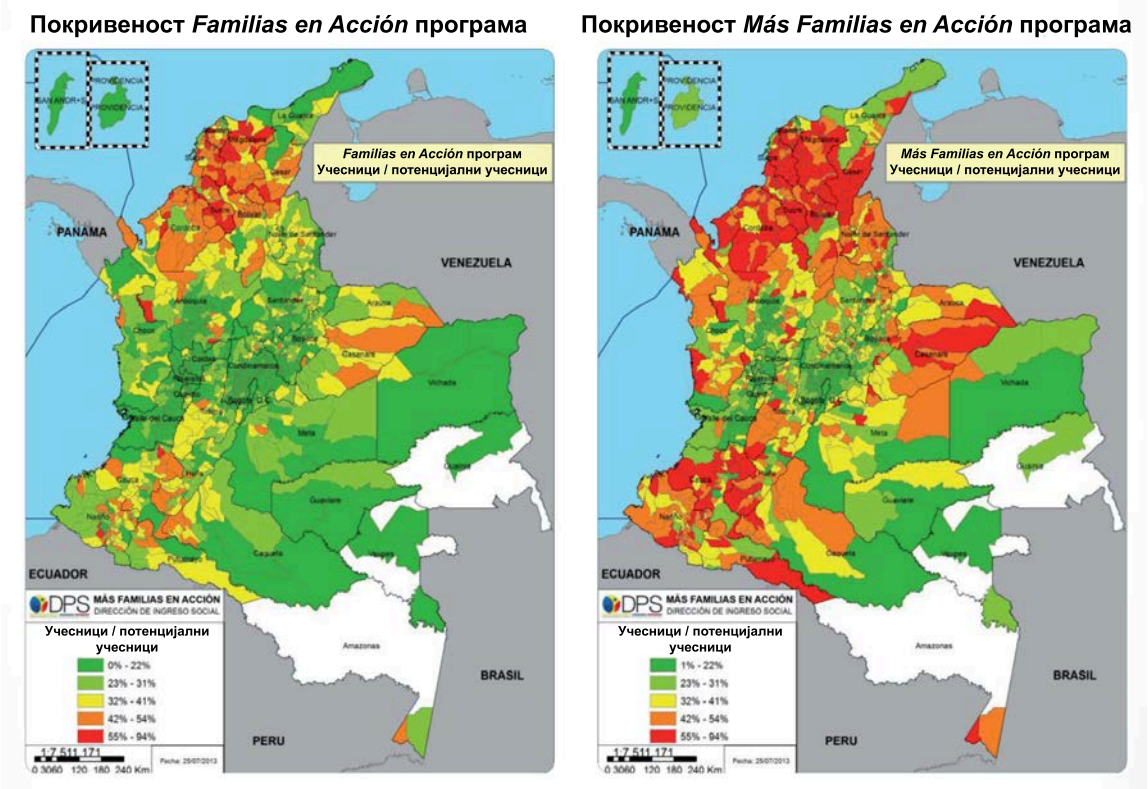

Слика 37: Побољшана покривеност програма *Más Familias en Acción*

Преузето: DPS, 2014a: 3

Као што се види из претходних слика, учешће потенцијалних породица – прималаца помоћи повећано је у току реструктурације. У претходној фази *Familias en Acción* програма, 59% идентификованих потенцијалних учесника се пријавило и активно учествовало у програму, док је реструктурација УНТ програма довела до учешћа 84% потенцијалних породица, односно 2,7 милиона уписаних у 2014. години (DPS, 2014a).

7.1.3 Износи Más Familias en Acción трансфера у Колумбији

У 2014. години, просечан износ трансфера које су породице добијале свака два месеца био је 140.441 колумбијских песоса, што је око 70 америчких долара. Ово је значајно већи износ од претходног 95.840 односно 48 америчких долара у оквиру *Familias en Acción* програма (DPS, 2014a).[82] Приликом уписа у програм, учесници имају право на једнократну финансијску помоћ под називом „семе посвећености" (*semilla de compromiso*) које служи да покрије опортунитетне

[82] Вредности у доларима на основу званичног курса за 2014. годину (USD 1 = COP 2,000.68).

трошкове учешћа у програму, а чији се износ одређује на основу географске локације и годишта деце што се види у Табели 16.

Табела 16: Једнократна финансијска помоћ приступању МФА програму[83]

	Здравље		Образовање			
			Период транзиције		Основна и средња школа	
	Ранг годишта	Новац за породицу	Ранг годишта	Новац по детету	Ранг годишта	Новац по детету
Богота	0-7 год.	$30	5-6 год.	$0	11-18 год.	$12,50
Група 2	0-7 год.	$30	5-6 год.	$10	7-18 год.	$10
Група3	0-7 год.	$30	5-6 год.	$12,50	7-18 год.	$12,50
Група 4	0-7 год.	$35	5-6 год.	$10	7-18 год.	$15

Преузето: DPS, 2014b: 9

У Колумбији су трансфери за здравство и образовање одвојени, а укупна сума трансфера учесницима се одређује на основу бројних фактора. Новчани трансфер за образовање се добија по детету од 5-18 година, а може се добити за максимум троје деце (што не укључује децу предшколског узраста). Ниво трансфера зависи од уписане школске године, а не од годишта детета, као и од групе којој породица припада, што се може видети у Табели 17. Услов за добијање трансфера је учешће у 80% наставног фонда, а деци није дозвољено да понове више од две школске године (MFA, 2014).

[83] Вредности у доларима на основу званичног курса за 2014. годину (USD 1 = COP 2,000.68).

Табела 17: Месечна вредност новчаног трансфера МФА за образовање у 2014. години [84]

Група	Вредност трансфера за образовање на основу школске године[85]				
	Транзиција[86]	1-5	6-8	9-10	11
1	$0	$0	$12,75	$15,29	$22,94
2	$10,20	$5,10	$12,75	$15,29	$22,94
3	$10,20	$7,65	$15,29	$17,84	$25,49
4	$10,20	$7,65	$17,84	$20,39	$28,04

Преузето: DPS, 2014b: 8

Новчани трансфер за здравље се даје учесницима са децом која имају мање од 7 година а укупна сума се разликује по групи учесника али се не узима у обзир узраст детета. Независно од броја деце овог узраста, сума трансфера остаје иста, као што се може видети у Табели 18. Услов за добијање ове помоћи је довођење деце на редовне контроле раста и развоја, у складу са одредбама Министарства за здравље (Резолуција 412 из 2000. године) (MFA, 2014).

Табела 18: Месечна вредност новчаног трансфера МФА за здравље у 2014. години[87]

Група	Вредност трансфера за здравље по породици
1, 2 и 3	$30,59
4	$35,69

Преузето: DPS, 2014b: 8

Редовни новчани трансфери се уплаћују на свака два месеца и покривају период школске године, односно 10 месеци (5 трансфера) за образовање и целу годину, односно 12 месеци (6 трансфера) за здравство. Максимум који се може

[84] Вредности у доларима на основу званичног курса за 2014. годину (USD 1 = COP 2,000.68).

[85] Особе уписане у школски разред не морају бити одређеног узраста, те се износи заснивају на школској години али се постављају границе узраста: за први и други разред, новчани трансфер добијају деца између 6 и 18 година; за трећи и четврти разред морају имати између 7 и 18 година; за пети разред је минимум 8 година, за шести је минимум 9, за седми је минимум 10, за осми је минимум 11 а за девети је минимум 12, а максимум остаје 18 година; за десети разред је ранг 13-19 година, а за једанаести разред је ранг 14-20 година.

[86] Период „транзиције" се односи на предшколски узраст, односно на децу од 5-6 година која још нису уписана у школу. Важно је напоменути да се овај термин такође употребљава у МФА да назначи особе које су претходно учествовале у програму, али због побољшања социјално-економског стања више не припадају МФА. Они се сматрају у процесу „транзиције" односно изласка из програма, те могу добијати новчани трансфер у периоду од максимум две године, у зависности од одређених критеријума, а у оквиру програма *Familias en Transición* (Породице у транзицији).

[87] Вредности у доларима на основу званичног курса за 2014. годину (USD 1 = COP 2,000.68).

добити у једној години је око хиљаду долара, што је случај код посебно угрожених особа са већим бројем старије деце. У циљу илустрације оваквог случаја, може се узети пример мајке са четворо старије деце (седми, осми, десети и једанаести разред у школи) која припада четвртој групи, а која се први пут уписала у програм. Она може добити $1.127,70 у тој години ($93,98 по месецу) што се рачуна као 10 месеци по $66,27 ($17,84 месечно за дете у осмом разреду, $20,39 за дете у десетом разреду и $28,04 за дете у једанаестом разреду (образовни трансфер се може добити за максимум три детета)) и 12 месеци по $35 за здравствени трансфер, плус $45 за једнократну финансијску помоћ ($15 по уписаном детету за образовање, без трансфера за здравље због годишта деце). Међутим ова рачуница може бити прецизна само уколико се рачуна по школској а не календарској години јер ће деца мењати разред у школи, што утиче и на новчани износ који ће мајка добити као помоћ.

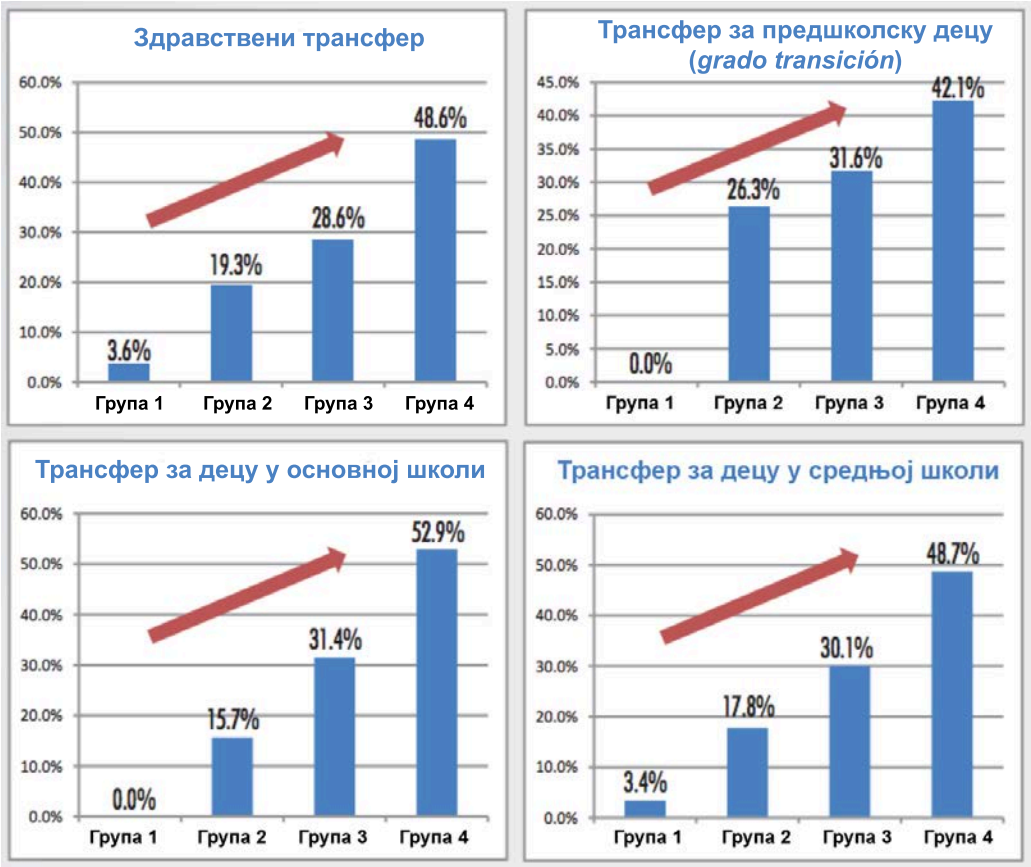

Слика 38: Пропорционално учешће у МФА трансферима по групама

Преузето: DPS, 2014a: 4

Расподела трансфера на групе ставља нагласак на угрожене категорије. Осим што они добијају пропорционално већу суму (Табеле 16, 17 и 18), учешће тих општина и група у укупној суми условних новчаних трансфера у Колумбији је такође повећано, што се може видети из Слике 38.

На основу представљених информација истичу се јасни разлози које је колумбијска влада имала за увођење програма условних новчаних трансфера у условима тешке економске ситуације и великог удела сиромашног становништва у земљи, као и постепено повећање покривености и величине програма. Истраживања о резултатима програма помогла су да се уоче елементи МФА које је требало променити – сегментација становништва, односно увођење диференциране класификације група. Такође је важно напоменути укључивање посебно угрожених група и њихово третирање у оквиру МФА програма. Значајну улогу је имао и правни третман програма, будући да је 2012. године законски одређено право учешћа у програму и тиме уведено стратешко опредељење за дугорочно инвестирање у овај програм.

7.2 Финансијска инклузија и програм условних новчаних трансфера у Колумбији

Још у почетној фази увођења програма условних новчаних трансфера у Колумбији, било је јасно да ће финансијски сектор имати важну улогу у процесу ширења програма. Почевши од логистичке подршке државне банке преко увођења система мобилног новца у трећој фази експанзије, финансијски систем и финансијске институције су имале важну улогу у програму. Осим подршке уплаћивања трансфера, оне су обезбедиле институционалну подршку за постизање финансијске инклузије кроз водећу улогу колумбијских лидера и институција. Штавише, у том процесу су помогле и стратешким програмима, креираним са циљем пружања комплементарне подршке, попут стимулисања штедње и инвестиција у предузетничких активности. Дугогодишње улагање у повезивање финансијске инклузије и програм условних новчаних трансфера је разлог зашто је оно изабрано као пример за ову студију случаја, која је резултат истраживања и емпиријске анализе аутора.

Колумбија се иначе истиче као земља која је на државном нивоу изузетно посвећена стратегији поспешивања финансијске инклузије. Била је међу првим

државама да се придружи *Better Than Cash Alliance* (Алијанса – Боље од готовине) која промовише прелазак на системе електронских трансфера за државни и приватни сектор, као и за међународне организације које се баве развојним пројектима. Алијанса истиче пет конкретних разлога за прелазак на електронске трансфере, а то су смањивање трошкова, повећање транспарентности, повећање безбедности, подршка финансијској инклузији и приступ новим тржиштима (BTCA, 2015). У 2015. години је било тринаест земаља које су приступиле алијанси, а међу њима Колумбија и Перу су једине земље из региона Латинске Америке и Кариба.

7.2.1 Промоција финансијске инклузије преко трансфер канала и стратешке опредељености колумбијске државе

За петнаест година од када је прво уведен програм условних новчаних трансфера у Колумбију, систем уплаћивања трансфера је значајно еволуирао. У првој фази увођења програма су учествовале општине са мање од 100.000 грађана и са присуством финансијске институције. Државна банка *Banco Agrario de Colombia* (Пољопривредна банка Колумбије - БА) је била задужена за исплату трансфера учесницима програма, али не преко рачуна (као што се касније радило) већ преко организованих састанака ради исплате, по правилу, на централној локацији у општинама. Чак и у већим градовима, ликвидност је представљала велику препреку у процесу исплаћивања условних новчаних трансфера. Из тог разлога су се на дан исплате организовале „проширене касе" преко којих би се готов новац на дан исплате транспортовао путем камиона и хеликоптера.[88]

Као резултат ових не-ефикасности, колумбијска влада је увела елетронске „припејд" картице које је у 2007. години користило око 450.000 учесника у седам већих градова и користило банкомате уместо банкарских шалтера (Marulanda and Paredes, 2011). Првог дана уплате трансфера, мрежа банкомата је колабирала због волумена трансакције па су у 2008. години увели мешовиту структуру плаћања преко банке у општини, банке у суседној општини, привремено постављене мобилне банке и „припејд картице." Већина новчаних трансфера се и даље обављала путем шалтера банака, али се део трансакција пребацивао на

[88] Због дугогодишњег интерног конфликта у Колумбији и безбедносних проблема на путевима и у руралним подручјима, авио саобраћај је изузетно развијен у земљи те је авио превоз новчаних трансфера логично решење.

алтернативне канале. Структура плаћања УНТ-а у Колумбији 2008. године приказана је на Слици 39.

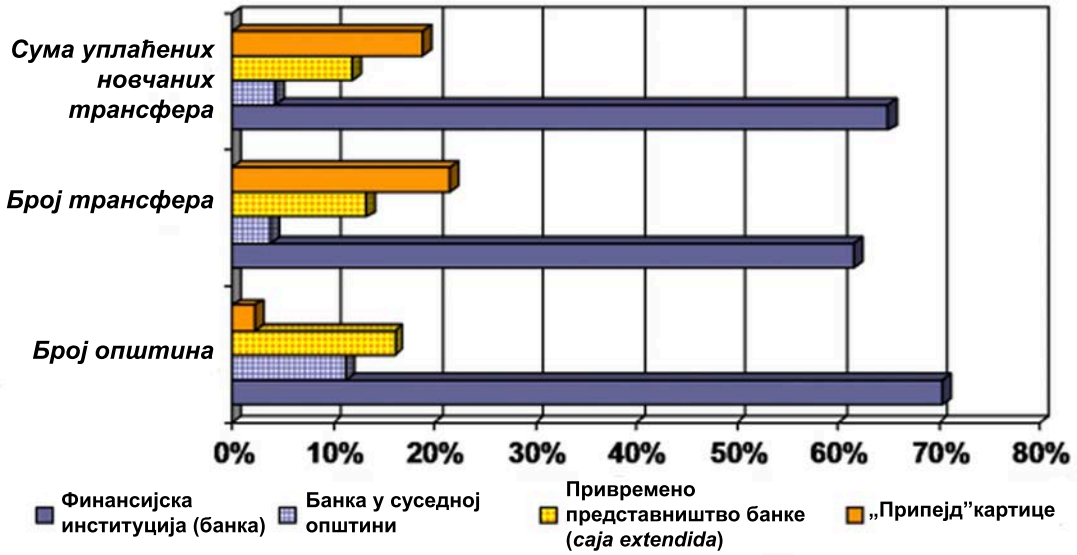

Слика 39: Структура плаћања УНТ-а у Колумбији 2008. године

Преузето: Marulanda and Paredes, 2011: 1

У циљу поспешивања инклузије и као одговор на потребе сиромашнијих слојева сиромаштва, колумбијска влада је у 2006. години формирала *Banca de las Oportunidades* (БДО), преко које су тражена алтернативна решења попут увођења електронских картица, коришћења привремених представништава и банкомата, и слично.[89] БДО је наставио да предводи иницијативе за поспешивање финансијске инклузије, почевши од ове друге фазе реконцептуализације оперативне структуре МФА програма.

Уплате новчаних трансфера државе се организују путем процеса јавних набавки, а програм МФА је више пута организовао тендере за финансијске институције у циљу побољшања логистике и смањивања трошкова трансакције. У 2008. години, као одговор на потребу за побољшање система уплате трансфера, држава је објавила конкурс за учешће финансијских институција у процес исплаћивања новчаних трансфера преко индивидуалних рачуна у банци. Државна БА је била једина банка која се одазвала на конкурс, будући да је имала и најширу мрежу банака у земљи у 500 општина (Marulanda and Paredes, 2011).

[89] Иако у називу садржи реч „банка", *Banca de las Oportunidades* није финансијска институција, већ стратешки програм подстицаја финансијске инклузије у Колумбији.

Након добијања конкурса, БА банка је у 2009. години отворила око 1,8 милиона банковних рачуна за примаоце новчаних трансфера и дала им дебитну картицу којом би могли да приступе месечним трансферима. Будући да су ови масовни догађаји организовани у великим стадионима и да је изузетан број особа морао да буде пријављен за овај нов систем уплате, није посвећено довољно времена објашњавању правила картице или начина упоребе банкомата. Симплификовани рачун који је отворен за учеснике МФА је дозвољавао свега три бесплатне трансакције месечно (два пута да се преузме новац са банкомата и једанпут да се провери стање на рачуну). Све трансакције преко овог броја или грешке у процесу коришћења аутомата доводиле су до наплате провизије или одузимања картице, што је дужи низ година представљао проблем за програм и за БА и повремено стварао негативне односе клијената и банке.

У општинама без банака или банкомата, уведен је систем банкарских агената (*corresponsales bancarios*)[90] који пружају финансијске услуге без потребе за већим инвестицијама у инфраструктуру. Ово је заправо била стратешка одлука БДО која је проценила да је у августу 2006. године 309 општина било финансијски искључена односно није постојала ниједна банка у скоро трећини општина у земљи (Marulanda Consultores, 2013). У периоду од 2007 – 2010, БДО је организовао низ стратегија и програма за ширење мреже банкарских агената и након три фаза јавних позива и постепеног ширења мреже, у 2013. години је 99% општина имало приступ финансијским услугама преко формалних институција и путем банкарских агената, а 40% трансакција које су банкарски агенти те године процесуирали били су новчани трансфери МФА програма.

Трећа фаза реконцептуализације МФА програма почела је 2012. године променом имена програма у *Más Familias en Acción* и објављивањем новог тендера за финансијске институције. Резултати тендера у 2012. години су били изузетно значајни у погледу постизања финансијске инклузије међу примаоцима социјалне помоћи у Колумбији, будући да се по први пут пријавила приватна банка да учествује у систему плаћања. Приватна банка *Banco Davivienda* је изабрана да заједно са БА учествује у процесу уплаћивања условних новчаних трансфера, као и других трансфера програма социјалне помоћи које предводи

[90] Начелно су се звали *corresponsales no bancarios* односно „не-банкарски агенти" али се име променило око 2013. године у *corresponsales bancarios.*

задужено министарство (*Departamento para la Prosperidad Social*). Колумбијске општине су подељене у три групе, у које су укључени већи и мањи градови и општине, како би се терет приступа руралним подручјима и привлачност рада у већим градовима једнако расподелила међу добитницима тендера. БА је изабран да предводи две групе, односно да уплаћује 2/3 новчаних трансфера МФА програма путем симплификованих банковних рачуна, док је *Banco Davivienda* добила једну трећину и понуду да уплаћује трансфере путем мобилног новца, односно да пружи услугу под називом *DaviPlata*, који је класификован као електронски новчаник (*monedero electrónico*). Ова расподела је учинила да се количина општина и учесника једнако расподели између ове две финансијске институције али и да они буду географски присутне у целој земљи.

Banco Davivienda је задужено за уплаћивање трансфера за 937.000 учесника МФА програма, што је имало значајне ефекте и за саму банку. Уговор са колумбијском владом је учинио да *DaviPlata* постане један од највећих система плаћања условних новчаних трансфера преко мобилног система у свету са укупно 2,2 милиона корисника *DaviPlata* у јуну 2014. године, од којих је 46% било повезано са УНТ програмом (Marulanda Consultores, 2013). У свом детаљном извештају о случају *DaviPlata*, група консултаната истиче да је овај електронски новчаник лансиран почетком 2011. године, а да је у првој години имао око пола милиона клијената (Marulanda Consultores, 2015). Међу клијентима су се налазиле особе из различитих социоекономских слојева, укључујући и групу сиромашних жена које су учествовале у програму подстицаја предузетништва и инвестиције новчаних дознака по имену *Activos y Conexiones* (Активе и повезаност) коју је предводила организација *Fundación Capital*. Док се у *DaviPlata* производу препознала могућност за ширење бизниса банке, уговор са колумбијским МФА програмом је довео до убрзаног раста и раздвајања *DaviPlata* као независне оперативне гране делатности у оквиру банке.

Привлачност овог уговора за *Banco Davivienda* је јасан, будући да им је омогућено да приступе великом броју клијената у кратком року и да прошире своју пословну делатност. У објављеној тендерској документацији, колумбијска држава је поставила бројне услове, а међу њима и максимум за провизије. *Banco Davivienda* је понудио цифру која је за $0,005 испод дозвољеног максимума,

односно $3,05 по трансферу (5.990 колумбијских песоса плус порез) (Marulanda Consultores, 2015). Узимајући у обзир да се МФА трансфери исплаћују на свака два месеца (6 трансфера годишње) а да се 930.000 особа плаћа преко *DaviPlata*, годишњи приход је преко $17 милиона. Ипак, ово је био ризичан потез, будући да је у року од три месеца након потврде уговора *Banco Davivienda* морала да уложи велике напоре и новац како би исплатила много већи број клијената у односу на претходно стање, и то у општинама у којима банка раније није била присутна. Међу општинама у којима је *DaviPlata* био канал за уплату трансфера, 88% општина (326) је имало мање од 50.000 становника и у њима се налазило 54% њихових МФА клијената. Пре тендера, *Banco Davivienda* је била присутна (банка или банкомат) у свега 33 од тих 326 општина, што је у року од три месеца морало и било промењено, углавном коришћењем мреже банкарских агената. Док су овај уговор и пропратне инфраструктурне инвестиције помогле да се број осталих *DaviPlata* клијената (неповезаних са МФА програмом) повећа са 500.000 на 1,3 милиона у периоду од годину и по дана, у јуну 2014. године 80% активних *DaviPlata* клијената су и даље били учесници МФА програма а 79% од укупне суме која је пролазила кроз овај канал на месечном нивоу ($43 милиона) је било повезано са МФА програмом (Marulanda Consultores, 2015).

Производ *DaviPlata* делује је изузетно привлачан за кориснике МФА програма због флексибилности који нуди. Електронски новчаник дозвољава приступ новчаним средствима у било ком моменту користећи основни мобилни телефон. Након активације СИМ картице преко менија телефона, корисник може да употреби мобилни телефон да преузме новац преко банкомата, да пошаље новац другом *DaviPlata* кориснику, да пошаље и прими међународне новчане дознаке, да плати комуналне рачуне, да допуни „припејд” рачун на телефону, да промени лозинке и да добије информацију о тренутном стању на рачуну и обављеним трансакцијама. Све ове трансакције су потпуно бесплатне за корисника.

Ипак, резултати истраживања су показали да МФА учесници и даље имају преференцију за примање трансфера у готовини; већина МФА *DaviPlata* корисника преузима целокупан износ трансфера када им стигне на рачун, али је део њих почео да оставља новац у електронском новчанику а временом када се

боље упознају са овом услугом, почињу да користе и друге функције. За разлику од овог иновативног и флексибилног програма, банка БА је наставила да пружа исту врсту услуге симплификованог рачуна у банци, дозвољавајући да се новац штеди у банци и да се трансфери преузимају преко банкомата, уз наплату провизије за трансакције изнад бесплатних дозвољених.

Као што је напоменуто у претходном поглављу, прелазак на електронски трансфер новца је светски тренд у програмима новчаних трансфера. У случају Колумбије, резултати квалитативног истраживања УНТ програма су показали да је прелазак са трансфера у готовини на електронски трансфер имао маргиналну уштеду (око $0,13) али је уштеда у времену била невероватна велика: у претходном систему је просек чекања у реду био око пет сати, док је систем банкомата смањио то време читавих четири и по сата. На годишњем нивоу то је уштеда од 27 сати „изгубљених" у чекању у реду (Maldonado and Tejerina, 2010).

Истраживање је такође показало да је већина учесника преузимала новац преко банкомата, али да је половина њих тражила помоћ у преузимању новца или због сигурности или зато што не знају како правилно да управљају машином (због финансијске или основне неписмености). У Табели 19 се може видети учесталост те помоћи; углавном је то члан породице (31%), брачни партнер (6,4%) или неко други (5,2%). Занимљиво је да те особе ретко директно наплаћују ту врсту помоћи (у мање од 3% случајева, али међу њима су „неко други", други члан породице и полицајац). Алтернатива директном наплаћивању услуге је индиректно наплаћивање тако што особа која помаже одлучи да задржи део новца подигнутог са рачуна. То се десило у скоро свим случајевима када су учесници затражили помоћ осим у случају представника УНТ програма и код мајки лидера.

Табела 19: Цена подршке управљања банкоматом у Колумбији

Питање: Да ли ти неко редовно помаже да преузмеш новац са рачуна?			
Ко?	% испитаника који је прецизирао ту особу	Да ли мораш да платиш ту услугу? (% потврђује)	Да ли ти је та особа предала сав новац који је банкомат дао?
Полицајац	4,2%	0,3%	91,7%
Мајка лидер	0,3%	0%	100%
Пријатељ/ица	2,4%	0%	93,3%
Представник УНТ програма	0,3%	0%	100%
Брачни партнер	6,4%	0%	67,6%
Други члан породице	31%	0,7%	78,7%
Неко други	5,2%	1,3%	92,9%
Нико	50,7%	0%	100%

Преузето: Maldonado and Tejerina, 2010: 16

Са становишта постојања институционализоване корупције, ово је веома позитиван резултат, јер указује на поштење представника УНТ програма. Фигура мајке лидер је волонтерска позиција; то су учесници УНТ програма, изабрани од стране других УНТ учесника, који помажу да пренесу информације о програму, трансферима, тренинзима и слично, УНТ учесницима који живе у њиховој близини. Мајка лидер може бити задужена за групу од око 20-ак особа (у руралним ретко насељеним подручјима) или више стотина особа (у концентрисаним урбано насељеним местима) – густина становништва и УНТ учесника углавном одређује величину групе и потребе за већим бројем мајки лидера у заједници. Међу онима који задрже део трансфера (није прецизирана тачна или просечна количина новца), брачни партнер задржи део трансфера у 32,4% случајева када помаже. Следи други члан породице, који у 21,3% случајева задржи део трансфера. Полицајци у 8,3% случајева задрже део трансфера.

7.2.2 Директно подстицање финансијске инклузије и комплементарних инвестиција код примаоца Más Familias en Acción новчаних трансфера

У процесу подстицања финансијске инклузије и комплементарних инвестиција код прималаца условних новчаних трансфера у Колумбији истичу се кључне одлуке попут оформљавања *Banca de las Oportunidades* (БДО) у 2006. години, комплементарни програми које су они подстицали заједно са ресорним

министарствима и другим партнерима, као и укључивање обавезе финансијске инклузије у процес јавне набавке за програме социјалне подршке у 2012. години.

Међу првим активностима које је БДО подржао била је помоћ у процесу побољшања система плаћања државних новчаних трансфера интеграцијом електронског плаћања социјалне помоћи. То је укључивало и промовисање развоја инфраструктурне мреже за приступ финансијским услугама користећи, као што је већ било напоменуто, мрежу банкарских агената. У периоду од 2007 – 2010. године, БДО је помогао тај процес кроз систем финансијских подстицаја и техничке подршке за развој мреже банкарских агената (*corresponsales bancarios*) и обезбеђивања приступа финансијским услугама у 99% општина у земљи након инвестиција из државног буџета од преко $3 милиона у овај процес (Marulanda Consultores, 2013). Као подршка овој иницијативи, БДО је утицао на побољшање регулаторног амбијента како би се подстакао развој финансијских услуга намењених сиромашнијим клијентима. Кроз овај процес се показало да финансијски подстицај за учешће банкарских агената није био довољан да би се развила и проширила мрежа, посебно не брзином којом се желело.

Резултати истраживања су такође показали да би, у недостатку пословног модела за осигурање профитабилности система банкарских агената у најмањим општинама Колумбије, мобилни новац могао бити од користи као алтернативна стратегија (Marulanda Consultores, 2013). Захваљујући инвестицијама БДО у проширење мреже, број банкарских агената у Колумбији се повећао са 3.500 у децембру 2007. године на 20.865 агената у јуну 2012. године, док је волумен трансакција такође драматично порастао, што се може видети и на Слици 40, са просечних 300.000 финансијских трансакција месечно у 2007. години до скоро пет милиона средином 2012. године. Број финансијских институција које су користиле ову мрежу порастао је са девет на седамнаест (Marulanda Consultores, 2013).

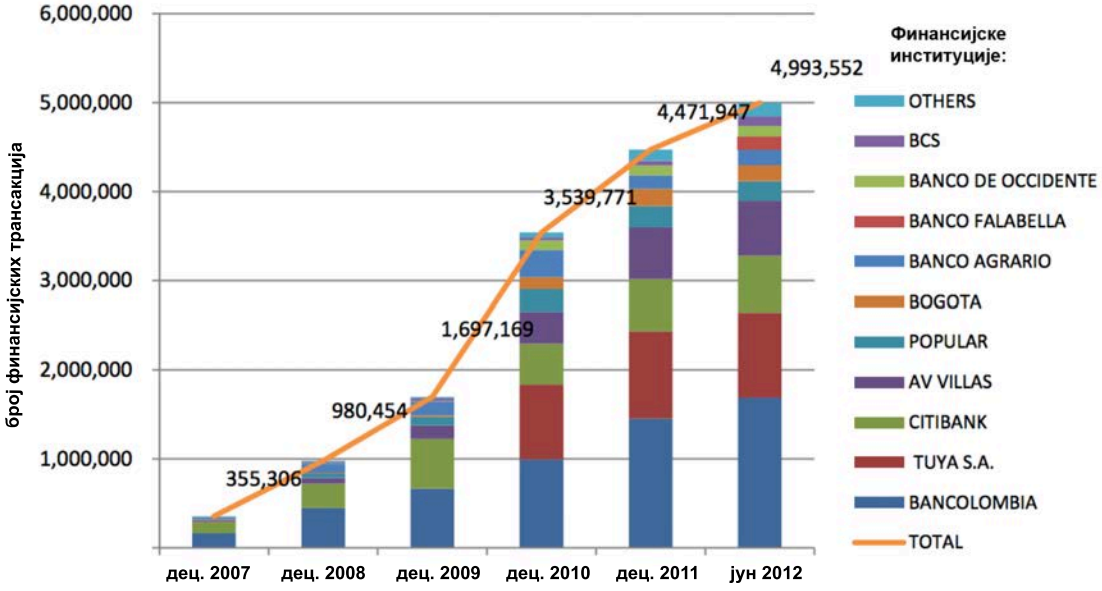

Слика 40: Повећање волумена месечних трансакција банкарских агената у Колумбији у периоду од 2007 – 2012

Преузето: Marulanda Consultores, 2013: 18

Banca de las Oportunidades је такође помагала у припреми увођења система мобилног новца кроз пројекат подршке дизајна и развоја електронских новчаника намењеним за сиромашније клијенте које је *Departamento para la Prosperidad Social* (ДПС) предводио у 2011. години. У овом пројекту су учествовале четири финансијске институције: *Banco Agrario* и *Banco Davivienda*, који су после успешно учествовали у ДПС тендеру (само је *Banco Davivienda* интегрисала производ мобилног новца понуду), као и банке AV VILLAS и *Banco Popular*. У циљу разумевања приступачности и интереса сиромашнијих клијената, пројекат је подразумевао тестирање услуга електронских новчаника ове четири финансијске институције међу 30.000 учесница МФА у 28 општина Колумбије.

Међутим, због недостатка заинтересованости за програм, око трећине особа се пријавило за учешће у пројекту и то у свега шест општина. Ипак, пројекат је помогао да се разјасни већи број питања у погледу динамике рада са овом групом клијената, разумевањем њихових навика по питању коришћења мобилних телефона и СИМ картица и многих других оперативних недоумица. На пример, многе сиромашне особе у Колумбији имају и по три СИМ картице (једну за сваки од три главна провајдера мобилних услуга у земљи) које користе наизменично како би имали повољније услове за разговор. То значи да је уручивање СИМ картица са програмираним менијем мобилног новца реална

опција јер су учесници навикли да користе више картица одједном. Ово је посебно значајно код мобилног новца јер оно зависи од интеграције рада телекомуникационих фирми и банака. Док банке омогућавају укључивање у ширу мрежу финансијске институције, могућност депоновања штедње и многих других услуга, њихове услуге у домену мобилног новца зависе од тарифа које успостављају телекомуникациони партнери и од провајдера које њихови клијенти користе (интероперабилност). У контрасту, *M-Pesa* производ у Кенији предводи телекомуникациона фирма *Safaricom*. Пројекат који је БДО предводио је такође помогао да се утврди начин за изражавање информација у оквиру менија у мобилном телефону, како би језички било што јасније и лакше за отварање нових рачуна, процесуирање трансфера и коришћење производа (Marulanda Consultores, 2015). Ова подршка је помогла да припреми *DaviPlata* електронски новчаник за сиромашније клијенте.

Финансијска инклузија се поспешивала и у оперативном смислу, и то у оквиру уговора за плаћање трансфера социјалне помоћи *Departamento para la Prosperidad Social*, директно захтевајући да адекватне услуге буду понуђене учесницима програма. Уговор захтева од финансијских институција да „омогуће финансијску инклузију учесника програма кроз приступ мрежи система и трансакционих канала и групу финансијских услуга који одговарају потребама тих особа" (DPS, 2014c: 9). Уз ову карактеристику, истичу се и други захтеви попут инсистирања на јефтином (или бесплатном) приступу трансакцијама и комплементарним финансијским услугама, као и гарантовање географске приступачности за преузимање државних новчаних трансфера.

Уз пројекте и иницијативе намењене подршци са стране понуде финансијских услуга сиромашним особама, у Колумбији се истичу иницијативе за поспешивање финансијске инклузије кроз стимулацију потражње. Међу првим програмима је била иницијатива *Mujeres Ahorradoras en Acción* (Жене штедише у акцији - MAA) коју је предводило колумбијско министарство кроз *Acción Social* (претходник ДПС-а). Ова иницијатива је покренута у септембру 2007. године као пилот програм од 15 месеци са око пет хиљада учесника, након чега се ширила у више фаза: 2009. године са око 14 хиљада учесница, 2010. са још 12.900 учесница, и тако даље (Zilveti and Fuentes, 2010).

Програм МАА је осмишљен као интегрални приступ подршке сиромашним женама кроз финансијску инклузију и едукацију, промоцију штедње, подржавање социјалног капитала, оснаживање жена и подстицаја продуктивних инвестиција. Оно укључује обуку у области финансија, као и самопоуздања, оснаживања и лидерства. Седам модула обуке, које су се интегрисале у деветомесечни програм, биле су: „(1) једнакост полова; (2) локални контекст; (3) управљање малим предузећем; (4) финансије и управљање новцем; (5) предузетнички менталитет; (6) солидарност и предузетништво; и (7) пословни план" (Maldonado et al., 2011: 78).

Програм је такође подразумевао промовисање штедње и инклузије у финансијски систем преко отварања банковног рачуна,[91] који се замрзавао кроз три тромесечна циклуса штедње. У овим штедним циклусима, учеснице су се обавезивале да дневно штеде минимум од 1.100 колумбијских песоса ($0,59 у 2011. години), како би на крају сваког циклуса од три месеца имале уштеђено 100.000 песоса ($53). Уколико би постигле циљ штедње, држава им је давала финансијски подстицај у вредности од максимум 50% уштеђене суме, што би у овом случају било 150.000 песоса ($80) у деветомесечном периоду (Maldonado et al., 2011). Овај програм је помогао да приближи учеснице финансијском систему, да их обучи кроз финансијско описмењавање али и предузетничке активности, како би њихова инвестиција штедње уз додатак од државе помогла развоју предузетничких активности код учесница.

Након шест година рада, програм је подржао око 200 хиљада сиромашних жена и помогао им да уштеде око 22 милиона долара ($109 по особи). Финансијски подстицај ДПС-а је представљао око половину те цифре, односно скоро 11 милиона долара, а новац се уложио у продуктивне активности ових жена (Urna de cristal, 2014). У 2015. години програм је интегрисан у ширу иницијативу ДПС-а за промовисање продуктивне инклузије, а назив програма је промењен у *Emprendedoras en Acción* (Предузетнице у акцији). Док је програм имао позитивне резултате и помогао кроз блиско праћење учесница и оформљавање јаке социјалне мреже, инвестиција по особи је изузетно велика а систем имплементације отежава могућност да се оно у будућности масовно прошири у

[91] Програм је започет 2007. године пре него што је ДПС увео масовно електронско плаћање социјалних трансфера.

оквиру земље. Ипак, програм је инспирисао дизајн сличних иницијатива и *Fundación Capital* је помогао увођење симплификованог модела овог програма у Централној Америци кроз програм *Mujeres Ahorradoras de El Salvador* (Жене штедише Ел Салвадора).

Програм МАА је подразумевао интензиван фокус на подршци учесница групе као и велики финансијски стимулус за штедњу кроз пружање додатних фондова. На основу тог искуства и других примера у свету, одлучило се да се ове две стратегије интегришу у нов програм подстицања штедње и финансијске инклузије у Колумбији. У 2010. години, након више година припрема пројекта, БДО и ДПС су, у партнерству са *Fundación Capital* увели пројекат *Promoción de la Cultura del Ahorro en Familias en Pobreza* (Промоција културе штедње код сиромашних породица – ППЦА). Овај пројекат је конципиран на основу искуства претходних пројеката у Перуу, а у оквиру регионалног пројекта *Proyecto Capital.*[92] У 2015. години, овај програм је функционисао у 12 земаља у региону Латинске Америке и Кариба, са циљем унапређења финансијске инклузије, штедње и других комплементарних резултата код програма условних новчаних трансфера и других програма трансфера новца између државе и сиромашних слојева становништва.

Програм ППЦА осмишљен је као прва фаза *Proyecto Capital* у Колумбији, са циљем да се прва фаза од око 50 хиљада учесника убрзо прошири на 300.000 учесника, а затим на 1,5 милиона учесника, а да коначно укључи све учеснике МФА програма. Како би се то постигло, прва фаза је подразумевала експериментисање стратегијама за подстицање штедње и промовисање употребе финансијских услуга користећи стратегије финансијске едукације и финансијских подстицаја за штедњу. Програм није подразумевао отварање банковног рачуна јер је већина МФА учесника већ имала приступ БА рачуну у оквиру УНТ програма. Ипак, општине у којима се интервенисало су морале да имају физичко присуство банке (БА), а не само приступ банкомату, како би се олакшао подстицај позитивних финансијских навика. У 12 општина, географски распоређених по целој земљи, ППЦА је испробао три стратегије у групама од по четири општине, које су укључивеле финансијску едукацију, финансијски подстицај за штедњу и

[92] Овај пројекат подржава Форд фондација а спроводе *Fundación Capital* и *Instituto de Estudios Peruanos* (Институт за студије Перу-а).

комбинацију претходне две стратегије, са контролном групом. Укупно је 48.212 особа могло да учествује у програму, међу којима је 23.787 могло приступити финансијској едукацији (Marulanda, Paredes and Fajury, 2012).

Искуство МАА програма је указало на немогућност да се финансијски подстицај пружи свим учесницима програма, поготово не на масовном нивоу са свим учесницима МФА програма. Стога је финансијски подстицај за штедњу функционисао по принципу лутрије, где су учесници на свака три месеца имали могућност да буду изабрани као добитници. Уколико су изабрани, количина уштеђеног новца који су имали у свом БА рачуну би се помножила са десет и та сума новца (до максимума од 2.500 долара) би им се предала као награда. Циљ је био да се становништво приближи финансијској институцији и да се промовишу навике штедње.

Због примедби МФА учесница на дискриминацију од стране локалних БА функционера, понуђени су и подстицаји за саму банку за промоцију штедње међу корисницима и бољег третмана клијената. Награда је било јавно признање и учешће на једној од *Proyecto Capital* међународних конференција за две локално запослене особе.

Програм финансијске едукације је подразумевао шест сесија од по око 2,5 сата за шест месеци (укупно 14 сати 45 минута материјала), организованих на централној локацији у шест општина. Нудило се више термина како би се обуке ускладиле са постојећим обавезама МФА учесника, и на тај начин подстакло што веће учешће на сесијама. Програму у Боготи подршку у овим стратегијама су пружале локалне самоуправе и представници МФА програма, као и функционери БА у општини.

ППЦА програм је укључивао и значајну компоненту евалуације резултата користећи методологију испитивања случајног узорка, што је у то време био методолошки најпрецизнији начин анализе ефикасности. Међутим, ППЦА програм је наишао на бројне препреке у процесу евалуације и имплементације. Као прво, фирма која је мерила полазну основу није била иста која је мерила крајње резултате,[93] што је отежало континуитет информација. Имплементација на терену је такође наишла на велике проблеме. На основу интервјуа са

[93] Будући да је буџет државе коришћен за финансирање имплементације и евалуације програма, истраживачке фирме су биране на основу јавног тендера и нису морале бити исте.

функционерима БДО и *Fundación Capital* као и учесника прве фазе програма у две општине (једне са финансијском едукацијом, друге са комбинацијом приступа), аутор је утврдио да је дошло до већих компликација у процесу имплементације. Програм финансијског подстицаја је био лоше промовисан на локалном нивоу, те многи учесници нису ни знали за иницијативу и подстицај није функционисао како је требало. Било је кашњења у објављивању победника лутрије јер је БА морао да развије софтвер за идентификацију МФА рачуна и за раздвајање њихових од рачуна осталих клијената у тој општини. Штавише, БДО је имао велике тешкоће у проналажењу добитника награде јер сиромашне особе углавном нису регистроване на једној адреси или живе у местима где улице немају истакнуте називе или бројеве. Из тог разлога, резултати евалуације (Fedesarrollo, 2012) подржавају тврдњу да су стратегије успешне у подстицају штедње, али се не препоручује да се квантитативни резултати користе за доношење закључака.

По питању финансијске едукације, методологија присуства сесијама обуке је захтевала велике опортунитетне трошкове за МФА учеснике, те је учешће временом опадало и то посебно код особа које су живеле у руралним подручјима и морали да пешаче по више сати како би присуствовали обуци. У општинама са лошом инфраструктуром, кишни периоди су онемогућавали учешће на обуци будући да су путеви бивали поплављени. Једна трећина потенцијалних учесника није уопште присуствовала обуци, а међу онима који јесу (68%), било је и особа које су присуствовале само једној од шест сесија. Просечно учешће на сесијама је било између 52% и 67% са највећим бројем учесника на првој и последњој сесији (Restrepo and Fandiño, 2011).

Трошкови обуке су били релативно ниски у ППЦА програму (око $28 по особи). Ипак, да су организатори могли да предвиде ниво заинтересованости за обуку и припреме логистичне елементе обуке у складу са потражњом, могли би додатно да уштеде новац. Да је 100% учесника присуствовало сесијама, трошак по особи би био $18 (E-valuar, 2013). Ипак, у поређењу са другим споменутим програмима финансијске едукације, ови трошкови су ипак релативно ниски. Трошак по особи за МАА програм, који је имао много већи фонд едукативног материјала и интензивније праћење учесника, те и веће трошкове, износио је око $297. Код пројекта подршке сиромашних жена добитница новчаних дознака и

корисница *DaviPlata,* под именом *Activos y Conexiones* из 2012. године, цена обуке је била око $134 по особи. Ове цифре се заснивају на истраживању у оквиру компаративне анализе ефекта ова три програма (E-valuar, 2013), али се истиче да методологија мерења трошкова није била добро усклађена и директно компаративна.

Већи почетни трошкови, попут цене развијања и испробавања едукативне методологије се могу амортизовати кроз дуже функционисање програма, а пропратни трошкови, попут припреме пројекта са локалним актерима и евалуације програма, се у неким случајевима укључују а у другим искључују из те рачунице. У калкулацију трошкова за ППЦА програм, укључене су мање инвестиције у маркетинг и односе с јавношћу на терену, али се, на пример, не рачунају инвестиције у припреме едукативних материјала, трошкови помоћи и праћења стручњака и слично. У рачуницу *Activos* програма, ти трошкови јесу узети у обзир, што је делимично допринело већим трошковима јер је програм имао и много мање учесника (око 800), док су у случају МАА истраживачи сами израчунали цену по особи јер ова цифра није била званично представљена од стране ДПС-а. Због тога се ове цифре сматрају као референтне, и не смеју се узети као статистички солидне или међусобно упоредиве вредности.

На основу ових искустава, а посебно лекција научених кроз оперативне препреке, *Proyecto Capital* је више година пролазио кроз процес редизајнирања. Следећи део имплементације, односно ширења на 300.000 корисника, започет је у 2014. години. Током више од две године сарађивања са колумбијском владом и представницима БДО и ДПС, аутор је помагао дефинисање нове стратегије којом би се смањио трошак имплементације и укључио већи број МФА учесника у програм. Препреке су укључивале осмишљавање система праћења имплементације и анализе резултата, као и постизање адекватног учешћа МФА корисника са што мањим трошковима по особи. Решење које се усвојило је био дизајн кампање социјалног маркетинга за промовисање штедње, финансијске инклузије и информисаности. Кампања, која се у 2015. години још увек спроводила, укључивала је промоције на телевизији и радију, промотивне догађаје на локалном нивоу и усклађивање информација на нивоу функционисања МФА програма.

Једна од важних лекција научених путем теренског истраживања јесте да је информисаност битан елемент у било којој иницијативи за подстицање финансијске инклузије или других циљева, а поготово у случају МФА где постоје различити нивои управљања. Информације о програму су прослеђене из главног града Боготе на преко хиљаду општина у земљи. У свакој општини се налази једна или више особа задужене за вођење програма УНТ-а на локалном нивоу који се зову *enlaces municipales* (општински представници). Аутор је кроз интервјуе са већим броје *enlaces*, као и са корисницима МФА програма, закључио да они често шире погрешне информације о детаљима програма, говорећи корисницима да не могу да штеде у рачунима која им држава отвара. То не раде због одређене лоше намере већ због неинформисаности и ради симплификације програма. Подстицање штедње или употребе финансијских услуга, посебно код сиромашних особа, захтева посвећивање времена и енергије овој теми, а *enlaces* имају исувише других приоритета и проблема да би се бавили тиме без директног налога.

Такође је уочен проблем на страни понуде; наиме, корисници који нису преузели више од три уплате трансфера у банци (што се дешавало онима који изгубе банковну картицу а не знају како да добију замену) су веровали да ће изгубити тај новац, што је доводило до стресних ситуација и подстицало учеснике да преузму сав новац. Ово погрешно мишљење је настало због тога што је тако било у почетним фазама функционисања програма, пре увођења банковних рачуна. Такође се показало да УНТ клијенти немају добро успостављену везу са финансијским институцијама. Будући да је преко милион рачуна УНТ учесника отворено путем масовних уписа, локални банкарски службеници нису имали прилике да успоставе директан контакт са тим клијентима у моменту отварања рачуна, те су ови клијенти њима углавном непознати, због чега се у ППЦА програму увела компонента подстицаја за саме финансијске институције.

Стратегија социјалног маркетинга и побољшања комуникације у оквиру МФА програма су главне одлике експанзије *Proyecto Capital*, коју предводи и финансира БДО. Међутим, препознаје се да та стратегија има низак интензитет контакта са учесницима програма. Из тог разлога се увео комплементарни систем пружања финансијске едукације, *LISTA* иницијатива, намењена да за 100.000

учесника МФА програма у 30 општина пружи финансијску едукацију у периоду од годину дана, по трошку од мање од $10 по особи,[94] захваљујући економији обима. Овај приступ подразумева интеграцију иновативног система обуке коришћењем таблет рачунара и апликације која је посебно креирана да пружи финансијску едукацију МФА учесницима на иновативан начин који је њима и приступачан „довођењем професора у кућу."[95]

LISTA иницијатива је стратегија подршке масовним програмима социјалне помоћи новчаних трансфера кроз дизајн дигиталних решења за постизање комплементарних резултата. Оно укључује системе као што су гласовне и СМС поруке финансијске едукације и подршке позитивних финансијских навика заснованих на принципима психологије понашања и коришћења кључних момената (*teachable moments*) као што су моменти добијања новчаног трансфера, државни или религиозни празници или други значајни догађаји попут прославе петанестог рођендана детета (културно значајно у Латинској Америци) или венчања. Међу дигиталним решењима се истиче апликација за таблет рачунаре који помаже преношење финансијске едукације за сиромашне особе (углавном женског рода) учесница социјалних програма у Колумбији и другим земљама. Апликација је заснована на принципу смањења трошкова учешћа за кориснике (а и за имплементирајућу организацију) тако што се таблет рачунар користи за директно пружање информације учесницима.

Аутор је почетком 2012. године био задужен за осмишљавање и креирање ових решења, а *LISTA* апликација је прошла кроз више фаза усавршавања садржаја, дизајна, методологије и других кључних елемената. Временом се повисио ниво интерактивности коришћења апликације (како би се искористила шира функција таблет рачунара, а и да би искуство било забавног и образовног карактера). Такође се увела аудио и видео подршка јер су особе са ниским нивоом писмености имале тешкоћа да прате садржај са много текста. *LISTA* дозвољава

[94] Ова цифра укључује цену куповине таблет рачунара које деле већи број корисника, запошљавање локалних координатора за подршку ротације таблета, трошкови путовања и посета општина, штампање комплементарних материјала, слање СМС порука учесницима и координација иницијативе за једногодишњи пројекат са 100.000 учесника у 30 општина. На цену утиче локација и густина становништва (што олакшава ротацију и контролу) и број учесника / дужина имплементације (фиксни трошкови таблет рачунара се распоређују на већи број особа и у времену, постижући ефекат економије обима).

[95] Једна од учесница пилот фазе *LISTA* иницијативе овако је објаснила осећај учешћа у програму.

корисницима да уче у моменту који њима одговара, ритмом који одговара њиховом нивоу знања и омогућава понављање садржаја који им није био јасан или им је посебно релевантан, постижући *de facto* персонализован процес обуке.

Слика 41: Учесници *LISTA* програма

Власништво: Fundación Capital

Садржај, за који је потребно око 2,5-3 сата да се пређе, укључује релевантне информације, лаке за памћење (*rules of thumb*) које су прилагођене нивоу и потребама учесника. Укључују теме попут штедње (формално и неформално; у новцу, у натури и кроз еколошке и здравствене навике), задуживање, осигурање, припреме породичног буџета, рад у заједници и слично. Апликација у Колумбији садржи и два практична симулатора банкомата и електронског новчаника, специфично креираних за МФА кориснике као резултат сазнања о проблемима учесника у коришћењу ових финансијских услуга. Симулатори такође помажу да подстакну коришћење и других трансакционих услуга у реалном животу. Укључен је и посебан модул који објашњава функције МФА програма у циљу разјашњавања питања попут дозвољавања штедње у БА рачуну или прецизирања услова учешћа у програму.

До краја 2014. године, таблет апликацију је користило око шест хиљада сиромашних особа (укључујући чланове породице МФА учесница, који су искористили присуство таблет рачунара у својој кући да се и они обуче). Колумбијска влада је у 2014. години одлучила да програм усвоји у оквиру званичне социјалне политике и да финансира приступ таблет апликацији за сто хиљада учесница програма. Након прве фазе (у 2015. години), програм је намењен да се постепено повећава како би обухватио све кориснике МФА програма. Због иновације у приступу обуке сиромашних особа и потенцијала да се програм

прошири у оквиру земље а и у региону, одлучило се да се спроведе евалуација утицаја програма кроз испитивање случајног узорка. Аутор је, заједно са стручњацима и истраживачима, припремао дизајн евалуације резултата *LISTA* приступа скоро годину дана, како би се статистичким процесима могли детектовати резултати иницијативе. Резултати ове евалуације се очекују крајем 2016. године, те нису могли бити укључени у ову дисертацију.

Слика 42: Фотографије *LISTA* апликације у Колумбији и Бразилу

Власништво: Fundación Capital

Пример *LISTA* иницијативе,[96] као и еволуција МФА програма, указује на кључну улогу иновација у процесу поспешивања финансијске инклузије и ублажавања сиромаштва у земљама у развоју. Флексибилност и посвећивање пажње значајним моментима у процесу мониторинга имплементације помажу да се програми брзо побољшају и боље задовоље потребе корисника.

[96] *LISTA* иницијатива и таблет апликација се средином 2015. године користила у Колумбији и Бразилу, била тестирана у Доминиканској Републици, а одобрена је за увођење у Мексико и Хондурас.

7.3 Научене лекције о иновацији у области ублажавања сиромаштва преко програма условних новчаних трансфера и финансијске инклузије

Циљ ове студије случаја је био да укаже на ширу концептуализацију процеса ублажавања сиромаштва путем иницијатива из перспективе социјалне политике и приватног сектора. Стратегије које су представљене у овој дисертацији су претежно интердисциплинарног карактера; док су они пропраћени детаљним анализама прецизних фактора и резултата, не може се избећи констатација да оне функционишу у оквиру екосистема и комплементарних процеса који потпомажу постизање позитивних резултата. Код финансијске инклузије, то подразумева интеракцију актера са стране понуде, потражње и регулаторног оквира, као и улоге државе у подстицању укључивања најсиромашнијих слојева становништва кроз стратешко опредељење и укључивање у мреже социјалне заштите. Са становишта државних иницијатива за ублажавање сиромаштва, јасна је улога коју финансијски сектор има у оперативном и комплементарном смислу, али се уочава и значај повезаних елемената попут инвестиција у образовну и здравствену инфраструктуру, као и улога комплементарних процеса социјалне помоћи.

У Колумбији је дошао до изражаја утицај текуће економске кризе на становништво и растући ниво сиромаштва, посебно у руралним подручјима земље. Диференцирани приступ МФА програма је одговор на ту препреку. Такође је наглашен низак просечан ниво образовања, чиме се лако оправдава условљавање присуствовања настави. Незапосленост је додатно проблематична и присутна код оба пола. Будући да су жене много ређе укључене у формалне економске токове, елементи родне равноправности МФА програма су важна компонента колумбијског случаја. Пажљивом дијагнозом социјалних и других индикатора у земљи може се закључити да су разлози за увођење УНТ програма у Колумбији били емпиријски оправдани. Ипак, будући да су се УНТ програми убрзано проширили у свету (у региону се истиче случај Македоније), важно је проценити да ли је ова метода увек најадекватнија за локалне потребе и да ли је образложена емпиријски-подржаним аргументима, будући да су оперативни и инвестициони трошкови УНТ програма високи.

Колумбија не пружа једини случај спајања финансијске инклузије и условних новчаних трансфера, нити је једина земља у којој се финансијска

инклузија промовише као стратешка метода ублажавања сиромаштва. Значајни су примери Индије и Перуа, земаља које су знатно напредовале у овом погледу. Међутим, анализа еволуције *Más Familias en Acción* програма у Колумбији је посебно погодна за студију случаја, јер се у програму препознају фазе доношења одлука из оперативних, административних и стратешких разлога, од стране више актера, укључујући јавни, приватни и непрофитни сектор.

Стратешком оријентацијом на финансијску инклузију кроз стварање БДО-а, подршке иновације у процесу исплаћивања новчаних трансфера и увођењем комплементарних програма, колумбијски случај обележава значајне развојне фазе иновативних метода за ублажавање сиромаштва у земљама у развоју. Ипак, у будућности се очекује да ће се појавити нове препреке, попут неопходних инфраструктурних инвестиција, дефинисања програма изласка и спречавања поновног уласка у сиромаштво, као и обезбеђивање стабилних извора финансирања програма посебно након проширења броја учесника и висине финансијске подршке.

Закључна разматрања

Сиромаштво је комплексна појава у којој се већи број елемената спајају да задрже или увуку особе у стање у коме се свакодневно боре за опстанак. Било да су те особе дугорочно у сиромаштву или су „упале” у то стање због непланираних догађаја, сиромаштво има енормне последице на животе великог броја људи у свету. Стрес и притисак од финансијске бриге привремено окупира сав капацитет за когнитивно размишљање и показано је да сиромаштво може у моменту да драматично смањи интелигенцију особа због изузетне усредсређености на напоре за самопреживљавање. Исто тако особе које су рођене у сиромаштву имају лошију почетну позицију у животу од својих вршњака, и суочаваће се са више препрека у каснијим годинама.

У земљама у развоју, ово стање је још интензивније. Сиромашни живе са мањим инвестицијама у инфраструктуру, нижим нивоом социјалне подршке и мање прилика да се избаве из лоше социјално-економске позиције. Отежано стање сиромаштва у земљама у развоју је и разлог због чега је медијска и академска пропраћеност ове појаве растућа у четвртини века која је претходила овом раду. Светске појаве попут глобализације, технолошког развоја и климатских промена довеле су до посебног нагласка на ситуацију сиромашних у земљама у развоју. У домену социјалне политике, дошла је до изражаја неопходност реконцептуализације сиромаштва и сиромашних, као мултидимензионалног феномена који захтева активно учешће јавног, приватног и непрофитног сектора, као и самих сиромашних у процесу избављања из тешке финансијске ситуације.

Предмет ове дисертације је критичка анализу савремених социјално-политичких приступа ублажавању сиромаштва у земљама у развоју, у којој се успоставља реконцептуализација сиромашне особе као активног учесника у одређивању своје судбине, као и улога државе са својом економском и посебно социјалном политиком. Настојећи да се сагледа у којој мери су ти приступи успешни и дугорочно одрживи, рад пружа и увид у односе између друштвеног, јавног и тржишног приступа сиромаштву. Будући да су приступи ублажавању сиромаштва веома разноврсни, истраживање је сужено на анализу сиромаштва кроз финансијску перспективу, кроз разумевање генезе, примене и евалуације тржишног приступа смањивању сиромаштва кроз финансијску инклузију и

микрофинансирање, као и кроз социјалну политику путем програма условних новчаних трансфера, присутних у преко педесет земаља у развоју. Користећи се теоријским и емпиријским методама истраживања, аутор допуњава рад са студијом случаја изграђеним на основу двоипогодишњег искуства рада у Колумбији и другим земљама Латинске Америке и Кариба.

Након уводног дела, прво поглавље ове дисертације поставља полазна методолошко-теоријска разматрања, настојећи да се појмовно дефинишу и анализирају концепти и методологије мерења сиромаштва, наглашавањем генезе ове појаве. У том процесу се утврђује допринос сложенијег модела утврђивања стања сиромаштва, као и позитивне и негативне последице усвајања издвојених приступа квантификацији сиромаштва.

У другом поглављу се уочава прелазак са класичног дефинисања сиромаштва кроз једнодимензионални приступ, чија је основа лични доходак, ка комплекснијем мултидимензионалном приступу анализе сиромаштва и фактора који доприносе овој појави. У контексту земаља у развоју, посебно се наглашава повезаност економског развоја и сиромаштва и разматра утицај фактора попут неједнакости на основу дохотка као препреке у постизању синергије између развоја и благостања.

Док је сиромаштво вишевековна појава, закључује се да ниво апсолутног сиромаштва у свету није смањен применом традиционалних метода, што је проузроковало појаву алтернативних приступа сиромаштву од 1990. године са теоријом хуманог развоја. Потврђује се прва посебна хипотеза јер средином двадесетог века долази до изражаја појава нових аналитичких приступа разумевању сиромаштва кроз теорију основних потреба, теорију људских способности и социјалну инклузију. Кроз ове савремене теорије се уочава прихватање сиромаштва као комплексне појаве засноване на бројним факторима изван домена дохотка. Прелази се са дискурса о задовољавању основних потреба ка испуњавању људског потенцијала и инвестиције у људски капитал. Сиромаштво се дефинише и као диманична појава, чије флуктуације зависе од екстерних али и од интерних фактора породичне динамике и психосоцијалног стања. Кроз савремено разматрање о сиромаштву, продубљује се спознаја о том стању и успостављају везе између одређујућих фактора.

Улога међународних институција попут Уједињених нација и Светске банке се наглашава у овом процесу, кроз координацију стратегија за ублажавање сиромаштва, постављање специфичних и мерљивих циљева, и компаративне анализе комплексних фактора из више домена социјалног и економског развоја који доприносе процесу ублажавања сиромаштва. Посебна пажња је посвећена анализи ефекта савремених појава, попут глобализације, технолошке револуције и климатских промена на сиромаштво. Будући да су ефекти ових појава глобалног карактера, додатно је указано на улогу међународних организација у дефинисању одрживог приступа и решења за ублажавање сиромаштва у компликованом глобалном контексту. Препознају се и значајне разлике у карактеру и интензитету сиромаштва у земљама у развоју. Аутор указује на потребу за посебним приступима који су прилагођени условима развоја тих земаља. Тиме се подржава друга посебна хипотеза и пружа контекст за разумевање оквира овог истраживачког рада.

У процесу анализе и истраживања, аутор у трећем поглављу указује на феномен реконцептуализације сиромаштва, не само по питању дефинисања и мерења ове појаве, већ и у начину приступања анализи и дефиницији стратегија за ублажавање сиромаштва. Реконцептуализација подразумева анализу сиромаштва из перспективе самих сиромашних и разматрање њихове улоге и учешћа у процесу побољшања своје животне ситуације. У литератури и пракси се истиче наглашеност приступа „од основе ка врху" као алтернатива класичном приступу социјалне политике и стратегија који полазе од државних институција. Претпоставка реконцептуализације је и активно учешће сиромашних у процесу дефинисања, мерења и ублажавања сиромаштва кроз принципе заједничке одговорности и усклађивања стратегија са постојећим токовима и социјалним структурама заједница сиромашних категорија становништва.

Кроз истраживање је уочен феномен оснаживања сиромашних у преласку ка активном учешћу и успостављању заједничке одговорности, уз посебан нагласак на ефекат родне равноправности, односно повећања могућности да жене учествују у породичним одлукама и бивају виђене као партнери у овим процесима. У циљу промовисања и дугорочно одрживих резултата ових инвестиција, реконцептуализација подразумева и постављање тржишне

перспективе за ублажавање сиромаштва кроз социјално предузетништо и препознавање сиромашних као тржишног сегмента од посебне важности за глобалну економију. Дубљом спознајом о сиромаштву потврђује се трећа посебна хипотеза, да сиромаштво није ендемска болест већ резултат бројних фактора и околности. Стога се у савременим приступима стратегије ублажавања сиромаштва наглашава и сопствено ангажовање сиромашних у процесу побољшања свог социјално-економског положаја.

Сужавањем анализе на примену метода ублажавања сиромаштва у земљама у развоју, аутор у четвртом поглављу указује на значај финансија као област од виталне важности за овај сегмент становништва. Почевши од разумевања улоге финансија и приступа изворима финансирања у свакодневним животима сиромашних, одбацују се предрасуде да сиромашни не штеде или да су ризични клијенти за финансијске институције због недостатка имовине или редовних прихода који би служили као гаранција за приступ кредиту и другим финансијским услугама. Због таквих погрешних схватања, сиромашне особе су дуги низ година морале да се ослоне на неформалне изворе финансирања, који су нудили мање повољне услове за отплаћивање, пре свега високе каматне стопе.

Као одговор на конкретне финансијске потребе сиромашних и њихову жељу да изграде бољу будућност за себе и своју породицу, крајем двадесетог века се развила микрофинансијска делатност, област која је врло брзо достигла глобалну популарност. Овај сектор финансијске активности знатно је помогао милионима сиромашних да приступе финансијским услугама. Развој тог сектора, по оцени аутора, знатно је помогао појмовној реконцептуализацији сиромаштва, указивањем да су сиромашни не само ажурнији у отплаћивању дугова, већ и да могу бити добар извор прихода за финансијске институције које се баве овим сегментом тржишта. Дубљим разумевањем стања сиромаштва и начином на који они управљају финансијама, остварује се и процес финансијске инклузије за овај сегмент популације. Емпиријска истраживања потврђују четврту хипотезу дисертације да финансијска инклузија, као стратегија у борби против сиромаштва, побољшава животни стандард и друштвени статус сиромашних и пружа пример могућег одрживог решења за ублажавање сиромаштва.

Глобална истраживања су показала да је у 2014. години око две милијарде особа било искључено из формалних финансијских токова, али да је тај проблем посебно наглашен код сиромашних особа (Demirgüç-Kunt et al., 2015). Недостатак адекватних производа са стране понуде и недовољна информисаност и заинтересованост од стране потражње довеле су до ниског нивоа учешћа сиромашних у формалним финансијским токовима. Ипак, бројна истраживања су показала важност тих услуга за сиромашно становништво, не само у погледу улагања у продуктивне сврхе, што је теоретски главна улога кредита, већ и у помагању суочавања са финансијским потресима и другим непредвиђеним околностима које могу бити драматичне за сиромашне особе. Емпиријска истраживања указују и на значајну улогу формалне и неформалне штедње на стабилизацију потрошње сиромашних категорија становништва. Микроосигурања су се такође показала као ефикасна у подржавању овог сегмента становништва, али су недостатак информација и неразумевање ових услуга спречили популаризацију ове услуге међу сиромашним клијентима.

У дисертацији је указано на помак у домену промовисања финансијске инклузије на локалном и међународном нивоу. Емпиријским истраживањем утврђено је постојање низа проблема у процесу коришћења микрокредита као савремене и популарне методе за ублажавање сиромаштва у земљама у развоју. Наиме, пословни модел који је учинио сектор микрокредита профитабилним и помогао да се прошири, довео је и до задуживања много већег броја особа од оптималног. Кредитима су приступиле и особе без јасног плана отплаћивања дуга, што је довело до презадуживања и у неким случајевима погоршало стање сиромаштва. Иако су нека емпиријска истраживања показала да микрокредити нису успели да смање сиромаштво у свету (Banerjee, Karlan and Zinman, 2015), микрофинансије настављају да бивају кључни елемент стратегија за ублажавање сиромаштва уколико се примене на адекватан начин, као што је у начелу било и намењено.

Надовезивајући се анализи улоге финансија у процесу ублажавања сиромаштва и реконцептуализацији сиромашних као активних учесника у тој стратегији, аутор је разматрао значајну улогу условних новчаних трансфера као иницијативе коју предводи држава у домену социјалне политике. Док су УНТ

програми у свету коришћени свега двадесетак година, обимна истраживања ефикасности овог приступа су помогла да се оно прошири у преко педесет земаља и да истовремено одговори краткорочним и дугорочним циљевима ублажавања сиромаштва.

Условни новчани трансфери су се показали као успешни у подстицању „позитивних" исхода, као што су инвестиције у образовање и здравље, што драматично утиче на будућност сиромашних особа. Успостављањем друштвеног уговора кроз приступ заједничке одговорности, условни новчани трансфери су помогли инвестицијама у области образовања и здравља млађе генерације и подстакле позитивне резултате у различитим областима живота сиромашних слојева становништва. Тиме се потврђује и пета, последња хипотеза, у којој се тврдило да социјална помоћ у којој су примаоци активни учесници у том процесу, успешно делује у правцу побољшања положаја најсиромашнијих слојева становништва.

Ипак, истраживања указују да су неопходна додатна улагања у инфраструктуру и економски развој, како би ове инвестиције у развој индивидуалних способности имале дугорочног ефекта. Аутор указује и на значај темељне анализе самих услова и важност локалног контекста, будући да се у неким земљама наглашавају специфични проблеми попут питања рода (родне равноправности), дечјег рада и улоге породице у процесу ублажавања сиромаштва. Свакако је важно истаћи да је неопходно да се УНТ програми усмере на локални контекст и да је у неким случајевима неопходан диференциран приступ новчаним трансферима.

Кроз анализу УНТ програма долази се до закључка о њиховој повезаности са комплементарним процесима финансијске инклузије. Разматрајући питања логистике и финансијске одрживости програма, аутор је уочио тенденцију постепеног преласка на електронске трансфере социјалне помоћи сиромашнима. Због обима УНТ програма и фреквенције трансфера, прихваћена је могућност да се сиромашним особама пружи приступ финансијским услугама, а да се кроз сарадњу државног програма и приватног сектора постигну комплементарни позитивни резултати.

Практичан пример овог партнерства се пружа кроз студију случаја *Más Familias en Acción*, програма условних новчаних трансфера у Колумбији који је од почетка двадесет првог века прошао кроз више трансформација и процеса усавршавања. У примеру МФА програма се истиче значајност преласка на електронске трансфере, потенцијал интеграције технологије кроз мобилни новац, као и ефекат диференцираног приступа сиромаштву у креирању социјалне политике. Користећи овај пример и претходну анализу, аутор закључује да савремени социјално-политички приступи ублажавању сиромаштва у земљама у развоју захтевају разумевање повезаности државе и тржишта, понуде и потражње, а пре свега дубоку спознају о сиромаштву и сиромашним особама.

Полазна претпоставка ове дисертације је била да је сиромаштво постало проблем од све већег значаја у свету и да је овом феномену неопходно прићи на нов начин, кроз примену савремених метода ублажавања сиромаштва које настоје да пруже дугорочно и одрживо решење. Ова општа хипотеза је потврђена кроз детаљно истраживање и анализу теоријских и емпиријских података у земљама у развоју. Достигнућа и резултати који су овим приступом постигнути свакако су, без сумње, позитивни, али се не може рећи да је проблематика светског сиромаштва решена, нити да је контекст у коме оно постоји фиксног карактера.

Научни допринос овог рада је у компаративној анализи савремених приступа планова и програма ублажавања сиромаштва у земљама у развоју. Други важан допринос односи се на закључке о могућности да се утврде дугорочна и одржива решења за третман феномена сиромаштва кроз активно учешће сиромашних у тим процесима. Посебан допринос чине закључци рада на терену, којим се допуњава теоретски приступ са практичним сазнањима из стратешке и оперативне перспективе, а које уједно омогућују да се утврде фактори који доприносе процесу ублажавања сиромаштва у земљама у развоју.

Дугогодишња теоријска и емпиријска истраживања су потврдила оно што су многи до сада и претпостављали, а то је да не постоји јединствено „магично" решење за елимининацију сиромаштва у свету. Свакако је било помака по питању сиромаштва а иновације у овој области се појављују у све већем броју. Ипак, било би неприкладно да се декларише и промовише јединствено решење којим би се сиромаштво елиминисало, или да се претпостави да су решења подједнако

ефикасна у свим социјално-економским условима, укључујући и стање унутар појединачних земаља. Потребно је даље истраживати дугорочне резултате ових приступа сиромаштву, посебно у земљама у развоју које изискују додатне инвестиције као што су економске или инфраструктурне.

Последњи по реду, али не по важности, закључак ове докторске дисертације односи се на будућа научна истраживања у овој области. Та истраживања би могла да се концентришу било на поједине проблемске аспекте, било на анализу сиромаштва у појединим регионима или земљама. Са практичног становишта најкориснија би била истраживања у Србији и окружењу, јер би могла да допринесу формулисању социјално-економске политике, нарочито када су већ покренута нека питања у том домену као што је успостављање система условних новчаних трансфера у Македонији, увођење система микрофинансија у циљу подршке малим и средњим предузећима у Србији, и слично. Од посебне важности би било истраживање дејства условљене помоћи на однос родитеља према улагањима у школовање и образовање деце, побољшању положаја жена у породици, и/или спремности сиромашних да се сами ангажују у процесу изласка из тзв. зачараног круга сиромаштва.

Сложена проблематика сиромаштва захтева и сложене приступе, а иновативна решења које укључују сиромашне у процес решавања тих проблема ће дугорочно бити ефикаснији. Сиромаштво искључује велики проценат светског становништва из друштвених и економских токова, што умногоме ускраћује коришћење потенцијала како индивидуа, тако и целокупног становништва.

Логично је да ће у свету увек постојати разлике између богатих и сиромашних, али екстремно сиромаштво и немогућност задовољавања основних људских потреба чини скоро једну петину планете заробљену у циклусу депривације из кога је тешко изаћи. Одговорност државе, приватног сектора, а и свих грађана, је да обезбеде услове у којима сиромаштво може постати избор уместо казне рођењем или „лошом срећом.” Мухамад Јунус је својевремено прогнозирао да ће у будућности постајати музеји о сиромаштву јер ће оно једног дана у потпуности нестати. Док та будућност, према закључку аутора, из савремене перспективе делује још увек доста удаљено, важно је имати циљ на видику и не заустављати се на краткорочним успесима, већ наставити корацима

иновација и интердисциплинарног присупа овом глобалном феномену уз стимулисање инклузије маргиналног дела светског становништва у основне токове савременог света.

Литература

Abu-Saifan, S., 2012. "Social Entrepreneurship: Definition and Boundaries", *Technology Innovation Management Review*, February 2012, pp. 22-27.

Acción Social (AS) y Departamento Nacional de Planeación (DNP), 2010. *El Camino Recorrido: Diez Años Familias en Acción.* Bogotá, Colombia.

Acs, Z.J., Desai, S. and J. Hessels, 2008. "Entrepreneurship, Economic Development and Institutions", *Small Business Economics* Vol. 31 (3) pp. 219-234.

Адамовић, С., 2008. *Економски дијалози*. Србија: Ј.П. Службени гласник. Интервју са економистом Џозеф Стиглиц стр. 305-323.

Aker, J., Boumnijel, R., McClelland A. and N. Tierney, 2013. "Can Electronic Transfers Help the Poor? Evidence from a Field Experiement", http://sites.tufts.edu/jennyaker/files/2010/02/Zap-it-to-Me_18feb2013.pdf [приступљено 26. јуна 2015].

Alam, A., Baez, J.E. and X. Del Carpio, 2011. "Does Cash for School Influence Young Women's Behavior in the Longer Term? Evidence from Pakistan", Discussion paper series / Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit. No. 5703, IZA. Bonn, Germany.

Alexander, K., Entwisle, D. and L. Olson, 2014. *The Long Shadow: Family Background, Disadvantaged Urban Youth, and the Transition to Adulthood*. New York, NY: The Russell Sage Foundation.

Alkire, S., 2002. *Valuing Freedoms: Sen's Capability Approach and Poverty Reduction.* Oxford: Oxford University Press.

Americas Quarterly, 2014. *The Social Inclusion Index*, http://www.americasquarterly.org/charticles/socialinclusionindex2014/ [приступљено 26. јануара 2015].

Angelucci, M., Karlan, D. and J. Zinman, 2013. "Win Some Lose Some? Evidence from a Randomized Microcredit Program Placement Experiment by Compartamos Banco", *National Bureau of Economic Research (NBER)* Working Paper No. 19119.

Aportela, F., 1999. "Effects of Financial Access on Savings by Low-Income People", http://lacea.org/meeting2000/FernandoAportela.pdf [приступљено 26. јуна 2015].

Арандаренко, М., 2011. *Тржиште рада у Србији: Трендови, институције, политике.* Београд, Србија: Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду.

Арандаренко, М. и Г. Крстић, 2010. „Закључци и препоруке" у Крстић, Г. ed., *Положај рањивих група на тржишту рада Србије* стр. 165-175. Београд, Србија: УНДП Србија, сектор за инклузивни развој.

Ariely, D. and K. Shampan'er, 2007. "How Small is Zero Price? The True Value of Free Products", *Marketing Science* Vol. 26, pp. 742-757.

Ashoka, 2015. "What is a Social Entrepreneur", *Ashoka Official Website,* https://www.ashoka.org/social_entrepreneur [приступљено 30. маја 2015].

Ashraf, N., Karlan, D. and W. Yin, 2010. "Female Empowerment: Impact of a Commitment Savings Product in the Philippines", *World Development* Vol. 38 (3), pp. 333-344.

Ashraf, N., Karlan, D. and W. Yin, 2006. "Tying Odysseus to the Mast: Evidence from a Commitment Savings Product in the Philipines", *Quarterly Journal of Economics* Vol. 121 (2), pp. 635-672.

Ashworth, K., Hardman, J., Hartfree, Y., Maguire, S., Middleton, S., Smith, D., Dearden, L., Emmerson, C., Frayne, C. and C. Meghir, 2000. "Education Maintenance Allowance: The First Two Years. A Quantitative Evaluation." *Research Report* RR 352, Department for Education and Skills. Nottingham, UK: Queen's Printer.

Assunção, J., 2013. "Eliminating entry barriers for the provision of banking services: Evidence from 'banking correspondents' in Brazil", *Journal of Banking and Finance* Vol. 37 (8), pp. 2806-2811.

Atkinson, A.B., Cantillon, B., Marlier, E., and B. Nolan, 2002. *Social Indicators: the EU and Social Inclusion*. Oxford: Oxford University Press.

Atkinson, A.B., 1998. "Social Exclusion Poverty and Unemployment" in *Exclusion, Employment and Opportunity,* ed. J. Hills. London: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics and Political Science, pp. 1-20.

Atkinson, A.B., 1996. "Promise and Performance: Why We Need an Official Poverty Report", in *Living as Equals*, ed. Paul Barker. Oxford: Oxford University Press.

Attanasio, O., Augsburg, B., De Haas, R., Fitzsimons, E. and H. Harmgart, 2015. "The Impacts of Microfinance: Evidence from Joint-Liability Lending in Mongolia", *American Economic Journal: Applied Economics* Vol. 7 (1), pp. 90-122.

Attanasio, O., 2010. "Aciertos y Desaciertos de Familias en Acción", en *El Camino Recorrido: Diez Años Familias en Acción,* Acción Social & DNP.

Augsburg, B., De Haas, R., Harmgart, H. and C. Meghir, 2012. "The Impacts of Microcredit: Evidence from Bosnia and Herzegovina", *American Economic Journal: Applied Economics* Vol. 7 (1), pp. 183-203.

Austin, M.J., 2006. "Understanding Poverty from Multiple Social Science Perspectives: A Learning Resource for Staff Development in Social Service Agencies", *Bay Area Social Services Consortium Report.*

Babatz, G., 2013. "Sustained Effort, Saving Billions: Lessons from the Mexican Government's Shift to Electronic Payments", http://betterthancash.org/wp-content/uploads/2013/12/Evidence-Paper-English1.pdf [приступљено 26. јуна 2015].

Baez, J. and A. Camacho, 2011. "Assessing the Long-Term Effects of Conditional Cash Transfers on Human Capital: Evidence from Colombia", *World Bank* Policy Research Paper No. 5681.

Bagwell, K. and M.H. Riordan, 1991. "High and Declining Prices Signal Product Quality", *American Economic Review* Vol. 81, pp. 224-239.

Baird, S., Ferreira, F.H.G, Özler, B., and M. Woolcock, 2013. "Relative Effectiveness of Conditional and Unconditional Cash Transfers for Schooling Outcomes in Developing Countries: A Systematic Review", *Campbell Systematic Reviews* Vol. 8. The Campbell Corporation.

Baird, S., McIntosh, C. and B. Özler, 2011. "Cash or Condition? Evidence from a Cash Transfer Experiment", *The Quarterly Journal of Economics* Vol 126 (4), pp. 1709-1753.

Bane, M.J. and D.T. Ellwood, 1983. "Slipping Into and Out of Poverty: The Dynamics of Spells", *National Bureau of Economic Research Working Paper No. 1199*. Cambridge, MA.

Banerjee, A.V. and E. Duflo, 2011a. *Poor Economics: A Radical Re-Thinking of the Way to Fight Global Poverty*. New York, New York: Public Affairs.

Banerjee, A.V. and E. Duflo, 2011b. “Lecture: Foundations of Development Policy – Health Care”, Lecture 7 on the demand of health care, from the Spring 2011 MIT Masters course *Foundations of Development Policy,* http://www.pooreconomics.com/sites/default/files/A%20PDF%20of%20the%20lecture%20slides_10.pdf [приступљено 30. маја 2015].

Banerjee, A.V. and E. Duflo, 2007. “The Economic Lives of the Poor” in *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 21 (1), p. 141-167.

Banerjee, A.V., Duflo, E., Goldberg, N., Karlan, D., Osei, R., Parienté, W., Shapiro, J, Thuysbaert, B. and C. Udry, 2015a. “A multifaceted program causes lasting progress for the very poor: Evidence from six countries”, *Science* Vol. 348 (6236), pp. 1260799-1 – 1260799-16 .

Banerjee, A.V., Karlan, D. and J. Zinman, 2015b. “Six Randomized Evaluations of Microcredit: Introduction and Further Steps”, *American Economic Journal: Applied Economics* Vol. 7 (1), pp. 1-21.

Banerjee, A.V. and S. Mullainathan, 2010. “The Shape of Temptation: Implications for the Economic Lives of the Poor”, *Massachusetts Institute of Technology* http://economics.mit.edu/files/5575 [приступљено 23. маја 2015].

Banerjee, A.V. and S. Mullainathan, 2008. “Limited Attention and Income Distribution”, *Massachusetts Institute of Technology* http://economics.mit.edu/files/2192 [приступљено 23. маја 2015].

Bankable Frontier Associates (BFA), 2015. “Country Diagnostic: Colombia”, *Development Results Focused Research Program.*

Bankable Frontier Associates (BFA), 2006. “Scoping Report on the Payment of Social Transfers through the Financial System”, http://bankablefrontier.com/wp-content/uploads/documents/report-V4.0.pdf [приступљено 18. јуна 2015].

Bannister, D., 2012. “M-Pesa move into savings and loans underpinned by Temenos”, *Banking Technology*, November 29, 2012, http://www.bankingtech.com/51858/m-pesa-move-into-savings-and-loans-underpinned-by-temenos/ [приступљено 23. јуна 2015].

Barham, T., Macours, K. and J. Maluccio, 2013. “Boys’ Cognitive Skill Formation and Physical Growth: Long-Term Experimental Evidence on Critical Ages for Early

Childhood Interventions", *American Economic Review* Vol. 103 (3), pp. 467-471.

Barr, M.S., Mullainathan, S., and E. Shafir, 2009. "The Case for Behaviorally Informed Regulation", *New Perspectives on Regulation*, pp. 25-62. Cambridge: The Tobin Project.

Basargekar, P., 2010. "Measuring Effectiveness of Social Capital in Microfinance: A Case Study of Urban Microfinance Programme in India", International Journal of Social Inquiry Vol.3 (2), pp. 25-43.

Bateman, M., 2010. *Why Doesn't Microfinance Work?* New York, New York: Zed Books.

Bates, M.A., Glennerster, R., Gumede, K. and E. Duflo, 2012. "The Price is Wrong", *The Journal of Field Actions*, Special Issue 4, pp. 30-37.

Batista, C. and P. Vicente, 2013. "Introducing Mobile Money in Rural Mozambique: Evidence from a Field Experiment", *Nova Africa Center for Business and Economic Development* Working Paper 1301.

Batliwala, S., 1993. *Empowerment of Women in South Asia: Concepts and Practices*. Asian South Pacific Bureau of Adult Education цитирано у Sen 1997 *Development as Freedom*.

British Broadcasting Company (BBC), 2006. "New straw to kill diseases as you drink", BBC News May 4, 2006, http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/4967452.stm [приступљено 25. маја 2015].

Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. and R. Levine, 2007. "Finance, Inequality and the Poor", *Journal of Economic Growth* Vol. 12 (1), pp. 27-49

Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. and M.S. Martínez Pería, 2007. "Reaching Out: Access to and Use of Banking Services Across Countries", *Journal of Financial Economics* Vol. 85 (2), pp. 234-266.

Beck, T., Levine, R., and A. Levkov, 2010. "Big Bad Banks? The Winners and Losers from Bank Deregulation in the United States", *Journal of Finance* Vol. 65 (5), pp. 1637-1667.

Beck, T., Levine, R., and N. Loayza, 2000. " Finance and the Sources of Growth", *Journal of Financial Economics* Vol. 58 (1), pp. 261-300.

Bell, D.A. and J.M. Coicaud, 2006. *Ethics in Action: The Ethical Challenges of International Human Rights Nongovernmental Organizations.* New York, New York: Cambridge University Press.

Bennett, L., 2002. *Using Empowerment and Social Inclusion for Pro-Poor Growth: A Theory of Social Change.* Washington, D.C.: The World Bank.

Berg, G. and B. Zia, 2013. "Harnessing Emotional Connections to Improve Financial Decisions: Evaluating the Impact of Financial Education in Mainstream Media", *World Bank Policy Research* Working Paper 6407.

Berger, M., Goldmark, L. and T. Miller-Sanabria, eds, 2006. *An Inside View of Latin American Microfinance.* Washington DC: Inter-American Development Bank.

Berghman, J., 1995. "Social exclusion in Europe: policy context and the analytical framework" in Room, G. (ed.) *Beyond the threshold: The measurement and analysis of social exclusion*. Bristol: Policy Press.

Bertrand, M., Mullainathan, S. and E. Shafir, 2006. "Behavioral economics and marketing in aid of decision-making among the poor", *Journal of Public Policy and Marketing* Vol. 25 (1), pp. 8-23.

Bertrand, M., Mullainathan, S. and E. Shafir, 2004. "A Behavioral-Economics View of Poverty", *The American Economic Review* Vol. 94 (2), pp. 419-423.

Better Than Cash Alliance (BTCA), 2014. "The Better Than Cash Alliance: Brochure", http://betterthancash.org/wp-content/uploads/2014/01/BTCA-Overview-English.pdf [приступљено 2. јула 2015].

Bintrim, R., Escarfuller, W., Sabatini, C., Tummino, A. and A. Wolsky, 2014. *The Social Inclusion Index 2014*. Americas Quarterly.

Birdsall, N., 2001. "Asymmetric Globalization: Outcomes versus Opportunities", Discussion Paper No. 7, http://www.bc.edu/bc_org/avp/cas/isp/inequality/Asymmetric_Globalization.pdf [приступљено 21. јануара 2015].

Birdsall, N., 1980. "Population and Poverty in the Developing World", *World Bank* Staff Working Paper No. 404, http://documents.worldbank.org/curated/en/1980/07/1555029/population-poverty-developing-world [приступљено 11. фебруара 2015].

Blanden, J., Hansen, K. and S. Machin, 2008. *The GDP cost of the lost earning potential of adults who grew up in poverty*. York, England: Joseph Rowntree Foundation.

Bobonis, G.J. and F. Finan, 2005. "Endogenous Social Interaction Effects in School Participation in Rural Mexico", *University of California at Berkeley*: Working Paper.

Богићевић, Б., Крстић, Г. и Б. Мијатовић, 2002. *Сиромаштво у Србији и реформа државне помоћи сиромашнима*. Београд, Србија: Центар за либерално-демоктратске студије.

Bold, C., Porteous, D. and S. Rotman Parker, 2012. "Social Cash Transfers and Financial Inclusion: Evidence from Four Countries", *Consultative Group to Assist the Poor (CGAP)* Focus Note.

Boren, Z. D., 2014. "There are officially more mobile devices than people in the world," *The Independent,* http://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/there-are-officially-more-mobile-devices-than-people-in-the-world-9780518.html [приступљено 8. фебруара 2015].

Bornstein, D., 1998. "Changing the World on a Shoestring", *The Atlantic Monthly*, January 1998.

Bouillon, C.P. and L. Tejerina, 2006. "Do We Know What Works? A Systematic Review of Impact Evaluations of Social Programs in Latin America and the Caribbean", *Inter-American Development Bank* Working Paper April 2006.

Bourguignon, F. and S.R. Chakravarty, 2003. "The Measurement of Multidimensional Poverty", *Journal of Economic Inequality* Vol. 1 (1), pp. 25-49.

Bourguignon, F., Ferreira, F.H.G. and P.G. Leite, 2003. "Conditional Cash Transfers, Schooling, and Child Labor: Micro-Simulating Brazil's Bolsa Escola Program", *The World Bank Economic Review* Vol. 17 (2), pp. 229-254.

Bourguignon, F. and C. Morrison, 2002. "Inequality Among World Citizens: 1820-1992", *American Economic Review* Vol. 92 (4), pp. 727-744.

Bradley, R.H. and R.F. Corwyn, 2002. "Socioeconomic Status and Child Development", *Annual Review of Psychology* Vol. 53, pp. 371-399.

Brinckherhoff, P.C., 2009. *Mission-Based Management: Leading Your Not-For-Profit in the 21st Century*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons.

Brook, Y. and D. Watkins, 2013. "To Be Born Poor Doesn't Mean You'll Always Be Poor", *Forbes Magazine*, http://www.forbes.com/sites/objectivist/2013/04/12/to-be-born-poor-doesnt-mean-youll-always-be-poor/ [приступљено 10. маја 2015].

Brooks-Gunn, J. and G.J. Duncan, 1997. "The Effects of Poverty on Children", *Children and Poverty* Vol. 7 (2).

Bruhn, M., de Souza Leao, L., Legovini, A., Marchetti, R. and B. Zia, 2013. "The Impact of High School Financial Education: Experimental Evidence from Brazil", *World Bank Policy Research* Working Paper 6723.

Bruhn, M. and I. Love, 2014. "The Real Impact of Improved Access to Finance: Evidence from Mexico", *Journal of Finance* Vol. 69 (3), pp. 1347-1376.

Bruno, M., Ravallion, M. and L. Squire, 1996. "Equity and Growth in Developing Countries: Old and New Perspectives on the Policy Issues", *Policy Research Working Paper* 1563. Washington DC: The World Bank.

Bulir, A. and J. Hamann, 2005. "Volatility of Development Aid: From the Frying Pan into the Fire?" *International Monetary Fund* Working Paper 06/65.

Burgess, R. and R. Pande, 2005. "Do Rural Banks Matter? Evidence from the Indian Social Banking Experiment", *American Economic Review* Vol. 95 (3), pp. 780-95.

Buvinić, M. and G.R. Gupta, 1997. "Female-Headed Households and Female-Maintained Families: Are They Worth Targeting to Reduce Poverty in Developing Countries?" in *Economic Development and Cultural Change* Vol. 45 (2), pp. 259-280.

Calvès, A.E., 2009. "Empowerment: The History of a Key Concept in Contemporary Development Discourse", Revue Tiers Monde Vol 4 (200), pp. 735-749.

Card, D., 1999. "The Causal Effect of Education on Earnings" *Handbook of Labor Economics* Vol. 3, pp. 1801-1863. Amsterdam: Elsevier Science, North-Holland.

Carneiro, P., Galasso, E. and R. Ginja, 2009. "The Impact of Providing Psycho-Social Support to Indigent Families and Increasing Their Access to Social Services: Evaluating Chile Solidario", *enGender Impact*: the World Banks's Gender Impact Evaluation Database.

Carree, M.A. and A.R. Thurik, 2003. "The Impact of Entrepreneurship on Economic Growth", in Z.J. Acs and D.B. Audretsch (eds.) *Handbook of Entrepreneurship Research*, pp. 437-471. Boston, Massachusetts: Kluwer Academic Publishers.

Carter, M.R., Little, P., Mogues, T., and W. Negatu, 2007, "Poverty Traps and Natural Disasters in Ethiopia and Honduras", *World Development* Vol. 35 (5), pp. 835-856.

Comisión Economica para América Latina y el Caribe de Naciones Unidas (CEPAL), 2015. "Programas de transferencias condicionadas: Base de datos de programas de protección social no contributiva en América Latina y el Caribe", http://dds.cepal.org/bdptc/ [приступљено 13. фебруара 2015].

CGAP, 2011. *Proyecto de investigación sobre programas G2P del CGAP: Informe sobre Colombia*. Washington DC: CGAP.

Chakravorti, B., Macmillan, G. and T. Siesfeld, 2014. "Growth for Good or Good for Growth? How Sustainable and Inclusive Activities are Changing Business and Why Companies Aren't Changing Enough", http://fletcher.tufts.edu/Inclusive-Business/SIBA-report-2014 [приступљено 10. јануара 2015].

Chaudhry, I.S., S. Malik and A. ul Hassan, 2009. "The Impact of Socioeconomic and Demographic Variables on Poverty: A Village Study", *The Lahore Journal of Economics* Vol. 14 (1), pp. 39-68.

Chell, E., 2007. "Social Entreprise and Entrepreneurship: Towards a Convergent Theory of the Entrepreneurial Process", *International Small Business Journal* Vol. 25 (1), pp. 5-26.

Chen, E., Matthews, K.A. and W.T. Boyce, 2002. "Socioeconomic Differences in Children's Health: How and Why Do These Relationships Change with Age?" *Psychological Bullet*in Vol. 128 (2), pp. 295-329.

Chiapa, C., 2015. "Delivering Conditional Cash Transfers via Savings Accounts", *International Centre for Inclusive Growth* One pager No. 292.

Chiapa, C. and S. Prina 2014. *Encuesta de las Características de los Hogares e Inclusión Financiera 2014*, as cited in Chiapa 2015 "Delivering Conditional Cash Transfers via Savings Accounts."

Chin, J., and G. Grossman, 1990. "Intellectual Property Rights and North-South Trade", in R.W. Jones and O. Krueger (eds) *The Political Economy of International*

Trade: Essays in Honor of Robert E. Baldwin, pp. 90-107. Cambridge, MA: Blackwell.

Chioda, L., de Mello, J. and R. Soares, 2012. "Spillovers from Conditional Cash Transfer Programs: Bolsa Familia and Crime in Urban Brazil", *Rede de Economia Aplicada* Working Paper 024, Sao Paulo.

Chouinard, Y., 2006. *Let My People Go Surfing: The Education of a Reluctant Businessman*. New York, New York: The Penguin Press.

Christen, R.P., 2001. "Commercialization and Mission Drift: The Transformation of Microfinance in Latin America", *Consultative Group to Assist the Poor (CGAP)* Occasional Paper No. 5.

Christen, R.P. and I. Mas, 2009. "It's Time to Address the Microsavings Challenge, Scalably", *Enterprise Development and Microfinance* Vol. 20 (4), pp. 274-285.

Churchill, C. and C. Frankiewicz, 2006. *Making Microfinance Work: Managing for Improved Performance.* Geneva: International Labour Organization.

CIA, 2015. *World Factbook*, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/co.html, [приступљено 1. јула 2015. године].

Cling, J.P., Razafindrakoto, M. and F. Roubaud, 2002. *Les nouvelles stratégies internationales de lutte contre la pauvreté.* Paris: Économica.

Coady D. and R.L. Harris, 2001. "Evaluating Transfer Programs Within a General Equilibrium Framework", *International Food Policy Research Institute* Discussion Paper No. 110.

Coface, 2015. "Coface Economic Studies and Country Risks: Guatemala", Information presented on website, http://www.coface.com/Economic-Studies-and-Country-Risks/Guatemala [приступљено 2. јуна 2015].

Cohen, E. and R. Franco, 2006. "Los Programas de Transferencias con Corresponsabilidad en América Latina: Similitudes y Diferencias", in *Transferencias con Corresponsabilidad: Una Mirada Latinoamericana,* ed. Ernesto Cohen and Rolando Franco, pp. 85-136. Mexico City, Mexico: SEDESOL.

Cohen, J. and P. Dupas, 2010. "Free Distribution or Cost-Sharing? Evidence from a Randomized Malaria Prevention Experiment", *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 125 (1), pp. 1-45.

Cohen, M., 2002. “Making Microfinance More Cliet-Led”, *Journal of International Development*, Vol. 14, pp. 335-350.

Cohen, M. and C. Nelson, 2011. “Financial Literacy: A Step for Clients towards Financial Inclusion”, *Commissioned Workshop Paper* for Global Microcredit Summit, November 14-17, 2011, Valladolid, Spain.

Cole, S., Giné, X., Tobacman, J., Topalova, P., Townsend, R. and J. Vickery, 2013. “Barriers to Household Risk Management: Evidence from India”, *American Economic Journal: Applied Economics* Vol. 5 (1), pp. 104-135.

Cole, S., Sampson, T. and B. Zia, 2009. “Financial Literacy, Financial Decisions, and the Demand for Financial Services: Evidence from India and Indonesia”, *Harvard Business School Working Paper* 09-117.

Collins, D., 2005. *Focus Note: Savings and the Poor - How do Households Accumulate Lump Sums?* Cape Town, UCT: The Financial Diaries Project.

Collins, D., Morduch, J., Rutherford, S. and O. Ruthven, 2009. *Portfolios of the Poor: How the World’s Poor Live on $2 a Day*. New Jersey: Princeton University Press.

Collins, J., 2014. “Impoverished kids love the soccer ball that powers a lamp – until it breaks”, *Public Radio International*, http://www.pri.org/stories/2014-04-08/impoverished-kids-love-soccer-ball-powers-lamp-until-it-breaks [приступљено 15. маја 2015].

Conger, R.D. and M.B. Donnellan, 2007. “An Interactionist Perspective on the Socioeconomic Context of Human Development”, *Annual Review of Psychology* Vol. 58, pp. 175-199.

Cook, T.J., Vansant, J., Stewart, L. and J. Adrian, 1995. “Performance Measurement: Lessons Learned for Development Management”, *World Development* Vol. 23 (8), pp. 1303-1315.

Council of the European Union (EU), 2004. *Joint Report by the Commission and the Council on Social Inclusion*. Brussels.

Crafts, N.F.R. 1985. *British Economic Growth During the Industrial Revolution*. New York: Oxford University Press.

Cull, R., Ehrbeck, T. and N. Holle, 2014. “Financial Inclusion and Development: Recent Impact Evidence”, *Consultative Group to Assist the Poor (CGAP)* Focus Note 92.

Чекеревац, А., 2007. „Реформа образовања у Србији*”,* у Вуковић, Д. и А. Чекеревац eds. *Социјална политика и социјалне реформе* стр. 148-165. Београд, Србија: Универзитет у Београду, Факултет политичких наука.

Чекеревац, А., 2005. *Међународна социјална политика.* Београд, Србија: ЛЕКОМ.

Dacin, P.A., Dacin, M.T. and M. Matear, 2010. Social Entrepreneurship: Why We Don’t Need a New Theory and How We Move Forward From Here”, *Academy of Management Perspectives* Vol. 24 (3), pp. 37-57.

Dahl, R.A., 1957. “The Concept of Power”, *Behavioral Science*,Vol. 2 (3).

Dart, R., 2004. “The Legitimacy of Social Enterprise”, *Nonprofit Management and Leadership* Vol. 14 (4), pp. 411-424.

Dasgupta, S., Laplante, B., Meisner, C., Wheeler, D., and J. Yan, 2007. “The Impact of Sea Level Rise on Developing Countries: A Comparative Analysis”, *World Bank Policy Research* Working Paper 4136.

De Hoop, J. and F.C. Rosati, 2014. “Cash Transfers and Child Labor”, *The World Bank* Policy Research Working Paper No. 6826.

De la Briére, B. and L.B. Rawlings, 2006. “Examining Conditional Cash Transfer Programs: A Role for Increased Social Inclusion?” *Social Protection Discussion Paper* 603. Washington DC: World Bank.

De la Paula, J.C., 2015. “Brazil’s Cadastro Unico: an enduring bridge to consolidated targeting efforts”, from Workshop on Integrated Data and Information Management for Social Protection: Bridging the Gaps between Theory and Practice, March 11-12, 2015 in Jakarta, Indonesia. *Oxford Policy Management* http://www.opml.co.uk/sites/default/files/Poster%20Brazil_FINAL.pdf [приступљено 2. маја 2015].

De Janvry, A., Finan, F., Sadoulet, E. and R. Vakis, 2006. “Can Conditional Cash Transfer Programs Serve as Safety Nets in Keeping Children at School and From Working When Exposed to Shocks?” *Journal of Development Economics* Vol. 79 (2), pp. 349-373.

De Soto, H., 1989. *The Other Path*. New York, New York: Harper & Row Publishers, Inc.

Deardorff, A., 1992. "Welfare effects of global patent protection", *Economica* Vol. 59, pp. 79-90.

Deaton, A., 1997. *The analysis of household surveys: a microeconometric approach to development policy.* Washington, D.C.: The World Bank.

Dees, G., 1998. "The Meaning of Social Entrepreneurship", http://csi.gsb.stanford.edu/sites/csi.gsb.stanford.edu/files/TheMeaningofsocialEntrepreneurship.pdf [приступљено 30. маја 2015].

Dees, G., Emerson, J. and P. Economy, 2001. *Enterprising Nonprofits: A Toolkit for Social Entrepreneurs*. New York, New York: John Wiley & Sons.

Defourny, J. and M. Nyssens, 2010. "Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences", *Journal of Social Entrepreneurship* Vol. 1 (1), pp. 32-53.

Demographia, 2014. *Demographia World Urban Areas: Built-Up Urban Areas or World Agglomerations*, http://demographia.com/db-worldua.pdf [приступљено 10. октобра 2014].

Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D. and P.van Oudheusden, 2015. "The Global Findex Database 2014: Measuring Financial Inclusion around the World", *World Bank* Policy Research Working Paper 7255.

Demirgüç-Kunt, A. and L. Klapper, 2012. "Measuring Financial Inclusion: The Global Findex Database", *World Bank* Policy Research Working Paper 6025.

Department for International Development (DFID), 2000. *Poverty elimination and the empowerment of women*. London, UK: DFID.

Departamento Administrativo Nacional de Estadística (DANE), 2015. *Codificación de la Divisón Político-Administrativa de Colombia (Divipola).* http://geoportal.dane.gov.co:8084/Divipola/, [приступљено 1. јула 2015. године].

Departamento para la Prosperidad Social (DPS), 2014a. "Focalización de Más Familias en Acción: Más equidad en la distribución del gasto social", Boletín Técnico No. 4, agosto de 2014.

Departamento para la Prosperidad Social (DPS), 2014b. "Liquidación de Incentivos: Documento Operativo Técnico DOT No. 12", *Dirección de Ingreso Social – Más Familias en Acción*, Bogotá 1 de mayo de 2014.

Departamento para la Prosperidad Social (DPS), 2014c. "Entrega de Incentivos: Documento Operativo Técnico DOT No. 13", *Dirección de Ingreso Social – Más Familias en Acción*, Bogotá 1 de mayo de 2014.

Departamento para la Prosperidad Social (DPS), 2012. "Impactos de largo plazo del Programa Familias en Acción en municipios de menos de 100 mil habitantes en los aspectos claves del desarrollo del capital humano: Informe Final", Unión Temporal Econometría S.A. y Sistemas Especializadas de Información S.A., con la asesoría del Institue for Fiscal Studies.

Departamento para la Prosperidad Social (DPS), 2011. "Evaluación del Programa Familias en Acción en Grandes Centros Urbanos: Informe Final", Centro Nacional de Consultoría.

Dercon, S., 2008. "Rural Poverty: Old Challenges in New Context", *Economic and Social Research Council* GPRG-WPS-072.

Dercon, S., 2004. "Growth and Shocks: Evidence from Rural Ethiopia", *Journal of Development Economics*, Vol. 74 (2), pp. 309-329.

Devereux, S. and R. Sabates-Wheeler, 2004. "Transformative Social Protection", *Institute of Development Studies* Working Paper 232.

Diwan, I. and D. Rodrik, 1991. "Patents, Appropriate Technology, and North-South Trade", *Journal of International Economics* Vol. 63, pp. 79-90.

Dollar, D. and A. Kraay, 2001. "Growth is Good for the Poor", *Policy Research Working Papers 2587*. Washington, DC: The World Bank.

Drèze, J. and A. Sen, 2002. *India: Development and Participation*. Oxford: Oxford University Press.

Duflo, E., Gale, W., Liebman, J., Orszag, P. and E. Saez, 2005. "Savings Incentives for Low- and Middle-Income Families: Evidence from a Field Experiment with H&R Block", *National Bureau of Economic Research* Working Paper 11680.

Dupas, P. and J. Robinson, 2013. "Savings Constraints and Microenterprise Development: Evidence from a Field Experiment in Kenya", *American Economic Journal: Applied Economics* Vol. 5 (1), pp. 163-192.

Dupas, P. and J. Robinson, 2011. "Why Don't the Poor Save More? Evidence from Health Savings Experiments", *National Bureau of Economic Research,* NBER Working Paper 17255.

Easterly, W., 2009. How the Millennium Development Goals are Unfair to Africa. *World Development* Vol. 37 (1), pp. 26-35.

Easterly, W., 2006. *The White Man's Burden*. New York, New York: Penguin Press.

Econometría, 2012. *Impactos de largo plazo del Programa Famílias en Acción en municipios de menos de 100 mil habitantes en los aspectos claves del desarrollo del capital humano: Informe final*. Unidad Temporal Econometría S.A. – SEI S.A. con la asesoría del IFS.

Economist, The, 2008. "Microfinance: Doing Good by Doing Very Nicely Indeed", *The Economist* 26 June 2008, http://www.economist.com/node/11622469 [приступљено 15. јуна 2015].

Eggers, W.D. and P. Macmillan, 2013. "Government Alone Can't Solve Society's Biggest Problems", *Harvard Business Review*, https://hbr.org/2013/09/government-alone-cant-solve-societys-biggest-problems/ [приступљено 15. маја 2015].

Eichengreen, B., 1994. "Institutions and Economic Growth: Europe After World War II", *Center for Economic Policy Research* Discussion Paper 973.

El Universal, 2013. "Pagos a beneficiarios de Más Familias en Acción", http://www.eluniversal.com.co/cartagena/local/pagos-beneficiarios-de-mas-familias-en-accion-115448 [приступљено 22. маја 2015].

Ellis, F., 1999. "Rural Livelihood Diversity in Developing Countries: Evidence and Policy Implications", *Natural Resource Perspectives*. London: Overseas Development Institute.

EMES European Research Network, 2008. *Social Enterprise: A New Model for Poverty Reduction and Employment Generation*. UNDP Regional Bureau. http://emes.net/content/uploads/publications/11.08_EMES_UNDP_publication.pdf [приступљено 19. маја 2015].

Emmerij, L. 2009. *The 1970s and Basic Needs.* Paper prepared for the Conference of the International Studies Association (ISA), New York.

Epstein, M.J., and K. Yuthas, 2011. “Conflict minerals: Managing an emerging supply-chain problem”, *Environmental Quality Management* Vol. 21 (2), pp. 13-25.

Ericsson, 2014. *Ericsson Mobility Report: On the Pulse of the Networked Society*. http://www.ericsson.com/mobility-report [приступљено 15. априла 2015].

Esrey, S.A., Feachem, R.G. and J.M. Hughes, 1985. “Interventions for the control of diarrhoeal diseases among young children: improving water supplies and excreta disposal facilities”, *World Heath Organization Bulletin* Vol. 63 (4), pp. 757-772.

Eurostat, 2015. *Glossary: Material Deprivation Statistics Indicator*, adopted by the Social Protection Committee, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Severe_material_deprivation_rate [приступљено 15. јануара 2015].

Eurostat, 2012. “Population and Social Conditions”, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-12-009/EN/KS-SF-12-009-EN.PDF [приступљено 10. марта 2013].

E-valuar, 2013. “Sistematización de Proyectos de Educación Financiera e Incentivos para las Mujeres de Bajos Ingresos del Área Rural de Colombia”, Informe Final mayo 2013, unpublished document.

Evans, G.W. and P. Kim, 2013. “Childhood Poverty, Chronic Stress, Self-Regulation, and Coping”, *Child Development Perspectives*, Vol. 7 (1), pp. 43-48.

Evans, D.K and A. Popova, 2014. “Cash Transfers and Temptation Goods: A Review of Global Evidence”, *World Bank* Policy Research Working Paper 6886.

Evans, D.K., Hauslauden, S., Kosec, K. and N. Reese, 2014. *Community-Based Conditional Cash Transfers in Tanzania: Results from a Randomized Trial*. World Bank Study. Washington, D.C.: World Bank.

Fafchamps, M. and B. Minten, 1998. “Relationships and Traders in Madagascar”, *MSSD Discussion Paper* No. 24, Washington DC: International Food Policy Research Institute.

Fairlie, R.W., 2005. “Entrepreneurship and Earnings Among Young Adults From Disadvantaged Families”, Small Business Economics, Vol. 25 (3), pp. 223-236.

Falvey, R. and N. Foster, 2006. “The Role of Intellectual Property Rights in Technology Transfer and Economic Growth: Theory and Evidence”, *United Nations Industrial Development Organization*.

Fedesarrollo, 2012. “Primer Seguimiento de la Evaluación de Impacto del Piloto del Programa de Promoción de Cultura del Ahorro: Informe Final con comentarios”, dirigido por Jairo Nuñez Méndez, Bogotá, Colombia.

Felitti, V.J., Anda, R.F., Nordenberg, D., Williamson, D.F., Spitz, A.M., Edwards, V., Koss, M.P., and J.S. Marks, 1998. “Relationship of Childhood Abuse and Household Dysfunction to Many of the Leading Causes of Death in Adults”, *American Journal of Preventive Medicine* Vol. 14 (4).

Fernandes, D., Lynch, J. and R. Netemeyer, 2014. “Financial Literacy, Financial Education and Downstream Financial Behaviors”, *Management Science*, forthcoming, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2333898, [приступљено 23. јуна 2015].

Fields, G.S., 1980. *Poverty, Inequality and Development*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fisher, G.M., 1992. “The Development and History of the Poverty Thresholds”, *Social Security Bulletin*, Vol. 55 (4), pp. 3-14.

Fiszbein, A. and N. Schady, 2009. *Conditional Cash Transfers: Reducing Present and Future Poverty*. Written with Ferreira, F.H.G., Grosh, M., Kelleher, N., Olinto, P. and E. Skoufias. Washington DC: World Bank.

Fotheringham, S. and C. Saunders, 2014. “Social enterprise as poverty reducing strategy for women”, *Social Enterprise Journal* Vol. 10 (3), pp. 176-199.

Frank, C.R., Kim, K.S. and L.E. Westphal, 1975. “Economic Growth in South Korea since World War II”, in *Foreign Trade Regimes and Economic Development: South Korea* pp. 6-24, National Bureau of Economic Research.

Frankiewicz, C. and C. Churchill, 2011. *Making Microfinance Work: Managing Product Diversification*. Geneva, Switzerland: International Labour Office.

Friedman, M., 1962. *Capitalism and Freedom*. Chicago, Illinois: University of Chicago Press.

Fundación Capital, 2015a. *Presentación del Proyecto Capital en Bolivia.* Página web de la Fundación Capital, http://fundacioncapital.org/inclusion-financiera/proyecto-capital/proyecto-capital-bolivia/ [приступљено 1. јула 2015].

Fundación Capital, 2015b. *Presentación del Proyecto Capital en Guatemala.* Página web de la Fundación Capital, http://fundacioncapital.org/inclusion-

financiera/proyecto-capital/proyecto-capital-guatemala/ [приступљено 1. јула 2015].

Fundación Capital, 2015c. *Presentación del Proyecto Capital en México.* Página web de la Fundación Capital, http://fundacioncapital.org/inclusion-financiera/proyecto-capital/proyecto-capital-mexico/ [приступљено 17. јуна 2015].

Fundación Capital, 2013. *Presentación Final del Estudio del Proyecto Capital en Colombia: Metodología Semiótica y Etnografía*. Необјављен интерни истраживачки документ.

Gachassin, M., B. Najman and G. Raballand, 2010. "The Impact of Roads on Poverty Reduction: A Case Study of Cameroon", *Policy Research Working Paper* 5209. Washington DC: The World Bank.

Gapminder, 2013. *Ignorance Survey – United States, UK, Norway, Sweden and Germany (2014)*. Novus International AB, http://www.gapminder.org/ignorance/ [приступљено 15. јануара 2015].

Gates, 2015. *2015 Gates Annual Letter: Our Big Bet for the Future.* https://www.gatesnotes.com/2015-Annual-Letter?page=3&lang=en [приступљено 8. маја 2015].

Gateway Financial Innovations for Savings (GAFIS), 2013. *Big Banks & Small Savers: A new path to profitability.* GAFIS Project Report, http://gafis.net/gafis-project-report/ [приступљено 12. јуна 2015].

Gentilini, U., Honorati, M. and R. Yemtsov, 2014. *The State of Social Safety Nets 2014*. Washington, DC: World Bank.

Geronimi, V., Mathieu, L., Schembri, P. and A. Taranco, 2006. "Poverty traps: instabilities do matter", http://www.csae.ox.ac.uk/conferences/2006-EOI-RPI/papers/csae/Geronimi.pdf [приступљено 15. јуна 2015].

Gertler, P., Heckman, J., Pinto, R., Zanolini, A., Vermeersch, C., Walker, S., Chang, S.M. and S. Grantham-McGregor, 2013. "Labor Market Returns to Early Childhood Stimulation: a 20-year Follow Up to an Experimental Intervention in Jamaica*", National Bureau of Economic Research* Working Paper No. 19185.

Gertler, P., Martinez, S. and M. Rubio-Codina, 2006. "Investing Cash Transfers to Raise Long-Term Living Standards", *World Bank Impact Evaluation Series* Working Paper No. 3994.

Gielnik, M.M. and M. Frese, 2013. “Entrepreneurship and Poverty Reduction: Applying I-O Psychology to Microbusiness and Entrepreneurship in Developing Countries”, Chapter 13 in Olson-Buchanan, J., Koppes Bryan, L. and L. Foster Thompson, eds. *Using I-O Psychology for the Greater Good: Helping Those Who Help Others*, pp. 394-438. New York: Routledge, Taylor and Francis.

Gies, D., 2010. “Microcredit in Serbia: Is it (Really) Necessary?” *FLAG International Serbia.*

Gillie, A. “The origin of the poverty line”, *Economic History Review* XLIX, Vol. 4 (1996), pp. 715-730.

Glewwe, P. and A. Kassouf, 2012. “The Impact of the Bolsa Escola/Familia Conditional Cash Transfer Program on Enrollment, Dropout Rates and Grade Promotion in Brazil”, *Journal of Development Economics* Vol. 97 (2), pp. 505-517.

GlobeScan, 2014. *GlobeScan Radar Survey for Oxfam International, Press Release.* http://www.globescan.com/news-and-analysis/press-releases/press-releases-2015/338-increases-in-perceived-seriousness-of-poverty-and-homelessness-global-poll.html [приступљено 15. јануара 2015].

Goldberg, J., 2014. “Products and policies to promote saving in developing countries”, *IZA World of Labor* 2014 Vol. 74, pp. 1-10.

Goldring, M., 2015. “Vanuatu won’t be the past poor country devastated by climate change inaction”, *The Guardian*, http://www.theguardian.com/global-development/2015/mar/20/sendai-climate-change-inaction-poor-countries-vanuatu-cyclone-pam [приступљено 22. марта 2015].

Gollin, D., Lagakos, D. and M.E. Waugh, 2013. “The Agricultural Productivity Gap in Developing Countries”, https://files.nyu.edu/mw134/public/uploads/56836/apg.pdf [приступљено 22. јуна 2015].

Gonzalez-Navarro, M. and C. Quintana-Domeque, 2012. *Paving Streets for the Poor: Experimental Analysis of Infrastructure Effects*. http://www.uab.cat/Document/155/170/Pavement_Paper.pdf pdf [приступљено 10. октобра 2014].

Gore, A., 2006. *An Inconvenient Truth: The Planetary Emergency of Global Warming and What We Can Do About It.* Emmaus, Pennsylvania: Rodale Press.

Gore, C., 1997. “Irreducible social goods and the informational basis of Amartya Sen’s capability approach”, *Journal of International Development*, 9(2), 235-250.

Gordon, D. M., 1972. *Theories of Poverty and Underemployment*. Lexington, MA: D.C. Heath and Company.

Green, D., 2008. *From Poverty to Power: How Active Citizens and Effective States Can Change the World*. Oxford: Oxfam International.

Greer, J. and E. Thorbecke, 1986. "A methodology for measuring food poverty applied to Kenya", *Journal of Development Economics*, Vol. 21 (1), pp. 59-74.

Groupe Speciale Mobile Association (GSMA), 2015. *GSMA Intelligence*. https://gsmaintelligence.com/ [приступљено 22. априла 2015].

Groupe Speciale Mobile Association (GSMA), 2014. *State of the Industry: Mobile Financial Services for the Unbanked.* http://www.gsma.com/ mobilefordevelopment/wp-content/uploads/2015/03/SOTIR_2014.pdf [приступљено 17. априла 2015].

Gruben, W.C., 2001. "Was NAFTA Behind Mexico's High Maquiladora Growth?" *Economic and Financial Review*, Federal Reserve Bank of Dallas.

Група 484, 2011. *Социјално предузетништво: Модели, компаративна пракса и правни оквир социјалног предузетништва у Србији.* Београд, Србија: Рубикон.

Hall, J.V. and A.B. Krueger, 2015. "An Analysis of the Labor Market for Uber's Driver-Partners in the United States", https://s3.amazonaws.com/uber-static/comms/PDF/Uber_Driver-Partners_Hall_Kreuger_2015.pdf [приступљено 29. маја 2015].

Handa, S. and B. Davis, 2006. "The Experience of Conditional Cash Transfers in Latin America and the Caribbean", *Development Policy Review* Vol. 24 (5), pp. 513-536.

Hanlon, J., Barrientos, A. and D. Hulme, 2010. *Just Give Money to the Poor: The Development Revolution from the Global South*. Steerling, Virginia: Kumarian Press.

Harrison, A., 2006. "Globalization and Poverty", *National Bureau of Economic Research*, Working Paper 12347.

Hashemi, S. and R. Rosenberg, 2006. "Graduating the Poorest into Microfinance: Linking Safety Nets and Financial Services", *Consultative Group to Assist the Poor (CGAP)* Focus Note 41.

Hasina, S., 1997. “Excerpted Statements” *Opening Plenary of the Microcredit Summit,* February 2, 1997. http://www.microcreditsummit.org/uploads/resource/document/1997_summit_report_full_42681.pdf [приступљено 29. јуна 2015].

Haughton, J. and S. R. Khandker, 2009. *Handbook on Poverty and Inequality*. Washington, D.C.: The World Bank.

Haushofer, J. and J. Shapiro, 2013a. “Household Response to Income Changes: Evidence from an Unconditional Cash Transfer Program in Kenya”, http://www.princeton.edu/~joha/publications/Haushofer_Shapiro_UCT_2013.pdf [приступљено 10. јуна 2015].

Haushofer, J. and J. Shapiro, 2013b. “Policy Brief: Impacts of Unconditional Cash Transfers”, http://www.princeton.edu/~joha/publications/Haushofer_Shapiro_Policy_Brief_2013.pdf [приступљено 12. јуна 2015].

Heckman, J.J., 2006. “Skill Formation and the Economics of Investing in Disadvantaged Children”, *Science* Vol. 312, pp. 1900-1902.

Heintz, J., 2008. “Employment, Informality and Poverty: An Empirical Overview of Six Countries with a Focus on Gender and Race”, *United Nations Research Institute for Social Development* (UNRISD) Background Paper.

Helms, B., 2006. *Access for All: Building Inclusive Financial Systems.* Washington, DC: The World Bank.

Hepburn, C., 2007. “Carbon Trading: A Review of the Kyoto Mechanisms”, *Annual Review of Environment and Resources* Vol. 32, pp. 375-393.

Hickel, J., 2015. “The microfinance delusion: who really wins?” The Guardian, http://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2015/jun/10/the-microfinance-delusion-who-really-wins [приступљено 11. јуна 2015].

Hickson, R., 2001. “Financial Services for the Very Poor – Thinking Outside the Box”, *Small Enterprise Development* Vol. 12 (2), pp. 55-67.

Hoddinott, J., Adato, M., Besley, T. and L. Haddad, 2001. “Participation and Poverty Reduction: Issues, Theory, and New Evidence from South Africa”, *International Food Policy Research Institute* Discussion Paper No. 98.

Holzer, H.J., Whitmore Schanzenbach, D., Duncan, G.J. and J. Ludwig, 2008.”The economic costs of childhood poverty in the United States”, *Journal of Children and Poverty* Vol. 14 (1), pp. 41-61.

Holzmann, R., Mulaj, F. and V. Perotti, 2013. “Financial capability in low- and middle-income countries: measurement and evaluation”, *A report on the World Bank’s research program and the knowledge from the Russia Financial Literacy and Education Trust Fund*. Washington, DC: International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.

Hunt, F., 2008. “Dropping Out from School: A Cross Country Review of Literature”, *Consortium for Research on Educational Access, Transitions and Equity* Research Monograph No. 16. Brighton, UK: University of Sussex.

Idriss J., Alamgir, M., and T. Panuccio, 1992. *The State of World Rural Poverty: An Inquiry Into Its Causes and Consequences*, New York: Published for the International Fund for Agricultural Development by New York University Press.

Independent Evaluation Group (IEG), 2011. “Assessing the Long-Term Effects of Conditional Cash Transfers on Human Capital: Evidence from Colombia”, Restricted distribution document prepared for the World Bank.

Institute for Fiscal Studies (IFS), Econometría and Sistemas Especializados de Información, 2006. “Evaluación del Impacto del Programa Familias en Acción – Subsidios Condicionados de la Red de Apoyo Social”, National Planning Department, Bogotá, Colombia.

International Finance Corporation (IFC), 2013. “Reducing Over-indebtedness for Bosnia and Herzegovina’s Microfinance Borrowers”, *IFC Responsible Finance: Stories of Impact*.

International Monetary Fund (IMF), 2014. *World Economic Outlook: Legacies, Clouds, Uncertainties*. Washington, DC: International Monetary Fund.

International Telecommunication Union (ITU) and UN Population Division, 2014. *Internet Live Stats*. http://www.internetlivestats.com/internet-users/ [приступљено 14. априла 2015].

Institute of Development Studies (IDS), 1996. “The Power of Participation: PRA and Policy”, *Policy Briefing* Issue 7.

Isham, J., Narayan, D. and L. Pritchett, 1994. “Does Participation Improve Project Performance? Establishing Causality with Subjective Data”, *The World Bank* Policy Research Working Paper 1357.

J-PAL, 2012. “Deworming: A Best Buy for Development”, Abdul Latif Jameel Poverty Action Lab Policy Bulletin, http://www.povertyactionlab.org/publication/deworming-best-buy-development [приступљено 9. јуна 2015].

Jack, W. and T. Suri, 2014. “Risk Sharing and Transactions Costs: Evidence from Kenya’s Mobile Money Revolution”, *American Economic Review*, Vol. 104 (1), pp. 183-223.

Jack, W. and T. Suri, 2011. “Mobile Money: The Economics of M-Pesa”, *The National Bureau of Economic Research* Working Paper 16721.

Jahan, S., 2015. “The Human Development Index – what it is and what it is not” *United Nations Development Programme* http://hdr.undp.org/en/hdi-what-it-is [приступљено 9. марта 2015].

Jahan, R., 1995. *The Elusive Agenda: Mainstreaming Women in Development*. London UK: Zed Books.

Jones, N. and T. Shahrokh, 2013. “Social protection pathways: shaping social justice outcomes for the most marginalised, now and post-2015”, *Overseas Development Institute* Background Note.

Kappel, V., 2010. “The effects of financial development on income inequality and poverty”, http://www.cer.ethz.ch/research/WP-10-127.pdf [приступљено 11. јуна 2015].

Karlan, D. and J. Appel, 2011. *More than Good Intentions: How a New Economics is Helping to Solve Global Poverty*. New York, NY: Penguin Group.

Karlan, D., McConnell, M., Mullainathan, S. and J. Zinman, 2010. “Getting to the Top of Mind: How Reminders Increase Saving”, *National Bureau of Economic Research* Working Paper No. 16205.

Karlan, D., Ratan, A.L., and J. Zinman, 2014. “Savings By and For the Poor: A Research Review and Agenda”, *The Review of Income and Wealth* Vol. 60 (1), March.

Karlan, D. and J. Zinman, 2010. “Expanding Credit Access: Using Randomized Supply Decisions to Estimate the Impacts”, *Review of Financial Studies* Vol. 23, pp. 433-464.

Khan, M., 2013. “Are ROSCAs providing an alternative funding source for poor?” *Journal of Economics and Sustainable Development* Vol. 4 (19), pp. 127-130.

Khandker, S.R., Bakht, Z., and G.B. Koolwal, 2009. “The Poverty Impact of Rural Roads: Evidence from Bangladesh”, *Economic Development and Cultural Change* Vol. 57, pp. 685-722.

Khrennikov, I., 2013. “Russia’s Web Payment Czar Looks West”, *Bloomberg Business*, http://www.bloomberg.com/bw/articles/2013-10-10/qiwi-russias-web-payment-czar-looks-west [приступљено 14. јуна 2013].

Ki-moon, B., 2012. “Remarks at High Level Meeting on ‘Happiness and Well-Being: Defining a New Economic Paradigm’” http://www.un.org/apps/news/infocus/sgspeeches/statments_full.asp?statID=1493#.UYESLXDHI5g [приступљено 14. априла 2013].

Kim, S.H., Mims, C., and K.P. Holmes, 2006. “An Introduction to Current Trends and Benefits of Mobile Wireless Technology Use in Higher Education”, *Association for the Advancement of Computing in Education Journal* Vol. 14 (1), pp. 77-100.

Kolloju, N., 2013. “Business Correspondent Model vis-à-vis Financial Inclusion in India: New practice of Banking to the Poor”, *International Journal of Scientific and Research Publications,* Vol. 4 (1), pp. 1-7.

Kopinak, J.K., 2013. “Humanitarian Aid: Are Effectiveness and Sustainability Impossible Dreams?” *The Journal of Humanitarian Assistance*, http://sites.tufts.edu/jha/archives/1935 [приступљено 20. маја 2015].

Kozel, V. and B. Parker, 2000. “Integrated Approaches to Poverty Assesment in India”, in Integrating Quantitative and Qualitative Research in Development Projects, ed. Michael Bamberger. Washington, DC: The World Bank.

Kraay, A., 2006. “When is growth pro-poor? Evidence from a panel of countries”, *Journal of Development Economics* Vol. 80 (1), p. 189-227.

Кукић, З., 2015. „Српски одговор на Убер – CAR:GO од данас на улицама Београда, ускоро и другим европским престоницама”, *StartIt* 24. јуна, 2015, http://startit.rs/srpski-uber-srbija-cargo/ [приступљено 25. јуна 2015].

Kuttner, R., 2013. “The Task Rabbit Economy”, *The American Prospect*, http://prospect.org/article/task-rabbit-economy [приступљено 20. маја 2015].

Lahaye, E., Dashi, E., Dolke, E. and M. Soursourian, 2015. “Spotlight on International Funders’ Commitments to Financial Inclusion”, *Consultative Group to Assist the Poor* (CGAP) Brief, March 2015.

Лакићевић, М., 2013. *Социјална политика*. Београд, Србија: Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Лакићевић, М., 2007. „Индикатори социјалног развоја у свету” у Вуковић, Д. и А. Чекеревац ed. *Социјална политика и социјалне реформе* стр. 108-118. Београд, Србија: Универзитет у Београду, Факултет политичких наука.

Лакићевић, М. и Б. Кнежевић, 2011. *Истраживање у социјалној политици и социјалном раду.* Београд, Србија: Универзитет у Београду, Факултет политичких наука.

Lanjouw, J.O. and I.M. Cockburn, 2001. “New pills for poor people? Empirical evidence after GATT”, World Development Vol. 29 (2), pp. 265-89.

Lanjouw, P. and M. Ravallion, 1995. “Poverty and Household Size”, *The Economic Journal*, 105, pp. 1415-1434. Cambridge, MA: Published for Royal Economic Society by Blackwell Publishers.

Lea, S.E.G., Burgoyne, C.B., Jones, S.M. and A.J. Beer, 1997. “An interview study of the psychology of Poverty”, International Association for Research in Economic Psychology (ed), *The XXII International Colloquium of Economic Psychology*, Valencia, Promolibro, pp. 955-67.

Ledgerwood, J. and S. Rasmussen, 2011. “Savings Groups”, *Consultative Group to Assist the Poor*, http://www.cgap.org/blog/savings-groups [приступљено 20. јуна 2015].

Lemieux, T. and K. Milligan, 2004. “Incentive Effects of Social Assistance: A Regression Discontinuity Approach”, *NBER Working Paper 10541*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.

Leonard, A., 2010. *The Story of Stuff: How Our Obsession with Stuff is Trashing the Planet, Our Communities, and our Health – and a Vision for Change*. NewYork: Free Press, a Division of Simon & Schuster, Inc.

Levy, S., 2006. *Progress Against Poverty: Sustaining Mexico's Progresa-Oportunidades Program*. Washington, DC: Brookings Institution Press.

Levy, S. and E. Rodriguéz, 2004. "Economic Crisis, Political Transition and Poverty Policy Reform: Mexico's PROGRESA/Oportunidades Program" Unpublished manuscript, Inter-American Development Bank, Washington DC, cited in Fiszbein and Schady 2009, p. 62.

Leyba, M., 2015. "State of the Dream 2015: Underbanked & Overcharged", *United for a Fair Economy*, http://faireconomy.org/sites/default/files/SOTD15.pdf [приступљено 23. јуна 2015].

Lieff Benderly, B., 2011. "A Bargain or a Burden? How Conditional Cash Transfer (CCT) Program Design Affects the Women Who Participate in Them", *Results-Based Financing For Health*, The World Bank.

LifeStraw, 2015. "LifeStraw Carbon Credits by Vestergaard", http://www.buylifestraw.com/en/products/lifestraw-carbon-credits [приступљено 23. маја 2015].

Lindert, K., Linder, A., Hobbs, J. and B. de la Briére, 2007. "The Nuts and Bolts of Brazil's Bolsa Família Program: Implementing Conditional Cash Transfers in a Decentralized Context", *The World Bank*: Social Protection Discussion Paper No. 0709.

Lindert, K. and V. Vincensini, 2008. "Bolsa Família nas Manchetes", *Presentation at the World Bank*, Washington DC, July 1, Cited in Fiszbein and Schady 2009, pp. 62.

Lindert, P.H. and J.G. Williamson, 1983. "English Workers' Living Standards During the Industrial Revoluation: a New Look", *The Economic History Review*, New Series Vol. 36 (1), pp. 1-25.

Little, A., 1995. "Multi-grade teaching – A review of research and practice", *Education Research Paper* No. 12. London: Overseas Development Administration.

Liu, C.Y., 1993. "Government's role in developing a high-tech industry: the case of Taiwan's semiconductor industry", *Technovation* Vol. 13 (5), pp. 299-309.

Lipton, M. and M. Ravallion, 1994. "Poverty and policy" in *Handbook of Development Economics, Vol. 3*, ed. Jere Behrman and T.N. Srinivasan, p. 2551-2657. Amsterdam: Elsevier Science, North-Holland.

Lukes, S., 1974. *Power: A Radical View*. London, UK: Macmillan.

Macours, K., Schady, N. and R. Vakis, 2012. "Cash Transfers, Behavioral Changes, and Cognitive Development in Early Childhood: Evidence from a Randomized Experiment", *American Economic Journal: Applied Economics* Vol. 4 (2), pp. 247-273.

Maes, J.P. and L.R. Reed, 2012. *State of the Microcredit Summit Campaign Report*, http://www.microcreditsummit.org/resource/46/state-of-the-microcredit-summit.html [приступљено 21. маја 2015].

Mahmud, S. and J.P. McIntosh, 1980. " Returns to scale from family size: who gains from high fertility?" in *Population Studies* Vol. 4 (3), pp. 500-506.

Malan, M., 2014. "SA has highest number of new HIV infections worldwide – survey", *Mail & Guardian* April 1, http://mg.co.za/article/2014-04-01-sa-holds-highest-number-of-new-hiv-infections-worldwide-survey [приступљено 20. јуна 2015].

Maldonado, J.H., del Pilar Moreno R.S., Giraldo Pérez, I. and C.A. Barrera Orjuela, 2011. *Los programas de transferencias condicionadas: ¿hacia la inclusión financiera de los pobres en América Latina?* Lima, Peru: Instituto de Estudios Peruanos, Análisis Económico 26.

Maldonado, J.H. and L. Tejerina, 2010. "Investing in Large Scale Financial Inclusion: The Case of Colombia", *Inter-American Development Bank* Technical Notes IDBTN-197.

Maluccio, J.A., 2005. "Coping with the 'Coffee Crisis' in Central America: The Role of the Nicaraguan Red de Proteccion Social", *International Food Policy Research Institute:* FCND Discussion Paper No. 188.

Mani, A., Mullainathan, S., Shafir, E. and J. Zhao, 2013. "Poverty Impedes Cognitive Function", *Science* Vol. 341 (6149), pp. 976-980.

Marulanda, B., Paredes, M. and L. Fajury, 2012. "Colombia: Promoción de la cultura de ahorro en familias en pobreza", *Proyecto Capital* – Instituto de Estudios Peruanos y Fundación Capital, Documento de trabajo 168, Economía 52.

Marulanda, B. and M. Paredes, 2011. "Familias en Acción: A Financial Inclusion Strategy", *Consultative Group to Assist the Poor,* http://www.cgap.org/blog/familias-en-acci%C3%B3n-financial-inclusion-strategy [приступљено 4. јула 2015].

Marulanda, B. and S. Rotman Parker, 2013. "Who Should Pay for Banking Infrastructure in G2P Programs?" *Consultative Group to Assist the Poor*, http://www.cgap.org/blog/who-should-pay-banking-infrastructure-g2p-programs [приступљено 11. маја 2015].

Marulanda Consultores, 2015. "DaviPlata: Taking Mobile G2P Payments to Scale in Colombia", CGAP Report, http://www.cgap.org/blog/daviplata-taking-mobile-g2p-payments-scale-colombia, [приступљено 10. јула 2015].

Marulanda Consultores, 2013. "Incentivos para la Apertura de Corresponsales No Bancarios de la Banca de las Oportunidades en Colombia", CGAP Report, https://www.cgap.org/sites/default/files/colombia_agent_subsidy_program_spanish.pdf [приступљено 21. јуна 2015].

Más Familias en Acción (MFA), 2014. "Liquidación de Incentivos: Documento Operativo Técnico DOT No. 12", Departamento para la Prosperidad Social, mayo 2014, Bogotá, http://www.dps.gov.co/documentos/9553_DOT12__Liquidaci%C3%B3n_de_incentivos.pdf [приступљено 10. јуна 2015].

Más Familias en Acción (MFA), 2013. *Manual Operativo del Programa Más Familias en Acción Versión 2.* Dirreción de Ingreso Social, Departamento para la Prosperidad Social, http://www.dps.gov.co/documentos/8122_Manual_operativo_programa_M%C3%A1s_Familias_en_Acci%C3%B3n.pdf [приступљено 10. фебруара 2015].

Maslow, A.H. 1943. "A Theory of Human Motivation", *Psychological Review* Vol. 50 (3), pp. 370-396.

Massey, D. S., 1996. "The Age of Extremes: Concentrated Affluence and Poverty in the Twenty-First Century", *Demography* Vol. 33(4), pp. 396-412.

Mathur, A. and S. Slavov, 2013. "Escaping Domestic Violence: Empowering Women through Employment, Earnings and Wealth in India", *American Enterprise Institute Economic Policy* Working Paper Series 2013-03.

Matin, I., Hulmen, D. and S. Rutherford, 2002. "Finance for the Poor: From Microcredit to Microfinancial Services", *Journal of International Development* Vol. 14, pp. 273-294.

Matinde, V., 2015. "Africa leads in mobile money, but the tech has not spread everywhere", *PC Advisor*, May 26, 2015, http://www.pcadvisor.co.uk/news/network-wifi/africa-leads-in-mobile-money-but-the-tech-has-not-spread-everywhere-3613214/ [приступљено 10. јуна 2015].

Матковић, Г., 2014. *Мерење сиромаштва: теоријски концепти, стање и препоруке за Републику Србију*. Београд: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије.

Mba, C.J., 2007. "Impact of HIV/AIDS mortality on South Africa's life expectancy and implications for the elderly population", *African Journal of Health Sciences* Vol. 14 (3-4), pp. 201-211.

McArthur, J., 2013. "Own the Goals: What the Millennium Development Goals Have Accomplished." *Brookings Institution Blog*, http://www.brookings.edu/research/articles/2013/02/21-millennium-dev-goals-mcarthur [приступљено 20. октобра 2013].

McCracken, P., 2014. "Funeral insurance in South Africa: counting the cost of life and death", *The Guardian*, August 18, http://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2014/aug/18/south-africa-funeral-life-insurance [приступљено 20. јуна 2015].

McGee, R. and A. Norton, 2000. "Participation in Poverty Reduction Strategies: A Synthesis of Experience with Participatory Approaches to Policy Design, Implementation and Monitoring", *Institute for Development Studies* Working Paper 109.

McGuigan, C., Reynolds, R. and D. Wiedmer, 2002. *Poverty and Climate Change: Assessing Impacts in Developing Countries and the Initiatives of the International Community*. London School of Economics Consultancy Project for the Overseas Development Institute. http://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/3449.pdf [приступљено 20. априла 2015].

McLean, K.A., Byanaku, A., Kubikonse, A., Tshowe, V., Katensi, S. and A.G. Lehman, 2014. "Fishing with bed nets on Lake Tanganyika: a randomized survey", *Malaria Journal* 2014, Vol. 13 (395).

Mendoza, R.U. and N. Thelen, 2008. "Innovations to Make Markets More Inclusive for the Poor", *Development Policy Review* Vol. 26 (4), pp. 427-458.

Meyer, R.L., 2002. "The Demand for Flexible Microfinance Products: Lessons from Bangladesh", *Journal of International Development* Vol. 14, pp. 351-368.

Miguel, E. and M. Kremer, 2003. "Worms: Identifying Impacts on Education and Health in the Presence of Treatment Externalities", *Econometrica* Vol. 72 (1), pp. 159-217.

Милановић, Б., 2012. *Богаташи и сиромаси: Кратка и необична историја глобалне неједнакости.* Београд, Србија: Службени гласник.

Милановић, Б., 2006. *Одвојени светови: Мерење међународне и глобалне неједнакости.* Београд, Србија: УНДП.

Miller, G.E., Chen, E., and K.J. Parker, 2011. "Psychological Stress in Childhood and Susceptibility to the Chronic Diseases of Aging: Moving Toward a Model of Behavioral and Biological Mechanisms", *Psychology Bulletin* Vol. 137 (6), pp. 959-997.

MIX, 2015. "FAQs on Microfinance", The Microfinance Information Exchange (MIX) website, http://www.themix.org/about-microfinance/FAQ#4 [приступљено 15. јуна 2015].

Molyneux, M., 2006. "Mothers at the Service of the New Poverty Agenda: Progresa/Oportunidades, Mexico's Conditional Cash Transfer Program", *Social Policy and Administration* Vol. 40 (4), pp. 425-449.

Mor, N. and B. Ananth, 2007. "Inclusive Financial Systems: Some Design Principles and a Case Study", *Economic and Political Weekly* Vol. 42 (13), pp. 1121-1126.

Morawczunski, O., 2009. "Saving Through the Mobile Phone – The Case of M-PESA", *MicroBanking Bulletin*, Issue 19, December 2009.

Moreno Ordoñez, F.J., 2014. "Consultoría para la conceptualización y el diseño de una estrategia de comunicación social sobre educación financiera: informe final", Fundación Capital internal document.

Moyo, D., 2009. *Dead Aid*. New York, New York: Farrar, Strauss and Giroux.

Mudege, N.N., Zulu, E.M. and C. Izugbara, 2008. "How Insecurity Impacts on School Attendance and School Dropout among Urban Slum Children in Nairobi", *International Journal of Conflict and Violence* Vol. 2 (1), pp. 98-112.

Mullainathan, S. and E. Shafir, 2014. *Scarcity: Why Having Too Little Means So Much*. New York: Times Books, Henry Holt and Company, LLC.

Muralidharan, K., Niehaus, P. and S. Sukhtankar, 2014. "Building State Capacity: Evidence from Biometric Smartcards in India," *National Bureau of Economic Research* Working Paper No. 19999.

Mushuku, A. and J. Mayisa, 2014. "Unlocking the Door from Poverty through Rotating Savings and Credit Associations: A Study of Group Based Savings in Ward 14 of Gutu District, Zimbabwe", *Bangladesh e-Journal of Sociology* Vol. 11 (2), pp. 118-131.

Narayan, D., 1994. "Contrubution of People's Participation: Evidence from 121 Rural Water Supply Projects", *ESD Occasional Paper Series*, No. 1, World Bank.

Narayan, D. and P. Petesch, eds., 2002. *Voices of the Poor: Volume 3: From Many Lands*. New York and Washington, DC: A copublication of Oxford University Press and the World Bank.

Narayan, D., Chambers, R., Shah, M.K., and P. Petesch, 2001. *Voices of the Poor: Volume 2: Crying Out for Change*. New York: Oxford University Press for the World Bank.

Narayan, D. with Patel, R., Schafft, K., Rademacher, A. and S. Koch-Shulte, 2000. *Voices of the Poor: Volume 1: Can Anyone Hear Us?* New York: Oxford University Press for the World Bank.

Nielsen, L., 2011. "Classifications of Countries Based on Their Level of Development: How it is Done and How it Could be Done", *IMF Working Paper* WP/11/31.

Njuki, J.M., M.T. Mapila, S. Zingore and R. Delve, 2008. "The dynamics of social capital in influencing use of soil management options in the Chinyanja Triangle of southern Africa", *Ecology and Society* Vol. 13 (2), art. 9.

Nnorom, I.C. and O. Osibanjo, 2008. "Overview of electronic waste (e-waste) management practices and legislations, and their poor applications in the developing countries", *Resources, Conservation and Recycling* Vol. 52 (6), pp. 843-858.

Noble, K.G., Houston, S.M., Brito, N.H., Bartsch, H., Kan, E., Kuperman, J.M., Akshoomoff, N., Amaral, D.G., Bloss, C.S., Libiger, O., Schork, N.J., Murray, S.S., Casey, B.J., Chang, L., Ernst, T.M., Frazier, J.A., Gruen, J.R., Kennedy, D.N., Van Zijl, P., Mostofsky, S., Kaufmann, W.E., Kenet, T., Dale, A.M., Jernigan, T.L. and E.R. Sowell, 2015. "Family income, parental education and brain structure in children and adolescents", *Nature Neuroscience* Vol. 18, pp. 773-778.

Norton, A., 2001. *A Rough Guide to PPAs: Participatory Poverty Assessment: An Introduction to Theory and Practice*, Overseas Development Institute.

Nussbaum, M.C., 2011. *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. The Belknap Press of Harvard University Press: Cambridge, MA and London.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 2014. *OECD/INFE Progress Report on Financial Education,* http://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/OECD-INFE-Fin-Ed-G20-2014-Progress-Report.pdf [приступљено 25. јуна 2015].

Orshansky, M., 1965. "Counting the Poor: Another Look at the Poverty Profile", *Social Security Bulletin* Vol. 28 (1), pp. 3-29.

Oster, S., 1995. *Strategic Management for Nonprofit Organizations: Theory and Cases.* Oxford, UK: Oxford University Press.

Overseas Development Institute (ODI), 1978. "Basic Needs", *Briefing Paper*, No. 5 (December).

Pantelić, A., 2013. "The Implications of a Growing Microfinance Market in Latin America and the Caribbean", chapter in *Promoting Microfinance: Challenges and Innovations in Developing Countries and Countries in Transition,* Manos, R., Gueyié, J.P. and J. Yaron, eds. London, UK: Palgrave Macmillan.

Pantelić, A., 2011. "A Comparative Analysis of Microfinance and Conditional Cash Transfers in Latin America", *Development in Practice* Vol. 21 (6), pp. 790-805.

Papadopoulos, F. and P. Tsakloglou, 2005. "Social Exclusion in the EU: A capability-based approach", *European Institute Working Paper* 2005 – 01.

Павловић, В., 2011. *Држава и друштво.* Београд, Србија: Чигоја штампа.

Paxton, W. (ed), 2002. *Equal Shares? Building a progressive and coherent asset-based welfare policy.* London, UK: International Public Policy Review.

Pearson, L.B. (ed), 1969. *Partners in Development: Report of the Comission on International Development*. London: Pall Mall.

Pénicaud, C. and A. Katakam, 2013. "State of the Industry 2013: Mobile Financial Services for the Unbanked", *GSMA* Mobile Money for the Unbanked Report.

Perry, M., Jacob, M., Jacob, J., Chase, M., and T.H. Von Laue, 2009. *Western Civilization: Ideas, Politics, and Society*. Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt.

Perry, G.E., Arias, O.S., López, J.H., Maloney, W.F. and L. Servén, 2006. *Poverty Reduction and Growth: Virtuous and Vicious Circles.* Washington, DC: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.

Pettersson, H., 2005. "Survey Design and Sample Design in Household Budget Surveys", *Household Sample Surveys in Developing and Transition Countries*, Vol. Series F No. 96, pp. 11-35. New York: United Nations.

Picard, A.A., 2001. "Resultados del Tratado de Libre Comercio de America del Norte en Mexico", Oxfam Internaional: Red Mexicana de Acción Frente al Libre Comercio.

Pickens, M., Porteous, D. and S. Rotman Parker, 2009. "Banking the Poor via G2P Payments", *Consultative Group to Assist the Poor (CGAP)* Focus Note.

Pierson, J., 2001. *Tackling Social Exclusion*. London, UK: Routledge.

Piketty, T., 2014. *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University.

Polanyi, K., 2001. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time, 2nd ed.* Boston: Beacon Press.

Prada, P., 2010. "A Banker Wades Into New Markets by Floating Loans from a Boat", *The Wall Street Journal,* March 16, 2010. http://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704625004575089731001335118 [приступљено 23. јуна 2015].

Prahalad, C.K., 2005. The Fortune at the Bottom of the Pyramid. Upper Saddle River, New Jersey: Wharton School Publishing.

Prina, S., 2012. "Do Basic Savings Accounts Help the Poor to Save? Evidence from a Field Experiment in Nepal", http://www.ipc.umich.edu/pdf/prina_savings_march_10_2012.pdf [приступљено 20. јуна 2015].

Prosterman, R.L., Mitchell R.G. and T.M. Hanstad, eds., 2009. *One Billion Rising: Law, Land and the Alleviation of Global Poverty*. Amsterdam: Leiden University Press.

Proyecto Capital, 2012. "Proyecto Capital Taller en Cusco: Inclusión Financiera y TMCs", Conference in Cusco, Peru, April 24-26, 2012.

Ratha, D., Aga, G.A. and A. Silwal, 2012. "Remittances to developing countries will surpass $400 billion in 2012", *World Bank Migration and Development Brief* 19, November 2012.

Ravallion, M., 2004. *Pro-Poor Growth: A Primer*. Washington DC: World Bank.

Ravallion, M., 1996. "Issues in Measuring and Modelling Poverty", *The Economic Journal* Vol. 106 (438), pp. 1328-1343.

Ravallion, M., 1992. "Poverty Comparisons: A Guide to Concepts and Methods", *LSMS Working Paper No. 88*. Washington D.C.: The World Bank.

Ravallion, M. and B. Bidani, 1994. "How Robust is a Poverty Profile", *The World Bank Economic Review* Vol. 8, (1), pp. 75-102.

Ravallion, M., Chen, S., and P. Sangraula, 2008. "Dollar a Day Revisited*", Policy Research Working Paper 4620.* Washington DC: The World Bank.

Ravallion, M., Datt, G., and D. Walle, 1991. "Quantifying absolute poverty in the developing world", *Review of Income and Wealth* Vol. 37, pp. 345-361.

Rawlings, L.B., 2004. "A New Approach to Social Assistance: Latin America's Experience with Conditional Cash Transfer Programs", *World Bank: Social Protection Discussion Paper Series* No. 0416.

Rawlings L.B. and G.M. Rubio, 2005. "Evaluating the Impact of Conditional Cash Transfer Programs", *The World Bank Research Observer* Spring Vol. 20 (1), pp. 29-55.

Rawls, J., 1971. *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Restrepo, D. and F. Fandiño, 2011. "Educación Financiera a Beneficiarias del Programa de Promoción de la Cultura de Ahorro en Familias en Acción: Informe Final de Assenda", para *Banca de las Oportunidades - Bancoldex*, marzo 2011.

Rhyne, E., 2010. "On Microfinance: Who's to Blame for the Crisis in Andhra Pradesh?" *Huffington Post*, November 2, 2010.

Ridley-Duff, R. and M. Bull, 2011. *Understaning Social Enterprise: Theory and Practice*. London, UK: SAGE Publications Ltd.

Robb, C., 1999. *Can the Poor Influence Policy? Participatory Poverty Assessments in the Developing World*. Washington DC: World Bank.

Robertson, L., Mushati, P., Eaton, J.W., Dumba, L., Mavise, G., Makoni, J., Schumacher, C., Crea, T., Mosasch, R., Sherr, L., Garnett, G.P., Nyamukapa, C., and S. Gregson, 2013. "Effects of unconditional and conditional cash transfers on child health and development in Zimbabwe: a cluster-randomised trial", *Lancet* Vol. 381 (9874), pp. 1283-1292.

Robeyns, I., 2005. "The Capability Approach: a theoretical survey", Journal of Human Development, Vol. 6 (1), pp. 93-117.

Robinson, M., 2001. *The Microfinance Revolution: Sustainable Finance for the Poor*. Washington DC: The World Bank.

Rodin, J. and M. Brandenburg, 2014. *The Power of Impact Investing: Putting Markets to Work for Profit and Global Good.* Philadelphia, Pennsylvania: Wharton Digital Press.

Rodríguez, E., 2003. "Some Notes on Changing Social Policy: Mexico's Experience", Presentation at the World Bank Safety Net Primer Launch, Washington, DC, December 1, 2003.

Rodrik, D., 2012. "Global Poverty and Global Plenty: Getting Globalization Right", *Americas Quarterly*, http://americasquarterly.org/rodrik [приступљено 22. јануара 2015].

Roth, J., 2000. "Informal Micro-finance Schemes: The case of funeral insurance in South Africa", *International Labour Office* Working Paper No. 22.

Rothschild, N., 2009. "This invention really does suck", Spiked Online http://www.spiked-online.com/newsite/article/7182#.VxgNtFmeDGc [приступљено 22. маја 2015].

Rutherford, S., 1999. "The Poor and Their Money: An essay about financial services for poor people" *Department for International Development (DFID)*, India.

Saavedra, J., 2002. "Education Financing in Developing Countries: Level and Sources of Funds", Prepared for the World Bank Institute Core Course *Strategic Choices for Education Reform.*

Sachs, J., 2006. *The End of Poverty*. New York, New York: The Penguin Press.

Saghir, J., 2005. "Energy and Poverty: Myths, Links, and Policy Issues." *Energy Working Notes* No. 4 Washington DC: Energy and Mining Sector Board, The World Bank.

Salway, S., Platt, L., Chowbey, P., Harriss, K., and E. Bayliss, 2007. *Long-term ill health, poverty and ethnicity*. Bristol, UK: Published for the Joseph Rowntree Foundation by The Policy Press.

Santos, M.E., Lugo, M.A., Lopez-Calva, L.F., Cruces, G., and D. Battiston, 2010. "Refining the Basic Needs Approach: A Multidimensional Analysis of Poverty in Latin America", *Research on Economic Inequality*, Chapter 1, Vol. 18.

Schettini Kearney, M., Tufano, P., Guryan, J. and E. Hurst, 2010. "Making Savers Winners: An Overview of Prize-Linked Savings Products", *National Bureau of Economic Research* Working Paper 16433.

Searle, B.A. and S. Köppe, 2014. "Assets, savings and wealth, and poverty: A review of the Evidence. *Final report to the Joseph Rowntree Foundation*. Bristol, UK: Personal Finance Research Centre.

Seelos, C. and J. Mair, 2006. "Profitable Business Models and Market Creation in the Context of Deep Poverty: A Strategy View", IESE Business School – University of Navarra, Occasional Paper OP no 07/6.

Selinger, E. and K. Outterson, 2010. "The Ethics of Poverty Tourism", *Environmental Philosophy* Vol. 7 (2), pp. 1-22.

Sen, A., 2000. "Social exclusion: Concept, application and scrutiny", Social Development Papers No 1, Asian Development Bank, Manila.

Sen, A., 1999. *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.

Sen, G., 1997. "Empowerment as an Approach to Poverty", Background Paper to the UN Human Development Report 1997, *Working Paper Series* No. 97.07

Sen, G. and C. Grown, 1987. *Development, Crises, and Alternative Visions: Third World Women's Perspectives*. New York: Monthly Review Press.

Sethuraman, K., Lansdown, R. and K. Sullivan, 2006. "Women's empowerment and domestic violence: the role of sociocultural determinants in maternal and child undernutrition in tribal and rural communities in South India", *Food and Nutrition Bulletin* Vol. 27 (2), pp. 128-143.

Shah, A.K., Mullainathan, S. and E. Shafir, 2010. "Some Consequences of Having Too Little Time", *Science* Vol. 338 (6107), pp. 682-685.

Sharif, M., 1986. "The concept and measurement of subsistence: A survey of the literature", *World Development* Vol. 14 (5), pp. 555-577.

Sharma, J., Parthasarathy, S.K. and A. Dwivedi, 2007. *Examining Self Help Groups: Empowerment, Poverty Alleviation, Education; A Qualitative Study* New Delhi: Nirantar.

Shepherd, A., Mitchell, T., Lewis, K., Lenhardt, A., Jones, L., Scott, L., and R. Muir-Wood, 2013. *The geography of poverty, disasters and climate extremes in 2030*. London: Overseas Development Institute.

Sherraden, M., 1999. "Key Questions in Asset-Building Research, Revised", *Center for Social Development*, Washington University in Saint Louis.

Shirotori, M. and A.C. Molina, 2009. "South-South Trade: The Reality Check", *Issues in New Geography of International Trade*. Geneva: UNCTAD.

Silver, H., 1994. "Social exclusion and social solidarity: Three paradigms", *International Institute for Labour Studies* Disscusion Paper No. 69, International Labour Organization.

Skoufias, E. and S.W. Parker, 2001. "Conditional Cash Transfers and Their Impact on Child Work and Schooling: Evidence from the PROGRESA Program in Mexico", *International Food Policy Research Institute*, Food Consumption and Nutrition Division Discussion Paper No. 23.

Simon, B.L., 1994. *The Empowerment Tradition in American Social Work: A History*. New York, New York: Columbia University Press.

Sirolli, E., 2012. *Want to help someone? Shut up and listen!* Speech at September 2012 TEDxEQChCh event, Christchurch, New Zealand.

Soss, J., Fording, R. C. and S. F. Schram, 2011. *Disciplining the Poor: Neoliberal Paternalism and the Persistent Power of Race*. Chicago: The University of Chicago Press.

Spears, D., 2010. "Economic Decision-Making in Poverty Depletes Behavioral Control", *Princeton University Center for Economic Policy Studies* Working Paper No. 213.

Spicker, P., Alvarez Leguizamón, S. and D. Gordon, 2006. *Poverty: An International Glossary, Second Edition*. London: Zed Books.

Stampini, M. and L. Tornarolli, 2012. "The Growth of Conditional Cash Transfers in Latin America and the Caribbean: Did They Go Too Far?", *The Institute for the Study of Labor* Policy Paper No. 49

Starr, K., 2011. "Thirty Million Dollars, A Little Bit of Carbon, and a Lot of Hot Air," *Stanford Social Innovation Review* http://ssir.org/articles/entry/thirty_million_dollars_a_little_bit_of_carbon_and_a_lot_of_hot_air [приступљено 11. марта 2015].

Stiglitz, J. E., Sen, A. and J.P. Fitoussi, 2009. *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress.* http://www.insee.fr/fr/publications-et-services/dossiers_web/stiglitz/doc-commission/RAPPORT_anglais.pdf [приступљено 12. фебруара 2015].

Streeten, P. and S. J. Burki, 1978. "Basic Needs: Some Issues," *World Development*, Vol. 6 (3), pp. 411-421.

Strelitz, J. and R. Lister, eds., 2008. *Why Money Matters: Family income, poverty and children's lives.* London, UK: Save the Children.

Sturgeon, T. and R. Florida, 2000. "Globalization and Jobs in the Automotive Industry", MIT IPC Globalization Working Paper 01-003.

Tarrant, H., 2011. "Why Kenya's M-Pesa won't work anywhere else", *Memeburn,* August 25, 2011, http://memeburn.com/2011/08/why-kenya%E2%80%99s-m-pesa-won%E2%80%99t-work-anywhere-else/ [приступљено 18. јуна 2015].

ТАНЈУГ, 2015. „Џувер: Почела израда закона о социјалном предузетништву" Агенција Танјуг, 8. децембра 2015. године, http://tanjug.rs/full-view.aspx?izb=218109 [приступљено 30. децембра 2015].

Thaler R.H. and C.R. Sunstein, 2008. *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness.* Delmar, New York: Caravan Books.

Thaler, R., 1980. "Toward a Positive Theory of Consumer Choice", *Journal of Economic Behavior and Organization* Vol. 1, pp. 39-60.

Thomas, D., 1994. "Like Father, Like Son; Like Mother, Like Daughter: Parental Resources and Child Height", *Journal of Human Resources* Vol. 29 (4), pp. 950-988.

Thompson, J., Alvy, G., and Lees, A., 2000. “Social entrepreneurship – a new look at the people and the potential”, *Management Decision* Vol. 38 (5), pp. 328-338.

Tilak, J.B.G., 1989. “Education and its Relation to Economic Growth, Poverty and Income Distribution: Past Evidence and Further Analysis”, *Discussion Paper* 46. Washington: The World Bank.

Townsend, P., 1962. “The Meaning of Poverty”, *The British Journal of Sociology* Vol. 13 (3), pp. 210-227.

Toynbee, A. 1883. *Lectures on the Industrial Revolution*. Објавио Dodo Press 2009. године.

Troilo, P., 2012. “Conditional Cash Transfers: Taking Stock and Looking Ahead”, *Devex* April 16, 2012, https://www.devex.com/news/conditional-cash-transfers-taking-stock-and-looking-ahead-77999 [приступљено 8. јуна 2014].

Twersky, F., Buchanan, P. and V. Threlfall, 2013. “Listening to Those Who Matter Most, the Beneficiaries”, *Stanford Social Innovation Review*, Spring 2013. http://www.ssireview.org/articles/entry/listening_to_those_who_matter_most_the_beneficiaries [приступљено 10. јуна 2015].

Udo, C.H., 2008. “Japanese Rice Protectionism: A Challenge for the Development of Agricultural Trade Laws”, *Boston College International and Comparative Law Review* Vol. 31 (1), pp. 169-184.

United Nations, 2015. *Millennium Development Goals and Beyond 2015: Overview*, http://www.un.org/millenniumgoals/beyond2015-overview.shtml [приступљено 10. јануара 2015].

United Nations, 2014a. *Secretary-General’s message on the International Day for the Eradication of Poverty.* New York http://www.un.org/sg/statements/index.asp?nid=8112 [приступљено 10. новембра 2015]

United Nations, 2014b. *The Millennium Development Goals Report 2014.* New York: United Nations.

United Nations, 2013. *Deputy UN chief calls for urgent action to tackle global sanitation crisis*. http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=44452&Cr=sanitation&Cr1=#.VUd88K2eDGf [приступљено 10. априла 2015]

United Nations, 2012. *The Millennium Development Goals Report 2012.* New York: United Nations.

United Nations, 2000. *United Nations Millennium Declaration*. New York. http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm [приступљено 10. јануара 2015].

United Nations, 1998. *Statement of Commitment for Action to Eradicate Poverty Adopted by Administrative Committee on Coordination*. ECOSOC/5759.

United Nations, 1995. *Copenhagen Declaration on Social Development.* World Summit for Social Development.

United Nations Children's Fund (UNICEF), 1999. *Human Rights for Children and Women: How UNICEF Helps Make Them a Reality*. New York: United Nations.

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), 2006. *World Investment Report 2006*. New York: UNCTAD.

United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN-DESA), 2014. *2014 Revision of the World Urbanization Prospects*. New York: United Nations.

United Nations Development Programme (UNDP), 2014. *Human Development Report 2014: Sustaining Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Peace*. New York: United Nations Development Programme.

United Nations Development Programme (UNDP), 2013. *Human Development Report 2013: The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World*. New York: United Nations Development Programme.

United Nations Development Programme (UNDP), 2012. Preventing Crisis Enabling Recovery: A Review of UNDP's Work in Conflict and Disaster-Affected Countries: 2012. New York: United Nations Development Programme.

United Nations Development Programme (UNDP), 1990. *Human Development Report 1990: Concept and Measurement of Human Development*. New York: United Nations Development Programme.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), 2010. "Education Counts: Towards the Millennium Development Goals", *Education for All Global Monitoring Report*. Paris, France: UNESCO.

United Nations Enable, 2013. *Background: A need to include persons with disabilities*. http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=1546 [приступљено 15. априла 2015].

United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), 2005. *Climate Change: Small Island Developing States*. Bonn, Germany: UNFCCC.

Urna de cristal, 2015. "Abecé de Más Familias en Acción", Julio 1 de 2015, http://www.urnadecristal.gov.co/gestion-gobierno/abc-mas-familias-en-accion [приступљено 13. јула 2015]

Urna de cristal, 2014. "Conoce sobre el programa de Mujeres Ahorradoras en Acción", Julio 10 de 2014, http://www.urnadecristal.gov.co/gestion-gobierno/conoce-sobre-programa-de-mujeres-ahorradoras-en-acci-n [приступљено 10. јула 2015].

United States Census Bureau, 2011. "Income, Poverty and Health Insurance in the United States" http://www.census.gov/hhes/www/poverty/data/incpovhlth/2011/highlights.html [приступљено 10. марта 2013].

Valencia Lomelí, E., 2008. "Conditional Cash Transfers as Social Policy in Latin America: An Assessment of their Contributions and Limitations", *Annual Review of Sociology*, Vol. 34, pp. 475-499.

Van Praag, C.M. and P.H. Versloot, 2007. "What is the Value of Entrepreneurship? A Review of Recent Research", *Small Business Economics* Vol. 29 (4), pp. 351-382.

Verisk Maplecroft, 2014. *Climate Change and Lack of Food Security Multiply Risks of Conflict and Civil Unrest in 32 countries*. http://maplecroft.com/portfolio/new-analysis/2014/10/29/climate-change-and-lack-food-security-multiply-risks-conflict-and-civil-unrest-32-countries-maplecroft/ [приступљено 22. априла 2015].

Victora, C. G., Adair, L., Fall, C., Hallal, P. C., Martorell, R., Richter, L. and H. S. Sachdev, 2008. "Maternal and child undernutrition: consequences for adult health and human capital," *Lancet* Vol. 371 (9609), pp. 340-357.

Влада Републике Србије, 2014. *Други национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији: Преглед и стање социјалне искључености и сиромаштва за период 2011-2014. године са приоритетима за наредни период*, http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/category/dokumenta/ [приступљено 15. децембра 2014].

Влада Републике Србије, 2013. *Предлог Закона о социјалном предузетништву и запошљавању у социјалним предузећима*. http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi_zakona/1688-13Lat.pdf [приступљено 15. маја 2015].

Влада Републике Србије, 2010. *Праћење социјалне укључености у Србији: преглед и тренутно стање социјалне укључености у Србији на основу праћења европских и националних показатеља*, http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/category/dokumenta/ [приступљено 15. децембра 2014].

Влада Републике Србије, 2006. *Национални Миленијумски циљеви развоја у Републици Србији*, http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/porodica/strategije/Nacionalni%20milenijumski%20ciljevi.pdf [приступљено 15. децембра 2014].

Volkmann, C.K., Tokarski, K.O. and K. Ernst, eds., 2012. *Social Entrepreneurship and Social Business: An Introduction and Discussion*. Germany: Springer Gabler.

Wade, R.H., 2004. "Is Globalization Reducing Poverty and Inequality?" *World Development* Vol. 32 (4), pp. 567-589.

Weerawardena, J. and G.S. Mort, 2006. "Investigating Social Entrepreneurship: A Multidimensional Model", *Journal of World Business,* Vol. 41 (1), pp. 21-35.

Weinberg, A. and J.C. Ruano-Borbalan, 1993. "Comprendre l'exclusion", *Sciences Humaines* Vol. 28, pp. 12-15.

Wharton, 2014. "Financial Inclusion in India: Moving Beyond Bank Accounts" *University of Pennsylvania's Knowledge@Wharton*, http://knowledge.wharton.upenn.edu/article/financial-inclusion-india-aims-move-beyond-bank-accounts/ [приступљено 15. јуна 2015].

Wise, T., 2004. "The Paradox of Agricultural Subsidies: Measurement Issues, Agricultural Dumping, and Policy Reform", *Global Development and Environment* Working Paper No. 04-02.

Wong, K.F., 2003. "Empowerment as a Panacea for Poverty – Old Wine in New Bottles? Reflections on the World Bank's Conception of Power", *Progress in Development Studies* Vol. 3 (4), pp. 307-322.

World Bank, 2015a. "Conditional Cash Transfers", World Bank Website, http://go.worldbank.org/2EF7PA6I40 [приступљено 13. јуна 2015].

World Bank, 2015b. “Global Reach of all World Bank Projects: Social Protection and Labor” http://maps.worldbank.org/p2e/mcmap/index.html [приступљено 1. јула 2015].

World Bank, 2014a. “Ending poverty requires more than growth, says WBG”, http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2014/04/10/ending-poverty-requires-more-than-growth-says-wbg [приступљено 15. јануара 2015].

World Bank, 2014b. *Global Financial Development Report 2014: Financial Inclusion.* Washington, DC: World Bank.

World Bank, 2014c. *The Opportunities of Digitizing Payments*. Washington, DC: World Bank.

World Bank, 2013a. *World Development Report 2014: Risk and Opportunity: Managing Risk for Development*. Washington DC: The World Bank

World Bank, 2013b. “Universal Financial Access is Vital to Reducing Poverty, Innovation is Key to Overcoming the Enormous Challenge, says President Jim Yong Kim”, *World Bank* Press Release, http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2013/10/11/universal-financial-access-vital-reducing-poverty-innovation-jim-yong-kim [приступљено 15. јуна 2015].

World Bank, 2012a. *Turn down the heat: why a 4°C warmer world must be avoided*. Washington DC: The World Bank.

World Bank, 2012b. *World Development Report 2012: Gender Equality and Development*. Washington DC: The World Bank

World Bank, 2009. *World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography*. Washington DC: The World Bank.

World Bank, 2007. *Global Development Finance 2007*. Washington, DC: World Bank.

World Bank, 2006. *Serbia Social Assistance and Child Protection Note*. World Bank Report No. 35954-YU, Human Development Sector Unit Europe and Central Asia Region.

World Bank, 2000/2001. *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*. Washington DC: The World Bank.

World Bank, 1994. *World Development Report 1994: Infrastructure for Development*. Washington DC: The World Bank.

World Bank, 1978. *World Development Report 1978: Prospects for Growth and Alleviation of Poverty*. Washington DC: The World Bank.

World Savings Bank Institute (WSBI), 2010. "Financial inclusion: how do we make it happen?" *WSBI Position Paper* 1169/10.

Wright, G.A.N., 2005. "Designing Innovative Products, Processes and Channels for the Promotion of Microfinance", *MicroSave Conference Paper*, http://www.microsave.net/files/pdf/Designing_Innovative_Products_Processes_and_Channels_for_the_Promotion_of_Microfinance.pdf [приступљено 10. јуна 2015].

Wright, G.A.N., 2003. "Client-responsive Product Development", *Small Enterprise Development* Vol. 14 (3), pp. 12-21.

Wright, R., Tekin, E., Topalli, V., McClellan, C., Dickinson, T. and R. Rosenfeld, 2014. "Less Cash, Less Crime: Evidence from the Electronic Benefit Transfer Program", *National Bureau of Economic Research* Working Paper 19996.

Wydick, B., 2012. "Evaluating the Best Ways to Give to the Poor", World Bank Blog http://blogs.worldbank.org/impactevaluations/evaluating-the-best-ways-to-give-to-the-poor-guest-post-by-bruce-wydick [приступљено 15. маја 2015].

Xu, L. and B. Zia, 2012. "Financial Literacy Around the World: An Overview of the Evidence with Practical Suggestions for the Way Forward", *World Bank* Policy Research Working Paper No. 6107.

Yunus, M., 2003. Banker to the Poor: Micro-lending and the battle against world poverty. Philadelphis, Pennsylvania: Perseus Books Group.

Zilveti, V. and L. Fuentes, 2010. "Proyecto Mujeres Ahorradoras en Acción: Lecciones Aprendidas de esta Experiencia", *Proyecto Capital.*

Zimmerman, J.Z. and Y. Moury, 2009. "Savings-Linked Conditional Cash Transfers: A New Policy Approach to Global Poverty Reduction", *New America Foundation* Global Assets Project Policy Brief.

База података:

Индикатори развоја СБ, датум истакнут у раду. *World Bank - World Development Indicators*, http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=World-Development-Indicators

Прилози

Прилог 1: Национални Миленијумски циљеви развоја (МЦР) у Републици Србији

(Влада Републике Србије, 2006)

МЦР 1: Преполовити стопу сиромаштва укупног становништва и искоренити глад

Задатак 1: До 2015. године смањити стопу незапослености радно активног становништва за најмање 50%

> ***Специфични задатак 1:*** Смањити стопу незапослености младих за најмање једну трећину
> ***Специфични задатак 2:*** Смањити стопу незапослености особа са инвалидитетом за најмање 20%
> ***Специфични задатак 3:*** Смањити стопу незапослености жена за преко 45%

Задатак 2: До 2015. године преполовити стопу сиромаштва укупног становништва

> ***Специфични задатак 1:*** Сузбити хронично сиромаштво Рома, уз смањење стопе сиромаштва за најмање 30%
> ***Специфични задатак 2:*** Преполовити стопу сиромаштва избеглих и интерно расељених лица

Задатак 3: До 2015. године искоренити глад

> ***Специфични задатак 1:*** Број неспособних за рад носилаца права на МОП износиће најмање две трећине од укупног броја.
> ***Специфични задатак 2:*** Реализовати истраживање којим ће бити идентификоване породице у Републици Србији које пате од глади

МЦР 2: Да до 2015. сви дечаци и девојчице заврше основно образовање

Задатак 1: Повећање обухвата деце основним образовањем

> ***Специфични задатак 1:*** Да 100% дечака и девојчица упише основно образовање
> ***Специфични задатак 2:*** Да 98% дечака и девојчица заврши основно образовање
> ***Специфични задатак 3:*** Смањити осипање деце при преласку у 5. разред испод 1%
> ***Специфични задатак 4:*** До 2015. да 70% деце (3-7 година) буде обухваћено предшколским образовањем, с посебним акцентом на децу из ризичних група (деца на селу, ромска деца, деца са сметњама у развоју)
> ***Специфични задатак 5:*** Дуплирати број предшколских институција, уз њихову равномерну географску дистрибуцију

Задатак 2: Стицање занимања, промовисање концепта доживотног учења и доступност високог образовања

Специфични задатак 1: Да 95% ученика и ученица заврши неки вид средњег образовања
Специфични задатак 2: До 2015. да 100% младих узраста 15-24 године буде писмено

Задатак 3: Побољшање квалитета образовања
Специфични задатак 1: Подизање квалитета образовања које добијају деца у основној школи

Задатак 4: Успостављање додатних база података за праћење и евалуацију остваривања националног циља и задатака

МЦР 3: Родна равноправност и побољшање положаја жена

Задатак 1: До 2015. преполовити економске неједнакости између жена и мушкараца (у сиромаштву, запослености, незапослености, учешћу у синдикатима, напредовању на послу, плаћености)

Задатак 2: До 2015. повећати заступљеност жена на свим нивоима политичког одлучивања на најмање 30%

Задатак 3: До 2008. заокружити стварање системских претпоставки за остваривање родне једнакости (планови имплементације Закона о равноправности полова, НПА и специфичне стратегије)

Задатак 4: До 2015. развити систем заштите жена жртава насиља и систем превенције насиља над женама.

МЦР 4: Смањивање смртности деце

Задатак 1: Између 2000. и 2015. године смањити стопе смртности деце испод 5 година у просеку за половину

Задатак 2: Између 2000. и 2015. године унапредити обухват жена антенаталном и постнаталном здравственом заштитом најмање за једну трећину

Задатак 3: Између 2000. и 2015. године смањити стопу смртности деце испод 19 година од спољних узрока смрти са 15,9 на 8,8

Задатак 4: Између 2005. и 2015. године унапредити обухват деце искључивим дојењем од рођења до шестог месеца живота, са 15% на 30%

Задатак 5: Између 2000. и 2015. године унапредити обухват деце програмом обавезних вакцинација на 99,0%

МЦР 5: Унапређење здравља жена у репродуктивном периоду (унапређење матерналног здравља)

Задатак 1: До 2015. године смањити однос матерналне смртности на 4,9

Задатак 2: До 2015. очувати и унапредити репродуктивно здравље жена одржавањем стопа фертилитета на садашњем нивоу, смањењем стопа намерних прекида трудноће за једну половину и двоструким увећањем процента жена које користе савремене методе контрацепције

Задатак 3: Између 2000. и 2015. године смањити смртност у групи жена фертилне доби за једну трећину

МЦР 6: Борба против ХИВ/СИДЕ, туберкулозе и осталих болести

Задатак 1: До 2015. године смањити ширење ХИВ-а

Задатак 2: Унапредити контролу туберкулозе кроз спровођење ДОТС стратегије и обухват успешно лечених од 95%

Задатак 3: Између 2000. и 2015. године повећати очекивано трајање живота у просеку за две године и смањити удео популације који процењују своје здравље као лоше и изузетно лоше

Задатак 4: Између 2000. и 2015. године смањити ризично понашање у просеку за 10%

Задатак 5: До 2010. године основати центре за превентивне здравствене услуге у свим домовима здравља у Републици Србији

Задатак 6: До 2010. године установити механизме за праћење здравља деце са сметњама у развоју и одраслих особа које живе са инвалидитетом.

МЦР 7: Осигурати одрживост животне средине

Задатак 1: Уградити принципе одрживог развоја у националне политике, зауставити губитак природних ресурса и подстицати њихову ревитализацију

Специфични задатак 1: До 2015. године усвојити и имплементирати националне програме, стратегије и законе који регулишу области одрживог развоја и заштите животне средине у Републици Србији

Специфични задатак 2: До 2015. године повећати површину под шумом на 32% укупне територије Републике Србије

Специфични задатак 3: До 2010. године повећати површину заштићених природних добара на 10% укупне територије Републике Србије

Специфични задатак 4: До 2015. године смањити број домаћинстава која користе чврста горива на 25% укупног броја домаћинстава у Републици Србији

Специфични задатак 5: Повећати енергетску ефикасност и коришћење обновљивих извора енергије

Специфични задатак 6: Смањити загађеност ваздуха.

Задатак 2: Смањити проценат становништва без одговарајућег снабдевања здравом водом, прикључка на канализациону мрежу и организованог сакупљања комуналног отпада

Специфични задатак 1: До 2015. године повећати проценат домаћинстава прикључених на јавну водоводну мрежу у урбаним срединама на 98% и у руралним срединама на 65%

Специфични задатак 2: До 2014. године повећати проценат домаћинстава обухваћених јавним канализационим системима на 65%, а до 2015. године повећати проценат домаћинстава обухваћених јавним канализационим системима у великим градовима (преко 100 000 становника) на 100%

Специфични задатак 3: До 2015. године повећати број становника обухваћених системом сакупљања комуналног отпада на 70%

Задатак 3: Побољшати услове становања сиромашних становника нехигијенских насеља

Специфични задатак 1: Остварити доступност становања и расположивост стамбеног фонда за сиромашне и рањиве друштвене групе

МЦР 8: Развијати глобалне партнерске односе ради развоја

Задатак 1: Динамичан и одржив раст бруто домаћег производа заснован на претпоставкама утврђеним у Националном инвестиционом плану, Стратегији подстицања и развоја страних улагања и Стратегији привредног развоја до 2012. године

Задатак 2: Повећати доступност нових технологија знатно већем броју грађана

Задатак 3: Повећати улагања у развој људских ресурса за око 70%

Задатак 4: Повећати учешће извоза роба и услуга у бруто домаћем производу на око 55%

Задатак 5: Смањити спољни дуг у бруто домаћем производу на око 10%

Прилог 2: Списак програма условних новчаних трансфера у свету

(Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014)

Земља	Назив програма	Број учесника
Ангола	*Angola Conditional Cash Transfer School Program*	900.000
Аргентина	*Asignación Universal por Hijo para la Protección Social*	3.541.000
Бангладеш	*Primary Education Stipend Project*	7,800.000
Белизе	*Building Opportunities for Our Social Transformation (BOOST)*	9.000
Бенин	*Program for girls education*	-
Боливија	*Bono Juancito Pinto*	1.750.000
Бразил	*Bolsa Familia*	57.753.000
Чад	*Conditional cash grants in refugee camps*	-
Кина	*Educational Subsidies and free education*	-
Колумбија	*Familias en Acción*	11.719.000
Костарика	*Avancemos*	185.000
Доминиканска Република	*Programa Solidaridad*	2.947.000
Еквадор	*Bono de Desarrollo Humano*	6.418.000
Ел Салвадор	*Comunidades Solidarias Rurales*	412.000
Фиџи	*Care and Protection Allowance*	8.000
Гамбија	*Family Strengthening Program*	130.000
Гана	*Livelihood Empowerment Against Poverty (LEAP)*	73.000 домаћинстава
Гватемала	*Mi Bono Seguro*	4.168.000
Хаити	*Ti Manman Cheri*	111.000
Хондурас	*Bono 10.000*	200.000 домаћинстава
Мађарска	*For the road*	26.000
Индија	*Janani Suraksha*	9.500.000
Индонезија	*Program Keluarga Harapan*	2.906.000
Јамајка	*Programme of Advancement through Health and Education (PATH)*	307.000
Казахстан	*BOTA*	135.000
Кенија	*Cash transfer for OVC (CT-OVC)*	412.000
Кувајт	*Families of Students grant*	-
Македонија	*Conditional cash transfer - increased child allowance*	19.000
Мадагаскар	*Conditional cash transfer*	-

Мали	*Maternal Grants for Education (Bourses Maman)*	5.000
Мауританија	*Cash for Training Program*	15.000
Мексико	*Oportunidades*	32.340.000
Мароко	*Taysir*	80.000
Непал	*Scholarships*	2.616.000
Нигерија	*Kano Conditional Cash Transfer for Girls' Education*	12.000
Пакистан	*Benazir Income Support Program - Conditional cash transfer component (3 provinces)*	-
Панама	*Red de Oportunidades*	327.000
Парагвај	*Tokopora*	555.000
Перу	*Juntos*	3.573.000
Филипини	*Pantawid*	3.995.000 домаћинстава
Румунија	*Money for High School*	140.000
Сао Томе и Принципе	*Maes Carenciadas*	1.200 домаћинстава
Саудијска Арабија	*Support Assistance: School Bags and Uniforms*	428.000
Сенегал	*Conditional Cash Transfer for Orphans and Vulnerable Children*	5.000
Словачка	*Motivation Allowance*	31.000
Шри Ланка	*Free scholarship programs for school children - Grade 5*	45.000
Танзанија	*Tanzania Social Action Fund - Pilot Conditional Cash Transfer*	6.000
Источни Тимор	*Bolsa da Mae*	11.000
Тринидад и Тобаго	*Targeted conditional cash transfer program*	36.000
Турска	*Conditional Cash Transfer Sartli Nakit*	2.130.000
Уругвај	*Asignaciones Familiares*	528.000
Вијетнам	*Decree 49 and its revision Decree 74/2013/ND-CP*	-

УКУПНО: 154.039.000 корисника

и 4.269.200 домаћинстава

у 52 земље

Прилог 3: Списак програма безусловних новчаних трансфера у свету

(Gentilini, Honorati and Yemtsov, 2014)

Земља	Назив програма	Број корисника
Албанија	*Ndihme Ekonomike*	102.000
Ангола	*Angola social pension program*	1.000.000
Аргентина	*Pensión no contributiva por discapacidad*	576.000
Јерменија	*Family Benefits Program*	76.000
Азербејџан	*Targeted social assistance*	180.000
Бахреин	*Large-scale temporary Cash Transfer program (CTP)*	-
Бангладеш	*Social pensions*	2.475.000
Белорусија	*Last-resort social assistance, GASP*	166.000
Белизе	*Social Pension*	4.000
Бенин	*Universal Social Pension*	-
Боливија	*Renta Dignidad Social pension*	835.000
Босна и Херцеговина	*Family assistance benefits*	181.000
Боцвана	*The Old-Age Pension (OAP)*	90.000
Бразил	*Previdencia Rural and Beneficio de Prestacao Continuada and Renda Mensal Vitalicia*	5.852.000
Бугарска	*Child Benefits*	817.000
Буркина Фасо	*CT to OVC*	6.500
Камерун	*Cash Transfer Pilot*	20.000 домаћинстава
Зеленортска Острва	*Social pensions*	23.000
Чиле	*Chile Solidario*	1.148.000
Кина	*Di Bao*	74.800.000
Колумбија	*Programa de Protección Social al Adulto Mayor*	718.000
Д.Р. Конго	*Support to vulnerable households*	92.000
Конго	*Cash transfer program in Brazzaville and Point-Noire*	-
Костарика	*Social pension*	84.000
Обала Слоноваче	*Cash Transfer Project in Abudjan*	54.000
Хрватска	*Child Allowance*	213.000

Чешка Република	*Benefit in material need*	71.000
Џибути	*Assistance for the demobilized*	-
Доминиканска Република	*Ageing in Extreme Poverty Protection Programme*	-
Еквадор	*Pensión para Adultos Mayores*	584.000
Египат	*Social solidarity pension*	82.000 домаћинстава
Ел Салвадор	*Basic Social Pension*	29.000
Естонија	*Subsistence benefit (means-tested benefit)*	38.000
Етиопија	*Productive Safety Nets Program*	242.000 домаћинстава
Фиџи	*Family Assistance Program*	25.000
Гамбија	*Emergency Food Security Response*	20.000
Грузија	*Targeted social assistance*	900.000
Гана	*Social inclusion transfer*	-
Гренада	*Public Assistance*	4.000
Гватемала	*Programa del Adulto Mayor*	103.000
Гвинеја	*Cash Transfer for nutrition and for girl's education*	-
Гвинеја Бисао	*Social Pension*	2.000
Гујана	*Social Pension*	43.000
Хондурас	*Bono de laTercera Edad*	61.000
Мађарска	*Regular social assistance*	269.000
Индија	*Indira Gahndhi National Old Age Pension Scheme*	19.200.000
Индонезија	*Bantuan Langsung Sementara Masyarakat*	15.500.000
Иран	*Compensatory Cash Transfer*	6.100.000
Јамајка	*Social Pension*	52.000
Јордан	*National Aid Fund*	250.000
Казахстан	*Targeted social assistance*	134.000
Кенија	*Hunger Safety Net Program (HSNP)*	290.000
Кирибати	*Elderly Pension*	2.000
Косово	*Social welfare benefits*	426.000
Кувајт	*Disability grant*	-
Киргизија	*Monthly benefit for poor families with children (MBPF)*	377.000
Латвија	*Guaranteed minimum income*	120.000
Либан	*Family and education allowances*	-
Лесото	*Old age pension*	83.000
Либерија	*Social Cash Transfer*	2.000 домаћинстава
Литванија	*Social Benefit*	68.000
Македонија	*Social financial assistance*	52.700

Мадагаскар	*Family allowance*	-
Малави	*Social Cash Transfer Scheme (SCTS)*	-
Малезија	*MWFCDs financial assistance programs*	420.000
Малдиви	*Old Age Pension Scheme*	15.000
Мали	*Unconditional cash transfer program in Gao and Sikasso*	7.000
Маурицијус	*Old age social pension*	160.000
Мексико	*Programa de Atención a los Adultos Mayores de 70 años y más en Zonas Rurales*	5.100.000
Молдова	*Ajutor Social*	27.000
Монголија	*Child Money Program*	932.000
Црна Гора	*Family material support and benefits based on social care*	13.000
Мароко	*Family allowances*	538.000
Мозамбик	*Programa Subsidio Social Básico*	217.000
Намибија	*Old age pension*	141.000
Непал	*Old Age Pension Scheme*	636.000
Нигер	*Family allowance*	-
Пакистан	*Benazir Income Support Program*	1.760.000
Панама	*Social pension*	86.000
Парагвај	*Social pension*	32.000
Перу	*Social pension*	126.000
Филипини	*Tulong Para Kay Lolo and Lola*	-
Пољска	*Temporary social assistance benefits (Pomoc Spoleczna)*	445.000
Румунија	*State Child Allowances*	4.013.000
Русија	*Child Allowances*	10.524.000
Руанда	*The Fond d'Assistance aux Rescapees du Genocide (FARG)*	-
Самоа	*Senior Citizens Benefit*	9.000
Сао Томе и Принципе	*Old age social pension*	3.000
Саудијска Арабија	*Regular Assistance: Divorced, Widowed Women*	371.000
Сенегал	*Child Nutrition Program, NETS*	26.300
Србија	*Child Allowance*	203.000
Сејшели	*Universal Old Age Social Pension*	7.600
Сијера Леоне	*OVC Benefits*	-
Словачка	*Material need benefit*	111.000
Словенија	*Child Benefits*	371.000
Сомалија	*CWMG Program*	96.700
Јужна Африка	*Child Support Grant*	10.790.000

Шри Ланка	*Monthly Allowance for Disabled*	11.000
Свети Китс и Невис	*Assistance Pensions*	1.000
Света Луција	*Public Assistance Programs*	22.500 домаћинстава
Свети Винцент	*Public Assistance Relief*	6.000
Суринам	*Social pension*	44.700
Свазиленд	*Old Age Grant*	44.000
Таџикистан	*Targeted Social Assistance (pilot)*	7.000
Танзанија	*Most Vulnerable Children (MVC) Program*	-
Тајланд	*Old Age Allowance*	5.700
Источни Тимор	*Transfers for the elderly*	86.900
Того	*Cash transfer to children*	
Тунис	*Programme National d'Aide aux Familles Nécessiteuses (PNAFN) - Cash transfers*	235.000 домаћинстава
Уганда	*Direct Income Support*	113.000
Украјина	*Child Care Benefit*	1.800.000
Уругвај	*Social pension*	31.000
Узбекистан	*Social assistance to poor families*	600.000
Венецуела	*Social pension*	675.000
Вијетнам	*Social pensions*	1.100.000
Западна Обала и Газа*	*Cash Transfers CTP*	100.000 домаћинстава
Јемен	*Social Welfare Fund*	-
Замбија	*Social Cash Transfer Scheme*	-
Зимбабве	*Harmozied Social Cash Transfer Program*	32.500

**Територија Западне Обале и Газе је увртена међу осталим земљама како би се указало на постојање програма Безусловних новчаних трансфера*

УКУПНО: 176.034.600 корисника

и 703.500 домаћинстава

у 119 земаља

Прилог 4: Списак свих програма Условних новчаних трансфера у Латинској Америци и Карибима

(CEPAL, 2015)

1. *Asignación Universal por Hijo para Protección Social* (2009-) – Аргентина
2. *Familias por la Inclusión Social* (2005-2010) – Аргентина
3. *Jefas y Jefes de Hogar Desocupados* (2002-2005) – Аргентина
4. *Programa de Ciudadanía Porteña* (2005-) – Аргентина
5. *Creando oportunidades para nuestra transformación social* (2011-) – Белиз
6. *Bono Juancito Pinto* (2006-) – Боливија
7. *Bono Madre Niña-Niño Juana Azurduy* (2009-) – Боливија
8. *Bolsa Alimentação* (2001-2003) – Бразил
9. *Bolsa Escola* (2001-2003) – Бразил
10. *Bolsa Familia* (2003-) - Бразил
11. *Cartão Alimentação* (2003) – Бразил
12. *Programa Bolsa Verde* (2011-) - Бразил
13. *Programa de Erradicação do Trabalho Infantil* (PETI) (1997-) – Бразил
14. *Chile Solidario* (2002-) – Чиле
15. *Ingreso Ético Familiar* (2012-) – Чиле
16. *Ingreso para la Prosperidad Social* (2011-) – Колумбија
17. *Más Familias en Acción* (2001-) – Колумбија
18. *Red Unidos* (Ex *Red Juntos*) (2007-) – Колумбија
19. *Subsidios Condicionados a la Asistencia Escolar* (2005-) – Колумбија
20. *Avancemos* (2006-) – Костарика
21. *Superémonos* (2000-2002) - Костарика
22. *Bono de Desarrollo Humano* (2003-) – Еквадор
23. *Bono Solidario* (1998-2003) – Еквадор
24. *Desnutrición Cero* (2011-) – Еквадор
25. *Comunidades Solidarias* (2005-) – Ел Салвадор
26. *Mi Bono Seguro* (2012-) – Гватемала
27. *Mi Familia Progresa* (2008-2011) – Гватемала
28. *Protección y Desarrollo de la Niñez y Adolescencia Trabajadora* (2007-2008) – Гватемала
29. *Ti Manman Cheri* (2012) – Хаити
30. *Bono 10.000 Educación, Salud y Nutrición* (2010-) - Хондурас

31. PRAF/IDB Fase II (1998-2005) – Хондурас
32. PRAF/IDB Fase III (2006-2009) – Хондурас
33. *Programa de Asignación Familiar* (PRAF) (1990-)- Хондурас
34. *Programme of Advancement Through Health and Education* (PATH) (2001-) – Јамајка
35. *Oportunidades (Programa de Desarrollo Humano, ex Progresa)* (1997-2014) – Мексико
36. *Prospera*. *Programa de Inclusión Social* (2014-) – Мексико
37. *Red de Protección Social* (2000-2006) – Никарагва
38. *Sistema de Atención a Crisis* (2005-2006) – Никарагва
39. *Bonos Familiares para la Compra de Alimentos* (2005-) – Панама
40. *Red de Oportunidades* (2006-) – Панама
41. *Abrazo* (2005-) –Парагвај
42. *Tekoporâ* (2005-) – Парагвај
43. *Juntos* (*Programa Nacional de Apoyo Directo a los más Pobres*) (2005-) – Перу
44. *Programa Solidaridad* (2005-2012) – Доминиканска Република
45. *Progresando con Solidaridad* (2012) - Доминиканска Република
46. *Targeted Conditional Cash Transfer Program* (TCCTP) (2005-) – Тринидад и Тобаго
47. *Asignaciones Familiares* (2008-) – Уругвај
48. *Plan de Atención Nacional a la Emergencia Social* (PANES) (2005-2007) – Уругвај
49. *Tarjeta Uruguay Social* (ex-*Tarjeta Alimentaria*) (2006-) - Уругвај

Прилог 5: Димензије и циљеви колумбијског Red UNIDOS програма

Agencia Nacional para la Superación de la Pobreza Extrema (ANSPE) 2011, интерни документ намењен учесницима програма

Резиме основних димензија сиромаштва и циљева за постизање ублажавања, према документа ANSPE-а и проргама Red UNIDOS:

1. **Димензија 1: Идентификација:** укључује прибављање основних личних докумената, војну картицу за мушкарце између 18-50 година, и верификација података у SISBEN бази података. ***Циљеви бр. 1-3.***
2. **Димензија 2: Приходи и запосленост:** осигурава да све особе преко 60 година имају неку врсту прихода или финансијске помоћи, да барем једна одрасла особа у домаћинству има одређену врсту прихода, да су све пунолетне оспособљене за рад, и да сва домаћинства имају неки извор прихода. ***Циљеви бр. 4-7.***
3. **Димензија 3: Образовање и обука:** деца испод пет година приступају систему помоћи, деца и млади се образују, сви одрасли знају да читају и

пишу, по завршетку основних студија да сви могу да наставе са средњом школом, и да малолетна деца уче и не раде. ***Циљеви бр. 8-12.***

4. **Димензија 4: Здравље:** сви чланови породице имају здравствену заштиту, си се баве активностима који подржавају добро здравље, сви одрасли и млади су упознати са методама планирања породице (контрацепција и слично), сва деца су вакцинисана, све труднице приступају пренаталним контролама код лекара, деца редовно посећују лекара ради здравствених и контрола развоја, жене иду на редовне гинеколошке контроле ради спречавања рака грлића материце и дојки, и особе са инвалидитетом приступају рехабилитационим програмима и помоћи. ***Циљеви бр. 13-20.***
5. **Димензија 5: Исхрана:** породица се здраво храни и припрема свежу храну, породица конзумира разноврсну храну на здрав начин, и за децу испод шест месеци се препоручује да барем четири месеца искључиво конзумирају мајчино млеко. ***Циљеви бр. 21-23.***
6. **Димензија 6: Стамбени услови:** постоји приступ пијаћој и техничкој води, постоје места за одлагање смећа, постоји приступ електричној или другом извору енергије, постоје одвојени простори за купатило, кухињу, прање веша и спавање, постоје одвојене просторије у којима спавају деца и одрасли, постоје земљани подови у домаћинству, сви чланови имају оно што им је неопходно за спавање и исхрану, простор је сачињен од сигурних и квалитетних стамбених материјала, и просто има добар приступ светлошћу, вентилацији и приватности. ***Циљеви бр. 22-33.***
7. **Димензија 7:** Породична динамика: конструише се и напредује са овим документом – породичним планом, сви су информисани о проблему насиља у породици и сексуалног насиља знају где могу да се обрате да добију помоћ, сви су упућени и учествују у локалним програмима рекреације у заједници, сви чланови породице знају и употребљавају методе васпитања деце, разговара се и постоје усклађени и адекватни начини за решавање конфликта у породици и сви чланови породице воде рачуна о оним члановима са инвалидитетом. ***Циљеви бр. 33-39.***
8. **Димензија 8: „Банкаризација" и штедња:** породица штеди у оквиру формалног финансијског система или путем информалних канала,

породица је упозната са барем једним од финансијских услуга као што су штедња, кредит и осигурање, и породице којима је потребно могле су доступити кредиту преко финансијске институције или групе за штедњу и кредит. ***Циљеви бр. 40-42.***

9. **Димензија 9: Приступ правним услугама:** сви чланови породице су упознати са својим правима и обавезама и знају коме могу да се упуте уколико им је потребна правна помоћ, сви су упознати са институционалном правном подршком и користе је, и сва интерно расељена лица добијају подршку од државе. ***Циљеви бр. 43-45.***

Биографија аутора

Ана Пантелић је међународни консултант који се бави стратегијама за смањивање сиромаштва, социјалним иновацијама и одрживим економским развојем у земљама у развоју. Њено образовање и професионално искуство су мултидисциплинарног и мултикултуралног карактера, будући да је живела и радила на три континента. За време израде докторске дисертације била је запослена у међународној организацији *Fundación Capital* у Колумбији где је развила и водила иницијативу *LISTA*. Пре тога је била сарадница Центра за еколошку политику и одрживи развој Факултета политичких наука Универзитета у Београду и радила као Саветник за комуникације на УСАИД-овом Пројекту за подстицање економског развоја општина у Србији.

Магистрирала је 2008. године на Бостонском Универзитету (Масачусетс, САД) из области међународних односа, са *special distinction* похвалом. Основне студије је похађала на истом Универзитету и дипломирала *magna cum laude* на Факултету за комуникације, уз бројне награде за академско, стручно и друштвено ангажовање. Ове дипломе су нострификоване на Универзитету у Београду 2009. године. Учествовала је на више међународних програма професионалног усавршавања, међу којима истиче *Harvard Kennedy School Rethinking Financial Inclusion Executive Education Course* (Масачусетс, САД; 2015).

Објављивала је радове у стручним часописима и књигама у Србији и иностранству на српском, енглеском и шпанском језику. Члан је више стручних и академских асоцијација и добитница бројних међународних признања. Често држи предавања на научним скуповима и међународним конгресима, што укључује конференције у петнаест земаља. Српски и енглески су јој матерњи језици, шпански течно говори и пише, а учи француски и руски језик. Тренутно живи и ради у Њујорку као Директор за развој половања и партнерства за *Fundación Capital*. Рођена је 1985. године у Вудланд, Калифорнија, САД.

Детаљније информације о њеном професионалном искуству и раду се могу добити преко електронске поште anapantelic@gmail.com или посећивањем www.anapantelic.com веб странице.

Изјава о ауторству

Потписана: Ана Пантелић

Број уписа:

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

САВРЕМЕНИ СОЦИЈАЛНО-ПОЛИТИЧКИ ПРИСТУПИ УБЛАЖАВАЊУ СИРОМАШТВА У ЗЕМЉАМА У РАЗВОЈУ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршила ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 15. јула 2015. године

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Ана Пантелић

Број уписа:

Студијски програм: Социјална политика

Наслов рада: Савремени социјално-политички приступи ублажавању сиромаштва у земљама у развоју

Ментор: Проф. др Ана Чекеревац

Потписана: Ана Пантелић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 15. јула 2015. године

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

Потпис докторанда

У Београду, 15. јула 2015. године

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољава се умножавање, дистрибуција и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.